

WIJSHEID IS WERK

Van dezelfde auteur

Ego is de vijand
Het obstakel is de weg
In de stilte ligt het antwoord
Stoïcijns leven
De dagelijkse stoïcijn
Het geluk is met de dapperen
Discipline is het doel
De klassiekersclub
The daily dad
De weg van goed naar groots

Lees je graag non-fictie? Meld je dan aan voor onze
nieuwsbrief op levb@lezen.nl of volg ons op social media:

  Lezen
 [lezen.nl](https://www.lezen.nl)
 [lezen.nl](https://www.lezen.nl)

WIJSHEID IS WERK

DE STOÏCIJNSE KUNST VAN LEREN,
TWIJFELEN EN DOEN

Wisdom Takes Work

RYAN HOLIDAY

Oorspronkelijke titel

Wisdom Takes Work. Learn. Apply. Repeat.

Copyright © 2025 by Ryan Holiday

All rights reserved including the right of reproduction in whole or in part in any form.

This edition published by arrangement with Portfolio, an imprint of Penguin Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC.

© 2026 A.W. Bruna Uitgevers B.V., Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining niet toegestaan

Vertaling

Marjet Schumacher

Omslagontwerp

Pinta Grafische Producties, naar een ontwerp van Jason Heuer

Foto auteur

© Dawson Carroll

ISBN ~~978-94-005-1502-4~~

NUR 770

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeleenvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische veeleenvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

Laat niemand als ze jong zijn langzaam zijn in het zoeken naar wijsheid en ook niet lusteloos in de zoektocht als ze oud zijn. Want op geen enkele leeftijd is het te vroeg of te laat voor de gezondheid van de ziel. Om te zeggen dat het seizoen om filosofie te studeren nog niet is aangebroken, of dat het allang voorbij is, is zeggen dat het seizoen voor geluk nog niet is begonnen of dat het er niet langer is.

– EPICURUS

Inhoud

De vier deugden	11
Inleiding	15

Deel 1: De agoge (tijd om te oefenen)

Een hoogst ongebruikelijke opleiding...	24
Spreek met de doden	43
Wees nieuwsgierig	49
Stel de vraag	54
Concentreer je	59
Leer luisteren	65
Creëer een tweede brein	70
Vind je klaslokaal	75
Vind je leraar	80
Word een leerling	85
Sluit je aan bij een groep	91
Bestudeer het verleden	96
Ga op reis	102

Doe ervaring op	108
-----------------	-----

<i>Mens sana in corpore sano...</i>	113
-------------------------------------	-----

Deel 2: De sirenen

(de gevaarlijke rotsen waarvan je je bewust moet zijn)

De storm die vanbinnen woedt...	118
---------------------------------	-----

Leeg het kopje	144
----------------	-----

Schrijf om goed te kunnen denken	151
----------------------------------	-----

Stel je eigen raad van bestuur samen	157
--------------------------------------	-----

Wees geen betweter	162
--------------------	-----

Let op welke informatie je tot je neemt	168
---	-----

Denk zelf na	175
--------------	-----

Maak je hersenen niet stuk	180
----------------------------	-----

Verander van gedachten	185
------------------------	-----

Word volwassen	192
----------------	-----

Wees geen watje	197
-----------------	-----

Vraag om kritiek	203
------------------	-----

Maak fouten	208
-------------	-----

Ga diep	212
---------	-----

Trap er niet in	218
-----------------	-----

Begrijp mensen	226
----------------	-----

Van bescheidenheid naar wijsheid...	232
-------------------------------------	-----

Deel 3: De apotheose (het goddelijke aanraken)	
Gewiekt, verstandig, bekwaam, sterk...	236
Leer empathisch te zijn	265
Wees bescheiden	271
Blijf altijd een leerling	276
Wees een leraar	281
Omarm het mysterie	285
Werk aan zelfinzicht	291
Bevrijd jezelf	297
Wees gelukkig	302
Lijd onder de waarheid	308
Lach	314
Raak je verwondering niet kwijt	320
Vat de essentie	326
Slaag voor de laatste test	335
Wijsheid is deugd. Deugd is wijsheid.	342
Nawoord	347
Leestips	363
Dankwoord	365

De vier deugden

Lang geleden kwam Hercules bij een tweesprong. Op een stille weg in het heuvelachtige Griekenland, in de schaduw van knoestige pijnbomen, maakte de beroemde held uit de Griekse mythologie kennis met zijn lot.

Waar of wanneer het precies was, dat weet niemand. We lezen erover in de verhalen van Socrates. We zien het terug in de prachtigste kunst uit de renaissance. We kunnen zijn ontlukkende energie, zijn stevige spierballen en zijn angst voelen als we naar de klassieke cantate van Bach luisteren. Als John Adams in 1776 zijn zin had gekregen, zou Hercules op die tweesprong vereeuwigd zijn op de officiële stempel van de zojuist opgerichte Verenigde Staten.

Want op die plek, voordat de held wereldberoemd zou worden vanwege zijn twaalf werken, voordat hij de wereld had veranderd, kreeg Hercules te maken met een lastige situatie, een die zijn leven voorgoed zou veranderen.

Welke richting zou hij kiezen? Waar zou hij naartoe gaan? Dat is waar het in dit verhaal om draait. Alleen, onwetend, onzeker, wist Hercules het net zoals zoveel anderen niet.

Waar de weg zich splitste, stond een knappe godin die hem elke verleiding aanbood die hij zich maar kon voorstellen. Gehuld in een mooie jurk bood ze hem een gemakkelijk leven aan. Ze zwoer dat hij nooit meer te maken zou krijgen met be-

geerte, ongeluk, angst of pijn. Volg mij, zei ze, en al je wensen zullen worden vervuld.

Op het andere pad stond een streng kijkende godin in een zuiver wit gewaad. Zij riep hem op zachtere toon. Ze beloofde geen beloningen, behalve het soort beloningen dat je kreeg na hard werken. Het zou een lange reis zijn, zei ze. Er zouden opofferingen worden gevraagd. Er zouden enge momenten zijn. Maar het was een reis die paste bij een god. Het zou van hem de persoon maken tot wie zijn voorvaderen hem graag wilden zien uitgroeien.

Was dit echt? Is het waargebeurd?

Doet het ertoe als het slechts een legende is?

Ja, want dit verhaal gaat over ons.

Over ons dilemma. Over onze eigen tweesprong.

Voor Hercules was het een keuze tussen ondeugd en deugd, de gemakkelijke en de moeilijke weg, het veel betreden pad en het pad dat minder mensen kozen. Een keuze waar we allemaal mee te maken krijgen.

Hercules aarzelde slechts even en koos toen de weg waardoor zijn leven een grote wending nam.

Hij koos voor deugd.

‘Deugd’ kan ouderwets lijken. Toch kan deugd, *arete*, worden vertaald als iets heel eenvoudigs en tijdloos: uitmuntendheid. Moraal, lichamenlijk, geestelijk.

In de oudheid bestond deugd uit vier belangrijke onderdelen.

Moed.

Zelfbeheersing.

Rechtvaardigheid.

Wijsheid.

Keizer-filosoof Marcus Aurelius noemde ze de ‘maatstaven van goedheid’. Miljoenen mensen kennen ze als de kardinale deugden, vier bijna universele idealen die door het christendom

en het merendeel van de westerse filosofie zijn overgenomen. Maar ook in het boeddhisme, hindoeïsme en bijna elke andere levensbeschouwing die je je maar kunt bedenken, worden ze net zo hooggeschat. Zoals C.S. Lewis uitlegde, heten ze niet 'kardinaal' omdat ze door de kerkelijke autoriteiten worden opgelegd, maar omdat ze afstammen van het Latijnse *cardo*, dat as of spil betekent.

Deze deugden zijn cruciaal. Ze vormen de spil van een goed leven.

Ze vormen ook het onderwerp voor dit boek en voor deze reeks.

Vier boeken. * Vier deugden.

Eén doel: je helpen kiezen...

Moed, dapperheid, uithoudingsvermogen, standvastigheid, eer, opoffering...

Zelfbeheersing, gematigdheid, kalmte, evenwichtigheid...

Rechtvaardigheid, eerlijkheid, dienstbaarheid, kameraadschap, goedheid, vriendelijkheid...

Wijsheid, kennis, scholing, waarheid, zelfreflectie, rust...

Dit zijn belangrijke deugden als je in elk opzicht een eervol, roemrijk en uitstekend leven wilt leiden. Karaktereigenschappen die John Steinbeck zo treffend omschreef als 'plezierig en gewenst door de eigenaar ervan. Ze zorgen ervoor dat hij daden verricht waarop hij trots en waarover hij tevreden kan zijn.' Maar de 'hij' heeft hier betrekking op iedereen. Er bestond geen vrouwelijke variant van het woord *virtus* in Rome. Deugd was niet mannelijk of vrouwelijk, het woord bestond gewoon.

Dat is nog steeds zo. Het maakt niet uit of je een man of een vrouw bent. Het maakt niet uit of je lichamelijk sterk bent of ontzettend verlegen, een genie of slechts redelijk intelligent. Om

---

* Dit is het vierde boek.

het juiste te doen heb je bijna altijd moed nodig, net zoals discipline onmogelijk is zonder de wijsheid die je vertelt wat de moeite waard is om te kiezen. Wat voor zin heeft moed als hij niet wordt ingezet voor rechtvaardigheid? Wat voor zin heeft wijsheid als ze ons niet bescheidener maakt?

Noord, oost, zuid, west: de vier deugden zijn als een soort kompas (er is een reden dat de vier windrichtingen op een kompas de 'kardinale richtingen' worden genoemd). Ze leiden ons. Ze laten ons zien wie we zijn en wat echt is.

Aristoteles omschreef deugd als een soort ambacht, iets wat je kunt najagen, net zoals iemand de beheersing van een beroep of een vaardigheid najaagt. 'We worden bouwers door te bouwen en we worden harpisten door de harp te bespelen,' schrijft hij. 'Op dezelfde manier kunnen we rechtvaardig worden door rechtvaardige daden te verrichten, zelfbeheersing verwerven door beheerst te handelen, dapper worden door dapper te handelen.'

Deugd is iets wat we doen.

Het is iets waarvoor we kiezen.

Niet één keer, want de tweesprong waarop Hercules zich bevond was geen eenmalige gebeurtenis. Het is een dagelijkse uitdaging, een waarmee we niet slechts één keer maar constant, herhaaldelijk, te maken krijgen. Zullen we egoïstisch of onbaatzuchtig zijn? Dapper of bang? Sterk of zwak? Wijs of dom? Zullen we een goede gewoonte aanleren of een slechte? Moedig zijn of juist laf? Onwetend zijn of een nieuw idee onderzoeken?

Hetzelfde blijven... of groeien?

De gemakkelijke weg of de juiste weg?

Inleiding

Het einde van zijn is weten, en als je zegt dat het einde van kennis actie is, dan ja, is het einde van die actie weer kennis.

– RALPH WALDO EMERSON

Van alle deugden is wijsheid de meest ongrijpbare. Wijsheid is iets waarnaar je streeft, iets wat we altijd proberen te verwerven.

Toch weten we dat het bijna zeker is dat we nooit wijsheid zullen verwerven, althans niet volledig. Echte wijsheid is iets wat we slechts kunnen benaderen. Ook al werken we een heel leven keihard, toch weet wijsheid telkens aan onze greep te ontsnappen en glipt ze met elke stap verder weg in de verte. Wijsheid is als de horizon die nooit bereikt kan worden.

Dezelfde ongrijpbaarheid geldt als we proberen wijsheid te omschrijven. Wijsheid is duidelijk meer dan slim zijn, meer dan het bezit van kennis en feiten, meer zelfs dan inzicht. Wijsheid is intelligentie, intuïtie, ervaring en opleiding, filosofische en praktische kennis, bewustzijn en verstand, perspectief, scherpzinnigheid, en ja, de ‘prudentie’ die de oude Grieken soms wijsheid noemden.

Het zijn al deze dingen en toch op de een of andere manier nog zoveel meer.

Dus eigenlijk zeg je dat je me niet kunt vertellen wat wijsheid is of hoe je haar kunt verwerven?

Ja. Welkom in het leven. Het is ingewikkeld. Slechts een dom iemand gelooft in eenvoudige oplossingen die je stap voor stap kunt volgen.

Wijsheid is hard werken. Net als liefde en geluk en alles wat de moeite waard is, kan wijsheid niet verworven worden met trucjes of door een gemakkelijke route te kiezen. Iemand die beweert dat hij of zij een gemakkelijke weg kent om er te komen is een leugenaar, en iemand die beweert dat hij of zij wijs is, is het hoogstwaarschijnlijk niet.

Er is één ding dat we met zekerheid kunnen zeggen over wijsheid en dat is dat het niet iets is waarmee je wordt geboren.

Toch komen de andere deugden eruit voort. Hierdoor wordt wijsheid de moeder van alle deugden genoemd. Kan iemand die niet begrijpt wat gevaar is echt dapper zijn? Zonder wijsheid, hoe zou zij weten waar zij dapper voor moet zijn? Is het geen verspilling van zelfbeheersing als je wijsheid op het verkeerde richt of haar inefficiënt gebruikt? Je kunt een goed hart hebben, maar zonder bekwaamheid, zonder slimheid en perspectief, zullen je pogingen om rechtvaardig te zijn zeker mislukken.

Wijsheid is, zo kunnen we zeggen, dat je weet...

... wat je moet doen,

... wanneer je het moet doen,

... en hoe je het moet doen.

Wijsheid is weten wat wat is.

Wijsheid is het vermogen om duidelijk te zien wat zich recht voor je neus bevindt. Het is leren begrijpen hoe dingen werken, waarom dingen gebeuren, waar dingen zich nu bevinden en wat er misschien hierna gebeurt. Wijsheid betekent niet dat je een encyclopedische kennis van feiten en cijfers ontwikkelt, het is iets wat zowel diepgaand als praktisch is. Want het was niet

Gandhi's scherpzinnige juridische geest die ervoor zorgde dat hij *mahatma* werd.

Wijsheid valt moeilijk te omschrijven, maar het tegenovergestelde is dat niet. Net zoals moed ingewikkeld is en lafheid eenvoudig, geldt dat ook voor wijsheid. Ze is een deugd waarvan de ongrijpbaarheid een sterk contrast vormt met dwaasheid. We herkennen een dwaas zodra we er een zien. We weten dat we er niet een willen zijn.

Net zoals niemand wijs wordt geboren, wordt ook niemand dom geboren. Onwetend, ja, maar dom blijven is een keuze. Waar kiezen we voor?

Zowel wijsheid als domheid zijn in zekere zin asymptoot. Sommigen van ons bevinden zich verder van de assen dan anderen – sommigen zijn slimmer, sommigen zijn beter opgeleid – maar omdat de functie oneindig is, zijn de mogelijkheden eindeloos. Er valt altijd meer te leren, meer te weten te komen, meer te begrijpen over de wereld en jezelf. Het tegenovergestelde is ook waar. Het maakt niet uit hoe dom iemand lijkt te zijn, je kunt altijd verrast worden, want de menselijke domheid is ook oneindig.

We jagen wijsheid na om een belangrijke reden: we hebben haar nodig. Later en nu. Het leven is een spel van de denkende mens. Een beslissing over onze toekomst doet zich op de ene dag voor, een moreel dilemma op de dag erop. Complexe problemen. Ingewikkelde mensen. Verwarrende situaties. Verborgene kansen.

Op deze momenten, klein of groot, is de wijsheid die je nodig hebt er, of niet. Ervaring, kennis en begrip zullen zich verzameld hebben, of niet. We hebben het noodzakelijke onderzoek gedaan, of niet. Op dat moment ontdekken we dat je wijsheid moet verdienen door te leren.

Daardoor is wijsheid een verlate indicator van werk dat lang

geleden is gedaan, van fruit dat is voortgekomen uit het zaadje dat lang geleden werd geplant. Zoals de oude Grieken ons leerden, kunnen we slechts oogsten wat we hebben gezaaid.

DIT IS DE MANIER

Seneca vertelt het verhaal over een pretentieuze, maar luie Romein. De Romein wilde indruk maken op zijn geleerde vrienden, maar in plaats van talloze uren te lezen, schafte hij een aantal goed belezen tot slaaf gemaakten aan. Een ervan kende Homerus uit zijn hoofd. Een andere kende Hesiodos. Hij had een tot slaaf gemaakte voor Sappho, een andere voor Pindarus en een voor Simonides. Hij had er een voor ieder van de Griekse dichters uit de oudheid met wie een Romein in de betere kringen bekend hoorde te zijn.

Hij dacht dat hij tijdens etentjes ermee weg zou komen als hij zich zou laten souffleren door deze mannen, om hen bij de hand te hebben elke keer als hij iets moest opzoeken, totdat een vriend tegen hem zei dat hij lessen in worstelen moest nemen. ‘Maar ik ben zwak en fragiel,’ antwoordde de man. ‘Dat moet je niet zeggen,’ zei zijn vriend op plagende toon. ‘Bedenk hoeveel enorm gezonde slaven je hebt!’

We wensen allemaal dat er een manier is om iets voor niets te krijgen, dat we vooruit kunnen spoelen naar het deel waar we ‘het’ allemaal hebben. We gaan op zoek naar trucjes en cheats, alsof het behalen van wijsheid mogelijk is zonder ongeloflijk veel moeite doen, zonder een leven lang studeren. Dit, zo herinnert Seneca ons eraan, kan niet worden uitbesteed aan een ander.

Er bestaat geen technologie die het voor je kan doen. Er is geen app. Geen leraar die gewoon alles in je hersenen downloadt. Geen goeroe die je naar verlichting leidt, of een sjamaan

die je een dosis wijsheid kan geven. Het gaat niet om waarmee je bent geboren. Het gaat erom wat je ermee doet.

Het pad naar wijsheid is niet alleen hobbelig, het wordt ook nog eens bewaakt door trollen en er liggen overal obstakels. Er zijn doodlopende wegen. Er zijn valkuilen vol wanhoop. Er zijn steile pieken en angstaanjagende wonderen. Er is zoveel afstand die moet worden overbrugd. Je zult onaardige mensen en vervelende ideeën tegenkomen op je weg. Ben je sterk genoeg om daarmee om te gaan? Ben je klaar voor een lange tocht? Of wil je dat alles leuk, gaaf en gemakkelijk is?

Zelfs als je van nature talent hebt, zelfs als je al op de beste scholen hebt gezeten, is wijsheid niet van jou. Zo schrijft Seneca: 'Er blijft een hoop werk over; om het aan te kunnen moet je je volledig inzetten in de uren dat je wakker bent en al je pogingen moeten erop gericht zijn als je resultaat wilt boeken.'

Daarom is dit boek niet een boek over wijsheid, maar eerder een boek over al dat werk dat je ervoor moet doen. Mijn doel is om de methodes uit te leggen van een aantal van de wijste mensen die ooit hebben geleefd, maar ook de vallen te bespreken waarin de domme mensen zijn getrapt. Dit zijn niet altijd methodes die deze mensen zelf onder woorden brengen. Wijze mensen praten niet vaak over hun wijsheid en domme mensen weten niet dat ze dom zijn, maar beiden hebben ons iets beters gegeven, namelijk hun voorbeeld.

Wijsheid is millennia lang het werk van grootse mannen en vrouwen geweest, lang voordat Socrates naar verluidt filosofie uit de hemel naar de aarde haalde. We zullen kijken naar de ideeën van Michel de Montaigne en Ralph Waldo Emerson, onze gidsen in dit boek. Daarnaast bestuderen we de puinhopen en domheid van mensen die beter hadden moeten weten. We zullen naar de geduldige en praktische wijsheid van Lincoln kijken, en het afzetten tegen het sterk contrasterende impul-

sieve onvolwassen gedrag van zogenaamde genieën die, ondanks al hun denkvermogen, er niet in slagen veel te begrijpen.

Voor het merendeel kijken we naar het werk dat ze deden, omdat niemand zijn wijsheid cadeau kreeg.

Zoals de andere deugden is wijsheid het bijproduct van de juiste dingen doen op de juiste manier op de juiste tijd, niet slechts één keer, maar voortdurend je hele leven lang. Het is het gevolg van een methode, en toch bezit niemand ooit echt wijsheid.

Dat komt doordat het de methode is.

Het is ook geen vernieuwende methode, maar dezelfde aanpak, dezelfde vragen die mensen hebben gesteld en dezelfde actie die ze hebben ondernomen sinds ze op deze aarde rondlopen. Het zijn mentoren en leerlingen. Het is het bestuderen van de geschiedenis. Het is lezen, heel veel lezen. Het is ervaringen opdoen. Het is graven, ontdekken, ontleden, bespreken, discussiëren en antwoorden eisen. Het is gerichtheid en observatie. Het is fouten vermijden en ervan leren. Het is zelfevaluatie. Het is onze aannames aanvechten. Het is een leerling blijven, hoe oud of deskundig we ook zijn.

De methodes lijken misschien eenvoudig, maar er je leven lang aan wijden? De dagelijkse opbrengst ervan is misschien bescheiden, maar als je kijkt naar een heel leven...

We kunnen wijzer worden, maar nooit wijs.

Slimmer, maar nooit slim.

Dichterbij komen, maar haar nooit bereiken.

Wijsheid is beschikbaar voor iedereen die bereid is om te leren.

Wijsheid is niet prettig.

Wijsheid is een strijd die moet worden gewonnen.

Wijsheid betekent hard werken.

Wijsheid is de moeite waard.

DEEL 1

DE AGOGÉ

(TIJD OM TE OEFENEN)

Geen man was ooit toevallig wijs.

— SENECA

We moeten zelf wijsheid verkrijgen. Niemand kan ons er les in geven. De belangrijkste beslissing die iemand kan maken in zijn leven is een leerling worden en er een te blijven, niet alleen op school of het werk, maar voor het leven. Dat wijze mensen zo weinig over wijsheid praten heeft een reden. Ze zijn nog steeds druk met het zoeken ernaar, ze zien zichzelf nog steeds als leerlingen. Een goede opleiding brengt ons een goed moreel kompas, goede ideeën en gewoontes bij. Deze vaardigheden stellen ons in staat om alles te leren wat de wereld ons kan leren. Wat we in onze hersenen stoppen, in het bijzonder tijdens onze jeugd maar ook dagelijks, vormt een soort bankrekening waar we later gebruik van kunnen maken. De gewoonte die we nu vormen zal ons helpen... of ons verraden. We moeten

leerlingen worden die geschiedenis, die de mensheid bestuderen. We moeten de vaardigheid ontwikkelen om te luisteren, te kijken, te leren. We moeten een sterke nieuwsgierigheid aanleren, een onverzadigbaar verlangen naar het verwerven van kennis. Voor het uitzetten van de koers van onze studie hebben we een ongelooflijke discipline en een aanzienlijke hoeveelheid moed nodig. Laten we beginnen.

Een hoogst ongebruikelijke opleiding...

Als afstammeling van een adellijke familie had Michel de Montaigne in zijn jeugd omringd moeten zijn door bedienden en hebben gebaad in weelde. In plaats daarvan stuurden zijn ouders hem naar een boerengezin in de buurt zodat hij bij hen kon leven. Zijn ouders deden dit niet om hem te verwaarlozen, maar om hem iets te geven wat hij thuis niet kon krijgen. De meeste rijke kinderen in de zestiende eeuw werden overgedragen aan minnen en kindermeisjes. Maar Montaigne, in de buurt maar in een wereld die ver verwijderd was van het enorme landgoed dat zijn naam droeg, had, in zijn woorden, ‘het geluk dat hij werd gevormd door de regels van het gewone volk en die van de natuur’.

Het was een ongebruikelijk begin van een ongebruikelijke opleiding, een die zou voortduren tot Montaigne op negenenvijftigjarige leeftijd zijn laatste adem uitblies.

Na die jeugd aan de boezem van zijn surrogaatgezin werd Montaigne naar huis gebracht waar zijn vader had bevolen dat niemand iets anders dan Latijn zou spreken met zijn zoon. In plaats van op te groeien met het plaatselijke Franse dialect, groeide Montaigne op in de wereld van Horatius en Cato, waardoor hij op natuurlijke wijze de taal leerde zoals de oude Grieken die hadden geleerd.

Zelfs bewoners van het dorp deden eraan mee, en jaren later was Montaigne verrast toen hij een van hen achteloos hoorde verwijzen naar een stuk gereedschap in het Latijn, zo diepgeworteld zat de gewoonte die men speciaal voor hem had aangeleerd. Omdat er binnen zijn gehoorsafstand geen andere talen mochten worden gesproken – zijn leraar Latijn was Duits en sprak geen woord Frans – leerde de jongen de moedertaal van de filosofie snel en pijnloos. De Romeinen waren voor het eerst rond 60 v.Chr. naar Bordeaux gekomen, en het Romeinse Rijk was al eeuwen geleden gevallen, maar voor Montaigne bestond de Urbs Aeterna voor altijd.

Al snel sprak Montaigne vloeiender Latijn dan zijn ouders en hij was vaardiger dan zijn leraar. Later herinnerde Montaigne zich: ‘Ik was al ouder dan zes jaar voordat ik meer Frans verstond (...) dan Arabisch.’

Je zou misschien denken dat een opleiding die zo streng en gericht was, en niet te vergeten vreemd, niet leuk was. Maar Montaigne was gelukkig, omdat hij enorm veel liefde en tederheid ontving terwijl hij gevormd werd door dit experiment. Hij zou later Grieks leren, op een enigszins traditioneler manier, maar zijn vader presenteerde alles als een spel. Montaigne herinnerde zich dat tijdens zijn vaders reizen naar het buitenland, opleidingsexperts hem adviseerden om de ziel van zijn zoon ‘geheel te vormen door zachtaardigheid en vrijheid’, dat zijn keuzes gerespecteerd moesten worden en dat hij van leren moest houden. Het is daardoor geen wonder dat Montaigne op zijn sterfbed geloofde dat hij de beste vader had gehad die er ooit had bestaan.

Slechts twee keer in zijn leven kreeg Montaigne straf – zachtaardig, merkte hij op – iets wat vele kinderen van nu niet kunnen zeggen en maar heel weinig kinderen in de zestiende eeuw. Op de meeste ochtenden werd hij niet wakker gemaakt door

een zeurende ouder of een strenge schoolmeester, maar door prachtige liederen van muzikanten die door zijn vader waren ingehuurd. Het was een manier om zijn zoon te leren over muziek, maar ook was het een manier om een nogal ontroerende zorg aan te pakken. Zijn vader geloofde namelijk dat het abrupt wakker maken van de ‘gevoelige hersenen van kinderen’ door het kind wakker te schudden of ertegen te schreeuwen, grensde aan wreedheid.

Op zevenjarige leeftijd las Montaigne Ovidius voor zijn plezier, omdat hij toen al de neerbuigende toon in kinderverhalen zat was. Maar hij was niet slechts een boekenwurm. In het huishouden van de Montaignes was alles een mogelijkheid om te leren. Zelfs grapjes of fouten vormden voer voor discussie of lessen. Alles was bedoeld om ‘te dienen als een uitstekend boek’, elke situatie vormde een gelegenheid om iets van te leren, zelfs ‘een schildknaap die oneerlijk is, een stommitieit van een lakei, iets wat tijdens het eten was gezegd’. Het waren allemaal kansen om iets te bespreken, erover te discussiëren en het voorval te analyseren. Alles moest in twijfel worden getrokken. Elk idee moest worden herleid naar de oorspronkelijke bron. Aan grote filosofen werd om advies en antwoorden gevraagd, maar ook zij werden betwist. ‘Haal alles door een zeef,’ zou Montaigne later zeggen als het ging over hoe je een kind moest onderwijzen, ‘en stop niets in zijn hoofd dat enkel gebaseerd is op autoriteit of vertrouwen.’

Hij had geleerd dat hij zich niet behoefde te schamen voor het maken van fouten. Hij werd zelfs aangemoedigd om toe te geven dat hij ze had gemaakt. Het belangrijkste wat je kinderen kunt leren, zei hij over de echte les die hij in zijn jeugd had geleerd, was ‘dat het toegeven van een fout die hij ontdekt in zijn redenering, zelfs wanneer hij de enige is die deze heeft opgemerkt, een daad van rechtvaardigheid en integriteit is, wat de belangrijkste eigenschappen zijn die hij nastreeft’. In Mon-

taignes familie was koppigheid een ondeugd, het geloof in de eigen onfeilbaarheid of superioriteit de enige blunder waarvoor men zich moest schamen.

Het moet een schok zijn geweest voor Montaigne toen hij voor het eerst een klaslokaal binnenging van het Collège de Guyenne, dat zijn vader mede had helpen oprichten. Om op eens omringd te zijn door andere studenten, door naar dit ding dat 'school' heet te gaan. Zoals Montaigne zou hebben geweten komt school van het Griekse woord dat 'vrije tijd' betekent. Toen, net als nu, laat het zien hoe ver verwijderd de etymologie is van de realiteit.

Montaigne hield er niet van hoe vaak zijn medeleerlingen en hij 'overgelaten werden aan het zwaarmoedige humeur van een woedende leraar'. Er was zoveel huiswerk, de dagen waren eindeloos; zijn medestudenten en hij vonden het ondraaglijk om 'veertien tot vijftien uur per dag te ploeteren als een kruier'. Ze werden gedwongen om passages uit het hoofd te leren, voor te dragen en te vertalen alsof deze geluiden, klanken en symbolen een vervanging waren voor begrip. Het is tragisch, zo vond Montaigne, maar geen verrassing dat zoveel kinderen een hekel hebben aan naar school gaan, en wat nog verdrietiger is, is hoeveel leraren een hekel hebben aan hun leerlingen.

Net zoals vogels voedsel in hun bek hebben dat ze 'zonder het te proeven in de snaveltjes van hun jongen proppen,' zei Montaigne, 'verzamelen onze leraren lesmateriaal in hun boeken en brengen het tijdelijk onder op de rand van hun lippen, om het vervolgens slechts uit te spugen en het door de wind te laten verspreiden'. Zijn medeleerlingen die konden herhalen wat ze van de leraren hadden geleerd? Ze waren niet meer dan papegaaien. 'Uit het hoofd leren is niet weten,' zou Montaigne later zeggen, 'het is bewaren wat ze je gegeven hebben en dat in je geheugen opslaan.'

Op school leerde hij de basisdingen: wiskunde, logica, poëzie. Maar hij droomde ervan om zelf de controle te hebben over zijn leren, en later was hij afgunstig toen hij hoorde dat Socrates zijn pupillen het merendeel van het spreken liet doen.

In tegenstelling tot school, was de rest van het leren in zijn jeugd actief. Dansen, paardrijden, met een speer omgaan, een instrument bespelen, hij nam alle lessen in zich op. Montaigne en zijn broers leerden allemaal het Franse spel tennis, wat ongebruikelijk was, omdat sporten niet als belangrijk werd beschouwd. Montaigne maakte vaak de grap dat veel van zijn medeleerlingen beter af zouden zijn geweest als ze alleen tennislessen hadden gehad, omdat school ze bespaard zou zijn gebleven en ze in elk geval in vorm zouden zijn geweest. Ook zou hen, zo merkte hij op, het ego bespaard zijn gebleven dat hoorde bij het gevoel dat ze een opleiding hadden genoten. In elk geval was hij opgeleid om niet een of andere slappe intellectueel te zijn, maar een actieve en energieke jongeman.

Wat elk opleidingsinstituut goedmaakt zijn de leraren. Ondanks alle gebreken en teleurstellingen van zijn traditionele opleiding werd Montaigne gezegend met verscheidene uitstekende leraren. Een ervan was George Buchanan, die naar Bordeaux was gekomen om te ontsnappen aan religieuze vervolging. De toekomstige leraar van koningen was ver van huis, en hij was in staat om de jonge Montaigne een werelds perspectief te geven.

Buchanan hield van theater en organiseerde vele toneelstukken op school en wist deze aparte jongen over te halen om erin op te treden.

Misschien was Buchanan de leraar die Montaigne later bedankte voor het aanmoedigen van zijn leesgewoonte. In een tijd waarin boeken duur waren en censuur heel gewoon, begreep deze leraar dat Montaignes nieuwsgierigheid niet kon worden bevredigd door het schoolprogramma. Ze kwamen tot een

overeenkomst. Zolang Montaigne zijn huiswerk deed, was hij vrij om op eigen houtje dingen te verkennen. We kunnen ons voorstellen dat Buchanan hem zachtjes in bepaalde richtingen stuurde en zelfs boeken uit zijn eigen bibliotheek aan hem uitleende. ‘Door te doen alsof hij niets zag,’ zei Montaigne dankbaar, ‘wakkerde hij mijn verlangen naar kennis aan en liet hij mij deze boeken, al was het in het geheim, verslinden.’

Het was ook een briljante zet, want Montaigne zag hoeveel van zijn medeleerlingen bij het verlaten van de school een hekel aan lezen hadden.

Een van de boeken die hij ontdekte was een prachtige folio-uitgave van de werken van Terence, geredigeerd door wetenschapper Erasmus, die Montaigne voor zichzelf kocht in 1549 toen hij zestien was. Hij las en herlas het later in zijn leven en vond het onmogelijk, elke keer als hij Terence oppakte, ‘om in zijn werk niet een nieuwe schoonheid en charme te vinden’.

Hij voltooide zijn opleiding verscheidene jaren eerder dan normaal. Hij had het goed gedaan. Hij had een betere ervaring gehad dan de meesten. ‘Maar toch was het nog steeds school,’ zei hij toen hij zijn ervaring op het college samenvatte. Wat kon hij laten zien van de jaren dat hij daar zat? Niets vergeleken met wat hij thuis had meegekregen, waar hij had leren houden van leren.

Het doel van leren is altijd het aanwakkeren van de nieuwsgierigheid geweest, het verlangen om de wereld en je plek erin te begrijpen. Vaak is dit precies wat later wordt gedoofd.

Van alle erfenissen die de jongen zou krijgen – waaronder de enorme stukken land, een wijnmakerij en een kasteel – was dit zijn grootste zegen. ‘Hij groeide gedwongen op binnen een aantal van de bizarste beperkingen die een kind ooit zijn opgelegd,’ merkte Montaignes biograaf Sarah Bakewell op, ‘en tegelijkertijd had hij een bijna onbeperkte vrijheid. Hij was een wereld op zich.’

Toch moest Montaigne, zoals alle afgestudeerden, de echte wereld binnengaan. Zijn vader had altijd begrepen dat de opleiding van zijn zoon niet slechts voor zijn bestwil was, maar ook om de jongen voor te bereiden op het leiden van het familiebedrijf, een ambt te bekleden, om een leider te zijn, bij te dragen aan de maatschappij door een fakkeldrager te zijn voor waarden die nog niet zo lang geleden in een ‘donkere periode’ verloren waren gegaan. Misschien dat Montaigne heel graag een leerling had willen blijven, maar het leven, en zijn vader, had andere plannen.

‘De eerste vijftien of zestien jaar heeft hij te danken aan het leren op school,’ schreef Montaigne later, ‘de rest hangt af van actie.’ We krijgen allemaal te maken met deze overgang, van school naar ervaring, van klaslokaal naar de school van het leven. Alle dingen waar Montaigne over had gelezen – Griekse democratie, het Romeinse Rijk, de juridische zaken van Cicero, de macht van de middeleeuwse kerk – daar zou hij nu in het echt mee te maken krijgen, niet in de gloed van de Gouden Eeuw, maar in het huidige, rommelige, troebele moment.

Na zijn rechtenstudie werd Montaigne magistraat in het parlement van Bordeaux. In deze baan moest hij ingewikkelde juridische zaken beoordelen en met verschillende rechtbanken contact onderhouden. In die tijd werden magistraten beoordeeld en ondervraagd op twee zeer verschillende manieren. Een aanpak, die tegenwoordig ook nog wordt gebruikt, was om de academische prestatie en kennis van de sollicitant te evalueren door hem te testen op zijn kennis. Een eenvoudigere aanpak was om de toekomstige magistraat een zaak te geven om te oordelen en te zien hoe hij het deed, wat zo onthulde hoe zijn gedachtegang werkte.

De laatste was de betere manier, merkte Montaigne op, ‘hoewel beide noodzakelijk zijn en beide samen moeten worden

gebruikt, moet het talent voor kennis toch minder gewaardeerd worden dan het talent voor rechtspreken. Oordelen kan zonder kennis, maar er is geen kennis zonder oordeel.'

Bijna zeker is het dat Montaigne zijn baan kreeg door de connecties van zijn vader. Maar in de meer dan vijftien jaar dat hij de baan had, ging hij begrijpen dat de wet kennen en de wet begrijpen twee heel verschillende dingen zijn. Hij had geleerd, zoals alle beroemde juridische kopstukken hebben geleerd, dat theorie aangepast moet worden aan de realiteit en niet andersom, en dat slechts echt pijnlijke ervaringen iemand kunnen leren hoe hij een meester wordt in zijn vak.

Montaigne beseftte al snel dat er veel buiten de boeken was gelaten toen hij kennismaakte met de ingewikkelde zaken van het mensenhart of de dubbelzinnigheid van het resultaat bekeek. Niet dat zijn collega's veel over hun vak nadachten. Montaigne herinnerde zich vol afschuw hoe hij zag dat een rechter van wie hij wist dat hij zijn vrouw bedroog een verdachte voor precies dezelfde misdaad straf gaf, net voordat hij een liefdesbriefje aan zijn maîtresse schreef.

Door jarenlang dit werk te doen ontwikkelde Montaigne dit oordeel; over hoe mensen in elkaar zitten, waar je een leugenaar aan herkent, hoe je in een zaak tot de waarheid komt. Hierdoor werd hij gevraagd te dienen aan het hof van Koning Karel IX en kreeg hij ook aan het einde van zijn juridische loopbaan de Orde van Sint-Michiël, de Franse ridderorde.

Om de echte wereld in te gaan is een schok voor alle jonge mensen. De overgang van het rijk van ideeën naar het rijk van koningen en rechtbanken was altijd een rommelige en teleurstellende, maar in het Frankrijk waarin Montaigne zich bevond en leefde moet het hebben geleden alsof het land uit elkaar viel.

Een generatie eerder had Michelangelo de Sixtijnse kapel geschilderd. Magellaan had de wereld rondgereisd. Copernicus

had de aarde onttroond als het centrum van het universum. De renaissance was opgebloeid en bracht prachtige kunst en wereldschokkende bewustwordingen. Een nieuwe wereld was ontdekt aan de andere kant van de Atlantische Oceaan. Terwijl er geruchten ontstonden over verschillende culturen, moest zelfs het idee van omvang en vorm van de wereldbol dat de mens had opnieuw worden overwogen.

Naast de ontdekkingen en uitvindingen ontstond echter destabilisatie. De Kerk, die lange tijd een verbindende factor was geweest, werd nu ondermijnd door deze nieuwe manieren van denken, door de nieuwe technologieën die nieuwe ideeën verspreidden. Er was, in Montaignes woorden, een algemene overtuiging dat 'de wereld op zijn kop is gezet'. Voor het eerst begonnen mensen de onderdrukkende rol die priesters hadden in de samenleving in twijfel te trekken, en nog algemener, ze begonnen zich af te vragen: waarom zijn dingen zo? En: moesten ze op deze manier verdergaan?

Volgens de overleveringen nagelde Maarten Luther zijn stellingen op de deur van de kerk. De Reformatie en de Contrareformatie volgden. Er ontstonden opstanden en onrust. Nieuwe geloven staken de kop op, en ze vochten niet alleen voor hun recht om te bestaan, maar ook om macht om alle andere als ketterij te verpletteren. Inquisitie en vervolgingen woedden. De bloem van de renaissance verwelkte daar op het schavot. De tolerantie en acceptatie van de verlichting lag eeuwen verderop in de toekomst. Het was, en bleef, zoals een geleerde zei, een wereld die alleen door vuur verlicht werd.

In 1562 was Montaigne, die toen Karel IX diende, getuige van het bloedbad tijdens het beleg van Rouen, een gewelddadige katholieke opstand waarin meer dan duizend mensen werden vermoord tijdens een bloedig treffen door religieuze spanningen die Frankrijk verdeelden. Slechts een paar maanden eerder had

de hertog van Guise tientallen hugenoten afgeslacht die een kerkdienst bezochten in de stad Vassy. Een jaar later zou de hertog zelf worden doodgeschoten door een andere Franse edelman die hem langs de kant van de weg lag op te wachten. Toen de moordenaar werd opgepakt, werd hij gevierendeeld, alleen mislukte het vonnis en toen de ledematen van de man na meerdere pogingen niet van zijn lichaam werden gerukt, werd hij uiteindelijk uit zijn lijden verlost door het zwaard van de beul.

Represaille volgde op represaille wat uitliep op de slachtpartij op Bartholomeusnacht, waarin tienduizenden mensen werden vermoord en de lijken in de Seine werden gedumpt.

Dit alles moet zeer afschrikwekkend zijn geweest voor een man die had geleerd om intellectueel bescheiden te zijn, iemand die geloofde dat ideeën in twijfel moesten worden getrokken en dat mensen de neiging hebben fouten te maken. ‘Men neemt iemands vermoedens nogal ernstig,’ zou Montaigne zeggen, ‘als men iemand daarvoor levend verbrandt.’ Toch was dit heel gebruikelijk tijdens de loop van zijn leven; talloze mensen werden op de brandstapel gezet voor over het algemeen verzonnen misdaden. Tijdens de Spaanse inquisitie waren meerdere familieleden verbrand, onder wie een over-over-overgrootvader.

De hugenotenoorlogen duurden tientallen jaren en eisten het leven van meer dan een miljoen mensen, op vaak haast onbeschrijflijk gruwelijke manieren.

Hoe ver verwijderd was dit van zijn idyllische en beschermde jeugd waarin zijn vader hem beschermd had tegen de bloedbaden en de effecten ervan overal om hem heen, wanneer zijn leraren naar hem glimlachten en al zijn nieuwsgierigheid en excentriciteit aanmoedigden.

In een wereld die in de praktijk nog steeds middeleeuws was, die gekenmerkt werd door angst en vervolging, was een vrije of onconventionele denker zijn riskant. Dat gold ook voor op-

vallen. Als kooplieden die hun eigen fortuin hadden verdiend, kon de familie Montaigne er niets aan doen. De familie van moederskant van Montaigne waren maranen, Spaanse joden die zich tijdens de Spaanse inquisitie bekeerden tot het christendom omdat ze anders zouden worden gedood. De broers van zijn vader waren protestant.

Toen Montaigne las over mensen die anders waren dan hij, in het bijzonder de waarnemingen over de zojuist ontdekte volken die in de Nieuwe Wereld leefden, was hij eerder nieuwsgierig dan veroordelend. ‘Zoveel temperamenten, gezindten, oordelen, meningen, wetten en gebruiken leren ons om die van ons verstandig te beoordelen,’ zei hij. Vierendeelden de volken in de Amazone elkaar, zetten ze elkaar op de brandstapel, beschuldigden ze elkaar van zwarte magie? Wie was hier eigenlijk de barbaar?

Later liet hij een munt voor zichzelf slaan die hij bij zich kon dragen als geheugensteuntje. IK HOUD MIJN OORDEEL IN BERAAD, stond erop. Hij liet zich niet verleiden tot fanatisme en fundamentalisme. Hij nam geen deel aan ruzies en conflicten. Hij joeg niet na wat iedereen najoeg. Ook streefde hij er niet naar om anderen te verslaan of te overtreffen. Hij hield zijn hoofd koel terwijl de rest van de wereld dat verloor.

Deze discipline, deze tolerantie, zorgde er niet voor dat hij vrienden maakte, iets wat deze houding hem had moeten opleveren. Hij had het gevoel dat hij een man was zonder land. Hij wist dat hij een wandelend doelwit was. ‘Ik kreeg van alle kanten kritiek,’ klaagde Montaigne, ‘voor de Ghibellijnen was ik een Welf, voor de Welfen een Ghibellijn.’* Degenen die weigeren een kant te kiezen... maken twee keer zoveel vijanden.

Hij moet hebben aangevoeld dat hij aan het einde was gekomen van zijn werk als ambtenaar. Hoe kon iemand zich bezig-

---

* Welfen waren pausgezinden en Ghibellijnen waren keizergezinden.

houden met staatszaken als moord en vervolging algemeen geaccepteerd werden? Sinds wanneer was extremisme gewoon geworden? Wanneer had de toekomst zo onzeker gevoeld?

‘Alleen hij weet,’ zo schreef romanschrijver Stefan Zweig toen hij zich richtte op de werken van Montaigne tijdens de begintijden van de opkomst van het nationaalsocialisme, ‘dat er geen taak op de wereld zwaarder en moeilijker is dan het bewaren en behouden van intellectuele en morele onafhankelijkheid en deze onaangetaast te houden gedurende een massale omwenteling.’ Je niet gek te laten maken door alle gekte om je heen vereist moed, discipline, rechtvaardigheid en wijsheid.

De omwenteling kwam voor Montaigne, op een onverwachte manier, aan het eind van de jaren zestig van de zestiende eeuw. Montaigne was aan het paardrijden op zijn landgoed toen hij in volle vaart op een andere ruiter botste en op de grond viel. Terwijl zijn vrienden zijn gebroken, stervende lichaam naar het huis droegen, voelde Montaigne hoe het leven hem ontglipte, hoe zijn ziel bijna op zijn lippen danste.

Net zo plotseling keerde het leven terug en kreeg Montaigne een tweede kans. ‘Stel je voor dat je bent overleden,’ schrijft Marcus Aurelius in *Overpeinzingen*. ‘Neem nu alles wat over is van je leven en leef het op de juiste manier.’

Marcus is een van de weinige stoïcijnen die nooit wordt aangehaald door Montaigne, maar hij begreep zijn idee. In het licht van deze bijna-doodervaring, leek de wet niet zo belangrijk meer. De zaken en rituelen van de rechtbank moeten bijna pijnlijk stompsinnig, zelfs grotesk hebben geleken.

Dus hij stopte ermee.

‘In het jaar 1571 n.Chr.,’ schreef hij in een inscriptie in het Latijn dat hij had geleerd door de methodes van zijn vader, ‘is Michel Montaigne, 38 jaar, op zijn verjaardag, de dag voorafgaand aan de eerste dag van de maand maart, allang vermoeid

van het dienen van de rechtbanken en de staat, met zijn volle verstand, met pensioen gegaan. Hij is in de armen van de lerende maagden overgegaan om hier in alle rust en veiligheid zolang de lengte van dagen hem het gunnen, van zijn al bijna meer dan half geleefde leven, als het lot het hem toestaat om dit verblijf af te maken en deze heerlijke voorvaderlijke terugtrekking te wijden aan zijn vrijheid, rust en ontspanning.'

Hier in deze bibliotheek nam deze man, wiens opleiding zo lang geleid of gecontroleerd werd, de teugels volledig zelf in handen. Zijn vader was overleden, zijn carrière levenloos. Hij was zelf bijna gestorven. Zijn leven was nu voor de helft of meer over. Hij had het gewijd aan het bestuderen van andere mensen, het werken aan de problemen van andere mensen.

Nu zei hij 'genoeg' en hij ging dat oude bevel van het grote orakel van Delphi volgen: ken uzelf.

In de eerste paar jaar na het ongeluk was lezen het enige wat Montaigne leek te doen. In een toren op het landgoed dat zijn vader hem had nagelaten, schikte hij zijn boeken op de lange boekenplanken die de muren van het ronde gebouw bekleedden. Hij kon zijn hele bibliotheek in een oogopslag in zich opnemen, tientallen boeken, een leven van leren voor hem uitgespreid. Montaigne veranderde de kamer die zijn vader had gebruikt als kapel in een tempel van wijsheid. 'Boeken zijn mijn koninkrijk,' zei hij. 'Ik wil hier heersen als een absolute vorst.'

Als hij niet aan het lezen was, dacht hij na, genoot van zijn eigen gezelschap en de vrijheid om zijn gedachten te ontwikkelen, om zijn hersenen aan het werk te zetten.

'Hij loopt rond in de kamer,' zo omschrijft een biograaf Montaigne die in zijn element is, 'pakt het ene boek na het andere van de planken, slaat ze op een willekeurige plek open, leest een beetje en praat er dan over. Hij gaat maar door, spreekt wijs, grappig, vriendelijk, terwijl het flakkerende licht van de open

haard over zijn gevoelige, intelligente gezicht speelt en de vollemaan lichtplekken op de vloer maakt, totdat de wereld waaraan we gewend zijn verdwijnt door zijn gepraat en de onderdelen ervan golven en flikkeren in het licht van de open haard.’

Op de planken stond zijn schoolexemplaar van Terence. Daar waren de stoïcijnen: Lucretius, Horatius, Vergilius en Diogenes Laërtius. Zijn geliefde Plutarchus. ‘Wat zal hij niet allemaal leren door *Parallele levens* van onze favoriete Plutarchus te lezen!’ zou Montaigne hartstochtelijk zeggen, deze oude biograaf prijzend, niet alleen voor de manier waarop hij de ‘datum van de val van Carthago vastlegde (...) alsmede van Hannibal en Scipio; net als (...) de naam van de plaats waar Marcellus stierf en hoe zijn dood daar aantoonde dat hij de taak onwaardig was’.

Montaigne had moeite gedaan om een aantal van zijn favoriete citaten in de balken van het plafond van zijn studeerkamer te kerven, precies boven de boeken. Vele waren van de Griekse filosoof Sextus Empiricus. ΟΥ ΚΑΤΑΛΑΜΒΑΝΩ (IK BEGRIJP HET NIET). ΕΠΙΕΧΩ (IK STOP). ΣΚΕΠΤΟΜΑΙ (IK ONDERZOEK). Van Terence: ‘Ik ben een mens en niets menselijks is mij vreemd.’ Van Socrates: ‘Godeloosheid volgt trots als een hond.’ Van Plinius: ‘De enige zekerheid is dat niets zeker is.’ En uiteraard van Epictetus: ‘Dat waar mensen zich zorgen over maken zijn niet dingen, maar hoe ze over die dingen denken.’

Het is daardoor dan ook niet verwonderlijk dat toen Montaigne ging schrijven, hij begon met een vraag en niet met een stelling. ‘*Que sais-je?*’ Wat weet ik? Wat wist Montaigne over zichzelf? Wat had hij geleerd van zijn unieke opleiding? Van zijn boeken? Van zijn peetouders die boeren waren? Van zijn vader? Van zijn leraren? Wat wist hij echt?

Hij nam afstand van het verwarrende geweld van zijn tijd en besloot de menselijke conditie te verkennen in de vorm van

meditaties die alle kanten opgingen; soms niet meer dan een pagina, soms bijna de lengte van een klein boek. Een essay, zo werd het genoemd, of in het Frans, een *attempt* (poging).

Montaigne schreef over vele onderwerpen: angst, luiheid, de genegenheid die we voelen voor onze kinderen, wreedheid, ervaring. Hij schreef ook over zijn favoriete auteurs, en de kannibalen uit de Nieuwe Wereld over wie hij had gehoord. Maar de onderwerpen van deze essays waren bijna altijd een beginpunt, een excuus om alles wat hem interessant leek te verkennen en te bekijken. Uiteindelijk kwamen ze allemaal terug bij de belangrijkste persoon van zijn onderzoek: zichzelf. 'Ik ben liever een autoriteit op het gebied van mezelf dan van Cicero,' zei hij.

'Hij volgde zijn onderwerp zoals een jonge hond talloze malen een koets najaagt over de weg om de buurt te verkennen,' schrijft een biograaf. 'Zijn soepele geest is ontspannen, licht en toch serieus. Hij pelt de schil van dingen af, ruikt vol plezier aan het fruit. (...) Hij is een beschouwer, een onderzoeker, een scepticus. Hij snuffelt aan overtuigingen, de meningen en gewoontes van mensen, en neemt een gedachte op en plukt er, een voor een, alsof hij een artisjok pelt, de blaadjes van gewoontes, vooroordelen, tijd en plaats van. Hij houdt de mening van de ene filosofie op, prijst en bewondert haar, en dan pakt hij de tegenovergestelde mening van een andere filosofie en prijst en bewondert die. Op zijn weegschaal weegt hij idee tegen idee af, mens tegen mens, gebruik tegen gebruik.'

De chaotische wereld waarin Montaigne geboren was, bood hem een unieke kans. Te lang had de Kerk de autoriteit over alles gehad. Nog steeds lag te veel kennis opgesloten in kloosters, ontoegankelijk en onpraktisch. Eeuwenlang werd de mens verteld dat hij of zij onbetekenend was. Waarheden die lange tijd onweerlegbaar waren, werden door Columbus en Coper-

nicus ontmaskerd als lachwekkend incorrect. Basale vragen die lange tijd niet gesteld waren, en zeker onbeantwoord bleven, kwamen nu naar boven drijven. Het feit dat niemand ooit eerder echt een essay had geschreven bewijst dat wel!

Starend naar zijn kat, die zich vermaakte met een speeltje, vroeg Montaigne zich af: ‘Wie speelt hier met wie?’ Zijn essays zitten vol met verhalen over dieren om zo te illustreren dat er een enorme, prachtige wereld daarbuiten is die we amper ervaren, in sommige gevallen kunnen we ons er zelfs geen voorstelling van maken. Wat dacht zijn kat wanneer hij met hem speelde? Wie was hij voor de kat? Hij is net zo verbaasd over zijn anatomie, seksdrive en emoties. Hij wil gewoon alles weten.

Hoe verfrissend was dit allemaal. Hoe nieuw en grensoverschrijdend zelfs. Het idee dat leren belangrijk is, dat de waarheid belangrijk is, dat Montaigne – dat het individu – een onderwerp was dat het verkennen waard was. Maar ook al was een deel ervan eenvoudig, gewoon omdat het leuk was, betekent dat niet dat de antwoorden eenvoudig te vinden waren. Het is een ‘stekelige onderneming’, zei hij, ‘om een pad in de geest te volgen dat zo kronkelig is en door te dringen tot de duistere dieptes van de binnenste plooien’. Het was, zo wilde hij de lezer laten weten, moeilijker dan het eruitzag.

Bijna tien jaar lang werkte Montaigne aan deze essays, die in totaal meer dan duizend pagina’s vulden. Hij schreef voornamelijk voor zijn eigen profijt, en door dit proces creëerde hij een zeer andere manier van ‘zelfverbetering’. Kon het iemand wat schelen? Terwijl er een burgeroorlog woedde in Frankrijk, terwijl mensen vochten over de restjes van een religieuze doctrine, voerde hij een strijd tegen zijn eigen onwetendheid, verkende de dingen die mensen vreemd en prachtig maken. Dit zou zijn blijvende bijdrage aan de mensheid zijn. Hij spon de draad die kunstenaars, journalisten, sociale wetenschappers,

psychologen en memoireschrijvers sindsdien mee hebben gegeven.

In 1580 gaf hij zijn eerste essays uit. Die vonden al snel hun weg naar de huizen van bijna iedere edelman in Frankrijk die kon lezen. Koning Henry III las een exemplaar. Francis Bacon las ze en vond ze geweldig. In 1603, toen Montaigne in het Engels werd vertaald, kocht autodidactische toneelschrijver (en medeliefhebber van Plutarchus) William Shakespeare een exemplaar. Inderdaad, een stukje uit Montaignes werk verschijnt knap gepikt in *De storm* en heeft hem misschien wel geïnspireerd tot een van zijn beroemdste zinnen: ‘Dit boven alles: blij trouw aan jezelf.’ De boeken die Montaigne puur voor zichzelf had geschreven blijken voor iedereen te zijn, en ze werden wat we tegenwoordig bestsellers noemen (en zijn dat tot op de dag van vandaag nog steeds).

Montaigne vierde de voltooiing van zijn werk en het succes ervan door iets te doen wat hij vele jaren niet meer gedaan had: reizen. Ogenschijnlijk moest hij van Frankrijk naar Italië voor zaken, maar hij gebruikte de reis vooral als een kans om nieuwe plekken te zien en nieuwe ervaringen op te doen, terwijl hij ondertussen bleef leren, schrijven en dingen in zich opnam.

Hij verkende een oude ruïne. Hij zat onder een boom terwijl hij een boek las. Hij liep in de straten van Rome waar hij hardop tegen Caesar en Cicero sprak, ‘hun beroemde namen mompelen in mijn mond en hen laten weerklinken in mijn oren’. Hij zat in een herberg, zijn essays voor hem uitgespreid, opgetogen over iets wat hij had geschreven of, als hij zich ervoor schaamde, dan aarzelde hij niet om het te veranderen. Hij was getroffen door een inspirerende ingeving, vertrouwde een paar zinnen aan het papier toe zodra ze in hem opkwamen. Hij kocht een nieuw boek, waarmee hij nog een zwaar boek aan zijn zadeltas-

sen toevoegde. ‘Boeken zijn,’ zei hij, ‘de beste voorraden die een man met zich mee kan nemen op zijn levensreis.’

Uiteindelijk kon hij zich niet geheel terugtrekken uit het openbare leven. Geen enkele wijze man kan dat. Hij gaf advies over de versterkingen van het parlement. Hij werd tot kamerheer benoemd door Hendrik van Navarra, de volgende koning van Frankrijk. Hij organiseerde etentjes voor belangrijke gasten. Hij ging op diplomatieke reizen. Hij correspondeerde met de vooraanstaande denkers van zijn tijd. Hij werd verkozen tot burgemeester van Bordeaux, nu een grote en belangrijke stad, en toen opnieuw verkozen. Op een bepaald moment kwam de door hem gevreesde vervolging en hij werd in de Bastille gegooid. Maar zijn beroemdheid redde hem en hij werd bevrijd door Catharina de’Medici. Gedurende dit alles bleef hij steeds lezen, schrijven en herzag hij zijn essays. Zelfs in de laatste maanden van zijn leven, adviseerde hij koning Hendrik III en probeerde hij hem in een filosoof-koning te veranderen.

Hij had in Rome gevraagd of hij een ereburger kon worden, maar hij was in feite een wereldburger. Een vriend voor zichzelf en iedereen, hij leefde buiten de tijd en plaats; hij verbleef en sprak met ‘de meest waardige geesten, die in de beste tijden hebben geleefd’ en had dat sinds zijn jeugd zo gedaan.

Hij liet zijn sporen niet na in de politieke arena of op het slagveld, en zelfs niet in de vorm van wetenschappelijke doorbraken of een wetenschappelijk werk. In plaats daarvan hield hij vast aan het opleidingsexperiment dat terugging tot zijn jeugd, zijn vaders visie voor zijn zoon, en de poging van de zoon om zichzelf te bewijzen dat hij alle verwachtingen die zijn leraren van hem hadden en de moeite die ze in hem hadden gestopt waard was. Hij had een onbekend en uniek continent verkend: zichzelf.

Hij had meer vragen gesteld dan hij had beantwoord, meer gelezen dan hij had geschreven, meer gezien dan hij had begre-

pen. Hij had geprobeerd om zichzelf en zijn tijd in perspectief te plaatsen. ‘Het zal heel wat zijn,’ schreef hij, ‘als over honderd jaar de mensen op een algemene manier herinneren dat er in onze tijd burgeroorlogen in Frankrijk waren.’ Hij wist dat hij grotendeels vergeten zou zijn. Hij weigerde te wanhopen. Hij weigerde om de mensheid af te schrijven. Daardoor was hij een echt wijze man.

Wat kunnen we zeggen dat we weten, wat kunnen we zeggen dat we hebben geleerd van het leven van Montaigne? Allereerst dat opleiding niet iets is wat ophoudt. We weten dat een opleiding, zelfs als die in het begin door een ander in gang is gezet, wij daar zelf uiteindelijk de leiding over nemen. We moeten onszelf onderwijzen als we iets willen leren. We weten van Montaigne dat het ego de vijand is van wijsheid, dat hoogmoed de belemmering voor kennis vormt. We leren van zijn voorbeeld de behoefte om altijd nieuwsgierig te zijn, altijd vragen te stellen, altijd open te staan, altijd bereid om iets nieuws te leren. Tot slot begrijpen we dat we leren om te kunnen leven, dat alle prestaties verbleken in vergelijking met dat zeldzaamste van zeldzame dingen: zelfbewustzijn.

Zijn opleiding begon met een frisse blik en was gebaseerd op onconventionele methodes, het meest unieke wezen dat nooit stopte. Als jongeman legde hij uit: ‘Ik studeerde om op te kunnen scheppen; later, een klein beetje, om mezelf wijzer te maken. Nu doe ik het voor mijn vermaak, niet voor wat het me oplevert.’

Hij bleef leren totdat hij overleed, en inderdaad, de vragen die hij stelde, de innerlijke reis die hij zo welsprekend beschrijft, wordt door ieder van ons nu voortgezet.

Als we dapper en gedisciplineerd genoeg zijn om de taak die hij ons voorlegt op ons te nemen.

Spreek met de doden

Hij was uit Fenicië gekomen. Het was een lange reis geweest, van haven naar haven over de Middellandse Zee, waarbij hij handelde in paarse verf, de kleur van de mantels die werden gedragen door de meest welvarende Grieken.

Maar vandaag reisde de jonge Zeno niet vanwege zaken.

Terwijl hij over de heilige weg liep in de richting van de tempel van Apollo, het onderkomen van het Orakel van Delphi, begon hij met de heilige rituelen zoals het wassen van zijn handen in de heilige bron. Hij stak een wierookstokje aan. Het flakkerende licht van de fakkels flankeerde zijn pad naar het binnenste heiligdom, waar de priesteres wachtte op zijn vraag.

Wat is het geheim van een goed leven?

‘Je wordt wijs als je gesprekken gaat hebben met de doden,’ zei de priesteres tegen Zeno.

Het kostte vele jaren en een verschrikkelijk ongeluk voordat hij begreep wat ze bedoelde. Op dertigjarige leeftijd leed Zeno schipbreuk en bevond hij zich zonder geld in Athene. Hij liep langs een boekhandel in de agora en luisterde naar een verhaal over het leven van Socrates. Plotseling werd de betekenis van de woorden van de priesteres hem duidelijk.*

---

* Het geval wilde dat Zeno het verhaal hoorde over de keuze die Hercules moest maken, het verhaal waarmee elk boek in deze serie opent.

Socrates was al vele jaren geleden overleden. Toch luisterde Zeno naar hem alsof hij nog leefde. Gesprekken met de doden. Dat is wat boeken zijn!

In die boekwinkel werd Zeno omringd door de doden: dichters, filosofen, toneelschrijvers en verhalenvertellers. Vanaf de pagina's van deze boeken spraken ze nog steeds over hun wijsheid en ervaringen, hun ideeën en inzichten. Wanneer hij Plato of Xenophon, Euripides of Homerus, Aristoteles of Sappho oppakte, kon hij hen horen. In zijn eigen handschrift kon hij reageren in de marges.

Tegenwoordig verwijzen we inderdaad naar het lezen en bestuderen van deze boeken, waarvan vele nu deel uitmaken van de zogenaamde westerse canon, als 'het grote gesprek'.

Toch kiezen de meeste mensen ervoor om hier niet aan deel te nemen. Of ze doen het slechts af en toe. De doorsneemens kijkt gemiddeld zo'n twintig uur per week tv en besteedt bijna vijf uur per dag aan zijn of haar telefoon. Bijna niemand leest zoveel.

Ondertussen, toen Charles De Gaulle president van Frankrijk was, las hij twee tot drie boeken per week en stond erom bekend dat hij alle jaarlijkse winnaars van de literaire prijzen las. Toen Angela Merkel bondskanselier van Duitsland was las ze geschiedenisboeken die vijftienhonderd pagina's dik waren en over de negentiende eeuw gingen. Ook dook ze diep in Shakespeare. Als staatssecretaris van Defensie reserveerde generaal James Mattis elke dag een uur voor 'lunch/leestijd'. Daarvoor was het hem gelukt om over de stoïcijnen te lezen en nog talloze andere boeken terwijl hij actief diende in een oorlog. Napoleon nam 125 boeken met zich mee tijdens zijn invasie van Egypte. Franklin Delano Roosevelt slaagde erin om in 1933 *Mein Kampf* in het Duits te lezen. Dit was kort nadat hij president was geworden te midden van een aanhoudende en overweldigende economische crisis.

We hebben allemaal tijd om te lezen.

We doen het alleen niet genoeg.

Het is het meest gestoorde iets in de wereld. Stel je voor dat je een superkracht hebt – in staat zijn om met de doden te spreken – en dat je deze niet gebruikt! Stel je voor dat je in staat bent om met de wijste mensen die ooit geleefd hebben te spreken, zoals Tolstoj zei, en het niet doen!

Als je denkt aan de prijs die betaald is voor de pijnlijke persoonlijke en geschiedenislessen die in zoveel biografieën, memoires en literatuur staan, is het haast belachelijk hoe goedkoop boeken zijn. Je kunt het je niet veroorloven? Ga dan naar de bibliotheek!

Het maakt niet uit dat we kunnen lezen. Als we het niet doen, zoals generaal Mattis heeft gezegd, kiezen we ervoor om functioneel ongeletterd te zijn.

Er zijn vele wegen die naar wijsheid leiden, maar bijna elk ervan loopt via boeken.

Kun je een echt wijs persoon bedenken die niet leest? Ken je iemand die veel leest en toch wenst dat hij of zij nog meer kon lezen?

President Harry Truman groeide op in een stadje van zo'n duizend inwoners en in boeken vond hij niet alleen kennis, maar ook een manier om te ontsnappen, om te reizen naar verschillende werelden, om terug en vooruit in de tijd te gaan. Hij gaf aan dat hij als jongen bijna elk boek in de stadsbibliotheek die uit twee kamers bestond had gelezen. Hij was begonnen met de kinderafdeling. Tegen de tijd dat hij vijftien was, had hij de King James-bijbel drie keer van voor naar achter gelezen, net als 'alle geschiedenissen van de wereldleiders en andere geschiedenisverhalen die ik kon vinden'.

Wat is jouw leesleeftijd? Niet op welk leeftijdsniveau je leest, maar hoeveel levensjaren en ervaring heb je opgedaan door te

lezen? Truman was misschien wel de oudste tiener die ooit uit Missouri kwam. Zijn leesgewoontes veranderden hem niet alleen, maar stelden hem ook in staat om meerdere levens te leiden, om in zijn gedachten de ervaringen van generaties in zich op te nemen. En dan hebben we het nog niet eens over fictie, die ons in staat stelt om heel andere werelden, soorten en fantasieën te verkennen!

Truman, net als Montaigne, was ook een levenslange lezer van Plutarchus. Als jongen spaarde hij zijn zakgeld op voor een exemplaar en smeekte zijn vader om het aan hem voor te lezen. Het was de eerste van vele keren dat Truman Plutarchus' biografieën van de beroemde mannen en vrouwen uit de oudheid verkende. Een gewoonte die begon als vermaak zette zich voort als loopbaanontwikkeling. 'Toen ik in de politiek zat,' zei hij nadenkend, 'waren er tijden dat ik probeerde te achterhalen hoe iemand in elkaar stak, en ik kon altijd een beroep doen op Plutarchus, en negen van de tien keer was ik in staat om daar een gelijkenis te vinden.'*

Helaas leren maar weinig mensen hoe ze moeten lezen, hoe ze eigenlijk iets bruikbaars uit de boeken die voor ons beschikbaar zijn kunnen halen. Ook hebben ze niet geleerd om als lezer te stoppen met een boek dat slecht is, om het oneens te zijn met een boek, of in het labirint van kennis te duiken om een onderwerp te leren beheersen.

Omdat lezen een gesprek is, zijn goede lezers niet passief. Ze halen boeken door de mangel, ze onderwerpen de auteur aan een verhoor. Ze stellen vragen. Ze praten terug. En ze lezen niet slechts af en toe, maar constant, verslinden net zozeer fictie als

---

* Niet alleen Plutarchus. Een verslaggever die iets wilde achterhalen wat Truman had gezegd, vond een boek in de Library of Congress dat al vele jaren niet meer was uitgeleend. De laatste persoon die het had gelezen? Senator Harry Truman in 1939.

non-fictie, filosofie en geschiedenis, memoires en biografieën, poëzie en proza.

Net als Montaigne, van wie zijn geliefde exemplaar van Lucretius met al zijn aantekeningen nog steeds valt te zien, produceerde een van de stichters van de Verenigde Staten, John Adams, zijn hele leven lang wat we nu ‘kanttekeningen’ noemen. De pagina’s van zijn boeken laten zien dat hij geen passieve lezer was, en ook niet dat hij gemakkelijk ergens van te overtuigen viel. ‘Idioot! Idioot!’ zo schreef hij. ‘Onzin!’ Maar als hij iets goed vond, schreef hij zijn instemming op, soms gaf hij de auteur een welverdiend ‘Uitstekend!’. In een boek over de Franse Revolutie schreef John Adams zo’n twaalfduizend woorden met aantekeningen en opmerkingen.

Lezen is dan misschien voor een kortere weg kiezen, maar het is nog steeds een hoop werk.

Werk dat de moeite waard is.

De wijsheid die Zeno vergaarde door lezen, ervaring en persoonlijk verlies vijftientig eeuwen geleden redde niet alleen zijn leven, maar vormde ook de basis voor het stoïcisme, een traditie die tegenwoordig nog steeds voortduurt. Dat is wat boeken ons laten doen: goedkoop kennis verwerven die een ander heeft opgedaan door pijn en lijden.

Denk maar eens aan hoeveel mensen voor jou hebben geleefd; denk aan de immensiteit van hun levens, wat ze hebben gezegd, wat ze hebben gehoord, wat ze hebben gedaan. Denk aan hen terwijl ze achter hun bureau zitten en worstelen om deze ervaring voor anderen op papier te zetten. Denk aan de historici, filosofen en wijze mensen die hun hele carrière hebben gewijd aan achterhalen hoe en waarom bepaalde gebeurtenissen plaatsvinden, hoe en waarom individuen doorslaggevende beslissingen nemen. Denk aan al de boeken die ze hadden gelezen om slechts één enkel, samengevat exemplaar te creëren en uit te geven.

Ze zijn allemaal allang dood en begraven, toch blijven ze contact zoeken, eeuwen vallen weg, ze doorbreken barrières, reizen door tijd en ruimte en door een enorme reeks aan perspectieven. Ze bieden je hun hand op jouw levenspad.

Pak je de hand? Luister je naar hen?

Deze grote stroom van beschaving en ervaring is er. Stappen we erin? Zullen we ervan drinken?

Ieder van ons is uniek, met onze eigen perspectieven, onze eigen smaak en ervaringen. Dit betekent dat elk boek dat we lezen uniek is in de impact die het op ons heeft. Het betekent ook dat verbanden en wijsheid verloren gaan elke keer dat we er niet in slagen om een boek op te pakken. De rivier gaat aan ons voorbij als we niet voorzichtig zijn, komt nooit meer terug of is niet langer mogelijk.

Je moet lezen.

Lees iets nieuws.

Lees iets ouds.

Lees iets wat je al een keer hebt gelezen.

Lees een paar pagina's van dit of van dat boek. Blijf hangen als je wordt getroffen door een alinea.

Lees iets kritisch.

Lees iets moois.

Lees iets duisters.

Lees iets waarmee je het niet eens bent.

Denk erover na.

Lees meer.

Herhaal.

Spreek met de doden totdat je sterft.

Wees nieuwsgierig

Ze waren gewoon twee nieuwsgierige kinderen, zo begon het.

Hun vader had van een van zijn reizen een speeltje mee naar huis genomen. Een stokje met wat elastiekjes en twee propellers, maar het vloog.

Hoe?

Orville en Wilbur keken vol verwondering toe. Ze speelden urenlang met deze vliegende machine en hun nieuwsgierigheid werd op zo'n manier geprikkeld dat ze er de rest van hun leven achterna bleven jagen.

‘Het is niet waar als we zeggen dat we geen bijzonder voordeel hadden,’ zei Orville, nadat hij en zijn broer de wereld hadden veranderd en mensen hadden laten vliegen. ‘Wat het meest in ons voordeel was, was dat we opgroeiden in een gezin waarin intellectuele nieuwsgierigheid altijd zeer werd aangemoedigd.’

Het huis van de familie Wright was gevuld met boeken. Thucydides. *Verval en ondergang van het Romeinse Rijk* van Edward Gibbons. Milton. *Biografieën* van Plutarchus. Darwin. Dickens. Twain. De boekenplanken stonden barstenvol klassiekers en voor die tijd supermoderne wetenschapsboeken. Er werd van iedereen in de familie verwacht dat ze een lezer waren.

Het goed doen op school? Dat was belangrijk, maar hun

ouders begrepen het altijd als de jongens een project hadden waar ze liever aan werkten. Het belangrijkste was dat je je nieuwsgierigheid volgde tot deze bevredigd was. Zelfs als dat niet uitkwam of als het daardoor een rommeltje werd. ‘Ze vernielde nooit iets wat de jongens probeerden te maken,’ zei hun zus Katherine Wright over hun moeder. ‘Elk dingetje dat ze lieten slingeren, raapte ze op en plaatste het op een plank in de keuken.’

Hoe slaagden de gebroeders Wright erin, met minder dan duizend dollar van hun eigen geld en zonder een universitaire opleiding, om een bemande vlucht in de lucht te krijgen voordat regeringen daarin slaagden? Hoe wist hun vliegtuig een Amerikaans project te verslaan, een project dat zo’n zeventigduizend dollar kostte (omgerekend naar vandaag de dag miljoenen euro’s)?

Ze werden niet door geld gemotiveerd, hoewel hun uitvindingen hen uiteindelijk behoorlijk rijk zouden maken. ‘Als mijn vader niet van het soort was geweest dat zijn kinderen aanmoedigt om hun intellectuele interesses na te jagen zonder na te denken of het wel wat opleverde,’ legde Orville uit, ‘zou onze vroege nieuwsgierigheid naar vliegen in de kiem zijn gesmoord, te vroeg om tot bloei te komen.’

In het begin zijn de meeste ondernemingen, in het bijzonder riskante of experimentele, verschrikkelijk verlieslijdend. De kans dat ze tot mislukken gedoemd zijn is enorm. Er staat je allerlei eentonig werk te wachten dat je niets oplevert. Een oprechte fascinatie, een verlangen naar kennis, is de enige drijfveer die krachtig genoeg is om iemand te motiveren een echte ontdekking te doen.

In de beginnagen leverde het experiment van de gebroeders Wrights van het dorp Kitty Hawk en daarna terug naar Ohio niets op. Juist het tegendeel. De gebroeders Wright hadden een kort vliegseizoen en keerden toen terug naar huis en werkten

erg hard in hun fietsfabriek om de middelen te vergaren om nog een aantal vluchten te kunnen maken. ‘In plaats van te denken aan geld verdienen met een vliegtuig,’ zei Orville, ‘was onze grootste zorg altijd dat geld verdienen om in het vliegtuig te steken. We deden het voor de lol. Het was iets om geld aan te besteden, omdat het ons interesseerde, zoals iemand geld besteedt aan golfen als hem dat interesseert, zonder erover na te denken of het hem geld oplevert.’

Een wijze generaal zei dat het geheim voor succes in het leven was om te leren wat er aan de andere kant van de heuvel is. Het was niet alleen dat speelgoed dat hun interesse had getrokken, het was niet slechts vliegen waarover ze graag meer wilden weten, maar juist ongeveer elke machine, elk bouwsel en fenomeen dat ze ooit gezien hadden wat de jongens enthousiast maakte. Ze kregen er energie door. Het begon als een proces voor hen, een proces dat niet altijd, maar meestal eindigde met een soort inzicht, project of kennis.

Het is magisch: geïnteresseerd zijn in iets. Die motivatie, die wordt gevoed door nieuwsgierigheid, is heel sterk.

Waarom werkt het op deze manier?

Is het mogelijk om...?

Ik vraag me af of...

Vertel me er meer over!

Stel nu dat we dit proberen...?

Vragen als deze hadden hen geholpen om een drukpers te bouwen toen ze nog kinderen waren, een fiets te repareren en daarna een bedrijf op te bouwen. ‘Dat het geld oplevert is iets wat later in je opkomt,’ zeiden ze. Mensen werken bijna altijd harder als ze ergens in geïnteresseerd zijn dan wanneer ze er slechts financieel belang bij hebben.

Met betrekking tot vliegtuigen waren andere mensen misschien slimmer en beter opgeleid – terwijl talloze anderen wis-

ten dat vliegen onmogelijk was – maar het waren de gebroeders Wright die aan het Smithsonian onderzoeksinstituut vroegen naar elk boek dat er ooit geschreven was over vliegen. Het waren de gebroeders Wright die gefascineerd naar vogels keken en probeerden te achterhalen wat hun geheim was. ‘Nieuwsgierigheid, net als zwaartekracht, is versnelling,’ had de biograaf van de gebroeders, David McCullough, eens gezegd. ‘Hoe meer je weet, hoe meer je wilt weten.’

Hoe zit dat met jou? Hoe nieuwsgierig ben jij? Hoe vaak zit jij te pielen? Wat probeer je te achterhalen?

Seneca zei dat we moeten lezen als een verkenner in het kamp van de vijand: ideeën waarmee we het oneens zijn verkennen of filosofieën waar we niets over weten bestuderen. Toneelschrijver Ben Jonson hield van dit idee en zette het in elk van zijn boeken, wat kanttekeningen, door de Latijnse versie van Seneca’s zin *tanquam explorator* toe te voegen. ‘Als een onderzoeker.’

Ben jij er een?

Op school werd aan Anne Frank gevraagd om een verslag te schrijven over het Romeinse Rijk, iets waar ze niets vanaf wist. Toen ze haar vader om hulp vroeg, antwoordde hij door te zeggen: ‘Nou, laten we eens kijken wat we kunnen vinden.’ Vervolgens gingen ze naar de bibliotheek. Wat een prachtig cadeau om aan een kind te geven! Het idee dat alles te achterhalen valt; dat de informatie die je zoekt ergens te vinden is, je moet het alleen gaan zoeken.

Het was gewoon nieuwsgierigheid waardoor president Theodore Roosevelt in de sloppenwijken aan de Lower East Side terecht kwam. Andere wetgevers namen genoegen met wat het verslag zei, of het standpunt dat hun baas had. Roosevelt wilde meer weten. Het was nieuwsgierigheid die ertoe leidde dat socioloog Beatrice Webb in 1883 bij een arbeidersgezin ging

wonen, waardoor ze open kwam te staan voor sociaal activisme en het verbeteren van economische omstandigheden. Je moet willen weten hoe de andere helft leeft; je moet geïnteresseerd zijn in hoe het is om iemand anders dan jezelf te zijn, of om ergens anders te leven.

Kinderen zijn van nature nieuwsgierig. Maar het is niet genoeg om ooit eens nieuwsgierig te zijn geweest. Je moet het vuurtje brandend houden. Je moet nieuwsgierig blijven.

Nieuwsgierigheid is niet iets waarvan je geneest. Nieuwsgierigheid is niet iets wat ophoudt. We gaan erdoor naar de andere kant van de heuvel... en de volgende heuvel zolang er een horizon voor ons is. Ze brengt ons naar de volgende vraag, het volgende project, en als gevolg daarvan, altijd, tot een beetje meer kennis.

Daarom is het zo krachtig, zo'n kracht om jezelf te verwezenlijken.

Als je nieuwsgierig bent, kun je niet anders dan leren.

Maar omgekeerd is het tegenovergestelde ook waar.

Niet nieuwsgierig zijn?

We weten zeker dat dat nergens toe leidt.

Het leidt nergens toe behalve naar waar je al bent geweest.

Stel de vraag

Net als iedere ouder wilde ze zeker weten dat haar zoon leerde. Ze wilde dat hij zich gedroeg, ervoor zorgen dat hij luisterde. Ze wilde dat hij het goed deed op school zodat hij in staat was vooruit te komen zodat de volgende generatie van deze immigrantenfamilie zich een plek veroverde in de maatschappij.

Maar elke dag als Isidor Rabi thuiskwam van de Manual Training High School, vroeg zijn moeder niet naar zijn cijfers. Ze vroeg niet of hij een proefwerk goed had gemaakt of dat hij uit de problemen was gebleven. Ze vroeg zelfs niet, net als alle andere joodse moeders in Brooklyn aan het begin van de twintigste eeuw graag vroegen, of haar zoon iets had geleerd.

‘Izzy,’ zou ze zeggen, ‘heb je vandaag een goede vraag gesteld?’

Dit lijkt misschien geen bijzondere vraag, en tegelijkertijd is het dat wel. Uiteindelijk leiden vragen tot ontdekkingen; ze belichamen nieuwsgierigheid. Vragen over van alles, van ideeën tot mensen, vormden de sleutel tot Socrates’ wijsheid.

‘Dat is de essentie van wetenschap,’ legde Jacob Bronowski, een wetenschapper uit dezelfde tijd, uit. ‘Stel een irrelevant lijkende vraag, en je bent op weg naar een relevant antwoord.’

Niet dat alle vragen indringend of scherpzinnig moeten zijn. Ze kunnen simpel zijn: ‘Wat bedoel je?’ Ze kunnen onderzoeken

kend zijn: ‘Hoe werkt dat?’ Ze kunnen gericht zijn op verduidelijking: ‘Sorry, ik begreep het niet, kun je het op een andere manier uitleggen?’

Voor de jonge Isidor leidde deze nadruk op het stellen van vragen tot een schitterende academische prestatie. Hij plunderde de plaatselijke bibliotheek voor boeken over wetenschap. Hij publiceerde zijn eerste wetenschappelijke artikel toen hij op de basisschool zat. Zijn cijfers zorgden ervoor dat hij werd toegelaten op Cornell University, daarna Columbia en toen alle belangrijke universiteiten in Europa. Hij adviseerde bij het Manhattan-project en hij gaf advies aan Eisenhower. Zijn groep aan het Massachusetts Institute of Technology (MIT) hielp bij de ontwikkeling van de radar. Hij werkte samen met een aantal van de beroemdste wetenschappelijke genieën, onder wie Niels Bohr en J. Robert Oppenheimer. De drang om te vragen, te onderzoeken, te achterhalen hoe dingen werken, zorgde ervoor dat hij een van de beste natuurkundigen van zijn tijd werd. In 1940 leverde hem dat een nominatie van Albert Einstein voor de Nobelprijs op en in 1944 won hij de Nobelprijs. Zijn werk leidde tot de uitvinding van de MRI-scan.

Vragen zijn niet slechts de sleutel tot kennis, maar ook de sleutel tot succes, ontdekkingen en beheersing van een onderwerp. Ze zijn hoe we leren en hoe we beter worden.

We worden geboren vol vragen. We willen de namen weten van dingen. We willen weten hoe ze werken. Wat we vooral willen weten is waarom, waarom, waarom. Maar te veel mensen verliezen deze aandrang als ze volwassen worden. ‘Ik denk dat natuurkundigen de Peter Pan van het menselijke ras zijn,’ zei Isidor eens. ‘Ze worden nooit volwassen, en ze behouden hun nieuwsgierigheid.’

Echter, te veel kinderen worden beroofd van deze nieuwsgierigheid, het wordt eruit gestampt door volwassenen, die gefrus-

treerd door de eisen van hun levens, de vragen van kinderen afdoen met ‘Omdat ik het zeg’. Uiteindelijk stoppen kinderen met vragen stellen.

We moeten vechten om dat deel in ons dat durft te onderzoeken te behouden.

Richard Feynman was een andere belangrijke wetenschapper, uit dezelfde tijd als Jacob Bronowski en Isidor Rabi. Van jongs af aan moedigde zijn vader hem niet alleen aan om vragen te stellen, hij liet hem ook de kunst van het vragen zien. Hij zei nooit tegen zijn zoon dat hij bepaalde onderwerpen moest vermijden, en hij zei niet ‘ik weet het niet’, alleen als het een manier voor hen was om samen iets te verkennen.

Hij vond het leuk om zijn zoon mee te nemen op lange wandelingen door de bossen. ‘Zie je die vogel?’ zou zijn vader zeggen. ‘Wat voor soort vogel is dat?’ Het was niet echt een test, want heel vaak verzoon Feynmans vader gewoon namen. Je kunt de namen van elke vogel in elke taal op de wereld kennen, zei hij, maar daar word je helemaal niet wijzer door. Wat hij echt wilde achterhalen met zijn zoon was waarom die vogel aan zijn eigen veren plukte. Ze gingen er samen naar kijken. Streek de vogel zijn veren glad na het vliegen? Was het paringsgedrag? Geen ervan leek juist. Na wat observatie en onderzoek vonden ze het antwoord. Aha, de vogel pikte luizen uit zijn veren. Cool!

Wat Richard leerde was om kleine dingen op te merken en te onderzoeken wat hem opviel, en dat interessante ontdekkingen het gevolg waren van dat proces. Vragen leidden tot vragen, en dat was iets goeds. Zijn vader wilde dat hij de grote dingen ook opmerkte, de dingen die je gemakkelijk over het hoofd zag als je te gericht was op wat zich recht voor je neus bevond.

‘Waardoor beweegt het speelgoed?’ vroeg zijn vader.

‘Het speelgoed beweegt omdat ik het opwond.’

‘Hoe raakte de veer opgewonden?’

‘Ik wond hem op.’

‘En hoe kwam jij in beweging?’

‘Door te eten.’

‘En eten groeit alleen doordat de zon schijnt.’

Richard Feynman won vervolgens een Nobelprijs, maar als kind was het zijn vader die hem de vragen voorlegde.

Hij zette zijn zoon zelfs aan om kritisch te zijn over titels en prijzen. Wijzend op een foto van de paus in de krant vroeg zijn vader aan Richard: ‘Hier zie je een mens staan en al die andere mensen buigen voor hem. Vertel me wat het verschil is tussen hen?’ Toen Richard deze vraag niet kon beantwoorden, grapte zijn vader, een verkoper van uniformen, dat het enige verschil die hoed was die de paus mocht dragen.

Uiteindelijk schoot deze gewoonte wortel. ‘Hé pap,’ zei Feynman op een dag terwijl hij een stuk speelgoed achter zich aan trok. ‘Ik heb iets gemerkt. Als ik dit karretje trek, rollen de ballen in het karretje naar achter. En als ik het meetrek en op eens stop, rollen de ballen naar de voorkant van het karretje. Hoe komt dat?’

Niemand weet precies waarom, legde zijn vader uit en hij gaf zijn zoon zijn eerste les in natuurkunde, maar ‘het leidend principe is dat dingen die bewegen de neiging hebben om te blijven bewegen, en dingen die stilstaan de neiging hebben om stil te blijven staan totdat je er hard tegen duwt. Deze neiging wordt “inertie” genoemd, maar niemand weet waarom het zo is.’ Wat bleef hangen bij Feynman was dat zijn vader niet alleen maar antwoordde, dat hij hem niet slechts een naam gaf voor het fenomeen, maar dat hij zijn zoon hielp om te begrijpen wat het inhield. Nog beter, hij maakte hem nieuwsgierig naar het mysterie van het onderwerp, het onderwerp dat zijn zoon zijn hele leven zou blijven bezighouden.

Vragen leiden tot antwoorden en antwoorden leiden tot meer vragen. Van niet weten gaan we naar weten en uiteindelijk naar de waarheid. Daarom moeten we begrijpen dat er niet zoiets bestaat als een domme vraag. Alleen iemand die vragen stelt wordt slim. Hoe irrelevanter en aanhoudender, hoe beter.

We moeten vragen stellen als we jong zijn, en we moeten bescheiden genoeg blijven om ze te stellen als we oud, machtig en goed op de hoogte zijn van alles. Marcus Aurelius merkte op dat de manier waarop Antoninus, zijn voorganger als keizer en die zo'n twintig jaar zijn mentor was, 'onderzoekende vragen stelde op vergaderingen' en 'bijna nooit tevreden was met eerste indrukken of het voortijdig afbreken van de discussie'.

De man van wie verwacht werd dat hij alle antwoorden had, die alle belangrijke beslissingen nam, had zelf nog genoeg vragen; net zoals we allemaal moeten hebben.

We stellen vragen. We krijgen vragen. In een eindeloze cirkel van leren en verkennen.

Toen Feynman jaren later thuiskwam van het MIT, had zijn vader een vraag voor hem. 'Nu je geschoold bent in deze dingen,' zei hij, 'is er een vraag die ik altijd heb gehad en die ik nooit erg goed begrepen heb. Ik begrijp dat als een atoom van de ene toestand in een andere toestand overgaat, het een deeltje licht afscheidt dat een foton heet. Zit het foton van tevoren in het atoom?'

'Nee,' antwoordde Feynman, 'er bestaat geen foton ervoor.'

'Nou,' zei zijn vader die helemaal niet tevreden was met het antwoord. 'Waar komt het dan vandaan? Hoe komt het eruit?'

En daarmee bleek de universitaire opleiding van het genie tekort te schieten, en moest hij terug naar de schoolbanken om een betere manier te bedenken om de hogere natuurkunde aan zijn nog altijd nieuwsgierige vader uit te leggen.

Concentreer je

Toen Samuel Scudder een sollicitatiegesprek had voor een positie bij de beroemde Harvard-bioloog Louis Agassiz in 1864, verwachtte hij dat hij waarschijnlijk zou worden onderzocht over wat hij wist of dat hij een moeilijk vraagstuk zou krijgen om op te lossen.

Tijdens het eerste deel van het gesprek achterhaalde Agassiz of Scudder voldoende Grieks en Latijn kende om gemakkelijk dingen te kunnen indelen. Hij stelde wat vragen over het nieuwste onderzoek en vroeg hoeveel hij had gelezen. Hij was blij om te horen dat Scudder aan schermen had gedaan.

Maar toen nam het sollicitatiegesprek een vreemde wending. Agassiz reikte achter zich, haalde een dode vis uit een pot met alcohol en plaatste hem op een kleine schaal voor Scudder. ‘Kijk naar de vis,’ was zijn enige instructie voordat hij de kamer verliet.

Hoe lang kun je naar een vis kijken? De uren verstreken terwijl Scudder probeerde zijn verveling de baas te worden. Hij pakte de vis op, draaide hem om, stak zijn vingers in de keel van de vis. Nog steeds geen teken van Agassiz. Hij begon de schubben te tellen. Daarna tekende hij de vis na.

Toen Agassiz terugkwam, was hij niet onder de indruk. ‘Je hebt niet erg zorgvuldig gekeken,’ zei hij. ‘Je hebt zelfs niet een van de opvallendste kenmerken van het dier gezien, terwijl dat

zo duidelijk voor je neus ligt als de vis zelf. Kijk opnieuw heel goed!’ Toen vertrok hij weer.

De volgende middag herhaalde de uitwisseling zich. ‘Zie je het al?’ vroeg Agassiz. ‘Nee,’ antwoordde Scudder. ‘Ik weet zeker dat ik het niet zie, maar ik zie hoe weinig ik hiervoor zag.’ Een andere dag en een paar lange wandelingen later dacht Scudder dat hij misschien iets gezien had. ‘Bedoelt u misschien,’ vroeg hij aan Agassiz, ‘dat de vis symmetrisch is en dubbele organen heeft?’

Scudder herinnerde zich dat Agassiz tegen hem zei: ‘Dat is goed, dat is goed gezien! Maar dat is niet alles; zoek verder.’ In totaal bracht Scudder drie dagen door met die vis. Hij mocht niet naar iets anders kijken. Zijn enige instructies waren: ‘Kijk, kijk, kijk.’

Dus wat ontdekte Scudder uiteindelijk?

Helemaal niets. Zoals Scudder uitlegde was het een belangrijkere les, misschien wel de belangrijkste die hij ooit in zijn loopbaan als wetenschapper had gekregen: de kracht om je te concentreren. Hoe belangrijk intensief kijken is, toegewijd en zonder onderbreking, naar iets zo eenvoudig en gewoon als een vis, om op die manier de vis echt te zien. Het was ‘een les waarvan de invloed zich heeft uitgebreid tot de details van elk onderzoek daarna; een nalatenschap die de professor me heeft gegeven, zoals hij die aan zoveel anderen heeft gegeven. Een van onschatbare waarde, die we niet hadden kunnen kopen, die we nooit meer kwijtraken’.

Concentratie is de vaardigheid waar wijsheid van afhankelijk is. Niet slechts voor een paar minuten, maar voor dagen, maanden en zelfs jaren. Zo’n lange tijd naar een vis kijken zonder te worden afgeleid vergt een bepaald geduld en een bepaalde vastberadenheid, wat helpt als je je leven wilt wijden aan bioloog zijn.

Concentratie, toewijding en tijd zijn van wezenlijk belang voor elk soort werk. ‘Om echt goed natuurkundig onderzoek te doen,’ legt Feynman uit, ‘heb je absoluut lang de tijd nodig (...) er is veel concentratie voor nodig.’

Dat geldt niet alleen voor natuurkunde. Sommigen zeggen dat de beroemde Jim Brown soms gereserveerd en afstandelijk was op het Americanfootballveld, alsof hij niet oplette. Later legde hij aan auteur Alex Haley uit dat precies het tegenovergestelde het geval was. ‘Ik concentreerde me mentaal volledig.’

Je concentreren is hard werk. Het is net zo zwaar als een lichamelijke prestatie en bijzonder moeilijk om vol te houden in onze algoritmische wereld. Maar het kan ook een bron van vreugde, troost en schoonheid zijn.

Je concentreren is een ritueel. Machiavelli, die leefde in tijden die net zo gewelddadig en ontwrichtend waren als die van Montaigne, schreef over zijn dagelijkse ritueel. Op een bijzonder donker moment in zijn leven, toen hij zijn belangrijke positie bij de Florentijnse rechtbank had verloren, werd hij verbannen naar het platteland, ver weg van waar de macht en de weelde van het stadse leven zich bevonden. Als hij thuis kwam van de akkers of het werk in de plaatselijke herberg, trok Machiavelli zijn met modder bespate kleren en laarzen uit voordat hij zijn studeerkamer binnenging. Pas als hij schoon en goedgekleed was, was hij er klaar voor om in zijn boeken te duiken. ‘Met de juiste kleren aan,’ zo legde hij uit, ‘stap ik de eerbiedwaardige rechtbanken van de oude Grieken binnen, waar ik aandachtig door hen word ontvangen. Ik voed me met het voedsel dat alleen van mij is en waarvoor ik ben geboren. Ik spreek zonder schaamte met hen en vraag hen naar de motieven voor hun daden, en zij, vanwege hun menselijke goed aardigheid antwoorden mij. Vier uur lang voel ik geen verveling, ik vergeet al mijn problemen, ik vrees geen

armoede en ik ben niet doodsbang voor de dood. Ik ga volledig in hen op.'

Opnieuw, vier uur van ononderbroken concentratie en studie?

Ja.

Vier uur vrijheid. Vier uur reizen in de tijd. Vier uur spreken met de doden.

Stel je eens voor waartoe je misschien in staat bent als je dat niveau van toewijding en concentratie kunt opbrengen.

'Als je een vogel op de vleugel wilt raken, moet je geheel geconcentreerd zijn,' legde hooggerechtshofrechter Oliver Wendell Holmes Jr. eens uit over jagen. Je kunt niet aan jezelf denken. Je kunt niet aan tien andere dingen tegelijk denken. Je kunt niet er slechts half bij zijn met je gedachten. Je moet de vogel volgen, je geweer richten en in een snelle, vloeiende beweging schieten; de perfecte coördinatie van lichaam en geest. 'Elke prestatie,' zei hij, 'is een vogel op de vleugel raken.'

Om iets nieuws te ontdekken. Om een verrassend verband te leggen. Om de woorden in precies de juiste volgorde te krijgen. Om precies de juiste noot te vinden. Om het grotere geheel te zien. Om dat vervelende probleem op te lossen. Om echt te zien wat er voor je staat. Dat zijn de vogels op de vleugel.

Zonder concentratie ontsnappen ze je.

Maar dit is geen vaardigheid waarmee je geboren wordt. Het is iets wat je moet oefenen.

De beroemde kunstenaar Marina Abramović is in wezen een sporter. De sterke staaltjes kracht die achter haar beroemdste optredens zitten zijn net zozeer geestelijk als lichamelijk. Om urenlang voor compleet vreemde mensen te zitten zonder door hen te worden afgeleid vereist een ongelooflijke hoeveelheid concentratie. In een van haar kunstwerken woonde ze twaalf dagen lang in wat in wezen een diorama was dat zich twee

meter boven de grond bevond. Ondertussen hoorde je de hele tijd op de achtergrond het ordelijke geluid van een metronoom. Stel je voor hoe pijnlijk langzaam de tijd verstrijkt en dat je niet in staat bent om te eten, te spreken of zelfs te schrijven. De enige manier om eraf te komen was via een ladder... die gemaakt was van slagersmessen. Ze moest zich concentreren om de verveling en de pijn de baas te zijn, met enkel haar gedachten en innerlijk leven om zichzelf bezig te houden. Bovenop het gewoon verdragen en overleven van deze ervaringen, moet je ook bedenken hoeveel creativiteit het in de eerste plaats gekost heeft om deze installaties te bedenken!

Opnieuw, ze was niet gewoon op deze manier geboren. Het was een vaardigheid die ze ontwikkelde in zichzelf en haar studenten. Deze techniek was anders dan die van Agassiz. In plaats van haar studenten te vragen om rechtstreeks naar een voorwerp te kijken, zei ze bijvoorbeeld tegen een aspirante kunstenaar dat hij langere tijd achterstevoren moest lopen terwijl hij daarbij een spiegel vasthield. Op deze manier kon hij de werkelijkheid observeren als een weerspiegeling. Of ze bracht haar studenten naar een bos, blinddoekte hen en zei dan tegen hen dat ze zelf de weg naar huis moesten vinden. 'Net als een blinde,' zei ze, 'moet een kunstenaar leren kijken met zijn of haar hele lichaam.' Ze liet hen bijvoorbeeld heel langzaam iets doen, waardoor ze gedwongen werden om elk moment dat ze iets dronken, dachten of bijvoorbeeld naar de wc gingen nauwgezet waar te nemen. Na drie uur langzaam een deur openmaken, zei ze, 'is de deur geen deur meer'.

Dat is het met focus. Soms helpt het je om te zien wat er is. Andere keren kan het je helpen om te zien wat er niet is.

Een chaotisch bestaan, een ongedisciplineerde geest, een korte aandachtsspanne; dit zijn de vijanden van wijsheid. Ze voorkomen dat we alles doen wat we kunnen doen. Leonardo

da Vinci was briljant, en als hij wilde, richtte hij zijn aandacht ergens volledig op. Maar hij liet ook veel van zijn beste werk slechts half voltooid achter, omdat hij naar het volgende ding fladderde. In de eeuwen daarna kun je alleen maar huiveren als je eraan denkt hoeveel ontdekkingen onderbroken werden door een telefoontje van een schuldeiser, hoeveel verbanden er verloren gingen omdat het papier lag begraven onder een andere stapel papier op een bureau, hoeveel details niet werden opgemerkt, ideeën die niet geuit werden.

We zijn verloren zonder concentratie en aanwezigheid.

Dus kijk.

Kijk, kijk, kijk.

Kijk opnieuw.

Concentreer je!

Leer luisteren

Zeno sprak met de doden. Hij was een leerling van Krates van Thebe.

Uiteindelijk begon hij zijn eigen school in het midden van de Atheense agora, op een kleine veranda waar hij en zijn leerlingen zaten en met elkaar spraken.

Daar op de *stoa poikile* onderwees hij twee zeer verschillende leerlingen.*

Aristo was een briljante en brutale leerling, een talent dat slechts zelden voorkomt. Hij geloofde oprecht in het stoïcisme, maar waar hij het allermeeest van hield was debatteren. Hij debatteerde met zijn medeleerlingen. Hij debatteerde met zijn leraar. Hij had vaak gelijk en won vaak, maar nog meer dan winnen hield Aristo van praten, veel praten. Hij stond bekend om zijn lange uitweidingen en eindeloze gedachtesprongen. Bijna als vanzelf in tegenstrijd met Zeno's uitspraak dat er een reden is dat ieder van ons twee oren en slechts één mond heeft gekregen, praatte Aristo veel meer dan dat hij ooit de moeite nam om te luisteren.

Ondertussen had Zeno een andere leerling die vaak minder veelbelovend leek. Cleanthes ging zich pas later in zijn leven met filosofie bezighouden. Hij was geen briljant kind, maar een

---

* Het Griekse woord voor veranda, *stoa*, vormt de wortel voor het woord *stoïcijnen*.

arbeider die water naar de tuinen van rijke Atheners droeg. Hij maakte niet echt indruk op de stoa, en hij wilde zeker niet anderen onderbreken door onaangename meningsverschillen te hebben. Wat Cleanthes deed was luisteren... twintig jaar lang.

Hij nam alles in zich op, talloze lezingen, talloze lange wandelingen, talloze interacties. We noemen goede luisteraars zoals hij vaak een 'spons', maar Zeno had een nauwkeurigere analogie. Cleanthes, zo zei hij eens, was als een hard tablet van was; moeilijk om op te schrijven, maar als het er eenmaal op staat, stond het er voor altijd op.

Sommige van Cleanthes' medestudenten daarentegen maakten dezelfde fout die onwetende universiteitsstudenten maken met hun oudere medestudenten. Ze veroordeelden Cleanthes omdat hij oud was en niet op zijn plaats was. Zijn bijnaam was 'de ezel', omdat hij zo'n langzame leerling was. Natuurlijk weet iedereen die tijd heeft doorgebracht met ezels dat ze ongelooflijk goed afgestemd zijn op wat er om hen heen gebeurt. Ze zijn ook wilskrachtig en hebben een onafhankelijke geest. Cleanthes' antwoord was altijd zoiets als: 'Prima, het is goed dat ik een ezel ben, dat betekent dat ik sterk genoeg ben om de last te dragen.'

Wat precies was wat hij deed na twintig jaar studeren en leren, omdat het Cleanthes was, en niet Aristo, aan wie Zeno de toekomst van het stoïcisme toevertrouwde.

Wat heeft het voor zin om naar school te gaan of om een mentor te vinden als je niet luistert? Als je praat, hoor je niet. Als we onze mond open doen, sluiten we onze oren.

Echt, wat we doen is dat we deuren dichtdoen. We hadden iets kunnen leren. We hadden het perspectief van een ander kunnen krijgen. We hadden hun ervaring kunnen horen. We hadden hun advies kunnen krijgen.

Als we niet praten, kunnen we onszelf niet in de nesten wer-

ken. Als we luisteren, geven we die onbezonnen mogelijkheid aan een ander.

Het komt echter door onzekerheid dat we babbelen. We zitten tegenover iemand die slim is, iemand die we bewonderen, en opeens vertellen we hem of haar alles over onszelf. We merken misschien niet even de behendigheid op waarmee hij of zij, meer gedisciplineerd en nieuwsgieriger, vragen aan ons stelt, zelfs al zijn we veel minder interessant of hebben we veel minder gepresteerd. Het is pas op de wandeling terug naar de auto dat het ons raakt: we hebben het gesprek gedomineerd. We hebben niets nieuws geleerd. We hebben een kans gemist.

Wat hadden we kunnen leren als we meer open hadden gestaan, meer geïnteresseerd in hen dan in het geluid van onze stem?

Denk aan de Spartaan toen aan hem werd gevraagd of hij stom was omdat hij geen woord had gesproken tijdens het diner: 'Een stom persoon zou niet in staat zijn geweest om stil te blijven,' zei hij, en hij ging weer verder met luisteren. 'Wees slechts een luisteraar,' zei Jefferson tegen zijn kleinzoon. 'Hou dingen voor je en probeer om jezelf de gewoonte van stilte aan te leren, in het bijzonder in de politiek.' Dit is wat Gandhi deed toen hij Zuid-Afrika verliet en terugkeerde naar India als gevierd activist. Op verzoek van een van zijn beste politieke adviseurs gaf Gandhi bijna een jaar lang geen toespraken en voerde geen nieuwe campagnes. In plaats daarvan reisde hij door het land, het land waar hij sinds hij rechten was gaan studeren niet meer had gewoond. Hij deed dit met 'zijn oren open en zijn mond dicht'. Dit was het equivalent van een luistertournee of een missie om feiten te verzamelen. Het is jammer dat die zinnen politieke clichés zijn geworden, omdat ze van wezenlijk belang zijn en slechts zelden voorkomen in de praktijk.

Hoe kun je leiden als je niet hebt geluisterd naar de mensen die je zult gaan leiden? Waarom probeer je een probleem op te lossen voordat je gevraagd hebt wat anderen al hebben geprobeerd? Welke informatie sluit je buiten door al je geklets?

Cleanthes hield van een citaat van Sophocles: ‘Stilte, stilte, licht is uw pas.’

Dit is de aanpak van een goede luisteraar. Het is een kanaal voor leren.

We hebben het hier niet alleen over met je hoofd knikken. Een luisteraar zijn betekent niet dat je passief bent. ‘Oefen met echt horen wat mensen zeggen,’ schreef Marcus Aurelius aan zichzelf in *Overpeinzingen*. We kunnen in dat boek zien, in het bijzonder in het eerste hoofdstuk, hoeveel Marcus door de jaren heen van zijn leraren en mentors leerde. Hij zat niet slechts mee te knikken. Nee, hij nam wat ze zeiden in zich op en dacht erover na. Hij schreef het op. Jaren later speelde hij er nog steeds mee, probeerde het in de praktijk te brengen en gaf er zijn eigen draai aan.

Er zijn een heleboel goede sprekers in deze wereld.

Er zijn bij lange na niet genoeg luisteraars.

Als jong meisje werd Maya Angelou, in haar eigen woorden: ‘Een enorm oor dat gewoon al het geluid kon opnemen.’ Haar jeugd was eng en duister, maar ze vond verlichting in de tijd die ze in haar kamer doorbracht. Tijd waarin ze poëzie in zich opnam en luisterde naar de stemmen in haar huis, op straat, op de radio. ‘Ik luisterde naar de accenten,’ herinnerde ze zich, ‘en ik hou nog steeds van hoe mensen klinken. Er is geen menselijke stem die niet mooi is voor mij. Ik hou van ze, en zo ben ik in staat om talen te leren, omdat ik echt hou van de manier waarop mensen praten. Ik kan nog steeds opgewonden raken over ieder mens dat spreekt of zingt.’

Overall om ons heen zijn mensen die het beter weten, die meer

weten. Overal om ons heen zijn ervaringen en zuurverdiende lessen. Feedback dringt in alles door. Op elke handeling die we doen, volgt een reactie.

Maar het merendeel ervan is subtiel.

De wereld praat altijd tegen ons, maar vaak is het niet meer dan gefluister. De meeste leraren herhalen zichzelf niet, smeken ons niet om te gaan zitten, stil te zijn en te luisteren.

Dat moeten we zelf doen.

We moeten onszelf ervoor openstellen.

Wees geen grote mond. Wees een gigantisch oor.

Praat minder. Luister.

Creëer een tweede brein

Het begon toen Joan Didions moeder haar een notitieboekje gaf in de hoop dat het dit vroegwijze vijfjarige meisje bezig zou houden.

Tweeëntachtig jaar later zou ze nog steeds notitieboekjes vullen. Ze gebruikte ze als verslaggever en als romanschrijver. Ze raadpleegde haar notitieboekjes toen ze overmand werd door verdriet. Ze gebruikte ze op haar reizen. Ze gebruikte ze om haar gedachten te verwerken na een sessie met haar therapeut. In de loop der jaren vulde ze er te veel om te tellen. Toen ze overleed aan de ziekte van Parkinson moesten haar erfgenamen bedenken wat ze moesten doen met de tientallen lege notitieboekjes die ze verzameld had. Het was duidelijk dat Didion van plan was om door te blijven gaan, omdat ze geloofde dat er zoveel meer was om te observeren, vast te leggen en over te schrijven.

Didion verliet zich op deze notitieboekjes, net als op indexkaarten, om genoeg observaties en inzichten vast te leggen om vijf romans, dertien non-fictieboeken, filmscripts als *A Star is Born* en talloze artikelen te schrijven. Net als voor iedere creatieveling waren de observaties in deze notitieboekjes haar ruwe materiaal, of, om een modernere term te gebruiken, een tweede brein waarop ze kon vertrouwen voor haar werk en leven.

In een beroemd essay verwijst ze naar de notitieboekjes als

een soort appeltje-voor-de-dorstfonds waaraan ze had bijgedragen sinds haar moeder haar in 1939 dat eerste schoolschriftje had gegeven. ‘Sommige ochtenden als de wereld beroofd lijkt van verwondering,’ legde ze uit, ‘sommige dagen waarop ik slechts plichtmatig dingen doe die men van mij verwacht, zoals schrijven, op zo’n waardeloze ochtend sla ik gewoon mijn notitieboekje open en dan is alles daar, een vergeten bankrekening met vermeerderde rente, een betaalde reis terug naar de wereld daarbuiten.’

Honderden jaren lang hebben liefhebbers van boeken en ideeën een zogenaamd ‘citatenboek’ bijgehouden, waarin ze observaties, citaten, ideeën en anekdotes die ze wilden bewaren verzamelden. Al in de tijd van de Grieken en de Romeinen was *ars excerpenti* (de kunst van het citeren) een vaardigheid die werd onderwezen. ‘Lees nooit,’ adviseerde Plinius de Oudere in de eerste eeuw n.Chr., ‘zonder fragmenten over te nemen.’

Of ze het op school leerden of niet, de traditie bestaat nog steeds. Anne Frank vulde haar dagboek met fragmenten uit de biografieën en geschiedenisboeken die ze las, prees de zinnen die ze mooi vond en anekdotes die iets voor haar betekenden. Als jongeman lifte de toekomstige generaal James Mattis om een lezing van filosoof Eric Hoffer bij te wonen. Naderhand gaf Hoffer, waarschijnlijk de enige filosoof die ook als een havenarbeider werkte, Mattis advies dat zijn leven veranderde: ‘Zorg ervoor dat je alles wat je interessant vindt opschrijft.’ Het resultaat was een reeks multomappen die Mattis zijn *‘Book of Wisdom’* noemde. Hier deed hij een beroep op als hij aanvalsplannen creëerde, moeilijke beslissingen moest nemen, toespraken schreef of orders opstelde.

Montaigne ontwikkelde dezelfde gewoonte rond dezelfde leeftijd en zijn eerste essays, bol met citaten, lezen alsof ze regelrecht uit zijn citatenboek komen. Emerson verwees naar zijn

dagboeken als zijn ‘spaarrekening’ en het klopt dat veel van zijn beste lezingen en werken, van de vrijelijke overpeinzingen over citaten die hij mooi vond of dingen waar hij nieuwsgierig naar was, voor het eerst daarin stonden. Maar toen de gewoonte zich in de loop der jaren ontwikkelde, liep hij tegen hetzelfde probleem aan dat iedere fervent citatenverzamelaar zal ervaren: hoe houd je bij waar alles is? Emersons aantekeningen en citaten stonden in talloze notitieboekjes die meerdere boekenplanken vulden, dus eind jaren dertig van de negentiende eeuw begon hij een apart notitieboek bij te houden dat diende als een soort index voor alle andere. Tien jaar later was het een lijst van vierhonderd pagina’s met onderwerpen en thema’s, waarin de precieze locatie werd vermeld in zijn dagboeken waar het beste materiaal kon worden gevonden.

John Adams’ citatenboeken zijn een weergave van zijn studie naar ‘hoe mensen denken’. Op deze pagina’s vond hij geheimen en inzichten over uitmuntendheid die hij zou toepassen in zijn werk. Ook deed hij hier pogingen om een overheid te vormen gebaseerd op de ideeën die vrede en welvaart zouden brengen voor talloze miljoenen mensen.

Het is niet genoeg om te lezen. Je moet de gewoonte ontwikkelen om informatie vast te leggen en op te slaan zodat je er later uit kunt putten. Net als lezen zorgt reizen voor een overvloed aan materiaal voor toekomstig gebruik, maar hoeveel van wat we ervaren op onze reizen wordt onmiddellijk vergeten? Hetzelfde geldt voor gesprekken, mentorschap en ervaringen. Als je het niet opschrijft, heeft het dan zelfs maar plaatsgevonden?

‘Een verzameling van anekdotes en spreuken is de grootste schat voor een man van de wereld,’ legde Goethe uit, omdat we eruit kunnen putten bij gesprekken en momenten waarop we een persoonlijke crisis hebben. Die kleine openbaring die we

hadden tijdens een wandeling. Die goede raad die we kregen van onze oma voordat ze overleed. Die fout die we maakten en nooit meer opnieuw willen maken. Dat vluchtige moment van sereen geluk en vrede. Die prachtige passage in de roman die we op vakantie lezen.

Schrijf het op. Schrijf het op. Vertrouw niet op je geheugen. Leg het vast voordat het voorbijgaat.

Doe het op een manier die het beste voor jou werkt. Mattis gebruikte multomappen. Emerson had zijn dagboeken en index. Sommige mensen gebruiken apps of computerprogramma's. De Florentijnen pionierden met hun *zibaldone* (waarschijnlijk het eerste schrift dat het meeste op ons huidige notitieboekje lijkt) in de veertiende eeuw. Zibaldones waren bedoeld om te worden doorgegeven en voortgezet door elke generatie van een familie.

Er is een Duits systeem uit de zestiende eeuw dat *Zettelkasten* heet, waarbij gebruik wordt gemaakt van indexkaartjes die meestal worden opgeborgen in doosjes. Bioloog Carl Linnaeus gebruikte zijn eigen versie hiervan. Dat gold ook voor Ronald Reagan die tijdens zijn politieke leven fotoboekjes met insteekhoezen bijhield waarin hij anekdotes en citaten verzamelde die hij later gebruikte in zijn toespraken. Didion raadde een beginnend schrijver die werkte aan een groot verhaal aan om alle onderdelen ervan op indexkaartjes te zetten en 'ze dan uit te spreiden op de vloer om te kijken hoe je ze samen kunt voegen, met ruimte ertussenin. Zoals je een patchworkdeken samenstelt.' Toen komiek Joan Rivers overleed, had ze meer dan een miljoen getypte indexkaartjes verzameld. Eric Hoffer, die er bij Mattis op aan had gedrongen om te noteren wat hij las, vulde meer dan honderd notitieboekjes met ideeën, samen met meerdere stalen archiefkasten die kaartjes bevatten die vol stonden met citaten waarvan hij dacht dat hij die op een dag nodig zou hebben.

Bestudeer alle systemen, maar ontwikkel er zelf een, een dat je ook echt gebruikt.

Want dat is waar het om draait. Of we nu creatief werk gaan doen of dat we proberen om een complex probleem op te lossen, we moeten nooit vanaf nul beginnen. Altijd, op een zeker punt in ons leven, hebben we iets gelezen, gezien of gehoord dat van pas komt in deze situatie. Maar hebben we het onthouden? Zullen we er toegang toe hebben?

Montaignes exemplaar van Lucretius, dat hij meerdere keren had gelezen, laat zijn ontwikkeling als denker en persoon zien. Anne Frank, als ze niet vermoord was, zou zijn opgegroeid tot een prachtige schrijver. Die pagina's die haar zoveel troost boden op dat moment zouden haar ook zoveel hebben gegeven om te herinneren jaren later.

We houden de notitieboekjes bij, dat klopt, maar uiteindelijk houden ze ons bij.

Elke gebeurtenis, elke uitwisseling, elk moment waarvan we denken dat het belangrijk genoeg is om vast te leggen is een inzicht in wie we zijn op een moment dat nooit meer zal gebeuren. Door een aantekening te maken, behouden we onszelf voor onze toekomstige ik... en misschien ook voor toekomstige generaties.

Vind je klaslokaal

Claude Monet wilde een kunstenaar zijn. Op jonge leeftijd trokken zijn karikaturen de aandacht en leverde het hem een aardig zakcentje op. Een getalenteerde schilder nam de jongen apart en vertelde hem dat het overduidelijk was dat hij talent had. ‘Ik hoop niet dat je hier stopt,’ zei hij tegen Monet. ‘Studeer, leer om te kijken en te schilderen, teken, maak landschappen.’

Maar de jongen was altijd al opstandig geweest, en met zijn aangeboren talent stond het idee van studeren hem niet aan, in het bijzonder de manier waarop zoveel beroemde schilders in het verleden hadden geleerd, onder leiding van een strenge meester. Zijn ouders – dat siert hen – boden aan om hun zoon naar de École des Beaux-Arts te sturen zodat hij daar een opleiding kon volgen. Dat was de meest prestigieuze kunstacademie in de wereld, maar de gedachte alleen al vervulde Monet met afschuw en verveling. Van jongs af aan vond hij niets fijner dan buiten te zijn, rennend langs de toppen van de kliffen in Normandië en pootjebadend in de zee. School en een atelier deden hem aan gevangenissen denken.

De koers van zijn leven werd bepaald toen Monet op twintigjarige leeftijd voor zeven jaar verplicht in het Franse leger moest dienen. Zijn welvarende ouders, die zich zorgen maakten dat hun zoon zijn leven aan het verpesten was, zagen hun kans

om in te grijpen. Geef deze dwaze, onconventionele droom op, zeiden ze, en wij betalen zodat je je dienstplicht niet hoeft uit te zitten. Neem het leven serieus. Ga naar een echte school.

Als hij dat niet deed, zo luidde het ultimatum, zouden ze hem onterven.

Maar voor Monet was het leger het klaslokaal waarin hij wilde zijn. ‘Een vriend die in het “Chasseurs d’Afrique” zat en die het militaire leven geweldig vindt had zijn enthousiasme duidelijk gemaakt en me geïnspireerd met zijn liefde voor avontuur,’ schreef hij in zijn memoires. ‘Niets lijkt me aantrekkelijker dan de eindeloze tochten onder een grote zon, de invallen, het geknetter van kruit, wapengekletter, nachten in de woestijn onder een tentzeil...’

Hij negeerde het dreigement van zijn ouders en verzocht om naar een Afrikaans regiment te worden gestuurd, precies het gevaarlijke soort post die alle anderen probeerden te vermijden.

‘In Algerije,’ legde hij uit, ‘bracht ik twee heel mooie jaren door. Ik zag voortdurend iets nieuws; in mijn vrije tijd probeerde ik weer te geven wat ik zag. Je kunt je niet voorstellen in welke mate ik mijn kennis heb vergroot, en hoeveel mijn visie daardoor groeide.’ Zelfs al had zijn intuïtie hem naar Afrika getrokken, hij had niet kunnen voorspellen wat hij daar zou leren. ‘De indrukken van licht en kleur die ik daar ontving waren onmogelijk te classificeren tot later,’ zei hij. ‘Ze vormden de kiem voor al mijn toekomstige onderzoek.’

Het is niet verrassend dat vorige generaties lichamelijke dwang gebruikten om kinderen naar school te krijgen, hoe saai voor velen van ons het ook is, en hoe slecht het ook past bij veel kinderen. School is geheel doorspekt met tirannie: ga zitten. Hou je mond. Lees dat. Kijk hiernaar. Pas je aan. Gedraag je. Let op. Presteer. Hier is een proefwerk. Hier is wat huiswerk. Hier is weer een preek. Hou op met uit het raam kijken. Stop

met dat geklier. Kijk eens naar deze cijfers, je bent een mislukkeling. Volgend jaar moet je weer terugkomen en dit allemaal opnieuw doen.

Monets kunst – het schilderen van landschappen – was per definitie iets wat je buiten deed... Toch wilden zijn ouders hem naar bedompte oude gebouwen sturen om daar jaren door te brengen!

Monet heeft het aan zichzelf te danken dat hij toen, zelfs op jonge leeftijd, al leek te begrijpen wat hij moest leren en ook hoe en wanneer hij het moest leren. Hij wees niet gewoon af wat hij niet leuk vond, hij achterhaalde wat hij wel leuk vond, wat hem verlichtte, letterlijk en figuurlijk. Hij had altijd gehouden van de schilderijen die Delacroix maakte van Algerije, en daar, op die plek, hoewel veel van zijn dag in beslag werd genomen door exercities en corvee, leefde hij echt in die schilderijen. Hij baadde in dat licht. Hij ontwikkelde zijn aanpak, zijn zienswijze, en zelfs zijn uithoudingsvermogen en kracht. Het was hier dat hij leerde, niet zozeer hoe hij de landschappen waar hij later zo beroemd door werd te schilderen, maar iets wat veel belangrijker was. Hij leerde om te zien wat hij zou schilderen in die landschappen voor de rest van zijn carrière.

Dit is de sleutel tot leven: een klaslokaal vinden dat bij je past, dat jou in staat stelt om je opleiding in eigen hand te nemen.

Want een opleiding is niet iets wat je ‘krijgt’, het is iets wat je neemt. Het is iets wat je maakt.

Het is er als we het zelf hard genoeg willen.

Leonardo da Vinci was een bastaard, wat betekende dat hij niet naar de universiteit mocht in het Italië van de vijftiende eeuw. Dus hij moest zichzelf onderwijzen. De wereld werd zijn klaslokaal. Filosoof Eric Hoffer ging ook niet naar de universiteit. In plaats daarvan bracht hij de crisisjaren door in migran-

tenkampen en mijnwerkersdorpen. Hij werkte vijftientwintig jaar lang als havenarbeider. Ondertussen las hij veel, maar het merendeel van zijn opleiding kwam van de mensen die hij ontmoette, en doordat hij zijn kostje bij elkaar moest scharrelen aan de rand van de samenleving terwijl hij zijn best deed om te overleven.

Voor sommigen van ons kan ons klaslokaal de rangen in het leger zijn of een groep op het werk. Voor anderen is het van school af gaan en een eigen bedrijf beginnen. Voor sommigen is het stage lopen bij iemand in het beroep dat ze willen. Voor anderen is het de universiteit, door voor de hoogst mogelijke opleiding die er is te kiezen. Er is geen voorgeschreven weg. Er is geen beste manier.

Je moet de school vinden die werkt voor jou, en je moet komen opdagen.

Zelfs als je ouders of de experts proberen om je te stoppen. Zelfs als het tegen de verwachtingen van de maatschappij ingaat.

Denk aan de mensen die zich door de hele gevangenisbibliotheek heen lezen. Denk aan hoeveel mensen in ongunstige omstandigheden werden geboren, die geen toegang hadden tot scholen of leraren, die discriminatie ervoeren of ontberingen door slavernij, die bleven doorzetten ondanks leermoeilijkheden of armoede, en toch hun weg wisten te vinden tot leren, tot boeken, tot mentors, tot kennis.

Ze hadden aan de ene kant absoluut een achterstand, maar aan de andere kant was het beter. Ze hadden meer tijd, meer vrijheid, meer drang, minder verwachtingen, minder standaard-aanpakken.

Er is bewezen dat je overal en nergens kunt leren. Je kunt over jezelf leren in de bossen. Je kunt leren van mensen in dorpjes. Je kunt buiten leren schilderen. Je kunt leren dansen door

les te krijgen van instructeurs of door urenlang filmpjes te kijken die je op internet vindt. Je kunt leren van lesboeken die je uit de vuilnisbak hebt gevist. Je kunt zelfs een opleiding krijgen op een universiteitscampus!

We gooien onze netten uit waar we zijn. We maken het beste van wat er beschikbaar is.

De wereld is ons klaslokaal. Als we ervoor kiezen om dat te doen.

Vind je leraar

Musonius Rufus was geen gemakkelijke leraar. Hij kon slecht tegen domme mensen. Hij verwachtte van zijn leerlingen dat ze stil waren. Hij verwachtte van hen dat ze opletten.

Hij wist uit ervaring dat het leven hard was – hij was drie, misschien wel vier keer verbannen door wrede keizers – en hij vertroetelde geen van de mensen die naar hem toe kwamen om te leren. Musonius onderwees veel leerlingen, onder wie koningen, maar het kon hem niets schelen of ze belangrijk waren of dat ze de kinderen waren van iemand die belangrijk was. Het kon hem niet schelen of ze gevoelig of briljant waren. Hij stelde ongelooflijk hoge eisen aan hen allemaal.

Epictetus, die studeerde bij Musonius, maakte eens een grammaticaal foutje in een opdracht waarvan hij dacht dat het niet erg belangrijk was. ‘Het is niet alsof ik het parlamentsgebouw in brand heb gestoken,’ zei Epictetus, waarmee hij zijn fout bagatelliseerde. Dat viel niet goed bij Musonius. ‘In dit geval heb je het parlamentsgebouw in zijn geheel gemist,’ zei Musonius tegen hem en hij las hem streng de les. Hij deed dat niet alleen omdat zijn leerling iets fout had gedaan, maar ook omdat hij lui was geweest en daarvoor een excuus had bedacht.

Het zou fijn zijn als iedere leraar vriendelijk en leuk was, en dat je in elke les zelfstandig kon werken in de buitenlucht. Het

zou fijn zijn als elk idee gemakkelijk en inspirerend was. Maar dat zou de leerlingen niet voorbereiden op het omgaan met moeilijke dingen.

Niet iedere leerling kon omgaan met Musonius, maar Musonius had verbanningen overleefd en Epictetus had slavernij verduurd, en hun beproevingen zorgden ervoor dat ze goed bij elkaar pasten. Hoewel Musonius streng was, was hij overduidelijk een hartelijke man die van lesgeven hield. Zelfs in zijn ongevoeligheid zat een diepgaand medeleven, want hij verwachtte uitmuntendheid van Epictetus, een man die door anderen werd beschouwd als minderwaardig. Bovendien was hij een openlijk voorstander van inclusie, debat, en in de eerste eeuw n.Chr. vond hij ook dat vrouwen het verdienden om filosofie te studeren.

Onder leiding van Musonius werd Epictetus een van de grootste denkers van de oudheid en uiteindelijk vormde hij een inspiratie voor Marcus Aurelius. Had Epictetus dat in z'n eentje voor elkaar kunnen krijgen? Door bijvoorbeeld slechts boeken te lezen?

Misschien.

Maar Zeno niet. Na die ontmoeting in de boekwinkel die zijn leven veranderde, vroeg hij aan de boekverkoper waar hij een man als Socrates kon vinden. Toevallig liep op precies dat moment de beroemde filosofieleraar Crates voorbij. De boekhandelaar wees naar hem en vanaf dat moment begon Zeno's opleiding.

Crates' bijnaam in Athene was 'deuropener', want dat is wat goede leraren doen: ze openen deuren naar werelden en mogelijkheden waarvan we niet eens wisten dat ze bestonden. Zoals Musonius zei, dringen ze door tot 'het verstand van hun toehoorder'. Ze raken hen in hun kern.

Een leraar kan door een enkele leerling de wereld veranderen.

Wat zou er van de taalkundige Helen Keller zijn geworden als ze niet haar levenslange leraar en vriendin Anne Sullivan had gehad? Zou Plato Plato zijn geweest zonder Socrates? En Aristoteles zonder Plato? Wat denk je van Alexander de Grote zonder Aristoteles? Stel dat Rusticus Marcus Aurelius niet had verteld over Epictetus? Stel dat eeuwen later professor Rhineland, een veteraan uit de Tweede Wereldoorlog, James Stockdale niet op hetzelfde boek had gewezen?

We moeten goede leraren vinden... en de slechte vermijden.

Want een leraar kan de wereld ook iets afnemen en ons beroven van nieuwsgierigheid, innovatie en zelfs goedheid. Stel je voor hoe anders de jeugd van Malcolm X was geweest als zijn leraar Engels, meneer Ostrowski, zijn dromen niet had verpletterd. 'Je weet dat wij hier op school je allemaal aardig vinden,' had de leraar tegen hem gezegd. 'Maar je moet reëel zijn omdat je een *neger* bent. Advocaat, dat is geen realistisch beroep voor een *neger*.' Meneer Ostrowski zei tegen hem dat hij aan een beroep moest denken waarbij hij zijn handen kon gebruiken. Malcolm werd een straatcrimineel.

Sommige leraren openen deuren, andere sluiten ze.

De vader van John Adams wilde niets liever dan dat zijn zoon naar de universiteit ging. John Adams wilde van alles, behalve naar school gaan. Hij spijbelde vaak om te gaan vissen, jagen of vliegeren. Hij vond zijn leraren niet leuk en hij vond ook niet dat hij iets nuttigs leerde.

Toen hij verkondigde dat hij boer wilde zijn, nam zijn vader hem mee naar de kwelders om riet te snijden en door de modder te waden. Hij wilde hem zo laten zien wat dat werk eigenlijk inhield. De volgende dag ging John terug naar school. Maar nog steeds had de jonge Adams er moeite mee. 'Ik vind mijn leraar niet leuk,' zei hij tegen zijn vader. 'Hij is zo onzorgvuldig en boos dat ik nooit iets van hem kan leren.' De volgende dag

schreef Adams' vader hem in bij een privéschool iets verderop. Daar veranderde Adams' leven ingrijpend onder leiding van leraar Joseph Marsh. Hij studeerde. Hij las. Hij spaarde zijn zakgeld op om *De oratore* van Cicero te kunnen kopen. In minder dan een jaar werd er van de vijftienjarige gezegd dat hij 'klaar was voor de universiteit'. De herfst daarop schreef hij zich in bij Harvard.

Misschien ben je dyslectisch. Misschien denk je dat je slecht bent in wiskunde of dat je niet creatief bent. Misschien heb je altijd een hekel gehad aan school. Maar heb je er weleens aan gedacht dat je misschien nog niet de juiste leraar hebt gevonden?

Er bestaat iemand die de perfecte instructeur is voor jou. Er bestaat iemand die jou begrijpt. Het is jouw taak om die persoon te vinden. Ze zeggen dat als de leerling er klaar voor is, de leraar zal verschijnen. Dat kan waar zijn... maar toch kunnen we niet gewoon op een wonder gaan zitten wachten. We moeten zelf onze leraren en scholen die goed voor ons zijn vinden. Als ouders en voogden moeten we helpen om het juiste leermilieu te vinden voor onze kinderen, binnen én buiten opleidingsinstituten.

Musonius begreep hoe belangrijk het was om van de leerling een actieve deelnemer in zijn opleiding te maken om zo transformatie tot stand te brengen. Hij wees af en toe zelfs zeer veelbelovende studenten af, gewoon om te zien hoe ze daarmee omgingen. 'Een steen zal, door hoe hij in elkaar zit, naar de aarde terugkeren als je hem in de lucht gooit,' zei hij. 'Hoe meer iemand een intelligent persoon wegduwt van het leven waarvoor hij bestemd was, hoe meer hij ernaartoe neigt.'

Hij wilde niet alleen dat leerlingen slim waren, hij wilde ook dat ze graag wilden leren.

Maar hoe gedreven we ook zijn om te leren, we moeten ons ongeduld beteugelen.

Er is een verhaal over een samoeraikrijger genaamd Banzo. Hij wilde snel leren zodat hij indruk kon maken op zijn vader. Toen een beroemde leraar tegen hem zei dat het tien jaar zou duren, was hij verbijsterd.

‘Ik kan niet zo lang wachten. Als ik nu eens extra hard werk?’

‘Goed,’ zei de meester. ‘Dertig jaar.’

‘Maar als ik alles wat ervoor nodig is doe om het sneller te laten gaan?’ zei Banzo op smekende toon.

‘In dat geval,’ zei de meester, ‘zal het je zeventig jaar kosten. Een student met haast leert het langzaamst.’

De lessen die we nodig hebben, kosten tijd. Sommige zullen pijnlijk zijn. Zoals Epictetus tegen zijn leerlingen zei, nadat hij zichzelf had gevormd naar het beeld van Musonius: ‘De gehoorzaam van de filosoof is als een ziekenhuis. Je moet er niet uit lopen met een prettig gevoel, maar met pijn, want je was niet gezond toen je naar binnen ging.’

Waardevolle dingen zijn zelden gratis. Een opleiding is er een van.

Het is nooit te laat om een goede leraar te vinden, maar sneller is altijd beter. Omdat het leerproces niet snel zal zijn.

Word een leerling

In tegenstelling tot het merendeel van de regering van John F. Kennedy had Lyndon Johnson geen opleiding genoten aan een van de topuniversiteiten in de Verenigde Staten. Hij reed op een ezel naar de basisschool, die bestond uit slechts één klaslokaal. De enige universiteit waar hij werd toegelaten was Southwest Texas State Teachers College op het platteland van Texas.

En toch, zelfs al werden goede leraren en zelfs geschikte klaslokalen hem ontzegd, het is onwaarschijnlijk dat er ooit iemand was die zo nauwkeurig en methodisch was opgeleid voor de baan van president als hij. Niemand had meer mentoren op de weg naar macht dan Lyndon Johnson.

Hij betaalde voor de universiteit door te werken als assistent voor het hoofd van de school, dr. C.E. Evans. Hoe hecht was de leerling met zijn leidinggevende? Hoezeer slijmde hij? De opdracht in Johnsons jaarboek van de universiteit luidt: *Geloof het of niet; Bull Johnson heeft nooit een cursus slijmen gevolgd.*

Na de universiteit raakte Johnson bevriend met staatssenator Alvin Wirtz uit Austin. Toen hij een congresmedewerker was, gebruikte hij zijn positie in de personeelsvereniging van het Congres om zo veel mogelijk machtige personen te ontmoeten, onder wie Congreslid Sam Rayburn, die zijn levenslange voor-

stander zou zijn. Toen Johnson op achttwintigjarige leeftijd zijn eerste zetel in het Congres won, ontwikkelde hij een hechte relatie met president Franklin D. Roosevelt. ‘Weet je,’ zou Roosevelt tegen de secretaris van Binnenlandse Zaken Harold Ickes zeggen, ‘dat is het soort ongeremde jonge professional dat ik zou zijn geweest als jongeman; als ik niet naar Harvard was gegaan.’ Toen Johnson in de Senaat kwam, ging hij werken voor senator Richard Russell, de man was een instituut in het zuiden van de Verenigde Staten en had er al meerdere termijnen in de Senaat op zitten.

Dit waren niet Johnsons leraren in de traditionele zin van het woord. Zo waren er geen lessen of huiswerk. Toch was het aan hun voeten dat hij de kunst van macht leerde.

Jarenlang was hij hun schaduw. Hij deed boodschappen voor hen. Ronselde stemmen. Voerde campagne. Deed aan fundraising. Voerde onplezierige taken uit. Loste problemen op. Ondertussen was hij altijd aan het luisteren en kijken. Hij luisterde naar hoe ze ergens omheen kletsten. Hij stelde hun vragen. Keek hoe ze werkten. Nodigde hen uit of nodigde zichzelf uit. Deed hun technieken na. Werkte eraan om steun te krijgen. ‘Bij mannen die macht hadden, mannen die hem konden helpen,’ zei een waarnemer die hem kende, ‘was Lyndon Johnson een beroepszoon.’

Het was meer dan slechts mentorschap. Hij hechtte zich sterk aan mensen van wie hij wilde leren zodat ze bijna familie van hem werden. Het was voor hem niet mogelijk geweest om van een klein stadje in Texas naar de ‘meester van de Senaat’ te gaan; hij had niet van een onbekende verkozen functionaris naar de Oval Office kunnen komen (waar hij de Clean Air Act en de Civil Rights Act van 1964 tekende, en Medicaid, Medicare en het Department of Housing oprichtte) als hij niet zoveel van hen had overgenomen. Ook zou hij niets hebben bereikt

als zij onderweg geen deuren voor hem hadden geopend. ‘Je wordt goede vrienden met mensen die zich in het middelpunt van dingen bevinden,’ legde Johnson later uit toen men hem vroeg hoe hij dingen gedaan kreeg in de politiek en in zijn leven. Het is het grondbeginsel voor rechtvaardigheid, en ook de beste manier om te leren hoe dingen worden gedaan.

Bestaat er iemand die helemaal alleen zijn of haar potentieel kan bereiken? Wie kan met vallen en opstaan alles leren wat hij of zij moet leren?

Natuurlijk had Johnson enig aangeboren inzicht in de politiek. Ieder van ons heeft gaven en vaardigheden; en dit zijn precies de vaardigheden die het beste gevormd worden onder supervisie van een meester. Zoals de beroemde Jack London schrijft in zijn roman *Martin Eden*, ‘hoe goed gevormd een man kan zijn voor het smeden, ik heb nog nooit gehoord dat iemand smid werd zonder eerst leerling te zijn geweest’.

Duizenden jaren lang was dit de manier waarop beroepen (en levensvaardigheden) werden onderwezen. Niet in een klaslokaal met honderden andere leerlingen, maar aan de zijde van een professional, die grotendeels door het voorbeeld te geven, de leerling onderwees totdat de leerling er klaar voor was om er alleen op uit te gaan. ‘Er zijn sommige dingen,’ zoals de tennisprof Billie Jean King zei over haar trainingen bij Alice Marble, die achttien keer tenniskampioen werd, ‘die je alleen kunt leren van iemand die de beste ter wereld is geweest.’

Of in elk geval iemand die van wereldklasse is.

Hoewel het formele leerlingenschap (dat helaas ook vaak werd misbruikt en uitgebuit) grotendeels iets uit het verleden is, is het leren van iemand nog steeds essentieel. Een ware mentor is niet iemand die je af en toe eens om advies vraagt. Ze zijn mensen aan wie je jezelf verbindt en zij aan jou.

In *Odyssee* belichaamt de godin Athena de rol van mentor.

Ze leidt en beschermt zowel Odysseus als zijn tienerzoon Telemachus; de een worstelt met het naar huis terugkeren, de ander met opgroeien in een gevaarlijke wereld. Het is niet slechts een woordspel dat ze de identiteit aanneemt van Odysseus' oude vriend Mentor om Telemachus rechtstreeks te instrueren en hem te helpen om zijn moed te vinden. Odysseus had zijn beproevingen en rampspoed in de tien lange jaren niet kunnen overleven zonder haar steun, en Telemachus had zich zonder haar begeleiding niet kunnen ontwikkelen van een timide, hulpeloze jongen in een dappere en vaardige man.

Michelle Howard, de eerste vrouwelijke viersterrenadmiraal in de geschiedenis van de Amerikaanse marine, noemt mentorschap 'de overdracht van wijsheid'. We hebben allemaal een keuze, legt ze uit. 'Je kunt het óf in je eentje uitvinden en struikelen... óf je kunt met iemand praten die dezelfde soort ervaringen heeft.'

Dit proces is niet altijd leuk. Het zal vaak pijnlijk zijn. Je meester is niet je vriend. Hij is je meester.

In *Odysseus* kiest Athena Odysseus uit om hem te begeleiden, maar in het echte leven moeten we meer zo zijn als Lyndon Johnson. We moeten op zoek gaan naar een leraar en deze relatie ontwikkelen. Zoals zijn biograaf Robert Caro schreef, begreep Johnson dat de ouderen een 'scherpzinnigheid' bezitten die van nut kan zijn... als de jongeren er maar naar vroegen.

We moeten de mensen vinden die ons kunnen onderwijzen en we moeten ons openstellen om van hen te leren. Dit is iets wat de meeste mensen die een mentor willen hebben vaak niet inzien. Ze denken dat het mentorschap een soort gratis verplichting is die succesvolle mensen maar moeten verdragen. Of ze zijn bang dat ze geen mentor zullen krijgen, want: 'Wat heb ik te bieden aan iemand?' Nee, je moet ervoor werken; je moet laten zien dat je de moeite waard bent om aan te worden gewerkt.

Iemands coachingsboom* zegt een heleboel over die persoon – we bewonderen mensen die deuren voor anderen openen – maar het zegt ook iets over de leerlingen.

Of we nu in de levensfase zijn waarin Odysseus zich bevond of in de fase van Telemachus, er is iemand die meer weet dan wij, iemand die meer heeft meegemaakt dan wij, iemand die deuren voor ons kan openen. Hoe trekken we hun aandacht? Hoe zorgen we ervoor dat wij de moeite waard zijn voor hen?

In de begintagen van zijn carrière reed Americanfootball-coach Bill Belichick vaak vrijwillig de oudere coaches naar huis, want hij wist dat dit betekende dat hij twintig of dertig minuten samen met hen in de auto zat. Hij accepteerde zijn eerste baan bij de Baltimore Colts waarin hij bruto vijftwintig dollar per week verdiende, omdat dat zijn manier was om deel uit te gaan maken van de sport. Het was zijn kans om het spel te leren van mensen die het kenden. Eisenhower, die vastzat op een saaie post in Panama, kreeg aanbevelingen voor boeken van generaal Fox Conner, die doordat hij Eisenhowers ijver waardeerde, deze boerenjongen uit Kansas begon te vormen om grootse dingen te bereiken.

Je moet jezelf presenteren als iemand die heel graag wil leren en uitblinken. Je moet jezelf presenteren als iemand die luistert. Iemand die nieuwsgierig is. Iemand die het waard is om iets aan te leren. Iemand die gecoacht kan worden.

Ze gaven ons boeken om te lezen. Ze gaven ons problemen om op te lossen. Ze gaven ons raadsels om over na te denken. Ze verschaften een voorbeeld dat inspireert of dat ons zelfs beschaamd... en dat soms als waarschuwing dient.

---

* Zie het hoofdstuk 'Ontwikkel een coachingsboom' in *De weg van goed naar groots*.

Zelfs als president was Lyndon Johnson nog steeds de plichtsgetrouwe beroepszoon, die op zoek was naar raad van wie hij die ook maar kon krijgen. Zijn eerste zet was om de leden van de regering-Kennedy te vragen om aan te blijven en hem te blijven adviseren.

Je zult op een dag leiden. Maar eerst moet je leren hoe je gehoorzaamt. Eerst moet je leren hoe je dient.

Sluit je aan bij een groep

Ze kwamen samen in huizen in het hele Romeinse Rijk: Panaetius, de stoïcijnse filosoof; Publius Rutilius Rufus, een Romeinse politicus die de Romeinse corruptiecultuur weerstond; Polybius, de beroemde historicus. Scipio Aemilianus, de beroemde generaal, bracht deze mannen en vele andere denkers, schrijvers en leiders samen, en naar hem vernoemden de historici deze groep, de Scipionenkring.

Scipio was geen doorsneemilitair. Hij was een filosofische krijger die ervan hield om omringd te zijn door slimme mensen. Een historicus uit de oudheid zei dat Scipio in gelijke mate toegewijd was aan zowel zijn ‘wapenen [als] zijn leren. Hij trainde óf zijn lichaam door het bloot te stellen aan gevaren, óf hij trainde zijn geest door te leren.’

Er waren genoeg mogelijkheden om te leren hoe hij zijn lichaam moest trainen, maar de bijeenkomsten van de Scipionenkring waren de beste plek voor hem om zijn geest te trainen.

Daar debatteerden zijn vrienden en hij over de kenmerken van leiderschap. Ze redetwistten over de toenemende problemen in Rome. Ze spraken over rechtvaardigheid. Ze deelden boeken met elkaar en droegen poëzie voor. Ze theoretiseerden over regeringsvormen en welke de beste kans bood op stabiliteit en vooruitgang. Ze vonden ook tijd om te lachen: over de cyclische aard van de geschiedenis en het menselijk falen, over

elkaars tegenstrijdigheden, en de vreemde theorieën in die tijd, zoals die van mensen die twee zonnen aan de hemel zagen staan.

Wat een aanblik moet het zijn geweest. Zelfs een vlieg op de muur zou verrukt zijn geweest.

Buitengewone mensen hebben altijd al zulke groepen gecreëerd.

In 1764 vormde een kleine groep kunstenaars, schrijvers en filosofen 'de Club'. Ze kwamen om de week samen op verschillende plekken in Londen. Samuel Johnson was er. James Boswell, Edmund Burke, Edward Gibbon en Adam Smith waren er ook. Zelfs als die namen jou nu niets zeggen, weet dat we in de wereld leven die zij hebben helpen creëren door hun literaire kritiek, biografieën, politieke theorieën, economische ontwikkelingen en verleden.

'Jarenlang kwam de groep bijeen,' schrijft auteur Leo Damrosch in zijn fascinerende boek over de Club. 'Ze brachten elkaar op ideeën. Ze inspireerden elkaar. Ze daagden elkaar uit. Ze rouwden met elkaar en klaagden samen.'

Net als de Scipionenkring hadden de vrienden van de Club langlopende, breedvoerige gesprekken over elk denkbaar onderwerp. Ze redetwisten en leverden kritiek op elkaars werk. Ze concurreerden met elkaar. 'Hij die met ons worstelt versterkt onze zenuwen en verscherpt onze vaardigheid,' zei Burke, waarmee hij een metafoor van de stoïcijnen herhaalde. 'Onze antagonist helpt ons.' Ook steunden ze elkaar en openden deuren voor elkaar.

Bijna tegelijkertijd begon aan de andere kant van de oceaan de ondernemende drukker Benjamin Franklin een clubje van twaalf vrienden dat hij Junto noemde, gewijd aan de wederzijdse verbetering van alle betrokkenen. Het was de eerste van veel van zulke clubjes die hij oprichtte, van bibliotheken tot de

Amerikaanse Philosophical Society. Hij probeerde zijn wereld groter en beter te maken.

De traditie werd voortgezet in de tijd van Emerson met de Transcendental Club, die samenviel met de groep rondom Emerson, die de groep ook financierde, in Concord in 1836. Leden van de groep waren auteurs Henry David Thoreau, Nathaniel Hawthorne, Margaret Fuller, Louisa May Alcott en Elizabeth Peabody. Na de Eerste Wereldoorlog kwam de zogenoemde Verloren Generatie samen in een sociale groep van schrijvers in Parijs, onder wie Ernest Hemingway, Gertrude Stein, F. Scott Fitzgerald, T.S. Eliot en Ezra Pound. Eerder was er in het Londen van de twintigste eeuw de invloedrijke Bloomsbury Group ontstaan, waar sterren als Virginia Woolf, E.M. Forster en John Maynard Keynes deel van uitmaakten. In de jaren vijftig transformeerden de Beats de literatuur, net zoals in de jaren tachtig en negentig de punk-, grunge- en rapscene de popmuziek transformeerden. Tegenwoordig is er de zogenoemde PayPal Mafia, bestaande uit Peter Thiel, Reid Hoffman en Elon Musk, die alle drie eind jaren negentig bij dezelfde beginnende onderneming werkten.

Het is niet eens vergezocht om te zeggen dat de meeste van deze mensen buitengewoon talentvol waren in hun eentje. Velen waren voortreffelijke genieën. Toch hadden ook zij een groep nodig.

Dat hebben we allemaal.

Muzikant Brian Eno bedacht het woord ‘*scenius*’ [*scene* en *genius*] om uit te leggen hoe we beter worden door deel uit te maken van een scene, een groep of een cultuur of een ecosysteem van invloeden. Zijn er wat eenzame, eenzelvige genieën te vinden? Tuurlijk. Maar er zijn een heleboel meer *sceniussen*.

Hoe sneller we onze groep vinden, hoe beter.

Je moet je mensen vinden, dan vind je jezelf.

Denk aan al de mensen die nooit dat geluk hadden. Die eenzaam en alleen voorthobbelen. Die verpieteren in hun eentje. Denk aan al de bloemen die niet bestoven worden, geen bloei doordat er geen kruisbestuiving plaatsvindt. Denk aan de verspilde jaren, de kunst die niet werd gemaakt, doorbraken die vertraagd werden doordat mensen er niet in slaagden om snel hun mensen te vinden.

Maar het verschrikkelijkste alternatief voor het niet vinden van je groep is het kerkhof van getalenteerde mensen met potentie die in de verkeerde scene of de verkeerde groep belanden. Het is een verhaal dat zo oud is als de Scipionenkring. Een getalenteerde jonge geest gaat om met mensen die een slechte invloed op hem hebben. Een sporter wordt omringd door jaknikkers en wordt zelfingenomen of vindt dat hij overal recht op heeft. Een wetenschapper wordt meegetrokken in een maalstroom van complotdenkers of idioten.

Het komt zelden voor dat iemand niet beter wordt als hij zich omringt door geweldige mensen. Sociaal gezien. Zakelijk gezien. Spiritueel gezien. Het komt ook vaak voor dat iemand met veel potentie verpest wordt door niet zulke geweldige invloeden.

‘Vertel me met wie je omgaat,’ zei Goethe, ‘en ik zal je vertellen wie je bent.’

We moeten een groep vinden die ons uitdaagt, inspireert en begrijpt. Een groep waardoor we worden blootgesteld aan nieuwe ideeën, waaraan we verantwoording schuldig zijn en die ons aanzet om over onze grenzen heen te gaan. ‘Associeer je met mensen van wie de kans groot is dat zij jou beter maken,’ adviseerde Seneca. ‘Verwelkom die mensen die jij beter kunt maken.’

Je groep kan één keer per jaar voor een weekend bijeenkomen. Je groep kan één keer per maand samenkomen voor

eten en gesprekken in telkens hetzelfde restaurant. Je groep kan bijeenkomen op dezelfde conferenties. Het kan een groepsberichtje zijn. Je groep kan formeel zijn. Je groep kan spontaan en sporadisch bijeenkomen. Maar de groep moet iets zijn wat jouw groei bevordert en je beter maakt dan dat je ervoor was.

Tegenwoordig zijn er zoveel mogelijkheden om een groep te creëren en voort te zetten. Met zoveel mogelijkheden online en in levenden lijve is je net zoveel wijder dan wat de Scipionenkring, de Verloren Generatie of de Bloomsbury Group zich kon voorstellen. Je kunt je groep maken zoals je wilt, zorg er alleen voor dat de groep je beter maakt.

En wijzer.

Bestudeer het verleden

Majoor George Patton was er eerder geweest. Daar was hij zeker van.

‘Ik was als kind bij deze veldslag,’ zei hij, terwijl hij het nu met gras overgroeide terrein overzag waar duizenden mannen in de Amerikaanse Burgeroorlog waren gestorven, tientallen jaren voordat hij was geboren.

Hij vertelde zijn vrienden vaak over flarden herinneringen: dat hij werd gedragen op het schild van een Viking. Vechtend in Polen in de veertiende eeuw met Jan de Blinde. Marcherend in de napeleontische oorlogen. Een Romeins legioen leidend in Gallië.

Te midden van zijn wanen in 1933 over de gebeurtenissen tijdens de Slag in de Wildernis werden Patton en de militaire historicus met wie hij sprak onderbroken door een veel oudere man. ‘Wat deze meneer zegt, klopt helemaal,’ zei de veteraan. ‘Ik was bij die slag, en heren, we renden alsof de duivel ons op de hielen zat.’

Patton hield vol dat zijn *déjà vu* authentiek was, dat de geest van generaties krijgers in hem gereïncarneerd was. Misschien valt er iets voor te zeggen, want zijn successen op de slagvelden in Afrika, Italië, Frankrijk en Duitsland in de Eerste en Tweede Wereldoorlog waren zo vol bravoure, zo gewaagd, dat het leek alsof ze een voortzetting waren van de mythische veldtochten uit het verleden.

Maar er is ook een eenvoudigere uitleg die alles niet minder magisch maakt. Patton bestudeerde de geschiedenis ontzettend goed, hij was zeer belezen. Hij las niet alleen talloze boeken, maar ook gedichten, romans en ooggetuigenverslagen van oude militairen. Op die manier versmolten de herinneringen aan wat hij had geleerd moeiteloos samen met zijn eigen ervaringen totdat er niet langer verschil was tussen die twee.

Hij sprak niet slechts met de doden, zoals Zeno zou hebben opgemerkt; hij leefde samen met hen.

Hij gaf dat inderdaad toe in een manuscript dat hij voor toekomstige officieren schreef. 'De weg naar uitmuntend bevel voeren leidt over een lang pad dat *The History of War* [De geschiedenis van oorlog] heet,' schreef hij. 'Om nuttig te zijn op het slagveld moet militaire kennis, net als discipline, in je onderbewustzijn zitten opgeslagen. Concrete voorbeelden onthouden is nutteloos, want in de strijd werken de hersenen niet goed genoeg zodat het geheugen niet betrouwbaar is. De militaire overlevering moet volledig in het bloed van de officier zitten, ze moet geheel onderdeel van hem uitmaken, zodat hij het militaire automatisch doet.'

Geschiedenis is niet iets wat gewoon gebeurt. Ze is geen theorie. Ze gebeurde niet in zwart-wit. Geschiedenis was live. Ze was nieuw. Ze was precair, en alles had dus heel eenvoudig anders kunnen uitpakken dan dat het deed.

Daarom bestuderen we geschiedenis. We bestuderen haar omdat ze...

- ... een biografie is,
- ... psychologie is,
- ... filosofie is,
- ... menselijke grootsheid is,
- ... menselijk kwaad is.

Ze is prijzenswaardig en verachtelijk, mogelijk en onmogelijk.

Historia est magistra vitae. Geschiedenis is de leraar van het leven, en Clio, de muze van de geschiedenis in de oudheid, is onze leraar.

Velen weten dit niet, maar Patton was dyslectisch, en als kind vond hij lezen ontzettend moeilijk. De woorden op de pagina waren onbegrijpelijk en boeken vervulden hem met afschuw. Zijn familie overwon dit obstakel door voortdurend aan hem voor te lezen. Shakespeare, *Odysseus*, de *Ilias*, de Bijbel, Xenophon, Kipling, de verhalen van Plutarchus en de Amerikaanse Burgeroorlog. De glorie van de oorlog en alle verschrikkingen die erbij hoorden gingen telkens zijn oren in totdat ze diep in zijn hersenen zaten verankerd.

Toen hij een jaar of twaalf was, las hij zelf, en hij las als een man met een missie.

Een biograaf schatte in dat tegen de tijd dat de Eerste Wereldoorlog uitbrak, Patton bijna elk boek over mobiele oorlogsvoering had gelezen. Hij had de memoires van de beroemde Amerikaanse generaals (Sherman, Grant en Lee) vaak genoeg gelezen om ze te hebben opgeslagen in zijn hoofd.* Dit is de kracht van geschiedenis. Het plaatst je als lezer naast die beroemde mensen. Geschiedenis maakt je als lezer ervan bewust dat deze beroemdheden ook gewoon mensen waren en dat als zij het konden doen, jij het misschien ook kunt.

Patton schrijft in zijn dagboek hoe hij meerdere malen tot middernacht opbleef om bij lamplicht te kunnen lezen. Wanneer hij een boek uit had, schreef hij een 'r' van 'read' [gelezen] op het schutblad en voegde het aan zijn bibliotheek toe. Zijn studeren beperkte zich niet alleen tot militaire geschiedenis. Hij

---

* Na een zwaar overleg, merkte hij op: 'Ik maakte me een beetje zorgen, maar ik had het gevoel dat ik gelijk had. Ik dacht aan Grant en Nelson en voelde me oké. Dat is de waarde van geschiedenis.'

las romans en toneelstukken; fictie geschreven in het verleden en fictie over het verleden. In 1942, toen hij wist dat hij in Marokko ging vechten, las hij de Koran. Een Europese priester zag Patton in een kathedraal zitten terwijl hij de gebrandschilderde ramen in zijn notitieboekje schetste. Fotografen legden Patton vast in musea. Hij reisde langs de slagvelden, kastelen en de plekken waar belangrijke gebeurtenissen in de geschiedenis hadden plaatsgevonden.

De stoïcijnen zeiden dat door filosofie te studeren, we ons elke eeuw eigen maken. Elk tijdperk, elke periode en elke gebeurtenis die we bestuderen is een manier om in die tijd te leven. ‘Door middel van geschiedenis,’ zei Montaigne, ‘bezoeken we die beroemde zielen uit eerdere jaren.’ Ze worden onze metgezellen, onze vijanden, onze onheilsprofeet, onze inspiratie, onze waarschuwing. We nemen hun levens, en hun levenslessen, in ons op en maken ons die eigen. We verkrijgen een breder perspectief, een wijdere blik, terwijl we het volume van onbelangrijke meningen en vooroordelen op dat moment lager zetten.

Te veel mensen denken dat geschiedenis onderhoudend dient te zijn, perfect voor een vaderdagcadeau. Maar geschiedenis bestaat niet uit alleen maar hoogtepunten. Het zijn niet slechts grote namen en grote gebeurtenissen. Geschiedenis is gevuld met gewone mensen. Ze is gevuld met lijden. Ze is gevuld met hypocrisie en mislukking. Ze bestaat uit lange eeuwen en cycli. Het zijn dezelfde dingen die telkens weer gebeuren.

Je hoeft dat wat in het verleden is gebeurd niet leuk te vinden om ervan te leren. Je moet je ermee bezighouden.

Het Griekse woord *historia* betekent onderzoek, navraag. Geschiedenis is niet iets wat aan je wordt gepresenteerd, ze is iets wat je moet opgraven, stuk voor stuk, boek voor boek, bezoek na bezoek, vraag na vraag. Als we lezen en studeren,

worden we een pionier, een vluchteling, een soldaat in de Amerikaanse Burgeroorlog en een slavenhouder, een kolonisator en een oorspronkelijke bewoner, een Griek, een Romein en een barbaar. We moeten in hun wereld wonen om deze te begrijpen, dingen te zien door hun ogen, het heetste van de strijd voelen, de angst voor vervolging, de hoop op een betere toekomst.

‘Je kunt niet vaak genoeg nadenken over de misdaden en tegenslagen in de geschiedenis, want wat mensen ook zeggen, het is mogelijk om beide te voorkomen,’ helpt Voltaire ons herinneren. Het bestuderen van de geschiedenis inspireert, maar het ontnemt ons ook onze illusies. Nadere bestudering laat ons zien dat het recht niet altijd zegeviert, en dat verandering veel tijd kost. ‘Dat mensen niet erg veel leren van de geschiedenis is de belangrijkste les die de geschiedenis ons leert,’ zei de Britse schrijver Aldous Huxley eens.

We kunnen ervoor kiezen om anders te zijn.

Patton deed dat. Of zijn *déjà vu*'s theatraal waren of niet, het was gebaseerd op iets echt en het bracht iets echt voort. Hij wist wat hij moest doen op het slagveld omdat hij begreep wat meerdere generaties van mannen daar hadden gedaan. Hij kende hun fouten. Hij kon zichzelf in hun schoenen verplaatsen. Hij voelde hun talent. Hij had hun grootsheid nagedaan, tientallen malen over hun beslissingen nagedacht en van tientallen verschillende kanten bekeken.

Geschiedenis, moet je begrijpen, gaat niet over het verleden. Ze is een lens om de toekomst door te bekijken en te begrijpen (daarom vechten we over wat wordt onderwezen). Het is een manier van voorspellen, of zelfs bepalen, van de toekomst.

In zijn jeugd las Patton over veldslagen te paard en zelfs op olifanten... maar het bereidde hem voor op oorlogen met tanks, vliegtuigen en onvoorstelbare nieuwe technologieën. Hoe bereidde het verleden hem voor op zulk onbekend terrein? Omdat

het helemaal niet onbekend was. Oorlog, leiderschap en politiek waren anders in de twintigste eeuw door de technologische vooruitgang en andere factoren, maar ze waren ook net zo bekend als ze eerder waren geweest en altijd zullen zijn in de toekomst. 'Het enige nieuwe in de wereld,' zei Truman graag, 'is de geschiedenis die je niet kent.'

Er verandert vrij weinig in de loop der tijd. Vrij weinig wijsheid is nieuw.

Wat bereidde Patton voor op alle innovatie en ontwrichting die de toekomst zou brengen? De geschiedenis die hij kende.

Geschiedenis toont ons dat verandering een constante is, en voor alles wat verandert, er veel hetzelfde blijft.

Er is altijd geschiedenis die je nu nog niet kent. Elke historische gebeurtenis, elk tijdperk, wordt bepaald door wat eraan vooraf is gegaan, en dat gaat helemaal terug naar het allereerste begin. Er komt geen einde aan het aantal steegjes en parallel lopende wegen die iemand kan bewandelen, er is voor elk moment een ontelbaar aantal perspectieven om over na te denken. Er is altijd iets nieuws wat kan worden ontdekt, een onuitputtelijke bron van informatie om tot je te nemen.

Laten we daarom opgewekt beginnen, omdat we weten dat we het einde nooit zullen bereiken.

Ga op reis

Herodotus werd niet de eerste beroemde historicus ter wereld door thuis te zitten met zijn boeken. Nee, hij ging op reis.

Van Perzië tot Athene, van Italië tot Libië, Babylonië, Byzantium en de Zwarte Zee, hij reisde duizenden kilometers tijdens zijn leven. Hij voer over de Nijl in een boot. Hij bezocht Fenicië, de geboorteplaats van Zeno, een eeuw vóór de filosoof werd geboren.

De Grieken waren altijd al reizigers geweest, zoals Herodotus opmerkte. Sommigen reisden om te handelen, sommigen voor oorlog, en anderen, zei hij, en daarbij had hij het hoogstwaarschijnlijk over zichzelf, ‘vanwege pure nieuwsgierigheid, om te zien wat ze konden zien.’ Toen, en nu, was reizen een manier om wijsheid op te doen, een middel om nieuwe plekken te ontdekken en jezelf te leren begrijpen.

Hij bekeek tempels. Hij at het lokale eten. Hij had gesprekken. Hij bezocht grote en kleine steden. Hij zag de flora en fauna, van krokodillen tot kamelen. Hij liep over stoffige wegen en langs prachtige stranden. Hij doorkruiste woestijnen en voer bedrijvige havens binnen. Hij keek naar de ceremonies in een land. Hij hield van monumenten en openbare werken. ‘Ik heb het zelf gezien,’ zegt hij over een groot doolhof in Egypte waar hij urenlang naar staarde, ‘en inderdaad bestaan er geen woorden om dit wonder te beschrijven.’

Voor Herodotus bestond er niet zoiets als ‘geschiedenis’ dat werd onderwezen op scholen, dus hij was niet in staat om er gewoon over te lezen. Er waren ook geen reisverslagen. Het duurde nog eens zeventien eeuwen voordat Marco Polo er was. Als hij wilde leren over het Verre Oosten of zelfs de cultuur in een buurland, of over de Perzische oorlogen of de daden van de beroemde Spartanen, die alles gaven wat ze in zich hadden bij Thermopylae, moest hij naar die plekken en mensen reizen om ze met eigen ogen te zien.

Herodotus wilde de kern van de *aitie*, de oorzaak van dingen, onderzoeken. Hij werd gefascineerd door de *nomos*, de gebruiken van mensen, en de manier waarop ze van die van hem verschilden. Hij wilde hun verhalen horen. Hij wilde weten waarom ze de dingen deden zoals ze ze deden.

Zijn beroemde boek, *Historiën*, staat vol met heerlijke terzijdes. Dit is hoe de Perzen belasting innen. Dit is hoe de Babyloniers hun gewassen irrigeren. Dit is hoe de Scythen vechten te paard.

Verrukt zag hij hoe er handel werd gedreven op de Eufraat en hoe de ronde bootjes gemaakt waren van waterdichte huiden. Herodotus merkt op waar de boten gemaakt werden (in Armenië), welke goederen ermee vervoerd werden (voornamelijk wijn), hun tonnage (tot 132 ton) en naast de bemanning, de speciale passagiers die meevoeren (levende ezels!). Wanneer de boten aanlegden, werden ze uit elkaar gehaald en de onderdelen ervan werden verkocht. Daarna droegen de ezels het geld en de goederen terug naar huis en begon het hele proces opnieuw. ‘Dit,’ zei hij, ‘vind ik het grootste wonder van alles hier, uitgezonderd [Babylon] zelf.’

Hoeveel vragen stelde hij om dit allemaal te leren? Hoe nieuwsgierig moet hij zijn geweest!

Elke cultuur denkt dat haar normen, tja, normaal zijn. Slechts

door te reizen kunnen we dit ethnocentrisme volledig kwijt-raken. Tijdens zijn reizen ontmoette Herodotus Perzen, Indiërs, Feniciërs, Scythen, Babyloniërs, Egyptenaren, Lydiërs, Syriërs, Thraciërs, Frygiërs. Ze aanbaden allemaal andere goden, droegen andere kleren, vertelden verschillende verhalen, spraken verschillende talen. Ze waren allemaal zo anders, en toch hetzelfde in hun kleingeestigheid; zoals mensen vandaag de dag ook zijn. Met zijn typische opmerkzaamheid, merkt Herodotus op dat de Egyptenaren ook naar mensen die hun taal niet spraken verwezen als ‘barbaren’. (De Grieken deden het omdat het voor hen leek alsof de Perzen ‘bar bar bar’ zeiden als ze spraken.)

Herodotus vond het leuk om op te merken dat er een kleine sekte in India was die als onderdeel van een religieus ritueel een klein deel van hun doden opat. Weerzinwekkend! Walgelijk! Maar hoe reageerden deze mensen toen ze te horen kregen dat de Grieken hun doden op een vuurstapel verbranden? Een schandaal! Heiligschennis!

De wereld is erg groot. Onze cultuur is er slechts een van vele. Er is wijsheid te vinden in aardrijkskunde, wijsheid in de generaties mensen die op een plek hebben geleefd, zich hebben aangepast aan het land en de omgeving om hen heen. Als we alleen maar nieuwsgierig genoeg zijn om erover te leren.

Dus ga op reis! Bezoek bekende plekken en weinig bezochte plekken. Reis per boot, auto, trein, vliegtuig en te voet. Doe zoveel je kunt te voet. Lees de borden. Worstel met de taalbarrière. Zie dingen van de andere kant van de weg. Eet het eten. Ga naar de musea. Beklim de bergen. Zit op een terras van een café. Luister naar een concert. Zie de oude hiërogliefen en merk de graffiti op in de straten van de stad. Luister naar het geklets van mensen. Bezoek kerkhoven. Bezoek slagvelden. Verblijf ergens een tijdje.

Neem je notitieboekje mee. Schrijf alles wat je ziet, voelt en denkt op.

Bekijk je eigen land door de ogen van een toerist. Leef in het buitenland als een inwoner van dat land.

Elk gebouw, elke boom heeft een verhaal. Denk aan wat ze hebben gezien. Denk aan wie heeft gestaan waar jij nu staat. Bedenk wat de mensen hier dachten, waar ze bang voor waren, waar ze op hoopten, waar ze in geloofden.

Wat kunnen mij die oude gebouwen schelen? Ik wil niet ziek worden. Is het veilig? Maar het is zo duur. Ik doe het wanneer ik ouder ben, als alles wat rustiger is.

Er zijn tientallen excuses om niet te reizen, maar dat is precies wat ze zijn: excuses. Of het nu een trip door Europa is die door je ouders is betaald, of een budgetreis met een rugzak van het geld dat je hebt verdiend door meerdere zomers af te wassen in een restaurant, reizen is een belangrijke stap in het volwassen worden. Het zal je voorgoed veranderen. Je hoeft geen fortuin uit te geven aan reizen om een werelds persoon te worden... maar je moet een paar keer gaan kijken wat er aan de andere kant van de heuvel te zien valt.

Als Montaigne reisde, nam hij alles wat hij zag als een spons in zich op. Hij plande weinig, waardoor hij de ruimte had voor toevallige ontmoetingen en ervaringen. Zoals die keer dat hij mannen tegenkwam die twee struisvogels aan een lijn vasthiel- den. De vogels waren bedoeld als cadeau voor een graaf. Hij stopte bij elke kerk die hij kon vinden en nam hun verschei- dene rituelen in zich op alsof hij een antropoloog was. Hij woonde een joodse besnijdenis bij. Hij ging naar een protes- tantse kerk en vervolgens naar het Vaticaan, waar hij met de paus sprak. Hij kletste met een arme boer. Hij sprak met de Tupinambá's uit Brazilië, die na een reis van zo'n 7.200 kilo- meter over de oceaan Frankrijk hadden bereikt. Hij werd be-

laagd door struikrovers, kletste hen de oren van het hoofd en wist hen er zo heel slim van te overtuigen dat ze hem moesten laten gaan.

Het enige wat Montaigne niet leuk vond als hij reisde was een andere Fransman tegenkomen. Het leek tijdverspilling om zo ver te hebben gereisd om dan iemand van thuis tegen te komen.

‘Ik was nooit een fan van mensen die hun huis nooit verlaten,’ schreef de bereisde Joan Didion eens. ‘Het lijkt gewoon een deel van je plicht in het leven.’ Het is je plicht om je bijzonderheid kwijt te raken. Het is je plicht om te leren, te verkennen en jezelf bloot te stellen aan ervaringen.

Nieuwe landen leveren nieuwe gedachten op, veranderen ons in nieuwe mensen.

Wie zou Gandhi zijn geworden zonder zijn tijd in Engeland? Stel dat hij terug naar zijn provincie in India was gegaan en nooit naar Zuid-Afrika was afgereisd? Precies. Hij zei dat ‘de creatiefste ervaring in mijn leven’ plaatsvond in een treinstation in Pietermaritzburg in Zuid-Afrika, waar hij gediscrimineerd werd vanwege zijn huidskleur. Het was geen leuke ervaring, maar ver weg van zijn prettige advocatenkantoor en zelfs nog verder weg van zijn geboortedorp, wakkerde het het activisme in hem aan dat de wereld zou veranderen.

Het was in Engeland, niet India, dat Gandhi’s vegetarisme onderdeel werd van zijn identiteit. Het was in Engeland dat Gandhi kennismaakte met suffragettes en met eigen ogen zag hoe geweldloosheid kon werken als politieke strategie. Hier leerde hij de Bijbel en de christelijke leer kennen die hij toen gebruikte om de Britten te wijzen op hun hypocriete gedrag. Het waren zijn ervaringen in Zuid-Afrika die hem de ogen opende voor de positie van de onaanraakbaren in India. Zoals een vriend opmerkte, verliet Gandhi Engeland als advocaat en verliet hij Natal als mahatma.

Zoals velen van ons, ontmoette hij veel mensen op zijn reizen, hij ontdekte veel dingen, maar boven alles vond hij zichzelf. De reis naar buiten bevorderde de innerlijke reis.

Dit is wat de wijde wereld en de weg ons belooft: een pad naar wijsheid. Het kan ons laten zien wat er daarbuiten te vinden valt, wie we moeten zijn, wie we kunnen zijn.

Ga heen.

Niet later.

Maar nu.

Doe ervaring op

Plutarchus was meer dan alleen een schrijver. Hoewel zijn essays over macht en roem de levens van Montaigne, Truman, Patton en zoveel andere leiders en denkers zouden vormen, kenden Plutarchus' buren hem als iemand met een iets minder aantrekkelijk beroep, namelijk dat van plaatselijke ambtenaar.

Er werd gezegd dat zijn medeburgers vaak verbaasd waren om te zien hoe deze beroemde schrijver en filosoof zich bezighield met het overzien van de aflevering van een lading stenen voor een nieuwe weg of het checken van de riolering.

Maar dat was het werk van een ambtenaar, een ambt dat Plutarchus tientallen jaren vervulde in zijn geboorteplaats Chaeronea, in de buurt van de tempel van Apollo, waar hij ook diende als priester. Het klopt dat hij verheven en inspirerende verhalen schreef over beroemde mannen en vrouwen in de geschiedenis, maar zijn dagelijkse werk vereiste dat hij metselwerk inspecteerde, luisterde naar klachten van burgers, budgetten beoordeelde en toezag op de naleving van wetten. Hij werkte samen met consuls en keizers. Hij bracht een groep van filosofen en politici samen.

Het politieke leven werd een belangrijk onderdeel van zijn werk als schrijver, en zijn liefde voor boeken, ideeën en geschiedenis waren een wezenlijk onderdeel van wat hem een goede leider

maakte. ‘Het proces lijkt misschien vreemd,’ legde Plutarchus uit. ‘Het kwam niet zozeer door de woorden dat ik dingen geheel ging begrijpen, maar al die dingen samen leverde mij een ervaring op waardoor ik de betekenis van de woorden kon volgen.’

Jarenlang bestudeerde hij Cicero en Demosthenes. Hierdoor werd hij een betere spreker. Maar door talloze toespraken te geven thuis en in het buitenland (iets wat zijn werk van hem vereiste), begreep Plutarchus mensen op een niveau dat maar weinig andere schrijvers voor elkaar hebben gekregen. Daardoor spreken zijn biografieën zo’n twintig eeuwen later nog steeds mensen aan.

Plutarchus zag veel van Griekenland en Rome. Hij trouwde. Hij was aanwezig bij juridische zaken. Hij had onaangename collega’s en leidinggevendenden die hij moest overtuigen. Hij begroef een van zijn dierbare kinderen. Mensen vielen hem lastig met kleinzielige problemen. Hij moest klootzakken en zeer egoïstische personen verdragen. Hij wist een weg te vinden in de bureaucratie, achterhaalde hoe hij dingen voor elkaar kon krijgen. Hij had gezien hoe macht corrupteert, voelde zelf ook hoe deze aan hem trok. Hij voelde de last en de eenzaamheid van het leiderschap.*

Hij was niet de keizer, maar hij deed voldoende ervaring op, op hoog en laag niveau, dat hij zowel een Alexander de Grote als een Diogenes van Sinope begreep. Hij had geleefd, hij kende mensen, hij zag dingen – gewone en buitengewone – en uit dit alles haalde hij zijn wijsheid.

Daarom kon Truman voor negen van de tien moderne politieke problemen in de boeken van Plutarchus een antwoord

---

* Het woord ‘idiot’ komt van een Grieks woord dat verwijst naar iemand die niet voor de overheid werkte en geen ervaring had met in de publieke belangstelling staan.

vinden. Plutarchus verbond elke passage aan zijn eigen ervaring van soortgelijke, tijdloze menselijke problemen. En op zijn beurt nam Truman zijn eigen ervaringen met oorlog en politiek naar Plutarchus, waardoor hij de woorden geheel ging begrijpen door het leven wat hij had geleid. Want Truman had een Demosthenes ontmoet (Churchill), een Perikles (Franklin D. Roosevelt) en een Caesar (MacArthur), en hij was geconfronteerd met meer dan één Xerxes (Stalin en Hitler).

We zetten levenservaring af tegen wijsheid uit boeken alsof de ene de andere uitsluit. We moeten juist beide hebben. Opleiding en ervaring zijn met elkaar verstrengeld, ze versterken elkaar. Je gaat naar school. Je luistert naar de leraren. Je leest. Je probeert dingen. Je houdt een dagboek bij. Je kijkt naar een mentor. Je stelt een vraag. Je maakt fouten. Je verkent nieuw terrein. Je bestudeert dingen van dichtbij. Je gaat eropuit en verkent. Je keert weer terug naar je boeken. Telkens weer.

Beide betekenen hard werken. We doen ze allebei als onderdeel van ons werk.

Da Vinci, die als bastaard niet veel formele opleiding kreeg, hield net als Monet niet van naar school gaan en ging liever zo veel mogelijk naar buiten. Toch was hij duidelijk een van de briljantste geesten die ooit geleefd hebben. Wie onderwees hem? Was hij gewoon van nature een genie? Nee, hij was, zoals de woorden waarmee hij vaak zijn brieven ondertekende, een *discepolo della sperientia*, een leerling van de ervaring. Dat is Italiaans en geen Latijn, want Da Vinci was niet goed in talen. ‘Ondanks het feit dat ik auteurs niet kan citeren zoals zij doen,’ zei hij, waarbij hij zichzelf vergeleek met zijn beter opgeleide collega’s, ‘vertrouw ik op een waardevoller iets, namelijk ervaring.’

Ervaring was, zoals hij graag zei, zijn maîtresse.

Alles wat hij wist kwam doordat hij eropuit ging en dingen met zijn eigen ogen zag. Van het ontleden van lichamen. Van

vogels kopen en toekijken hoe ze rondfladderden. Hij dwaalde door de straten van Florence. Hij bezocht werkplaatsen en observeerde kunstenaars die aan het werk waren. Hij liep stage bij Andrea del Verrocchio. Hij analyseerde vormen en schaduw. Hij ontwierp en voerde experimenten uit op verschillende manieren; in zijn verbeelding, door gedetailleerde schetsen en met echte modellen. Hij werkte aan militaire en burgerlijke bouwkundige projecten met Machiavelli (ook hij was, net als Plutarchus, een leerling van theorie maar ook van levenservaring). Da Vinci was methodisch in het verwerken en opslaan van informatie die hij tegenkwam en de inzichten die het opleverde door ze te noteren in een notitieboekje dat hij vaak aan zijn riem vastmaakte. Hij was een spons en hij observeerde altijd, ontmoette altijd nieuwe mensen en probeerde altijd nieuwe dingen uit.

Da Vinci was een kunstenaar, maar hij was ook een doener. Wat hij leerde door te doen maakte hem niet alleen beter, maar het gaf zijn werk ook het karakter en de diepte die zijn werk maakte tot wat het was.

Je moet nu bedenken hoe jij je ervaring gaat opdoen. De auteur neemt een opdracht aan om advertentiekopij te schrijven. De komiek accepteert een presentatieklus. De arts doet vrijwilligerswerk in een gratis kliniek of in een ontwikkelingsland. De advocaat doet pro-Deowerk.

Je moet oefenen met 'het doen van het ding'. Niet slechts één keer, maar tientallen keren. Maak uren. Word sterker, slimmer, wijzer, elke keer dat je het doet.

'Ik heb op wilde zwijnen gejaagd en leeuwen in het wild gezien, de Egeïsche Zee bevaren (en gezeild), bogen gespannen, geleefd met rondtrekkende stammen, textiel gewoven, boten gebouwd en veel mensen gedood,' zegt T.E. Lawrence in de inleiding van zijn grensverleggende vertaling van *Odysseus*.

Wat maakte hem zo geschikt om deze literaire mammoetklus op zich te nemen? De jaren dat hij oud-Grieks had gestudeerd? Zijn studie aan Oxford? Of zijn eigen odyssee in de Eerste Wereldoorlog, waarin hij streed, opofferingen maakte en ver van huis reisde?

Het antwoord luidt: al deze dingen!

Kennis en ervaring staan niet pal tegenover elkaar; het laatste is gewoon een andere vorm van het eerste. Toch hadden de stoïcijnen een afkeer van de zogenaamde boekfilosofen, het soort dat nooit opkijkt uit zijn boek als hij aan het studeren is en, nog erger, nooit zijn kennis gebruikt in de buitenwereld, waar echte mensen er profijt van kunnen hebben. (Hoewel, eerlijk gezegd is het waarschijnlijk maar beter ook dat deze academici hun naïviteit voor zich houden.) Het idee was dat je iemand van actie moet zijn, want geen opleiding is compleet zonder een interactie met de mensen en plekken om je heen. Dat was Plato's grootste angst, dat hij niets meer bleek te zijn dan een theoreticus, 'niet bereid om een praktische taak op zich te nemen.'

Wij moeten daar ook bang voor zijn! Want het doel van kennis is actie.

Wil je investeren in een ondernemer die nooit een baan heeft gehad of nooit leiding heeft gegeven aan mensen? Welk soort inzichten kan een psycholoog bieden als hij of zij niet veel tijd met mensen heeft doorgebracht? Zou je geopereerd willen worden door een chirurg die een heleboel operaties heeft gezien, maar er nooit een zelf heeft uitgevoerd?

Te veel studeren en niet genoeg doen creëert een gebrek aan kennis, een schuilplaats voor naïviteit, hoe slim je ook bent.

Er zijn sommige dingen die je gewoon niet kunt begrijpen totdat je ze zelf ervaart. Er zijn dingen die logisch lijken op de pagina, maar die het contact met de realiteit niet overleven.

Of het contact met andere mensen.

Mens sana in corpore sano...

De geest en het lichaam zijn hetzelfde, alleen uiten ze zich op twee verschillende manieren.

– SPINOZA

Als we tegenwoordig aan Socrates denken, denken we aan hem als een denker, een man met een uitmuntende geest.

Maar zijn vrienden bewonderden hem om veel meer dingen. Ze bewonderden zijn dapperheid tijdens de strijd. Ze waren onder de indruk van zijn vermogen om kou en ongemak te verdragen. Het valt bijna niet te geloven dat Socrates, een filosoof, een soort machofiguur was, maar dat was hij.

‘Geen burger heeft het recht om een amateur te zijn als het om lichamelijke training gaat,’ zei Socrates op een gegeven moment. ‘Wat een schande is het voor een mens om oud te worden zonder ooit de schoonheid en kracht te zien waartoe zijn lichaam in staat is.’

Het is niet alleen een schande, maar het is ook een gebrek aan nieuwsgierigheid. Wil je niet weten wat je kunt doen? Wijsheid betekent niet dat je als mens gedoemd bent tot een leven van zielige zwakheid of een nerdachtig gebrek aan coördinatie.

Een sterke geest heeft een sterk lichaam nodig en omgekeerd. Het was zelfs zo dat voor de Romeinen iemand die

slecht opgeleid was, iemand was die niet had leren lezen of zwemmen.

Je hebt zowel het mentale als het fysieke nodig. Iemand is niet compleet en onevenwichtig als hij of zij het ene verkiest boven het andere.

Intelligentie bestaat in vele vormen. Iemand die briljante dingen kan doen met zijn geest is wijs... maar dat geldt ook voor iemand die zijn lichaam ongelooflijke dingen kan laten doen. Is muziek niet een mengeling van zowel lichamelijk als cognitief vermogen? Met daarbovenop creativiteit? Hetzelfde geldt voor de quarterback die methodisch een verdediging doorbreekt, of een ontdekkingsreiziger die de elementen trotseert, niet slechts met uithoudingsvermogen, maar ook met slimheid.

Er is een reden dat zoveel creatieve mensen hun lichaam trainen. Er is een reden dat filosofen bekendstaan als mensen die vaak wandelen (Aristoteles' school werd de Peripatetic genoemd, wat letterlijk 'wandelen' betekent). Dat geldt ook voor wetenschappers (zo hielden Madame Curie en Einstein ervan om samen te wandelen). Het lichaam in beweging zetten maakt iets los in de geest. Het zorgt er ook voor dat je naar buiten gaat de echte wereld in, die gevuld is met natuur, mensen en geschiedenis. Het vergroot je perspectief, zet je met beide benen op de grond en in de mensheid. Socrates gebruikte zijn lichamelijke training om door Athene te lopen, al pratend en onderwijzend.

We moeten lichamelijk en geestelijk sterk zijn. Hersenen en moed. Spierkracht en vriendelijkheid.

Alleen domme mensen negeren hun lichaam ten gunste van de geest, of de geest ten gunste van het lichaam.

Deugd – uitmuntendheid – is de cultivering van al deze eigenschappen, de ambitie om een heel en veelzijdig persoon te zijn. Slim en sterk. Sterk en slim.

DEEL 2

DE SIRENEN

(DE GEVAARLIJKE ROTSSEN
WAARVAN JE JE BEWUST MOET ZIJN)

We zwemmen dagelijks in een rivier van waanvoorstellingen, en zijn doeltreffend geamuseerd door de huizen en stadjes in de lucht, waarvan de mensen om ons heen het slachtoffer zijn... Op heldere momenten zeggen we: 'Laat er voor mij een poort worden geopend in de realiteit; ik heb de zotskap al veel te lang gedragen.'

— RALPH WALDO EMERSON

Het doel van bijna elke filosofische en spirituele traditie is niet slechts verlichting bereiken, maar eerst om de dwaasheid die endemisch is voor onze soort kwijt te raken. De geschiedenis van de mens is een catalogus van menselijke dwaasheid. We hebben dit allemaal in ons; en het is iets waar we allemaal altijd voor op onze hoede moeten zijn. Onwetendheid,

zo vertelt de Vedische traditie, is de hoofdrede voor lijden. De Grieken hadden het woord ‘*amathia*’ dat een soort intelligente domheid beschreef. De Bijbel vertelt ons dat dwazen lichtgelovig zijn. Dwazen zijn snel ontdaan. Een dwaas zoekt ruzie op. Ieder van ons is geneigd tot vaste overtuigingen, zelfvoldaanheid, fanatisme, tegenstrijdigheid, chaos, vooroordelen, impulsiviteit, gevoeligheid, groepsdenken en luiheid. Wijsheid is een voortdurende strijd tegen deze krachten, inzicht is onmogelijk zonder de tijdelijke overwinning ervan. Dwaasheid is besmettelijk, domheid probeert bekeerlingen te krijgen. Ieder van ons moet strijden met de dwaas in ons en buiten ons. We moeten altijd op zoek gaan naar kalmte, overpeinzingen en duidelijkheid. Niemand van ons kan op zijn of haar lauweren rusten, want ook al zijn we slim of hebben we een goede opleiding gehad, dat betekent niet dat we geen idioot kunnen zijn.

De storm die vanbinnen woedt...

Elon Musk is een slimme man. Zeggen dat hij niet slim is, is hetzelfde als zeggen dat hij niet rijk is. Hij is in feite zowel een van de rijkste als een van de slimste mensen ter wereld; soms de rijkste en misschien op sommige gebieden de slimste.

Op dertienjarige leeftijd ontwierp hij zijn eigen videospelletje. Hij kreeg zijn eerste computer in 1981. Toen hij vierentwintig was, begon hij zijn eerste technologiebedrijf, dat hij vier jaar later verkocht voor zo'n driehonderdzeven miljoen dollar. Daarna richtte hij PayPal op, waardoor het bankwezen radicaal veranderde en hij verkocht dat voor anderhalf miljard dollar.

Er zijn veel slimme ondernemers en veel succesvolle mensen. Elon Musk onderscheidde zichzelf van hen toen hij het geld van zijn eerste twee bedrijven bijna volledig in raketten stopte, die deel uitmaken van een bedrijfstak waarin de natuurwetten slechts geëvenaard worden door de complexiteit en bureaucratie van de industrie.

Wie dacht hij wel niet dat hij was dat hij gewoon binnen kon stormen en het beter kon doen dan Northrop Grumman, Raytheon, Lockheed Martin... of NASA?

Een heleboel rijkere en meer geschikte mensen hadden het al geprobeerd en gefaald. Er was al een kerkhof vol met ruimtevaartbedrijven, hoogopgeleide natuurkundigen en ambitieuze

miljonairs. Soevereine landen hadden geprobeerd om een levensvatbaar ruimteprogramma op te zetten, maar waren daar niet in geslaagd!

‘Toen ik Elon ontmoette, was het me duidelijk dat hoewel hij een wetenschappelijke geest heeft en hij de wetenschappelijke principes begreep, hij helemaal niets wist over raketten,’ zei de ruimtevaartingenieur dr. Robert Zubrin over de Elon Musk die hij in 2001 ontmoette. ‘Niets.’

Het is niet helemaal terecht om te zeggen dat Musk niets wist toen hij met SpaceX begon, omdat hij altijd nieuwsgierig was geweest naar raketten. Samen met zijn neven, experimenteerde hij als kind, net zoals de meeste raketwetenschappers doen. ‘Ik heb het geluk dat ik al mijn vingers nog heb,’ zei Musk, toen hij terugkeek op de experimenten met kruit en chemische stoffen in zijn jeugd. ‘Het is opmerkelijk hoeveel dingen je kunt laten exploderen.’

Het goede van geen expert zijn is dat je daar iets aan kunt doen. Onwetendheid, als je ervoor kiest, kan een tijdelijke toestand zijn. Expertise ontstaat door interesse, leraren en motivatie.

Het lijkt onwaarschijnlijk dat iemand kan leren hoe hij een raket moet lanceren door een zelf samengestelde leeslijst, maar Elon deed dat. Vrienden herinneren zich dat deze kersverse miljonaire onleesbare rakethandleidingen van de Sovjets met zich meedroeg. Hij leende biografieën van Wernher von Braun en Sergej Korolev, pioniers op het vakgebied. Hij leende exemplaren van *Aerothermodynamics of Gas Turbine and Rocket Propulsion* en *Fundamentals of Astrodynamics*. En nog verrassender was dat hij ze las.

‘Het klopt,’ legde een van SpaceX’ oudste werknemers uit. Hij was degene wiens bibliotheek geplunderd werd door Musk. ‘Hij verslond die boeken. (...) Hij is de slimste man die ik ooit heb ontmoet, en hij had al lange tijd het plan om een raket te bouwen.’

Sinds hij klein was, had Elon sciencefiction gelezen, terwijl hij droomde van de ruimte en een betere, bijna onvoorstelbare toekomst. Hij had de lezingen van Richard Feynman gelezen en de boeken van Isaac Asimov en Douglas Adams. Zijn bijnaam was Encyclopedie, zo buitengewoon was zijn geheugen, zo vasthoudend zijn vastberadenheid om de hele set van voor naar achter te lezen. Als zijn ouders hun zoon niet konden vinden, wisten ze dat ze in de plaatselijke boekwinkel moesten gaan kijken, waar hij meestal na schooltijd naartoe ging. Hij bracht daar drie tot vier uur per dag door, of totdat de eigenaren hem eruit gooide. En dit was slechts nadat hij, net als Truman, alles uit de schoolbibliotheek en de openbare bibliotheek had gelezen. ‘Ik ben opgevoed door boeken,’ zei Musk, ‘boeken en dan mijn ouders.’

‘Als Elon ergens door gegrepen wordt, ontwikkelt hij gewoon een andere mate van interesse erin dan andere mensen,’ herinnert zijn kamergenoot van de universiteit zich. ‘Dat is wat Elon onderscheidt van de rest van de mensheid.’ Maar het was meer dan slechts de mate van interesse, het was de manier waarop hij zich vastbeet in iets waar hij om gaf en daarbij elke afleiding, alles en iedereen, buitensloot. ‘Al sinds mijn jeugd,’ legde Musk uit, ‘als ik heel sterk over iets ga nadenken, dan sluiten al mijn zintuigen zich af. Ik hoor of zie niets. Ik gebruik mijn hersenen om dingen te verwerken en niet voor binnenkomende informatie.’

Maar zijn nieuwsgierigheid kon niet slechts verzadigd worden door lezen. Hij ging rechtstreeks naar de bron. Hij vloog de wereld rond om experts te ontmoeten en hun vragen te stellen. Hij werd lid van de Mars Society, een groep waar NASA-wetenschappers en zelfs regisseur James Cameron deel van uitmaken. Hij huurde conferentiezalen in hotels en organiseerde bijeenkomsten over de ruimte, nodigde de meest interes-

sante mensen in het vak uit, die hij vervolgens bestookte met vragen. Hij nam de besten en de slimsten aan. 'Ik dacht eerst dat hij me op de proef stelde om te zien of ik wist waar ik het over had,' vertelde een van de eerste SpaceX-medewerkers. 'Toen besepte ik dat hij probeerde om dingen te leren. Hij ondervroeg je totdat hij negentig procent wist van wat jij wist.'

We gebruiken het woord genie snel, maar in veel gevallen is dit niet eerlijk voor de persoon voor wie het compliment bedoeld is. Het suggereert dat hij of zij op die manier is geboren, dat hij of zij gewoon een rariteit is. Tot aan de bovenbouw van de middelbare school was Elon niet veel meer dan een student die slechts een beetje bovengemiddeld presteerde. Hij kreeg meestal goede cijfers voor de vakken waarin hij geïnteresseerd was. Maar hij scoorde een aanzienlijke 1.400 punten op zijn SAT-test.* Hij was een veelbelovende, maar zeker geen uitzonderlijke student aan Penn en later aan Stanford, waar hij zijn postdoctoraal deed.

Een van de tekenen van een uitmuntende geest, zo wordt gezegd, is het vermogen om de exponentiële functie te begrijpen; om in staat te zijn samengestelde nummers te snappen. Niemand kan een nettowaarde van honderden miljarden dollars verwerven zonder dit te begrijpen, maar in het geval van Musk was zijn opleiding op zich daar een voorbeeld van. Zijn onderdompeling in verscheidene wetenschappelijke vakgebieden ging in het begin langzaam, maar zijn gerichtheid en vastbeslotenheid vermenigvuldigde door de absolute tijd die hij besteedde aan de verschillende ondernemingen, en het werd iets ongelooflijks. 'In 2007,' zegt Zubrin vol verbazing, 'wist [Elon] alles over raketten; hij wist er echt alles over, tot in detail.'

---

* Van de 1.600 punten. Tussen de 1.200 en 1.400 wordt als bovengemiddeld beschouwd.

Kennis, zoals blijkt, is ook een uiting van de exponentiële functie.

Musks oorspronkelijke plan voor het bedrijf dat SpaceX werd was om het vervaardigen van de raketten uit te besteden, iets wat zo ongeveer alle ruimtevaartbedrijven, waaronder nu NASA, doen. Het probleem met doen wat iedereen doet, is dat je meestal dezelfde resultaten krijgt als alle anderen. ‘Het merendeel van ons leven leiden we door onszelf te vergelijken met anderen, wat eigenlijk betekent dat je met een kleine aanpassing nadoet wat andere mensen doen,’ zo legde Musk uit. ‘Maar als je probeert met iets nieuws te komen en echt innovatief wilt zijn, dan moet je het eerste-principe-denken toepassen en alles ter discussie stellen en dan van de grond af aan iets opnieuw opbouwen.’

Aristoteles leerde zijn leerlingen dat je naar de oorsprong van dingen moet terugkeren, helemaal teruggaan tot de primaire waarheid van de zaak, in plaats van gewoon algemene observaties of overtuigingen te accepteren. Musk drong er bij zijn team op aan om te onderzoeken hoeveel het zou kosten als ze zelf raketten zouden maken, om vragen te stellen over de basisprocessen binnen het vakgebied. Ga terug naar de natuurkunde, zei hij. Toen het SpaceX-team dat deed, ontdekten ze dat de materiaalkosten ongeveer twee procent van de marktprijs waren van de dure raketten die ze hoopten te kopen.

Twee procent! Niet twintig. Niet twaalf. Twee.

Niemand was nieuwsgierig genoeg geweest om dit te onderzoeken. Elon Musk vroeg: ‘Wat hebben we nodig als we ze zelf willen maken?’ En dat deed hij.

Dit was niet de enige conventionele wijsheid waar Musk zijn twijfels over had in de ruimtevaartindustrie. Elk onderdeel in de industrie werd opgeslokt door bureaucratie en conservatief denken. Het land dat mensen in 1969 naar de maan had gestuurd, was letterlijk vergeten hoe het dat deed. In 2002 was

het dertig jaar geleden dat een Amerikaan verder dan tweeduizend kilometer de ruimte in was geweest. Alles kostte handenvol geld. Alles duurde ellenlang.

Er was een buitenstaander met beperkte middelen voor nodig om te achterhalen hoe ze herbruikbare raketten konden maken en peperdure ruimtevaartbesturingssystemen konden afleveren voor een fractie van de prijs. Musk deed dingen waarvan de slimste mensen in de industrie herhaaldelijk zeiden dat ze ‘gewoon niet mogelijk waren’. Omdat hij dat moest doen. Hij had niet de luxe om dingen te doen op de manier waarop ze altijd waren gedaan... of niet waren gedaan.

Deels door deze ervaringen kwam Musk erop om het idee te definiëren dat hij de ‘idiotenindex’ ging noemen. Het verschil tussen de offerteprijs van iets – een raket, een batterij of een contract om een nieuwe fabriek te bouwen – min de kosten van het ruwe materiaal is de idiotenindex. Hoe groter de index, hoe groter de kans dat er sprake is van verspilling, inefficiëntie of simpelweg domheid.

In de loop der jaren heeft Musk dat wat hij zijn ‘algoritme’ noemt ontwikkeld. Het algoritme is een proces om buiten de gebaande paden te denken, maar toch op een logische manier. Dit systeem doorbreekt bureaucratie en beperkende overtuigingen terwijl zo complexe problemen worden opgelost.

Het algoritme, zo hebben zijn medewerkers hem tientallen malen horen zeggen, begint uiteraard, met alles in twijfel trekken. Alle vereisten, alle aannames, alle regels en beperkingen moeten zorgvuldig worden onderzocht. Slechts de wetten van de natuurkunde zijn bindend. Daarna: delete, delete, delete. Probeer elk onnodig onderdeel of proces waar je het ziet te verwijderen. Haal zo veel mogelijk weg, zegt Musk, want je kunt altijd nog wat terughalen. Maak het eenvoudiger. Zorg er alleen wel voor dat je niet iets vereenvoudigt wat je eigenlijk

kunt weglaten. Ga te werk met een gevoel van urgentie. De meeste dingen duren te lang, de meeste mensen handelen te langzaam. Automatiseer alles wat geautomatiseerd kan worden. Ook nu weer, zorg ervoor dat je niet iets automatiseert wat weggegooid moet worden.

Walter Isaacson, Musks laatste biograaf, trekt een aantal conclusies gebaseerd op de vele uren die hij doorbracht met observeren hoe Elon werkt. Praktische ervaring is het belangrijkste. Neem als leidinggevende het voortouw. Houding is belangrijker dan intelligentie of vaardigheden. ‘Het is niet erg om het fout te hebben,’ citeert hij Musk. ‘Wees alleen niet vol zelfvertrouwen terwijl je het fout hebt.’

‘Een van Elons regels,’ zei een ingenieur, ‘is “Probeer zo dicht mogelijk bij de bron te komen om informatie te verkrijgen.”’ In zijn fabrieken vraagt hij aan medewerkers die aan de lopende band staan hoe het proces in elkaar steekt. Hij perkt bureaucratie in. *Waarom moeten we dat doen?* Hij vertrouwt erop dat de mensen die praktische ervaring hebben zien wat er nodig is en wat de beste manier is om iets te doen. De intelligente vragensteller boekt de resultaten en winst.

SpaceX had vervolgens meer dan driehonderd succesvolle lanceringen, zette duizenden satellieten in, stuurde mensen naar het ISS en bouwde de grootste en krachtigste raket ter wereld, en was daarnaast goed voor talloze andere innovaties. Het is bijna niet te geloven dat de raketten van het bedrijf op drone-schepen landen midden in de oceaan of dat de ‘mechazilla’, mechanische stokjes, succesvol een raketbooster vangen als deze terugkeert naar zijn oorspronkelijke lanceerplatform.

Als een ware visionair droomde Musk van een toekomst die niet bestond en hij realiseerde die. Hij deed dit met pure wilskracht en technische volharding, hoewel veel lanceringen mislukten, hij bijna failliet ging en er hardnekkige en vervelende

problemen waren. Hij wist het voor elkaar te krijgen ondanks de staat van het Amerikaanse ruimtevaartprogramma, dat, toen hij begon, in wezen tot stilstand was gekomen.

Terwijl Musk van alles leerde over de ruimtevaart, maakte hij ook een snelle studie van de vervaardiging van auto's en elektrotechniek.* Na te zijn geïntroduceerd aan een team dat probeerde een elektrische auto te bouwen, raakte Musk betrokken bij Tesla, dat hij zou financieren en uiteindelijk ook leiden. Het zou de eerste commercieel haalbare nieuwe Amerikaanse autofabrikant worden in bijna honderd jaar (sinds de oprichting van Chrysler in 1925) en de eerste autofabrikant die elektrische auto's op grote schaal produceerde.

Succes laat dingen er gemakkelijk uitzien, maar ook dit was een haast onmogelijke taak. Tesla begon als een dure, luxe sportauto, en zelfs om dat te realiseren was er een enorme innovatie nodig qua accu, versnellingsbak en oplaadtechnologie. Om het bedrijf commercieel haalbaar te maken, moest Tesla betaalbare en toegankelijke auto's produceren. Het bedrijf moest enorme fabrieken bouwen, een verkooptak op poten zetten en de grote recessie en de daaruit voortvloeiende crisis overleven.

Zelfs de grote touchscreens, die Tesla populair maakte, waren uniek voor hun tijd en heel moeilijk verkrijgbaar. 'Er bestaat niet zoiets in de productieketen voor auto's,' kreeg Musk te horen. 'Dat komt omdat er nog nooit een in een fucking auto is geplaatst,' antwoordde Musk. Net als bij de raketten wisten hij en zijn team het voor elkaar te krijgen.

Ze wisten het voor elkaar te krijgen om vleugeldeuren te

---

* Hoewel, ook hier weer, bestonden deze interesses al lange tijd. 'Heb je ooit gedacht aan elektrische auto's?' vroeg hij aan een vrouw op een eerste afspraakje, toen hij op de universiteit zat.

ontwikkelen. Ze vogelden uit hoe ze motoren konden ontwikkelen die van nul tot honderd gingen in 2,1 seconden. Ze ontwikkelden een automatische piloot en zelfbesturende technologie. En ze achterhaalden hoe ze batterijen konden maken waarmee auto's 563 kilometer konden rijden na te zijn opgeladen.

Sinds Henry Ford was er niemand geweest die zo radicaal vervoer of de vervaardiging van auto's had veranderd. Musk slaagde er niet alleen in om de elektrische auto mogelijk te maken, hij maakte de auto ook cool. Bovendien wist hij ook de productieketen en de fabrieken vanaf de grond op te bouwen zodat hij miljoenen auto's kon produceren, plus hij ontwikkelde vervolgens verkoopkanalen om die auto's aan de man te brengen.

Net als met SpaceX leek het er vele keren op dat Tesla zou mislukken. Het bedrijf werd door velen gezien als een bodemloze put, als een bedrijf dat voortdurend op de rand van een faillissement balanceerde. Hetzelfde kon worden gezegd over Solar City, Musks enorme bedrijf dat zonnepanelen en accu's maakte. Maar hij wist deze bedrijven erdoorheen te slepen... en terwijl hij ze opbouwde/redde, werd hij ook een van de eerste oprichters van OpenAI, het baanbrekende AI-bedrijf. SpaceX lanceerde Starlink. Musk richtte The Boring Company en Neuralink op.

De waarde van deze bedrijven samen is met gemak meer dan een biljoen dollar.

Alleen al het bereiken van slechts een van deze dingen kan worden beschouwd als een enorm staaltje van intelligentie, zakelijk inzicht, creativiteit, ambitie en vastberadenheid. Om dit allemaal in twintig jaar tijd voor elkaar te krijgen is ongelooflijk!

'Wat ik echt opmerkelijk vind is zijn brede kennis,' legde astronaut Garrett Reisman, die een doctorstitel van Caltech heeft, uit. 'Ik bedoel, ik heb een heleboel heel slimme mensen

ontmoet, maar ze zijn meestal heel erg slim op een bepaald gebied, en hij is in staat om gesprekken te voeren met onze beste ingenieurs over de software, en de meest geheimzinnige aspecten ervan. Vervolgens spreekt hij met onze productie-ingenieurs en heeft het met hen over een of ander onbekend lasproces voor een vreemd soort legering, en hij switcht van de een naar de ander. Hij is in staat om dat voor verschillende technologieën te doen, of het nu gaat over raketten, auto's en alle andere dingen die hij doet.'

Elon Musk is een man die rechtstreeks van de pagina's van Plutarchus' boek lijkt te komen. Iemand die de wereld berijdt als een gigant. Iemand die met recht kan beweren dat hij een stempel heeft gedrukt op het universum. Toch zou Plutarchus onder al die grootsheid hebben gezien dat Musk een enorm, tragisch gebrek heeft; een narcisme dat net zo groots is als dat hij geniaal is, een destructieve, misleidende impuls die deze zeer slimme man vaak zeer dom heeft gemaakt.

'Een van Elons beste vaardigheden is zijn vermogen om zijn visie te presenteren alsof het een goddelijk mandaat is,' zei een van Musks medeoprichters van PayPal eens. Hij overtuigde zijn medewerkers dat PayPal de toekomst van bankieren was, dat Tesla op een kruistocht was om de CO₂-uitstoot te verminderen, dat SpaceX mensen naar Mars zou brengen.

Maar deze superkracht is ook een soort van waanzin, nauw verwant aan een redderscomplex.

Het is een tijdloos verhaal. Doordat Elon succesvol was, terwijl zijn miljoenen groeiden en zijn beroemdheid toenam, raakte hij langzaam maar zeker steeds verder van de realiteit verwijderd. Onafscheidelijk van zijn doorzettingsvermogen zijn emotionele labiliteit, duistere stromingen van paranoia en vooroordelen, en een eindeloze behoefte aan aandacht. Het zorgt voor een interessant spektakel, maar het is ook een kwelling

voor hem. ‘Er woedt een storm in mijn hersenen,’ gaf hij in een interview toe. ‘Ik denk niet dat de meeste mensen met mij zouden willen ruilen. Ze denken dat misschien, maar dat willen ze niet. Ze weten het niet, ze begrijpen het niet.’

‘Hij trekt drama aan,’ legde Elons broer Kimbal uit. ‘Dat is zijn dwangneurose, het thema van zijn leven.’ Stel je voor, dit is een man met veertien kinderen, die bijna net zoveel bedrijven runt die in totaal tienduizenden mensen in dienst hebben, wiens doel het was om ‘mensen op meerdere planeten te laten leven’, die desondanks meer dan twintigduizend keer getwitterd heeft sinds hij in 2010 een account aanmaakte op Twitter/X (soms meer dan vijfhonderd keer op één dag).

En zoveel van die berichten waren zo ontzettend dom.

Echt, objectief gezien, dom. Uit een onderzoek van *The New York Times* bleek dat ruwweg 30 procent van de 171 Twitter-berichten (171 in één week!) die Musk recent had gepost ofwel ‘onjuist of misleidend waren, óf belangrijke context misten’.

‘Het is niet erg om het fout te hebben,’ zei Musk eens, ‘wees alleen niet met volle overtuiging fout.’

Het is misschien niet erg om het met volle overtuiging fout te hebben... als het in je privéleven is. Maar om het te doen voor miljoenen volgers die je aanbidden? Dat is gevaarlijk.

Toen een journalist aan Musk vroeg waarom hij niet zorgvuldiger is met zijn woorden, zei Musk dat het hem gewoon niets kon schelen. ‘Ik zeg wat ik wil zeggen,’ zei hij schouderophalend. ‘Als dat betekent dat ik geld verlies, dan is dat zo.’ Dat is voor een CEO van een beursgenoteerd bedrijf en de houder van grote overheidscontracten vreemd om te zeggen. Maar wat dacht je van de gevolgen voor andere mensen? Of de maatschappij die hij mede heeft opgebouwd?

‘Gebaseerd op de huidige trends zijn er waarschijnlijk ook in de vs amper nieuwe gevallen eind april,’ twitterde Musk (die

geen epidemioloog is) half maart 2020 over een pandemie die vervolgens meer dan 300 miljoen Amerikanen trof en waar meer dan 1,2 miljoen mensen aan overleden. Hij vertelde aan investeerders dat de Tesla's binnen een jaar volledig zelfstandig zouden kunnen rijden. 'Dat weet ik zeker,' zegt hij in 2019. 'Dat staat buiten kijf.' Hij voorspelde 'vol vertrouwen' dat in 2022 er mensen op Mars kunnen wonen. 'Financiering veiliggesteld,' kondigde hij aan, waarmee hij beweerde dat hij de financiering voor elkaar had om Tesla van de beurs te halen voor 420 dollar per aandeel. De financiering was niet veiliggesteld, en de prijs van het aandeel was een waardeloze grap terwijl hij high was, omdat hij dacht dat zijn vriendin dat wel leuk zou vinden. Als gevolg daarvan kreeg Musk een boete van veertig miljoen dollar van de Securities and Exchange Commission, de Amerikaanse toezichthouder op de effectenbeurzen, voor dit Twitterbericht. Ook kreeg hij te horen dat het hem voorgoed kon worden verboden om ooit nog een beursgenoteerd bedrijf te mogen leiden. Hij werd gedwongen om af te treden als voorzitter van de raad van bestuur en hij mocht deze positie drie jaar lang niet vervullen. Hij had het geluk dat de financiering niet doorging, want als hij Tesla had geprivatiseerd, zou hem dat miljoenen dollars hebben gekost.

Musk, die geen arts is, zei tegen mensen dat ze zich niet moesten laten inenten. Vervolgens zei hij, nog steeds geen arts, tegen mensen dat antidepressiva hen kunnen doden. Tegen investeerders zei hij dat zijn aandeel overgewaardeerd is. Hij probeerde vage cryptovaluta aan de man te brengen. Hij maakte grappes over het lichaam van Bill Gates (niet dat zijn eigen lijf zo geweldig is). Hij zei tegen de Securities and Exchange Commission dat ze de kolere kunnen krijgen. Hij klaagde over de overheidsbestedingen (terwijl zijn bedrijven werden gered door enorme overheidsleningen en -contracten die totaal geschat

werden op vijftien miljard dollar). Hij noemde een gerenommeerde grotonderzoeker die net twaalf kinderen had gered van de dood een '*pedo guy*'. Nadat hij zich op advies van zijn advocaten had verontschuldigd, twitterde hij: 'Vind je het niet vreemd dat hij me niet heeft aangeklaagd?' en zo verzekerde hij zich van een rechtszaak tegen hem van tweehonderd miljoen dollar. Hij zette het huisadres van een journalist met wie hij het oneens was op Twitter.

Hij, een miljardair, beschuldigde mensen die in ontwikkelingshulp werken ervan dat ze criminelen zijn. Hij, die ooit milieuactivist was, noemde de klimaatactivisten 'communisten'. Hij noemde een van de oprichters van Facebook een 'mongool'... en een SpaceX-astronaut 'een complete mongool'. Hij daagde een andere oprichter van Facebook uit tot een letterlijk kooigeevecht (voordat hij zich als een lafaard terugtrok). Hij rookte wiet voor de camera's, ondanks het feit dat hij een contract heeft met Defensie en onderworpen is aan strenge drugsregels. Hij had een nepaccount waarbij hij de naam van zijn peuter gebruikte, om zijn ex-vrouw te beledigen; de moeder van het kind dat hij beweert te zijn. Hij ging tekeer tegen immigranten (ondanks het feit dat hij eerst naar Canada emigreerde en daarna naar de Verenigde Staten als 'illegaal', volgens zijn familie).

Wat hebben al deze ongeregelde, schijnbaar tegenstrijdige meningen met elkaar gemeen?

Ze komen van hem. Het zijn niet slechts de manische energie, onvolwassenheid, impulsiviteit of de grote hoeveelheid tijd die ze verspillen, maar Musks hardnekkigheid om zoveel verschillende, ingewikkelde problemen en gevoelige onderwerpen om hem persoonlijk te laten draaien. Het is altijd: 'Laat ik jullie mijn mening hierover geven. Ik weet het beter. Ik moet hier wat over zeggen. Ik weet hoe we dit kunnen oplossen. Ik denk dat je een idioot bent. Ik denk dat het heel eenvoudig is. Ik heb hier

gevoelens over (en die doen er meer toe dan de feiten van een ander). De regels zijn niet op mij van toepassing.’

Musk beschouwt zichzelf graag als een technoloog, wat hij zeker is. Maar hij is ook een kwaadaardige narcist, en net zoals dat voor velen van ons geldt, wint zijn irrationele kant het vaak van zijn rationele, wetenschappelijke kant.

Waarom is het zo erg geworden? Nou, invloed is belangrijk. Gewoontes zijn belangrijk. De man die vertrouwde op zijn algoritme voor eerste principes wordt beïnvloed door de algoritmes van social media. De man die elk onderwerp benaderde als een natuurkundige, die elk boek las dat hij kon vinden, besteedt nu belangrijke zakelijke beslissingen uit aan polls op Twitter. Ook uit hij zich via emoji's en verkrijgt zijn politieke opinies van websites als Catturd2 en EndofWokeness! De man die ooit bijeenkomsten hield om te leren over de ruimte woont nu in een eigen wereld waarin bijna iedereen die hij ontmoet of spreekt iets van hem wil of bang voor hem is.

Door extreem succes wordt de lucht ijler. Echte feedback wordt zeldzamer. De waarheid wordt schaarser.

Het kan niet gemakkelijk zijn om zoveel bedrijven tegelijkertijd te leiden, maar zijn beslissingen hebben het alleen maar erger gemaakt. Tien jaar geleden ontsloeg Musk zijn assistent die hij al jaren had, want hij zei dat ze na twaalf jaar van werken voor hem niet langer nodig was. Hij kon het zelf beter dan zij. ‘Elons slechtste eigenschap is verreweg, naar mijn mening, een compleet gebrek aan loyaliteit of menselijke band,’ legde Tesla's voormalige technologisch directeur uit. ‘Velen hebben onvermoeibaar jarenlang voor hem gewerkt en werden aan de kant gezet als een stuk vuil zonder dat hij daar ook maar even over twijfelde.’ Het ontslaan van deze mensen was niet alleen ongevoelig, het was ook dom. Hij strafte hiermee zichzelf. Het is onbegrijpelijk dat hij nooit zijn assistent verving, zelfs al werd

zijn agenda steeds voller en nam hij steeds meer taken op zich en kreeg hij steeds meer kinderen.

Het is niet verrassend dat Musks beslissingen steeds ongeregelder werden.

Het is te veel stress voor één persoon. Het is een dagelijkse last die je verplettert.

Op die manier kom je al snel op een duistere plek terecht...

‘Je hebt de waarheid gezegd,’ twitterde Musk als reactie op een fanatieke antisemiet die een bericht had geplaatst over de ‘Grote vervanging’-theorie. Hij haalde de weerzinwekkende complotdenker Alex Jones uit de ban (en koos toen zijn kant in een rechtszaak tegen de ouders van de kinderen die omkwamen tijdens de schietpartij op de Sandy Hook-basisschool). Hij verspreidde Russische propaganda en belde letterlijk met Vladimir Poetin. Hij twitterde met een neonazi en beval de partij aan die geassocieerd wordt met de neonazi’s in Duitsland, en hij beklagde zich dat het land ‘te veel de nadruk legt op schuld uit het verleden’... een paar dagen nadat hij een nazigroet leek te brengen. Hij bespote het gebruik van onzijdige naamwoorden, zelfs al heeft zijn zestienjarige kind een geslachtsverandering ondergaan. Hij beschuldigde onterecht een twintigjarige joodse man ervan dat hij een FBI-agent was die deelnam aan een ‘valse vlag’-operatie en daardoor stelde hij hem bloot aan zoveel extreemrechtse trollen dat de man en zijn gezin hun huis moesten ontvluchten. ‘Welk voordeel geeft (...) mijn huidskleur mij?’ zei de man die werd geboren en opgroeide tijdens de apartheid in Zuid-Afrika geringschattend in een interview met een zwarte journalist.

In plaats van deze fouten te erkennen of eens lang en goed naar zichzelf te kijken in de spiegel, of gewoon zijn mond te houden, besloot Musk om een rechtszaak aan te spannen tegen de Anti-Defamation League, een van de oudste en eerbiedwaardigste non-

profitorganisaties in de wereld, een organisatie die zich sinds 1913 wijdt aan het bestrijden van precies het soort antisemitische haat dat zijn uitspraken op Twitter hadden uitgelokt.

Musk zou overduidelijk ontkennen dat hij een racist was, maar voor iemand die geen racist is, zegt hij een heleboel dingen die de racisten die hem volgen leuk vinden. ‘Je hoeft niet tussen de regels door te lezen bij mij.’ Ja, ja. Je hoeft niet erg tussen de regels door te lezen om te concluderen dat de Henry Ford van onze eeuw... ook in de Henry Ford van deze eeuw is veranderd.*

Uiteraard was het domste ding dat Elon Musk deed op Twitter, dat hij Twitter kocht. In 2022 begon hij aandelen te kopen van het sociale netwerk. Het is de moeite van het vermelden waard dat hij hiermee de wetten van de Securities and Exchange Commission overtrad, omdat hij er niet op tijd in slaagde om hun te laten weten dat hij eigenaar was geworden. Nadat hij een plek in de raad van bestuur had gekregen en geaccepteerd, veranderde hij van gedachten in een slechts vijf minuten durende berichtenuitwisseling met de toenmalige CEO van Twitter (die plaatsvond omdat de CEO hem had gevraagd op te houden met op Twitter te zeggen dat Twitter ‘zo goed als dood was’). Het was een impulsieve, emotionele beslissing die kort daarop werd gevolgd door een bod om het hele bedrijf te kopen voor 54,20 dollar per aandeel, of 44 miljard dollar, een enorme overbieding. ‘Wat Twitter nodig heeft, is een vuurspuwende draak,’ zei Musk, want hij geloofde dat het huidige leiderschap niet agressief genoeg was.

Het zou verscheidene maanden duren en vele miljoenen aan juridische kosten voordat hij die vuurspuwende draak kon zijn.

---

* Of misschien doet hij de familietraditie eer aan. Musks grootvader van zijn moeders kant, J.N. Haldeman, was, zoals *The New Yorker* het zo bondig wist samen te vatten: ‘een pro-apartheid, antisemitische complotdenker die de schuld van veel van wat hem dwarszat in deze wereld aan de joodse bankiers gaf.’

Toen hij kreeg wat hij wilde, brandde hij meteen een van de grootste sociale netwerken ter wereld tot op de grond toe af.

Binnen enkele maanden was het netwerk dat hij voor bijna vijftig miljard had gekocht minder dan tien miljard waard. Twitter kopen was niet ‘een foutje’, geen vergissing op een manier die wij maken. Elk bedrijf heeft mislukte ondernemingen. Iedere leider maakt verkeerde gokken. Iedere quarterback gooit weleens een keer of twee slecht. Maar Twitter kopen was meer als van de ene kant van het veld naar de andere rennen en in je eigen doel scoren, ondanks het feit dat al je teamgenoten en het publiek, en zelfs de scheidsrechter je proberen te stoppen. Sterker nog, tijdens het sluiten van de deal, schreeuwde Musk herhaaldelijk ‘FUCK ZUCK’ om het te vieren en om Mark Zuckerberg te tergen, die duidelijk niet van plan was om zijn rivaal tegen te houden bij het maken van misschien wel de grootste vrijwillige fout in de geschiedenis van het zakendoen.

‘Hoe verdien je een klein fortuin met social media?’ zou Musk later bij wijze van grap zeggen. ‘Door met een groot fortuin te beginnen.’ Het was slechts tijdelijk zelfinzicht voordat hij doorging met precies die beslissingen nemen die zo’n tachtig procent van de beurswaarde van het bedrijf hadden vernietigd.*

De aankoop van Twitter was eigenlijk tientallen, misschien wel honderden blunders bij elkaar, niet slechts één vergissing maar de herhaaldelijke, hardnekkige vastbeslotenheid om fouten te blijven maken en deze te laten vermeerderen met een reeks domme en onvoorzichtige daaropvolgende beslissingen. De aankoop was al impulsief. Musk beweerde dat hij deels Twitter wilde kopen om ‘de bots te verslaan’... om vervolgens te proberen onder de deal uit te komen, omdat, zoals hij toen beweerde,

---

* Het is eigenlijk erger als je bedenkt dat hij waardevolle Tesla-aandelen verkocht om de acquisitie van Twitter te kunnen bekostigen.

Twitter te veel bots had. Musk had haastig de aankoopovereenkomst ondertekend, waarbij hij alle rechten om gedegen onderzoek te doen naar het bedrijf had opgegeven. Hij had vertrouwd op zijn onderbuikgevoel in plaats van door de boeken van het bedrijf te spitten. Toen hij probeerde om onder de deal uit te komen, spande Twitter een rechtszaak tegen hem aan en wees hem op de contractvoorwaarden die hij had voorgesteld. 'Ik weet niet waarom ik het deed,' gaf Musk later toe. 'De rechter zei in wezen dat ik Twitter moest kopen, en nu denk ik: oké, shit.'

Maar niemand dwong hem om meteen meer dan zesduizend werknemers (80 procent van het personeel) te ontslaan, erop te gokken dat een ingewikkeld technologisch en advertentiegedreven bedrijf kon opereren met een minimale bezetting. Niemand dwong hem om deze ontslagen zo snel en lukraak uit te voeren dat hij veel van de belangrijkste werknemers moest vragen om terug te komen. Niemand zei tegen hem dat hij het pr-team van Twitter moest wegdoen en alle pers- en mediavragen via geautomatiseerde e-mail moest beantwoorden met een poep-emoji, waardoor hij de media tegen zich in het harnas joeg en zich zo garandeerde van negatieve aandacht in de pers. Niemand dwong hem om talloze journalisten te bannen van het platform of om het woord 'cisgender' te blokkeren, waardoor hij het argument dat hij het platform had gekocht om 'vrijheid van meningsuiting te beschermen' geheel onderuithaalde.

Niemand dwong hem om geen huur meer te betalen voor de kantoren van zijn bedrijf of te stoppen met het betalen van de schoonmakers, waardoor de toiletten gingen stinken en de overgebleven werknemers hun eigen toiletpapier moesten meenemen. Niemand had hem gevraagd om ruzie te maken met Disney en Apple, twee adverteerders die honderden miljoenen dollars besteedden op zijn platform. Niemand, behalve de ergste extreemrechtse groeperingen die wilden dat hij de schade-

lijke trollen en gestoorde gasten weer toeliet op het platform. Zij waren de enigen die hoopten dat de laster, haat en racistische uitspraken zouden exploderen op het platform, wat meteen gebeurde. Niemand dacht dat het een goed idee was om de naam 'Twitter', een van de bekendste merken in de wereld dat al zeventien jaar bestond, te veranderen in 'X'.

En helemaal niemand van zijn andere bedrijven, zoals Tesla en SpaceX, of hun vertrouwelijke klanten, had gevraagd om deze enorme afleiding... of de negatieve associatie met hun merk door deze rotzooi.

Hij probeerde het blauwevinkjesysteem op X af te schaffen, een systeem dat adverteerders en bedrijven gebruikten om te voorkomen dat anderen zich als hen konden voordoen. Twee dagen voor een reeks belangrijke vergaderingen die bedoeld waren om zenuwachtige merken gerust te stellen, plaatste hij een link naar een website met complottheorieën waarop gespeculeerd werd dat Nancy Pelosi's echtgenoot niet was aangevalen door een gestoord persoon (die uiteindelijk tot levenslang werd veroordeeld), maar dat het zijn homoseksuele geliefde was. 'Het is zo overduidelijk bevooroordeelde desinformatie en ik maak me zorgen om jou en de vrienden van wie jij je informatie krijgt,' zei een werknemer als reactie daarop recht in Musks gezicht. 'Het is slechts een tiende percentiel van de volwassen bevolking die onnozel genoeg is om hierin te trappen.'

Musk ontsloeg hem meteen.

'Ik ben een enorme idioot,' zou hij tegen een crisis-pr-consultant zeggen na weer een onnodig schandaal. 'Ik breng mezelf veel wonden toe,' zei hij in een getuigenverklaring tijdens een rechtszaak over een van zijn vele onverantwoordelijke tweets.

Ja, dat klopt.

Mensen die kritiek op hem leveren zeggen dat de laatste paar jaar het bewijs vormen dat de keizer nooit kleren aan heeft

gehad. Ze wijzen op het feit dat Musk vele medeoprichters had bij PayPal en dat hij niet de oorspronkelijke oprichter van Tesla was. Ze wijzen op de enorme overheidssubsidies die zijn bedrijven hebben ontvangen. In Rian Johnsons detectivefilm *Glass Onion* wordt de hoofdpersoon, losjes gebaseerd op Elon Musk, ontmaskerd. Hij blijkt niet een kwade genius te zijn, maar een stuntelende clown met een enorm zelfvertrouwen. Een man van hypes, wiens grootste prestatie niet zijn bedrijven zijn, maar het feit dat hij mensen kan laten denken dat hij een genie is.

Dat is, op een bepaalde manier, zowel te eenvoudig als te aardig. Want als Musk een echte idioot was, zou dat hem vrijstellen van de verschrikkelijke dingen die hij heeft gezegd en de roekeloze beslissingen die hij heeft genomen. Het meest eigenaardige en verontrustende dat je kunt zeggen over Elon Musk is dat hij slim genoeg is om beter te weten.

Hij was zeker niet gekomen waar hij nu is door zich te gedragen en zo te denken als hij nu doet.

Jarenlang léék het niet alleen of alles wat Musk aanraakte in goud veranderde, het was ook gewoon zo. Hij creëerde miljarden dollars aan rijkdom. Hij deed dingen waarvan iedereen dacht dat ze onmogelijk waren. Hij stond op het omslag van bestsellers en tijdschriften. Hij ontving lovende pers en had gastrolletjes in films met superhelden. Hij verzamelde een van de grootste groep volgers aller tijden op social. Alles wat hij deed, elke keer als critici vraagtekens bij zijn daden zetten of als de markt aan hem twijfelde, bewees hij dat ze het bij het verkeerde eind hadden. Als hij naar hen had geluisterd, waar zou hij dan nu zijn? Waar zouden wij zijn? Elon Musk was Midas. Alles wat hij aanraakte, veranderde in goud.

Toch is het te gemakkelijk om te vergeten dat het tijdloze verhaal van koning Midas een tragedie is, dat macht corrupteert, dat succes slechte gewoontes kweekt, dat hoogmoed voor

de val komt. ‘Mensen hebben dat mijn hele leven tegen me gezegd,’ zei hij over alle mensen die tegen hem hadden gezegd dat iets onmogelijk was, om iets niet te doen, om voorzichtig te zijn, om langzamer aan te doen, om de werkelijkheid te accepteren. ‘Niks nieuws onder de zon. Ze zeiden ook dat we geen raketten konden laten landen.’ Zijn vrienden, dat zal hij nooit vergeten, hadden letterlijk een interventie georganiseerd toen hij overwoog om te beginnen met SpaceX. ‘Elon, je kunt geen lanceerbedrijf beginnen. Dit is belachelijk,’ zeiden ze tegen hem.

Waarom zou hij naar iemand luisteren? Over wat dan ook?

Een van Musks biografen, Ashlee Vance, die hem erg bewonderde, merkte op dat Musks successen tegen alle verwachtingen in een ‘karakteristieke manier liet zien van het binnentreden van een superingewikkeld bedrijf, waarbij het feit dat hij vrij weinig wist over de bedrijfstak hem totaal koud liet’. Daarom is het geen verrassing dat hij begon te denken dat hij alles kon leren, alles kon doen en dat hij slimmer was dan iedereen.

Expertise op een vakgebied is lastig. Soms is ze overdraagbaar. Soms is ze dat niet. Wijsheid, bescheidenheid en zelfinzicht zijn belangrijk om het verschil te kennen.

Elon Musk ontwikkelde de gewoonte om mensen die het met hem oneens waren te zien als ‘idioten’. Je vindt dat precies terug in de ‘idiotenindex’. Zijn woedeaanvallen om de fouten of de meningsverschillen kwamen zo vaak voor dat werknemers het ‘*the idiot bit*’ [de idiotenscène] noemden. Je weet wel, wanneer Musk, een van de rijkste en machtigste mannen ter wereld, pal voor een fabrieksarbeider, manager, journalist of overheidsmedewerker gaat staan en schreeuwt: ‘Je bent een idioot. Lazer op en kom nooit meer terug.’

Dit intense, strijdlustige milieu zorgt ervoor dat de zwakkeren worden verwijderd. Het houdt mensen alert. In de loop van de tijd houdt je zo bijna alleen nog kontenkussers en gekkies over. In

het Musk-universum kwamen werknemers die vraagtekens zetten bij zijn handelen, die hem adviseerden om iets niet te doen of iets controversieels niet te zeggen, die hem onversneden de waarheid vertelden, of hem waarschuwden voorzichtig of behoedzaam te zijn, er telkens weer achter dat ze hun baan kwijt waren. De kus des doods, zo legde een andere ingenieur uit, is ‘bewijzen dat Musk het bij het verkeerde eind heeft over iets’. De bedrijfscultuur van Musk staat erom bekend dat mensen die zich zorgen maken over veiligheid of regels en daar iets over zeggen, of die zich afvragen of iets wel mogelijk is, worden uitgesloten van vergaderingen en uiteindelijk het bedrijf worden uitgewerkt.

Geen wonder dat hij in de richting is gegaan waarin hij zich nu bevindt. Wie zou dat niet zijn gegaan?

Musks tweede vrouw, actrice Talulah Riley, legde eens uit dat het haar rol was om ervoor te zorgen dat haar echtgenoot niet ‘compleet doorsloeg’, gecorrumpeerd als hij werd door macht, stress en rijkdom. Musk verzet zich tegen alle soorten beperkingen – van de Securities and Exchange Commission tot de sociale verantwoordelijkheden van een prominente CEO – en toen hij was gescheiden van Riley, niet één keer, maar twee keer, sloeg Musk vervolgens compleet door.

Het gevaarlijkste wat er kan gebeuren met de slimste persoon ter wereld is dat hij of zij gaat geloven dat hij of zij de slimste persoon ter wereld is.

Het verandert die persoon in een zeer gevaarlijke dwaas.

Want die persoon gaat dan denken dat alles wat hij of zij doet slim is, zelfs als het dom is.

Vrienden en bewonderaars hebben het lang gehad over Musks ‘duivelse toestand’ als hij zichzelf verandert in een beest of een machine om een schijnbaar onmogelijk probleem op te lossen of om een onmenselijke deadline te halen, die nodig was om het project te laten slagen. De maanden die hij doorbracht

in de fabriek en daar zelfs sliep. De fundraising op de valreep waardoor een faillissement ternauwernood werd afgewend. De toeleverings- en logistieke wonderen die hij voor elkaar weet te krijgen.

Musk zou kerst 2022 niet bij zijn gezin doorbrengen, en zijn andere bedrijven geheel negeren, om met een klein team van toegewijde werknemers als razenden honderden Twitter-servers af te koppelen en in vrachtwagens te laden om zo de computerkosten van het bedrijf te verminderen. Hij zou later toegeven dat de hele operatie eigenlijk een vergissing was, want Twitter had *hard-coded* verwijzingen naar de servers die hij eruit trok, waardoor hij belangrijke onderdelen van de dienst kapotmaakte.

Waarom had niemand hem dat verteld? Ze waren waarschijnlijk allemaal al ontslagen... of ze maakten zich zorgen dat ze een idioot zouden worden genoemd als ze probeerden hem te onderbreken.

De zin van wijsheid is om uit de duivelse toestand te komen, iets wat auteur Robert Greene beter heeft omschreven als een ‘tactische hel’. De taak van een leider is niet om het bedrijf in een greppel te doen belanden en dan iedereen op te roepen om te helpen het eruit te halen. Nee, de taak van een leider is om strategisch en proactief te zijn, kalm, beheerst, drama te voorkomen en het dus niet op te zoeken.

Zelfs als Musk het tij van Twitter weet te keren (en hij heeft vele konijnen uit zijn hoge hoed getoverd in de afgelopen jaren), het valt niet te betwisten dat het een crisis was die hij zelf heeft veroorzaakt en enig financieel succes zal een schijnsucces zijn.*

---

* Sommigen proberen nu te beweren dat de aankoop geniaal was omdat Twitter de verkiezingen in 2024 beïnvloedde. Vierenveertig miljard dollar besteden aan het beïnvloeden van een verkiezing waarin beide kandidaten zelf slechts twee miljard bij elkaar wisten te krijgen, maakt dit een van de slechtste zakelijke beslissingen ooit. Hij kreeg ook bijna onmiddellijk ruzie met Trump.

Want tijdens het proces vernietigde hij zijn eens smetteloze reputatie. Hij werd internationaal een controversiële, partijdige persoon (zeer gevaarlijk voor een kapitalist en freelancer die voor de overheid werkt). Hij maakte zijn geest kapot.

Hij verspilde zoveel tijd en energie.

Dat is het probleem als je toestaat dat het binnen in je stormt, zoals Musk zijn eigen hersenen omschreef. Je nodigt chaos uit om binnen te komen. Je negeert de waarschuwingssignalen. Je valt van de ene crisis in de andere, van ruzie naar ruzie; je verbruikt een ongelooflijke hoeveelheid energie die je beter ergens anders aan had kunnen besteden.

De groupies van Elon vierden zijn heldhaftige momenten waarop hij zijn bedrijven redde, maar de meeste ervan hadden voorkomen kunnen worden. Het merendeel van de problemen had hij namelijk over zichzelf afgeroepen!

Musk heeft altijd al een enorme drang gehad om al zijn geld ergens op in te zetten. Het is zelfs zo dat zijn vrienden zeggen dat zijn neiging om dit bij elke ronde in een kaartspel te doen, hem tot een verschrikkelijke pokerspeler maakt. Toch waren zijn beslissingen om zijn Zip2-geld in PayPal te stoppen en toen zijn PayPal-geld in SpaceX en Tesla briljante gokken die hem heel veel opleverden. Desondanks is Peter Thiel, een van Musks medeoprichters, die bijna omkwam bij een auto-ongeluk veroorzaakt door Musk in 2000, toen de laatste roekeloos een McLaren-formule 1-auto bestuurde – ‘Let op!’ – bang dat ‘Elon risico’s neemt vanwege de risico’s. Hij lijkt ervan te genieten en er soms zelfs verslaafd aan te zijn.’ Als je een boek zou schrijven over risico, zei Thiel later, zou je het hoofdstuk over Elon Musk ‘De man die niets wist over risico’s’ noemen.

Er is niet zoveel wijsheid voor nodig, of een diploma in statistiek, om te zien dat het probleem van telkens alles inzetten is dat je uiteindelijk, dat is onvermijdelijk, al je geld kwijtraakt.

Er wordt een voorval beschreven in Isaacsons boek waarin Musk in zijn nieuwe element is. Het laat zien dat het verval heeft ingezet. Isaacson is erbij als Musk toekijkt hoe een groep Tesla-installateurs zonnepanelen op het dak van een huis installeert. Maar Musk gaat schijnbaar niet langer naar de bron van dingen om te leren. Blijkbaar is hij daar om anderen dingen te leren. Zo leest hij de ploeg boos de les, omdat de medewerkers te veel schroeven en bouten gebruiken om de zonnepanelen vast te zetten. Hij zegt tegen hen dat ze het aantal schroeven met vijftig procent moeten verminderen. ‘Als er een orkaan langskomt, is de hele buurt een klotezooi, dus wat maakt het uit?’ legt Musk uit. ‘Maak je geen zorgen dat het net zo waterdicht is als een onderzeeër. Mijn huis in Californië lekte de hele tijd,’ zegt hij tegen hen. Misschien verwijst hij hier naar een van zijn Bel Air-villa’s, de groep die hij voor honderddertig miljoen dollar heeft verkocht. ‘Ergens tussen wetenschap en onderzeeër is goed genoeg.’

Het loopt nooit goed af met dictators en magnaten die in hun eigen wereldje leven. Het loopt nooit goed af voor de egoïsten, de onverschilligen of degenen die geen empathie hebben. Als iemand dat niet kan zien, hoe slim is hij of zij dan eigenlijk?

Weinigen hebben meer gedaan in minder tijd in de geschiedenis van de mensheid dan Elon Musk. Zijn prestaties kunnen niet worden afgemeten tegen andere ondernemende collega’s, maar tegen hele industrieën; in sommige gevallen kunnen ze slechts vergeleken worden met hele landen.

Misschien valt het daarom te verwachten dat dezelfde maniakale drang ook destructief kan zijn, dat het verlangen naar aandacht die hem in een held veranderde, hem ook in een boosdoener, zoals in een strip, kan veranderen. Hij heeft grootse dingen gedaan. Maar dit ontslaat hem niet van de verantwoordelijkheid nemen voor zijn woorden en daden. Dit geeft hem

geen vrijbrief voor de schade die hij heeft berokkend, en die hij zo vastbesloten lijkt om voort te zetten.

Want dat is het gevaarlijkste, domste en meest tragische deel van het hele verhaal. Hij maakte niet alleen stomme fouten bij de aankoop van Twitter, hij leerde er absoluut niets van en probeert deze ramp te herhalen bij de overheid! De inzet verdubbelen ondanks de bewijzen voor het tegendeel is, zoals gezegd, de definitie van krankzinnigheid.

Of karma hem inhaalt – of de zwaartekracht hem weer terug op aarde brengt – dat ligt bij een hogere macht. Wat urgenter en persoonlijker is, is dat wat er met Elon Musk is gebeurd, ieder van ons kan overkomen.

Intelligentie kan zo gemakkelijk overgaan in domheid. Overmoed en waanideeën liggen op de loer voor ons allemaal. We voeren allemaal strijd tegen radicalisering, starheid en woede. Het algoritme kan iedereen op het verkeerde pad brengen.

Wijsheid is niet werk dat je één keer doet. Het is werk dat je moet blijven doen. De geest strijdt tegen zichzelf; tegen vooroordelen, vereenvoudiging, opvattingen, patronen en demonen.

Iedere wetenschapper heeft zijn of haar domheid. Ieder genie heeft iets krankzinnigs in zich. Ieder van ons heeft een dwaas in zich zitten.

We hebben een rationele en een irrationele kant. Een deel van ons dat bouwt en een deel van ons dat vernietigt.

Welke zal overheersen?

Het is een levenslang gevecht om deze krachten te verslaan.

Welke zal winnen?

Leeg het kopje

Er is een oud zenverhaal over een meester die een leerling op de thee krijgt. Als de gast zijn kopje ophoudt, schenkt de meester thee in... maar hij blijft doorschenken. Het kopje stroomt al snel over.

Uiteindelijk zegt de leerling er iets van: ‘Stop! Het kopje is vol. Er kan niet meer bij.’

‘Ja,’ antwoordt de meester. ‘Jouw geest is als dit kopje, hij zit vol met meningen en overpeinzingen. Hoe kan ik je zen leren als je je kopje niet leegmaakt?’

Dit is duidelijk een boodschap over de gevaren van het ego. Het is een boodschap om open te staan voor anderen en om onbevooroordeeld te zijn.

Want het kopje hoeft niet vol te zijn om problemen te veroorzaken. ‘Als dit vat niet schoon is,’ zegt de Romeinse dichter Horatius in de eerste eeuw v.Chr., ‘dan verzuurt alles wat je erin schenkt.’

De menselijke geest is een spectaculair iets. Het is de meest verfijnde en meest ontwikkelde cognitieve motor die ooit bestaan heeft. Maar de geest is ook belachelijk kwetsbaar en zwak. We zijn zogenaamd rationele wezens die in staat zijn om elk probleem in ons hoofd op te lossen. Toch hebben wetenschappers bijna tweehonderd cognitieve vooroordelen onderscheiden die ervoor zorgen dat onze geest ons en ons

verlangen om de waarheid te zien tegenwerken.

We creëren patronen en verhalen waar er geen zijn.

We trekken voorbarige conclusies en vertrouwen op eerste indrukken.

We doen aan wishful thinking en magisch denken.

We nemen aan dat iedereen de wereld op dezelfde manier ziet als wij.

We houden vast aan stukjes informatie; we hechten te veel waarde aan de informatie die beschikbaar is voor ons of die het meest recent is.

We komen vast te zitten in de energie van het moment of in de sfeer die er hangt.

We vinden het gemakkelijker om vast te houden aan absurde overtuigingen dan dat we de vernedering ondergaan om een domme overtuiging toe te geven.

We respecteren autoriteit.

We zijn laatdunkend of neerbuigend.

We denken dat we immuun zijn voor deze vooroordelen, wat op zichzelf een enorm vooroordeel is!

Het zou grappig zijn als deze fouten niet zulke ernstige gevolgen hadden. Als mensen niet hun leven verloren doordat mensen hen misleidden. Als militairen niet werden opgeofferd in een oorlog die niet te winnen valt omdat de leiders niet kunnen toegeven dat ze fout zitten, omdat escaleren gemakkelijker is dan van koers veranderen.

‘Elke verkeerde opvatting is vergif,’ zei Tolstoj, waarbij hij Schopenhauer citeerde, ‘er zijn geen ongevaarlijke verkeerde opvattingen.’

Van alle diersoorten die er bestaan hebben alleen wij een krachtige geest gekregen en het geschenk van de rede; maar hoe gebruiken we die? Door redenen te bedenken voor wat we toch al willen doen. Door het gemakkelijk voor onszelf te maken.

Om het verbeteren van onszelf tegen te houden, om wijsheid weg te duwen.

We moeten opletten en filteren wat we in ons kopje schenken. We moeten ervoor zorgen dat het kopje leeg is. We moeten ons kopje ook wassen.

Als we dat niet doen, neemt het vergif toe. We lopen namelijk niet alleen het risico om af en toe een slechte beslissing te nemen of een grote blunder te begaan. We verzuren ook.

Dit is wat er met Louis Agassiz gebeurde op Harvard. De man die zoveel studenten had geleerd om naar hun vissen te kijken, werd toen hij ouder was ongelooflijk kleingeestig en gestoord. Toen Darwin in 1859 *Over het ontstaan van soorten* uitgaf, stuurde hij het boek met een aardig briefje naar Agassiz, omdat hij verwachtte dat deze vooruitstrevende bioloog, door wiens werk Darwin was beïnvloed, de schoonheid van zijn nieuwe theorie zou inzien.

Het mocht niet zo zijn. Agassiz hekelde evolutie al snel als de ‘som van onverbeterlijkheid’. In artikelen en lezingen voer hij uit tegen Darwin en zijn ideeën, omdat hij op de een of andere manier dacht dat ze inbreuk maakten op zijn kennis van de natuur en het universum. Hij was nooit een fanatieke creationist geweest, maar nu hij was uitgedaagd, werd hij er een en negeerde al het bewijs dat hij met zijn eigen ogen had gezien. In een van zijn laatste lezingen legde Agassiz uit – zonder ook maar een spoortje zelfinzicht – dat een wetenschapper ‘verloren is als waarnemer als hij gelooft dat hij, straffeloos, iets kan bevestigen waarvan hij geen bewijs kan aanhalen. (...) Heb de moed om te zeggen “ik weet het niet”.’

Een klassiek voorbeeld van projectie... een gevaarlijk psychologisch middel. Ik zal anderen beschuldigen van iets zodat ik dat niet in mezelf onder ogen hoeft te zien. Zoals veel mensen doen als ze ouder worden, hield hij op met kijken. Hij hield op

met openstaan voor nieuwe informatie. De wetenschap, zo zei Agassiz vaak tegen zijn studenten, haat overtuigingen. Waar hij ooit op zoek ging naar bewijzen voor de feiten, ontkende hij nu het bewijs om zijn mening te ondersteunen.

Nergens was dit duidelijker te zien dan in het wetenschappelijk racisme waar hij een schadelijke en effectieve voorstander van was. Agassiz accepteerde polygenisme, een belachelijke en ongefundeerde theorie dat zwarte mensen van andere voorvaders afstamden dan witte mensen. In brieven aan vrienden maakte hij zich zorgen over de vermenging van de rassen, wat hij beschouwde als een 'zonde tegen de natuur'. 'De hersenen van de *neger*,' zei hij, zonder enige wetenschappelijke basis, 'zijn als de onvolgroeide hersenen van een zeven maanden oud kind in de baarmoeder van een *blanke*.'

Dit was precies wat slavenhouders wilden horen. Het was ook een opluchting voor de mensen die geen tot slaaf gemaakten hielden, want zo werden ze vrijgesproken van de onrechtvaardigheden in die tijd. Geleerden herleidden inderdaad een aantal van Agassiz' racistische neigingen (hij was een Zwitserse immigrant met een zwaar accent) naar zijn poging om in de Amerikaanse maatschappij te worden opgenomen. Het ligt nog meer voor de hand dat er sprake was van ernstige cognitieve dissonantie. Hij was een immigrant in een land met een raciaal kastensysteem en hij werd een burger toen de Amerikaanse Burgeroorlog op z'n hoogtepunt was. Overal om hem heen waren ongelooflijke, zichtbare onrechtvaardigheden te zien. Net als zoveel Amerikanen had hij een keuze: woedend zijn over de huidige situatie, of een verklaring verzinnen waarom dit allemaal niet zo afschuwelijk was.

Hij was een slimme man, maar hij koos de gemakkelijke weg.

Het is daarom treffend om naar de beroemde foto van een standbeeld van Agassiz te kijken toen het van een gebouw op

het terrein van Stanford was gevallen tijdens de aardbeving van San Francisco in 1906, zo'n twintig jaar nadat de man was overleden. De camera legt Agassiz vast zoals hij zijn laatste jaren doorbracht, ondersteboven, met zijn hoofd tot aan zijn schouders begraven in de aarde, als de spreekwoordelijke struisvogel, ontkennend wat hij niet wilde zien.

Het is triest om te zien hoe een briljante geest zich tegen zichzelf keert, of het nu het bizarre gedrag van Elon Musk is of het racisme van Agassiz. Als iemand jarenlang werkt aan het beheersen van een bepaald terrein, maar dan vergeet hoe hij of zij daar is gekomen, dan wordt zijn of haar zekerheid kryptoniet dat hem of haar uiteindelijk vernietigt. Het is een zielige, afgrijselijke aanblik. Zo betreurde Asa Gray, een van de grootste verdedigers van Darwin, Agassiz en zei: 'Deze man, die zo nuttig voor de wetenschap is geweest en zo veelbelovend was, is jarenlang een krankzinnige, een valstrik en een bedrieger geweest, en brengt ons veel meer schade toe dan dat hij ooit goed kan doen.'

De wetenschappelijke held leefde lang genoeg om de anti-wetenschappelijke boosdoener te worden.

Het is tragisch, maar het komt vaak voor.

O, de dingen die we niet willen zien!

Stel je voor dat er een profeet naar je toe wordt geleid. Hij heeft enorme groepen mensen bijeengebracht. Hij heeft machtige vijanden gemaakt. Er wordt gezegd dat hij de zoon van God is. Zelfs als je dit niet gelooft, je voelt dat hij anders is, dat hij een soort vuur met zich meedraagt, een nieuwe manier van denken en leven. Je hebt nog nooit iemand zoals hij ontmoet.

Pontius Pilatus, de Romeinse bestuurder van Judea, had deze man, Jezus, voor zich laten leiden. 'Dit is waarvoor ik geboren ben,' zei de gevangene tegen hem. 'Dit is de reden waarvoor ik

ter wereld kwam, om de waarheid te verkondigen.' Pilatus, die te druk, te zeker van zichzelf en totaal niet nieuwsgierig is, wuift hem snel weg. 'Wat is de waarheid?' zegt hij, en dan verlaat hij de kamer.

Je vooroordelen, je zekerheden, je vooringenomenheid maken je dom. Pilatus hoefde niet te geloven dat Jezus de zoon van God was... maar dat hij niet eens geïnteresseerd was in wat hij te zeggen had! Iemand beweerde dat hij de waarheid wist en Pilatus wilde gewoon naar zijn volgende vergadering.

Kortzichtigheid zorgt ervoor dat we ons afsluiten. Het maakt ons slecht.

Onze geest, zo moeten we begrijpen, is niet altijd onze vriend.

We kunnen het voorbeeld met het kopje nemen en het op vele andere manieren invullen. Een open raam laat frisse lucht binnen en verdrijft ziekte. Stilstaand, afgesloten water wordt vies, maar water van een snelstromende rivier is vaak veel veiliger om te drinken.

We moeten leeg zijn, we moeten openstaan, we moeten blijven bewegen.

De stoïcijnen wisten dat het hard werken was om op je hoede te zijn voor misvattingen. Ze zeiden dat we elke indruk moesten onderzoeken en nooit onze emoties of onze gedachten moesten vertrouwen. We moeten ze onderzoeken, er vraagtekens bij zetten, om er zeker van te zijn dat we niet ten prooi vallen aan uitgesloten patronen of valse beloften. We moeten ervoor zorgen dat we onszelf niet voor de gek houden... en we moeten begrijpen dat we gemakkelijk voor de gek te houden zijn.

'Heb je een geest?' vroeg Marcus Aurelius aan zichzelf, niet lang na Pilatus had geleefd.

Ja.

'Nou, waarom gebruik je die dan niet? Is dat niet alles wat je wilt, dat je geest het werk doet?'

Dat is wat hij deed in *Overpeinzingen*, in zijn eigen notitieboek. Hij stelde zijn denken op de proef, zette zijn geest aan het werk door te schrijven, in plaats van automatisch terug te vallen op aannames of eerste indrukken.

Het is echt hard werken om op onze hoede te zijn voor vooroordelen. Er is kracht voor nodig om open te blijven staan, in het bijzonder bij het klimmen van de jaren. We worden moe. We worden bevoorrecht. We raken gewend aan het beter weten.

We verzamelen meningen in ons leven.

Als gevolg daarvan, wordt het steeds moeilijker voor ons om te leren; er is minder ruimte in ons kopje.

We moeten voortdurend ons vat legen en schoonmaken als we thee willen drinken met de meesters, als we verlichting willen bereiken.

Schrijf om goed te kunnen denken

Voor een trappistenmonnik sprak Thomas Merton behoorlijk veel. Althans op papier.

Nadat Merton zich in de jaren veertig van de vorige eeuw tot het katholicisme had bekeerd, sloot hij zich aan bij het klooster van de cisterciënzerorde van de Strikte Observantie, ook wel bekend als de trappisten, in Kentucky. Met ‘strikt’ in de naam wist Merton dat hij zichzelf veroordeelde tot kuisheid, gehoorzaamheid en armoede plus handenarbeid en rituelen. Trappisten leggen niet letterlijk een gelofte van zwijgen af, maar afzondering en stilte vormen de basis van hun geloofsbeoefening. Ze staan al eeuwenlang bekend als ‘de monniken die niet praten’.

Om in de Abdij van Gethsemani te wonen, gaf Merton bijna alles op, behalve zijn liefde voor schrijven.

‘Ik moet ook op papier zetten wie ik ben geworden,’ schreef hij in zijn dagboek in 1949. ‘Dit is geen eenvoudige roeping. Om een zo goed mogelijke monnik te zijn en mezelf te blijven, en erover te schrijven: om mezelf op papier te zetten (...) met de meest complete oprechtheid en integriteit, niets verhullen.’

Een bemoedigende overste was het met hem eens. Hij gaf Merton de taak om verschillende oude en religieuze teksten te vertalen en erover te mediteren, een al lang bestaande traditie

voor monniken.* Dit was geen eenvoudige taak. Soms was het zelfs een ware marteling, bijna een soort kruisgang, zei Merton; een last die iedereen die weleens iets geschreven heeft meteen begrijpt.

Dat was juist de bedoeling ervan. Hij deed het omdat het moeilijk was. Er zit een soort boetedoening in schrijven, een bereidheid om jezelf bloot te geven en bekritiseerd te kunnen worden. Toch is schrijven en redigeren ook hard werken, net als elk soort handenarbeid. Merton veranderde dit in een spiritueel proces, een onderdeel van zijn reis naar en door zijn geloof. Hij gaf gedichtenbundels uit en een biografie van vijfhonderd pagina's, *Louteringsberg*, die meteen een blijvende bestseller werd. Hij schreef biografieën over heiligen en mystici. Hij schreef brieven aan monniken en beoefenaars van andere geloven. Hij werd politiek actief. Zijn niet-gepubliceerde werken alleen al omvatten bijna een miljoen woorden.

Zijn werken zouden een generatie van zoekenden en denkers bereiken. Zijn werken steunden zijn kerk. Hij daagde zichzelf uit, hij leerde God kennen.

Toch vond niet iedereen het idee van een openhartige monnik prettig.

‘Zeg tegen die pratende trappist die een gelofte van zwijgen heeft afgelegd dat hij zijn mond moet houden!’ schreef een boze recensent. Zijn redacteur, de beroemde Robert Giroux, vond alle kritiek absurd. ‘Schrijven,’ legde hij uit, ‘is een vorm van contemplatie.’ Dat zou uiteindelijk de titel van een van Mertons beste boeken worden, een spirituele klassieker, *Zaden van contemplatie*.

In zijn boeken, brieven en notitieboeken vertelde Merton niet

---

* Het is aan talloze anonieme monniken te danken dat vele beroemde werken uit de oudheid bewaard zijn gebleven.

aan mensen waar hij over nadacht. Hij probeerde te achterhalen wat hij dacht. Hij mediteerde op de pagina en deelde, vrijgevig en moedig, zijn gedachten met de wereld.

Hij was niet zozeer aan het schrijven als dat hij dacht met zijn vingers.

Peter Burke, een van Montaignes biografen, geloofde dat Montaignes essays precies dat waren: ‘de pogingen van een man om zichzelf te betrappen op wat hij dacht.’ Montaigne zei dat hij schreef alsof hij tegen iemand sprak. Maar dat betekende niet dat zijn essays losjes of uit de losse pols werden geschreven. Montaigne moest ervoor gaan zitten en echt nadenken; de daad van de gedachten die uit zijn hersenen stroomden, langs zijn arm, door zijn pen en op de pagina was een proces waarbij veel overdenkingen werden opgeschreven, en doordat hij zijn werk bleef redigeren tot de dag waarop hij overleed, was het verfijnd.

Alleen een dwaas blijft bij zijn eerste gedachte. Een wijs iemand neemt de tijd om erover na te denken.

In 1941, slechts dagen na de aanval op Pearl Harbor, werd de veelbelovende generaal Dwight D. Eisenhower bij George Marshall, de stafchef van het Amerikaanse leger, geroepen. Japan was van plan de Filipijnen en talloze andere eilanden in de Stille Oceaan in te nemen, legde Marshall uit. De Verenigde Staten kregen te maken met een oorlog op twee fronten waardoor de bevoorradingslijnes duizenden kilometers zouden omvatten. ‘Wat moet ons plan van aanpak zijn?’

Een bepaald soort officier zou misschien hardop zijn gaan denken. Hij had geïmproviseerd of gebrainstormd. Dat deed Eisenhower niet. Hij begreep dat zijn carrière en mogelijk miljoenen levens in de waagschaal lagen.

‘Geef me een paar uur,’ zei hij. Aan een leeg bureau aan het eind van de gang op de afdeling Oorlogsplannen, vroeg Eisenhower om papier, pen en een typemachine, en hij ging aan de

slag. Wat wilde Marshall bereiken? Wat was mogelijk? Wat had de hoogste prioriteit? Welke risico's waren acceptabel? Welke middelen had hij nodig?

Na een periode te hebben nagedacht, begon Eisenhower zijn gedachten op te schrijven. Hij begreep dat Marshall van hem een 'korte, empathische (...) redenering' nodig had en geen 'retorisch, aannemelijk argument, of schitterende algemeenheden'. Deze oefening hielp Eisenhower om alle gesprekken die hij had gehad met zijn mentor generaal Fox Connor samen te voegen tot een geheel, om ideeën naar voren te brengen uit de boeken die hij had gelezen, de lessen die hij had gevolgd op het Army War College, het werk dat hij had gedaan voor de vorige stafchef, en de ervaringen die hij had opgedaan in zijn dertig jaar als militair. Toen de schemering inviel gaf Eisenhower aan Marshall een briefing van driehonderd woorden op geel gelinieerd papier met de titel '*Assistance to the Far East / Steps to Be Taken*' [Hulp aan het Verre Oosten / Stappen die moeten worden genomen], die hij aanvulde met een mondelinge briefing.

Het is bijna zeker dat Marshall het meeste van wat Eisenhower had opgeschreven al had overwogen. De opdracht was, op een bepaalde manier, een test. Wat voor een denker was deze jonge officier? Hoe pakte hij problemen aan? Hoe goed was hij in reageren als hij onder druk stond? Kon hij het grotere geheel zien? Kon hij effectief communiceren wat hij wist en wat hij wilde doen?

'Ik ben het met je eens,' antwoordde Marshall op Eisenhower's plan, en zei toen tegen hem dat hij het uit moest voeren.

Zo begon een van de effectiefste partnerschappen van de oorlog, die leidde tot de overwinning en waardoor Eisenhower voortgestuwd werd in de richting van het presidentschap.

Succesvolle campagnes en carrières – of ze nu te maken heb-

ben met mannen leiden in de strijd, het redden van hun zielen, of om dingen aan hen te verkopen – hangen af van dit soort denken.

Een paar jaar geleden waren de leidinggevendenden van Amazon er moe van dat hun waardevolle tijd werd verspild door zinloze of domme vergaderingen. Dus ze stopten met powerpoint-presentaties en brainstormsessies. In plaats daarvan bevelen ze dat voordat er een vergadering begint, de leidinggevende die de vergadering leidt de dagen eraan voorafgaand moet besteden aan het schrijven van een gestructureerde memo van zes pagina's in verhalende vorm met alle noodzakelijke informatie over het onderwerp: de keuzes die beschikbaar zijn en de doelen die hij wenst te behalen.

Memo's worden geschreven, geredigeerd door collega's, voor een aantal dagen opzijgelegd, legde Jeff Bezos eens uit aan de aandeelhouders van Amazon, en daarna worden ze nog een keer nagekeken zodat het goed in elkaar steekt. Elke bedrijfsvergadering begint niet met geklets maar met zo'n dertig minuten stil, overdenkend lezen; bijna zoals in een studiezaal.

In plaats van antwoorden te verzinnen, wordt er van de leidinggevendenden bij Amazon verwacht, net als van Eisenhower, dat ze eerst hun gedachten ordenen. Dan, zoals Bezos zei, na dit stille deel van concentreren en nadat iedereen hetzelfde denkt over de kern van het probleem of de kans, pas dan kunnen ze een rommelige discussie hebben. 'Ik vind het prettig als de memo's zijn als een zingende engelenschare uit de hoogte,' legde hij uit, 'zo helder en prachtig. En dan kan de vergadering een rommeltje zijn.'

Joan Didion omschreef schrijven als een 'vijandelijke daad'. Daar bedoelde ze mee dat de schrijver probeert 'om iemand iets te laten zien op de manier waarop jij dat ziet, je probeert om jouw idee, jouw beeld aan de lezer op te leggen'. Maar Keynes

zat er nog dichterbij toen hij verwees naar schrijven als ‘de aanval van gedachten op de gedachtelozen’.

We voeren een strijd tegen onze eigen wilde gedachten, tegen de bevooroordeelde aannames van anderen, tegen alle alternatieve ideeën (en verleidelijke feiten) die er zijn. Als je een doel wilt bereiken, heb je daar overdenking en helderheid voor nodig. We kunnen anderen niet dwingen om te zien waarover we zelf niet eerst goed hebben nagedacht.

Kun je AI het werk voor je laten doen? Of een ghostwriter? Misschien. Maar dat schiet het doel voorbij.

We denken zoals we schrijven. We kunnen een zin niet afmaken totdat we de gedachte helemaal hebben doordacht. We peinzen over tegengestelde ideeën als we even stoppen tijdens het schrijven, de pen wordt ons derde oog. Het hoeven zelfs geen woorden te zijn. Zo kan een tekening of een diagram je helpen het probleem op een heel nieuwe manier te zien.

Op de pagina zien we een patroon. Door een alinea of een citaat op te schrijven, voelen we geniale ideeën en inzichten echt door onze geest en vingers gaan. We verwerken elk woord, wegen de wijsheid ervan en begrijpen haar.

We zien wat we niet eerder zagen. Wanneer we de correcties en feedback van anderen bekijken, zien we zelfs nog meer, want redigeren is een soort ondervraging, een proces waarbij we ons denken verfijnen en aanscherpen, een manier om ons verhaal kloppend te maken.

Het maakt niet uit wat we publiceren, het maakt niet uit wat het publiek ervan vindt, het was het doen dat het werk deed.

‘Elk boek dat ik schrijf,’ zei Merton beschouwend, ‘is een spiegel van mijn karakter en geweten.’

We schrijven om juist te denken. Om te begrijpen wat we voelen en weten... en wie we zijn.

Stel je eigen raad van bestuur samen

Commodus had een goede leider kunnen zijn. Er waren vijf goede keizers achter elkaar geweest. Zijn vader, Marcus Aurelius, was wijs, geduldig en een voorbeeld van alles wat je in zowel een voorganger als een ouder zou willen hebben.

Dus waar ging het fout?

We weten niet precies hoe de zoon van een filosoof erin slaagde om dingen zo erg te verprutsen dat hij werd vermoord (door een gladiator) en dat zijn standbeelden werden neergehaald. Marcus Aurelius wist uit eigen ervaring hoe ontzettend moeilijk het was om een beroemde man op te volgen. Daarom deed hij niet alleen zijn best om zijn zoon voor te bereiden, maar ook om hem een team na te laten dat hem kon helpen succesvol te zijn.

‘Commodus was negentien jaar toen zijn vader overleed,’ schreef Cassius Dio, een historicus die leefde ten tijde van Commodus’ heerschappij. ‘Zijn vader liet hem vele voogden na, onder wie een groot aantal van de beste mannen van de Senaat. Maar hun suggesties en goede raad werden door Commodus van de hand gedaan.’ Marcus had met bewondering opgemerkt hoe zijn stiefvader Antoninus zo bereidwillig ‘het werk overdroeg aan experts op het gebied van redevoeringen, wetgeving, psychologie’ en hoe deze adviseurs hem hielpen om zijn potentie te berei-

ken en betere beslissingen te nemen. Commodus kon dit niet, en dat kwam hem, en de Romeinen, duur te staan.

Het geval wil dat Nero een ander hoofdstuk is in hetzelfde trieste verhaal.

De eerste paar jaar dat hij regeerde ging het best goed, omdat hij geadviseerd werd door Burrus, een beroemde militaire strateeg, en Seneca, de filosoof. Tijdens wat bekend kwam te staan als de *quinquennium Neronis* luisterde Nero naar deze leraren. Zo vroeg hij hen om raad bij belangrijke beslissingen en accepteerde de beperkingen van zijn macht. Maar na verloop van tijd ging hij geloven dat hij speciaal was, dat hij briljant was en vertrouwde steeds vaker op zijn instincten en emoties.

Een beroemd beeld van Seneca laat zien hoe hij een van de dagelijkse briefings aan keizer Nero geeft. Je kunt aan Nero's lichaamstaal zien (onderuitgezakt op een stoel met een kap over zijn hoofd, een norse, verveelde blik op zijn gezicht) dat het feit dat hij tegenover een van de wijste mensen ter wereld zit, totaal aan hem voorbijgaat. Hij is niet langer een jongen, niet langer een leerling. Hij denkt dat hij alles wat hij moet weten al weet. Hij heeft al besloten wat hij wil doen en wat belangrijk is. Waarom is deze man altijd zo serieus, waarom blijft hij maar dooremmeren?

Uiteraard faalde Nero en draaide door met een geest vol waanbeelden, paranoia en illusies.

Er is een reden dat bedrijven een raad van bestuur hebben. Er is een reden dat staatshoofden een kabinet hebben. Er is een reden dat sporters en acteurs coaches, managers, agenten en adviseurs hebben.

Zodat ze niet zo eindigen als Nero of Commodus.

Plutarchus wist dit. Net zoals een kapitein moet kunnen vertrouwen op zijn bemanning, schreef hij, zo moet ook een politicus leren om 'welwillend en vriendelijk ruimte te maken voor

anderen, hen in staat stellen om te regeren en naar het sprekersgestoelte te worden geroepen (...) met assistenten die betrouwbaar zijn en een goed karakter hebben (...) en aan ieder de taak toewijzen waarvoor ze het meest geschikt zijn.'

Perikles besprak zijn moeilijkste beslissingen met zijn vrouw Aspasia, die filosoof was. Amerikaanse presidenten hebben niet slechts hun officiële kabinet, maar vaak ook een 'privékabinet' waar ze advies aan vragen en perspectief door verkrijgen (en keiharde waarheden die anderen misschien verbergen). Zelfs de besten onder ons zijn niet wijzer dan de groep waarvan we deel uitmaken.

In 1953 was Eisenhower zijn mentoren allang ontgroeid. Hij was nu president, dus er waren niet veel mensen die nog in leven waren en goed uitgerust waren om hem te vertellen hoe hij zijn werk moest doen of wat hij moest begrijpen. Toch was het precies op dit niveau van macht en invloed dat Eisenhower begreep dat hij nieuwe mensen nodig had die hij kon raadplegen en om advies kon vragen.

Daarom verzamelde Eisenhower, slechts een paar maanden nadat hij was verkozen, een groep van beleidsexperts en kabinetsleden in het solarium van het Witte Huis, een privékamer op de tweede verdieping met prachtig uitzicht op de National Mall. Hoewel hij net zoveel als ieder ander wist van het buitenlandbeleid, maakte hij zich zorgen over de richting die het land opging in de strategie met betrekking tot de Sovjet-Unie. Van daar dat Eisenhower deze groep verdeelde in drie teams en hun zes weken gaf om verschillende belangrijke strategieën voor de staatsveiligheid te verkennen. Hij gaf hun de opdracht om niet samen te werken met de andere groepen. Hij wilde zelfs dat ze het met elkaar oneens waren en onderscheidende, goed gestructureerde beleidsaanbevelingen zouden presenteren waaruit hij kon kiezen.

Net zoals zijn eigen uitwisseling met Marshall vijftien jaar eerder, was wat bekend kwam te staan als Project Solarium een oefening in gericht, onafhankelijk denken. Eisenhower wilde niet gedachteloos de aannames van zijn voorgangers volgen. In plaats daarvan keek hij met een unieke, frisse blik naar de belangrijkste geopolitieke problemen waarbij veel op het spel stond. Uiteindelijk was hij het die de beslissingen nam, maar hij was wijs genoeg om eerst al het advies dat hij kon krijgen in te winnen.

Ieder van ons moet deze aanpak op zijn of haar eigen problemen toepassen, of het nu gaat om problemen in ons leven of op het werk, of problemen waarmee je als leidinggevende te maken krijgt. Het is goed om een mentor te hebben. Het is ook belangrijk om een groep mensen om je heen te hebben. Maar op de hoogste niveaus moeten we een raad van bestuur creëren die ons adviseert en die we kunnen raadplegen, die ons van tijd tot tijd controleert en zelfs corrigeert.

Dit is geen formaliteit, maar het is een belangrijke gewoonte om altijd te willen leren en jezelf te verbeteren. Op welke gemeenschappelijke ervaringen doe jij een beroep? Wiens netwerk en middelen gebruik je om je problemen aan te pakken? Wie kan tegen jou zeggen dat je het bij het verkeerde eind hebt? Wie kan tegen je zeggen dat je een idioot bent?

Elon Musks raden van bestuur, net zoals veel te veel raden van bedrijven, staan erom bekend dat ze alles waar hij om vraagt automatisch goedkeuren, zelfs als die verzoeken onethisch, roekeloos of puur gericht op eigenbelang zijn. Wil je een bedrijf aankopen dat je neven zijn begonnen? Wil je een heleboel van ons geld lenen om een sociaal netwerk te kopen? Wil je alles wat er in je gedachten opkomt twitteren? Wil je hele overheidsinstanties in de versnipperaar stoppen? Lijkt me een prima idee, baas! Dit was misschien wat Elon wilde, maar het was zeker niet altijd wat hij nodig had.

Marcus Aurelius kende de gevaren van ‘autoritarisme’ of ‘paars geverfd’ te zijn door de mantel van de keizer. Hij streefde ernaar dit te vermijden, en hij hoopte te voorkomen dat zijn zoon dit overkwam.

Hij wist dat macht vaak in strijd was met wijsheid, dat nooit een ‘nee’ horen slimme mensen vaak erg dom maakt. Adviseurs helpen ons te zien waar we blind voor zijn. Ze dienen als ouders voor ons innerlijke kind, klankbord voor onze ideeën, rem op onze impulsen.

Ieder van ons wordt beperkt door zijn of haar ervaringen en opleiding. Waarom zouden we ons bereik en onze middelen niet willen vergroten? We hebben misschien geen doctorstitel, maar we kunnen toegang hebben tot iemand die er wel een heeft. We hebben misschien nooit een onderhandeling zoals deze meegeemaakt of hebben nooit met een crisis als deze moeten omgaan, maar we kunnen een beroep doen op mensen die dat wel hebben. Zij kunnen de geschiedenis die we kennen, de ervaringen die we hebben gehad vergroten.

Kunnen groepen soms angst en consensus bevorderen?

Ja, dat kan.

Maar net zo vaak weten ze rampen en chaos te voorkomen.

We moeten ons vermogen om het verschil te kunnen zien trainen. We moeten in staat zijn om advies te vragen zonder dat we geïntimideerd raken. We moeten leren om op onszelf te staan zonder te denken dat we superieur zijn.

We hebben andere meningen om ons heen nodig. We hebben hulp nodig. We moeten in staat zijn om toe te geven.

Alleen een dwaas slaat deze bron van onschatbare waarde af.

Wees geen betweter

Harry Belafonte maakte zijn middelbare school niet af. Hij vond een baan als schoonmaker.

Maar zijn opleiding begon toen hij bij de marine ging.

Opeens werd hij omringd door een groep andere zwarte militairen die veel slimmer waren dan hij. Ze waren belezen. Ze volgden de politiek. Ondanks het feit dat ze laaggeschoold werk deden – de marine gaf de zwarte troepen de ergste taken – was dit een groep van intellectuelen, en Belafonte wilde daar heel graag deel van uitmaken.

Een van hen schoof hem een boek toe om te lezen. Het was een boek van W.E.B. Du Bois, dat hij verslond. Belafonte, verslaafd aan lezen, wilde indruk maken op zijn vrienden, dus ging hij naar een bibliotheek in Chicago om wat boeken van een auteur te vinden wiens naam hij telkens terugzag in de bibliografie achter in de boeken die hij las.

‘Ik zal het u gemakkelijk maken, mevrouw,’ zei Belafonte vol zelfvertrouwen. ‘Geef me gewoon alles wat u hebt van Ibid.’

‘Er bestaat geen schrijver met die naam,’ zei ze, nadat ze in de catalogus had gekeken.

‘Kijk nog eens,’ zei Belafonte tegen haar. Toen haar zoektocht te lang duurde, zei hij: ‘Ik wil het graag weten voordat de oorlog voorbij is.’ Uiteindelijk stormde hij de bibliotheek uit, omdat hij dacht dat de bibliotheekmedewerker een racist was.

Uiteraard bestaat er geen schrijver met die naam. *Ibid* is de afkorting voor *ibidem*, een manier om in een bibliografie meerdere keren te verwijzen naar hetzelfde boek. Maar Belafonte wist niet wat hij niet wist, dit tot groot vermaak van zijn vrienden aan wie hij verontwaardigd dit verhaal vertelde. Gelukkig leerde hij van deze les om vooral om zichzelf te lachen, en jaren later toen hij een van de succesvolste muzikanten ter wereld was, zou hij dit verhaal persoonlijk aan W.E.B. Du Bois vertellen. Een van de weinige dingen waarvan hij spijt had in zijn leven, was dat hij nooit zijn excuses had aangeboden aan die arme bibliotheekmedewerker die er onterechte van was beschuldigd dat ze hem niet wilde helpen.

Schrijver David McCullough had een soortgelijke ervaring toen hij in de dertig was. Hij had in de uitgeverswereld en voor de overheid gewerkt, toen hij besloot om een verhaal te schrijven over de Johnstown-overstroming, wat zijn eerste boek werd. Terwijl hij ploeterde in de New York Public Library en weinig vooruitgang boekte, benaderde hij de bibliotheekmedewerker en vroeg om hulp. 'Heb je in de DAB gekeken?' stelde ze voor. 'Nee, daar had ik niet aan gedacht,' zei McCullough met dezelfde mengeling van zelfvertrouwen en onzekerheid die Belafonte had gehad, en hij liep terug naar zijn tafel. In werkelijkheid had McCullough absoluut geen idee wat de 'DAB' was.

Er was een heleboel moed voor nodig van deze man die een opleiding aan Yale had genoten en die lid was van de geheime Skull and Bones-studentenvereniging, die les had gehad van Pulitzerprijs-winnaars en toen voor de United States Information Agency had gewerkt, om terug te gaan naar die bibliotheekmedewerker en toe te geven dat hij had gedaan alsof hij iets wist wat hij niet wist. 'De *Dictionary of American Biography*,' zei ze vriendelijk, wijzend naar een reeks van meer

dan twintig boeken die hem veel ideeën zouden opleveren voor wat de eerste van zijn vele bestsellers werd.

Als je gelooft dat je dom bent, dan blijf je dat waarschijnlijk ook; het is een selffulfilling prophecy. Helaas kan geloven dat je slim bent, je ook dom maken.

‘Onthou,’ zei Epictetus tegen zijn leerlingen – van wie velen niet alleen talentvol en slim waren, maar ook de zonen en dochters van de machtigste families in Rome – ‘dat het onmogelijk is om iets te leren waarvan je denkt dat je het al weet.’

Of doet alsof je het weet.

Of weigert om toe te geven dat je het niet weet.

Hoe weinig we weten als we denken dat we het weten... hoe dom we kunnen blijven uit angst om dom over te komen.

‘Veel mensen hadden wijsheid kunnen vergaren,’ zei Seneca in een beroemde uitspraak, ‘als ze niet hadden gedacht dat ze haar al hadden vergaard.’ Een jonge Mark Zuckerberg vond een mentor in Donald Graham, uitgever van *The Washington Post*. Graham, die wist dat Facebook moest doorbreken in de politiek, raadde hem een boek aan om te lezen. Zuckerberg hield niet van politiek en volgde het nieuws niet, dus het boek bleef ongelezen door gebrek aan tijd en interesse. Hoe kon dit iets te maken hebben met Zuckerbergs baan? Bovendien, hij was al zoveel succesvolle mensen in de technologiewereld te slim af geweest zonder een heleboel boeken over het onderwerp te lezen.

Graham, die gedurende de jaren met veel onbezonnen beginnende bedrijfjes te maken had gehad, weigerde dit te accepteren. ‘Er zijn vrij weinig dingen waarover iedereen het eens is,’ legde hij aan Zuckerberg uit over de wereld, maar ‘een van die dingen is dat het lezen van boeken een goede manier is om te leren. Daar bestaat geen verschil van mening over.’

Als je denkt dat er niets is wat iemand je kan leren, ben je

niet alleen onuitstaanbaar, maar heb je ook gelijk. Je zult niets leren... behalve de dreigende en pijnlijke les van mislukking.

Dat is wat er gebeurde met Sam Bankman-Fried, een andere, enorm slimme jongen. Net als Montaigne was al vroeg duidelijk dat hij een vroegwijs talent van zijn generatie was. Iedereen wist dat hij grootse dingen zou gaan doen, en dat deed hij. Eerst werkte hij bij een nietsontziend hedgefonds voordat hij zijn eigen cryptofonds en handelsplatform begon, die op hun hoogtepunt, samen iets van zesentwintig miljard dollar waard zouden zijn.

Maar de zaadjes voor zijn val werden gezaaid in de arrogantie die kan ontstaan door een wonderkind te zijn. Als kind was het opmerkelijk dat hij voor iemand die zo slim was totaal niet nieuwsgierig was. Hij verveelde zich dood op schoolreisjes naar oude gebouwen en historische bezienswaardigheden. Hij vond dat totaal niet interessant. 'Ik begon boeken te associëren met iets wat ik niet leuk vond,' zei hij over zijn jeugd. Ook kreeg hij een hekel aan de 'fundamentele werkelijkheid' in de Engelse les. Hij haatte vooral Shakespeare, van wie hij vond dat zijn werken onrealistisch en belachelijk overgewaardeerd waren.

Het is niet erg om jong en verwaand te zijn, maar Bankman-Fried hield vast aan deze nukkige 'ik weet het beter dan iedereen'-kijk op de wereld toen hij allang volwassen was. Er is een opmerkelijke uitwisseling tussen een journalist en Bankman-Fried, die toen op het hoogtepunt van zijn macht en invloed was. De journalist zegt tegen hem dat hij de voorkeur geeft aan boeken lezen in plaats van onbelangrijke dingen en korte berichten op internet te bekijken.

'O, ja?' antwoordde Bankman-Fried. 'Ik zou nooit een boek lezen. (...) Ik sta vrij sceptisch tegenover boeken. Ik wil niet zeggen dat geen boek ooit de moeite van het lezen waard is, maar ik geloof echt dat het iets is wat er dicht bij in de buurt

komt. Ik denk dat als je een boek hebt geschreven, je gestoord bent, en dat het net zo goed een blog van zes alinea's had kunnen zijn.*

Betweters zijn verschrikkelijk saai. Ze zijn onhebbelijk. Ze vormen ook een gevaar voor zichzelf en anderen.

In elk geval, waar hij nu is, heeft hij meer dan genoeg tijd te beseffen wat de waarde van boeken is.**

Een air hebben is niet goed, zei Zeno, dat geldt in het bijzonder voor jongeren. Dit is waar hij gek van werd bij Aristo. Arrogantie en trots hebben veel veelbelovende carrières en geesten in de kiem gesmoord, net als racisme, obstakels van buitenaf en censuur.

Het is de reden dat zoveel slimme mensen uiteindelijk dwaze dingen doen.

Soms lijkt het alsof we banger zijn om er dom uit te zien of ons dom te voelen dan om echt dom te zijn. En dom zijn we als we weigeren vragen te stellen, als we hele onderwerpen afdoen als zinloos, als we mentoren, leraren en coaches afwijzen.

Er is echt zelfvertrouwen – en moed – voor nodig om eerlijk daarover te zijn. Om die magische, nederige woorden te zeggen: 'Ik weet het niet.' Om in plaats daarvan te zeggen: 'Vertel me daar meer over.' Om te vragen: 'Wat moet ik nog meer weten?' Om bereid te zijn te luisteren naar mensen die minder succesvol, minder gekwalificeerd zijn dan jij, mensen aan wie je een hekel hebt, mensen die een hekel aan jou hebben, mensen die het bij het verkeerde eind hebben gehad, mensen die je niet begrijpt. Om niet alleen een mentor of een meester te vinden, maar be-

---

* Toch viel zelfs de journalist voor zijn act door in volle ernst te schrijven: 'Aangezien SBF overduidelijk een genie is, moet ik gewoon aannemen dat hij, in vergelijking met mij, altijd op een hoger niveau zal opereren.'

** Op 28 maart 2024 werd hij veroordeeld voor fraude, wat leidde tot een gevangenisstraf van 25 jaar.

langrijker, om te horen wat hij of zij te zeggen heeft. Helemaal als ze kritiek op je leveren of je uitdagen.

We moeten leren serieus nemen, maar nooit onszelf.

Er zijn al genoeg obstakels op de weg naar wijsheid. Wat niemand zich kan veroorloven, hoe briljant hij of zij ook is, is zichzelf in de weg zitten.

Om zijn of haar oren en ogen te sluiten vanwege hun ego. Om weerstand te bieden tegen de leraren, of feedback terzijde te schuiven. Om te doen alsof ze iets weten.

Om wijs te worden in zijn of haar eigen ogen... en daardoor helemaal niet wijzer worden.

Let op welke informatie je tot je neemt

Stel je iemand voor die vanaf het moment dat hij wakker wordt aan zijn telefoon gekluisterd zit. Iemand die drie tv's in zijn slaapkamer heeft, die elke ochtend *Fox & Friends* kijkt... en ook alle avonduitzendingen van televisiezender Fox. Hij bladdert door de kranten waarbij hij voornamelijk koppen snelt. Hij brengt uren door op Twitter en andere sociale netwerken. Zijn smartphone staat vol met blogartikelen, YouTube-filmpjes en virale clips over de recentste publieke verontwaardiging en de meest provocerende, ongenueanceerde reacties op gebeurtenissen op social media. Mensen bellen hem voortdurend op om roddels door te geven. 'Heb je gezien wat er zojuist is gebeurd?'

Op de achtergrond staat de tv altijd aan, meestal zonder geluid, omdat hij zo de sfeer in zich kan opnemen. Deze vraatzucht gaat door tot laat in de avond, gedurende de week en zelfs in het weekend. Eindeloze woede. Elk laatste nieuws. Onophoudelijk commentaar, dat zijn oren en ogen binnendringt.

Daar word je toch helemaal gestoord van?

Nou, dit is een doorsneedag voor Donald Trump. Hij voedt zich met nieuws van de kabel-tv, clickbaitblogs en socialmediaberichten in plaats van briefings te krijgen van de inlichtingendiensten en experts. Hij doet minachtend over boeken

die over geschiedenis of leiderschap gaan, en hij heeft een speciale assistent aangenomen die de taak heeft om hem elke dag uitgeprinte positieve artikelen over hem te brengen zodat zijn goede humeur behouden blijft. Vrienden en vleiers gaan op tv en zeggen dingen waarvan ze hopen dat hij ze zal zien; ze treden op voor een eenmanspubliek.*

Toen de arts van president Kennedy hoorde dat hij enorm sterke en gevaarlijke medicijnen slikte om zijn verschillende kwalen te behandelen, was hij met afschuw vervuld. ‘Geen president die zijn vinger op de rode knop heeft moet dat soort middelen slikken,’ zei de arts.

Trump adviseurs denken hetzelfde over de hoeveelheid informatie die hun leidinggevende tot zich neemt. ‘Hoe denk je dat jouw hersenen eruit zouden zien als je dat deed?’ vroeg zijn strategieleider eens aan een verslaggever over waar Trump als leidinggevende zijn tijd aan besteedt; iedereen in het Witte Huis weet dat hij urenlang naar nieuwsprogramma’s kijkt die haat zaaien. Ze hebben hem gesmeekt om tijd door te brengen met zijn vrouw of kinderen, maar Trump geeft er de voorkeur aan om zijn ochtenden (en avonden) door te brengen met wat hij vaak heeft beweerd dat de beste uitvinding van de eeuw is: de digitale videorecorder TiVo.

Maar afgezien van wat duidelijk een verslaving is, heeft iedere leider – samen met gewone mensen die slechts proberen de wereld te begrijpen – een of andere variant van hetzelfde probleem. Welke informatie laten we binnen? Welke sluiten we buiten? Hoe blijven we op de hoogte van wat er gebeurt zonder dat we overweldigd raken door alle afleidingen?

---

* ‘Ik was van plan hem te vertellen dat ik bij Laura Ingraham in het programma zat,’ legde muzikant Kid Rock uit aan een verslaggever toen hij Trump opbelde. ‘Hij vindt het geweldig om te kijken als ik op tv-zender Fox te zien ben.’

Net zoals dat wat we in ons lichaam stoppen belangrijk is, is het ook belangrijk wat we wel (of juist niet) in onze geest stoppen.

Presidenten van de Verenigde Staten hebben het meest intens met dit probleem te maken. Ieder van hen, afhankelijk van hun persoonlijkheid, heeft moeite gehad met het gewicht van alles wat ze moeten weten... en alles wat ze kunnen weten. Een van Jimmy Carters assistenten geloofde dat Carters 'grootste probleem als president zijn bereidheid om alles te lezen was', toen hij terugkeek op een moment waarop Carter een memo van driehonderdvijftig pagina's had gelezen over een klein belastingprobleem. Hij gaf briefings terug waarin hij alle verkeerd gespelde woorden had gecorrigeerd. Dit lijkt bewonderenswaardig, maar het was een verkeerd gebruik van tijd van een drukbezet persoon. 'We hadden hem daar nooit aan moeten onderwerpen,' herinnerde de assistent zich, 'maar hij had het nooit moeten lezen.'

Je kunt te veel van iets goeds tot je nemen, of het nu om voedsel gaat of om feiten.

Dit weerspiegelt het probleem waar we allemaal mee te maken hebben. We verzuipen in informatie – waarvan zoveel fascinerend is – die eerst ongrijpbaar was. Het is aan ons om te achterhalen hoe we de informatie kunnen filteren en verwerken, en hoe we kunnen handelen naar wat waar en zwaarwegend is. Wanneer we ons moeten concentreren en welke informatie we langs ons heen kunnen laten gaan.

Goede leiders weten hoe ze dit moeten doen. Voor de president van de Verenigde Staten wordt informatie samengevat tot wat bekendstaat als de dagelijkse presidentiële briefing. Meestal zijn dit drie pagina's vol geheime informatie over internationale ontwikkelingen en problemen die, zoals de naam al aangeeft, dagelijks wordt afgeleverd met persoonlijke uitleg en

samenvattingen. De beste presidenten luisteren aandachtig, stellen vragen en gebruiken de informatie dan bij het nemen van hun dagelijkse beslissingen.

Trump was nooit geïnteresseerd in de beste informatie ter wereld te krijgen. ‘Ik hoef niet voor de komende acht jaar elke dag hetzelfde te horen,’ had hij tijdens zijn eerste verkiezingscampagne gezegd. Na zijn overwinning in 2016 had deze nieuwswunkie ook geen enkele haast om te horen hoe de zaken ervoor stonden. Andere nieuwgekozen presidenten begonnen met hun dagelijkse briefings maanden voordat ze werden ingehuldigd, want ze begrepen dat zware banen een steile leercurve hebben. In de transitieperiode, die tien weken duurde, kreeg nieuwgekozen president Trump slechts veertien briefings.

Het lijkt erop dat zijn levenslange frustratie met leren, en zijn kijk op de wereld als bullebak waarin iemand een ‘professor’ noemen een scheldwoord is, terug te zien was in zijn verontwaardigde reactie toen men hem vroeg op te letten. Een van zijn eerste verzoeken was dat de briefing korter moest zijn en dat de mondelinge briefing in de vorm van een ‘verhaal’ wordt gegoten zodat het meer lijkt op het nieuws op tv. Zelfs met deze aanpassingen was Trump amper een gewillige leerling.

‘Hij heeft het aangeraakt,’ zei Trumps eerste CIA-medewerker toen er aan hem werd gevraagd of Trump de briefing had gelezen. ‘Hij leest niet echt iets.’

In plaats daarvan had Trump de neiging om het document – dat een samenvatting is van inzichten die vaak waren geschreven met het zweet (of bloed) van geheim agenten en informanten en waarvoor een hoge prijs was betaald – te scannen, waarbij zijn aandacht slechts af en toe werd getrokken door grafieken en afbeeldingen. Hij hield van opsommingsbolletjes. Hij sprak meer dan dat hij luisterde, zodat, volgens een getuige, ‘er misschien acht of negen minuten van echte informatie was

in een discussie van een uur.' Zelfs dit deskundige advies moet om aandacht strijden met wie Trump het laatst heeft gesproken. De president, zoals een adviseur het omschreef, vraagt negen-enveertig mensen naar hun mening en stopt dan bij de vijftigste persoon... als het antwoord hem aanstaat.

Een dwaas hoort alleen wat hij wil horen.

Dit is misschien de reden dat toen Trump in de media klaagde dat hij niet gewaarschuwd was voor de toegenomen dreiging van het coronavirus, hij deels gelijk had. Het was in feite tientallen keren in de winter van 2020 genoemd. Mensen die hem brieften hadden hem de feiten gegeven. Ze hadden tegen hem gezegd wat de wetenschappers dachten. Ze hadden een paard in het water getrokken, maar het paard wilde niet drinken.

Allemaal worden we gemanipuleerd door algoritmes. Iedereen scrolt voorbij aan dingen die we niet leuk vinden en we worden aangetrokken door het eenvoudige in plaats van het ingewikkelde. Mensen hebben de neiging om vermaak te verkiezen boven informatie. De filterzeepbel vindt een manier om ons allemaal te omringen.

We houden onszelf allemaal voor de gek. We nemen allemaal te veel rotzooi in ons op.

Het is alleen zo dat voor sommigen van ons, de gevolgen erger zijn.

Elon Musk ging van het lezen van rakethandleidingen naar obsessief zijn Twitter-feed verversen, van het volgen van de wetenschap naar het luisteren van podcasts en het bekijken van virale filmpjes. Terwijl de kwaliteit van de informatie die hij tot zich nam afnam, gold dit ook voor zijn geestelijke toestand. Een briljante, originele denker was plotseling onder de indruk van intelligent lijkende nonsens op internet. Hij ging van de eerste principes naar het oplossen van problemen via Twitter-polls.

Hij had kritiek op wat andere mensen qua informatie tot zich namen. Hij zei daarover dat mensen ‘die hun nieuws krijgen van oude media [kranten, tijdschriften, radio en tv] in een onechte, alternatieve werkelijkheid leven’. Zowel hij als Trump deelt dezelfde versies van eenzelfde aandoening. Ze zijn beiden verslaafd aan media die bijna tegengesteld zijn aan de overdracht van wijsheid. Musk kan gemakkelijk een dagelijkse briefing betalen die niet onderdoet voor die van zelfs de machtigste staatshoofden. Toch geeft hij er de voorkeur aan om zijn informatie te verwerven via zijn feed van trolls en commentatoren.

Zelfs een doorsneepersoon heeft tegenwoordig toegang tot het soort informatie waar keizers slechts van konden dromen. Dit is echte macht, maar zoals altijd corrumpeert macht, macht verwart en leidt af. We hebben méér informatie dan waar keizers van konden dromen. We worden ook onderworpen aan meer verkeerde informatie dan zij in hun ergste nachtmerrie hadden kunnen bedenken.

Beeld. Geluid. Tekst. Het komt allemaal met een onbegrijpelijke vaart op ons af.

Er is discipline en wijsheid voor nodig om je informatie-inname op de juiste wijze te beheren, om een scherpzinnige en selectieve geleider te zijn voor alles wat op je afkomt.

‘De kunst van niet lezen is een erg belangrijke,’ zei Schopenhauer over het vermijden van populaire onzin. Het is niet hoeveel je weet, maar dat je de juiste dingen weet. Het is niet dat je leest, het is wat en hoe je leest. ‘Streef er niet naar om alles te willen weten,’ bracht Democritus zichzelf in de vijfde eeuw v.Chr. in herinnering, ‘als je niet onwetend wilt worden over alles.’

Ga meteen naar de bron als dat mogelijk is. Check altijd de bronnen.

Ver kies kwaliteit boven kwantiteit.

Vind experts die je vertrouwt. Check eerst of ze echt experts zijn.

Verkiez informatie die blijvend is boven informatie die ‘in ontwikkeling’ is of ‘net binnengekomen’ is. Probeer het grotere geheel te zien. Probeer verbanden te leggen tussen wat er nu gebeurt en wat er eerder is gebeurd.

Ga op zoek naar dingen die je uitdagen. Luister naar wat de andere kant te zeggen heeft.

Laat je niet afleiden door kleinigheden... en negeer de belangrijke details niet.

Wees op je hoede voor een teveel aan informatie. Wees je bewust van de neiging om te blijven scrollen waardoor alleen de negatieve berichten blijven hangen.

En verwar nooit, maar dan ook nooit, het verzamelen van informatie en meningen over een probleem met iets doen aan een probleem.

Denk zelf na

Richard Feynman was iemand die heilige huisjes omverschopte. Een vrijdenker. Iemand die op zijn vakgebied zaken ontwrichtte. Een excentriek figuur.

Zijn autobiografie had de titel *Surely You're Joking, Mr Feynman!*, een hint naar het soort reactie dat de non-conformist opriep. Dat meen je niet? Dat is gestoord!

De titel was echter geen verwijzing naar het grensverleggende werk dat Feynman deed op het gebied van de kwantum-elektrodynamica of zijn bijdrage aan de atoombom. Het was zelfs geen uiting van shock over zijn ongewone hobby's, waaronder zijn liefde voor het tekenen van gracieuze menselijke vormen, iets wat hij vaak deed in een plaatselijke stripclub.

Nee, het was Feynmans verzoek om zowel citroensap als melk in zijn thee te krijgen wat deze uitroep van ongeloof ontlokte aan de vrouw van zijn collega.

Wat afschuwelijk!

Er is niet veel nodig om mensen te shockeren, want mensen hebben een zeer beperkte kijk op wat normaal is en wat niet. Over het algemeen doen ze gewoon wat andere mensen doen en willen ze wat andere mensen willen, en zijn ze ontsteld als mensen iets anders willen.

Dit was het inzicht van filosoof René Girard, die de theorie ontwikkelde van mimesis, het menselijk verlangen van naboot-

sing. Hij geloofde dat doordat we niet weten wat we willen, we worden aangetrokken – bewust of onbewust – door wat anderen willen. We willen niet zelf denken, we volgen de tradities of de menigte. We imiteren in plaats van dat we innoveren.

Om wijs te worden, om iets belangrijks te doen, moet je tegen de stroom van deze neiging inzwemmen. Dat is wat eerste-principe-denken in wezen is. In plaats van je bezig te houden met een probleem in een krantenkop of een tweet (iets waar iedereen zich mee bezighoudt), gaat een wijs persoon terug naar het allereerste begin. De wijze persoon benadert het probleem met een frisse blik en een open geest.

De standaardprocedures worden zelden bekritiseerd door individuen of instituten. ‘Gebruik nooit het woord “budget” als je tegen me praat,’ zei Musk vaak tegen zijn werknemers, ‘want het betekent dat je je hersenen hebt uitgezet.’ ‘Hun hoofden zijn zo platgeslagen door de discipline in het leger,’ zei Florence Nightingale vol verbazing terwijl ze zich door de lagen bureaucratie heen worstelde, ‘dat ze hun hele leven kind blijven.’ Hetzelfde geldt zelfs voor de woorden van de filosofen uit de oudheid. Omdat iemand iets een lange tijd geleden heeft gezegd, betekent dat niet dat het nu waar is. Het was misschien zelfs niet eens waar in de tijd van de filosoof zelf!

Toen een student met Feynman in discussie probeerde te gaan over een theorie die Feynman betwistte en tegen Feynman zei dat deze theorie al enige tijd bewezen was, antwoordde hij: ‘Goed. Het is dus niet alleen onzin, het is ook nog eens oude onzin.’ ‘Ik doe gewoon mijn werk’ en ‘Dit is hoe het aan mij is uitgelegd’ was generaties lang de verklaring voor ongelooflijke domheid. We accepteren te veel omdat het aan ons is doorgegeven, omdat we nooit de moeite hebben genomen om het op de proef te stellen of het eens goed te onderzoeken, om onszelf af te vragen: ‘Stel nu dat er een betere manier is?’

We moeten de status quo in twijfel trekken. We moeten zelf nadenken... en toch is er een reden dat we gewoontes hebben. Als we elke keer over elk probleem opnieuw moesten nadenken, zouden we nergens komen. Als we tegendraads waren bij elk probleem, zouden we het vaak bij het verkeerde eind hebben, want soms zijn dingen zoals ze moeten zijn.

Een tegendraadse mening hebben die juist blijkt te zijn – waardoor je slimmer bent dan iedereen – kan zo een zeer schokkende ervaring zijn. Niets is veilig.

Er is een verhaal over Musk waarin hij de zonneklep in een prototype van het S-model naar beneden doet. ‘Wat is dit verdomme?’ zei hij toen hij, blijkbaar voor de eerste keer, de verplichte geel-witte waarschuwingsticker zag die ouders eraan herinnert dat ze de airbag moeten uitzetten als er een kind op de passagiersstoel voorin zit. De medewerker probeerde de reden van de overheid voor deze stickers uit te leggen, maar Musk besloot dat ze niet nodig waren. ‘Mensen zijn niet dom,’ zei hij. ‘Die stickers zijn dom.’

Maar blijkbaar waren de stickers er omdat mensen dom zijn.* Omdat het meestal beter is om het zekere voor het onzekere te nemen als het om kinderen en botsingen gaat. In plaats van zich te conformeren aan een onschuldige, conventionele wijsheid, besteedden Musk en zijn team talloze uren aan zowel het vinden van een technologische oplossing die de airbag automatisch zou uitzetten, als aan het ruziemaken erover met de National Highway Traffic Safety Administration. Ze kregen ook te maken met het tot twee keer terugroepen van de auto’s door dit probleem.

‘Fabrieksinstellingen zijn altijd idioot,’ zei hij eens tegen de

---

* Het is ook een vreemde mening, aangezien Musk erom bekendstaat dat hij mensen idioten noemt.

werknemers toen hij de snelheid van een machine in de productielijn verhoogde, wat uiteraard idioot is om te zeggen. Soms moeten ze worden genegeerd. Soms redden ze iemands leven.

Blindelings vertrouwen op conventie is dom... en dat geldt ook voor blindelings vertrouwen op je onderbuikgevoel door aan te nemen dat je het gewoon beter weet dan de conventie, omdat je eerder hebt bewezen dat deze het bij het verkeerde eind had.

Een gewoonte is vaak het resultaat van moeizaam verworven wijsheid. Dat kun je niet zomaar overboord zetten. Een collega van Churchill merkte eens op dat Churchill 'traditie aanbad maar conventie belachelijk maakte'. Dit is misschien de beste manier om het verschil duidelijk te maken: we trekken dingen in twijfel en tegelijkertijd hebben we respect voor dingen. Zo trekken we traditie in twijfel omdat we haar respecteren.

Mimetische begeerte [naar iets verlangen omdat iemand anders het bezit] is de kortere weg nemen. Het is een gordijn dat ons afschermt voor enge, onprettige of ingewikkelde dingen. We besparen onszelf de moeite om die fundamentele vragen over onszelf en ons leven te stellen: Wat denk ik? Wat wil ik? Wat is echt waar hier?

Als iedereen hetzelfde denkt, dan denkt niemand echt na.

Er is een beroemd psychologisch experiment dat vastlegt hoe mensen van gedachten veranderen over welke van de twee lijnen langer is gebaseerd op wat de andere deelnemers antwoorden; zelfs als het regelrecht indruist tegen hun eigen observatie.

We hebben het allemaal gedaan, maar het pakt zelden goed uit.

De zeepbel spat uiteindelijk uiteen. De hype gaat voorbij. De waarheid komt boven. We kijken erop terug en denken: we waren zo dom, en nog erger, we wisten beter.

Het is niet erg om alleen te staan. Het is niet erg om je eigen conclusies te trekken. Dat is in feite juist prima.

Dat is het werk dat je moet doen.

‘Als ik onderdeel wilde uitmaken van de menigte,’ zei een stoïcijn in de vroege oudheid eens, ‘was ik geen filosoof geworden.’ Gij zult niet de menigte volgen om kwaad te doen.

Jij lijkt niet op anderen die eerder hebben geleefd... waarom zou je denken en handelen zoals alle anderen?

In deze tijd van ‘ongebreideld kuddegedrag’, zoals Stefan Zweig zou zeggen over de opkomst van het fascisme in Europa, net als over de religieuze bezieling in Montaignes tijd, zijn moed, beslissingen en oprechtheid nodig. We moeten ons niet mee laten sleuren door de menigte. We moeten niet automatisch terugvallen op de meest luie, gemakkelijkste en prettigste meningen.

We moeten zelf nadenken.

We moeten teruggrijpen naar de eerste principes.

We moeten de traditie respecteren, maar deze ook in twijfel trekken. Op de proef stellen zonder weg te gooien wat belangrijk is.

Wees niet lui.

Doe het werk.

Je hebt hersenen.

Gebruik ze.

Maak je hersenen niet stuk

Net zoals Montaigne had John Stuart Mill een ongewone opleiding. Hij leerde Grieks toen hij drie jaar oud was. Als kleuter las hij Xenophon in het Grieks. Kort daarop kreeg hij een boek van Herodotus en werd er van hem verwacht dat hij het niet alleen las, maar ook dat hij het begreep. Toen hij zeven was, gaf zijn vader hem de dialogen van Plato te lezen, en hij moest zelf achterhalen waarover ze gingen.

Dat was de regel. Zijn vader zou niets aan zijn zoon uitleggen totdat John er alles aan had gedaan om zelf te begrijpen waar het over ging.

Toen Mill acht jaar was, leerde hij Latijn en las hij de werken van beroemde Latijnse en Engelse schrijvers. Cicero, Tacitus, Livius, Juvenalis, Quintilianus, Thucydides, Demosthenes, Aristoteles, Shakespeare, Gibbon, Smith, Hume; logica, filosofie, literatuur, politiek en geschiedenis. Uur na uur, dag na dag werd hij ondergedompeld in de gedachten van grote denkers. In het begin had hij daar moeite mee, maar uiteindelijk leerde hij de theorie beheersen tot grote verrassing van iedereen die dit wonderkind ontmoette.

‘Mijn vader,’ vertelde Mill, ‘eiste niet alleen het uiterste van mij als het ging om wat ik kon, maar nog meer van wat ik onmogelijk kon doen.’ Want hij moest niet alleen dit allemaal leren, hij moest ook dat wat hij had geleerd aan zijn acht

jongere broers en zussen doorgeven.

Het staat buiten kijf dat deze methodes een grote geest voortbrachten en dat allemaal voor Mill de puberteit bereikte. Toen Mill zeventien was, werkte hij als administrateur voor het Colonial Office. Hij verbijsterde belangrijke denkers van zijn tijd in debatteergenootschappen en had een ongelooflijke carrière in het vooruitzicht. Hij had grootse ideeën. Hij had een eindeloze ambitie. Hij was een jongeman die er klaar voor was om de wereld te veranderen, gevormd door een opleiding die maar weinigen hadden genoten.

Alles zag er van de buitenkant goed uit, maar vanbinnen waren gevaarlijke, vernietigende stromingen aan het werk. Ieder mens dat aan zoveel druk werd blootgesteld zou er uiteindelijk aan kapotgaan.

Een schijnbaar onschuldige vraag kwam in zijn hoofd op: stel dat al zijn intellectuele ideeën zouden slagen? Stel dat hij de verlichting waaraan hij zo hard had gewerkt zou bereiken? ‘Zou dit je veel vreugde en plezier opleveren?’ vroeg Mill zichzelf af.

Het allesverwoestende antwoord raakte hem als een mokerslag: ‘Nee!’

Later schreef hij dat de hele fundering van zijn leven op dat moment ineens stortte. Het was niet een tijdelijke depressie die wel zou overgaan, maar een complete intellectuele en emotionele crisis. De boeken die, op vele manieren, zijn vrienden waren geweest, slaagden er nu niet in om zijn aandacht te trekken. Hij verloor al zijn motivatie. Alles voelde zinloos. Er was niemand met wie hij hierover kon praten, hij kon onmogelijk uitleggen wat hij voelde. Hij had geen enkele hoop meer. Hij pleegde bijna zelfmoord.

In die tijd zou zo’n ervaring een zenuwinzinking zijn genoemd. Tegenwoordig noemen we het een burn-out. Het was een depressie die was ontstaan door de druk, het overwerkt zijn

en de verpletterende last van de verwachtingen die hij zelf nooit had gekozen.

Je hoeft geen psycholoog te zijn om de schuld hiervan te leggen bij Mills vader, die zijn zoon meer behandelde als een machine dan als een zoon. (Mill zou inderdaad schrijven dat zijn vader de laatste persoon was aan wie hij kon vertellen hoe hij geestelijk leed.)

Onder de enorme spanning brak zijn geest uiteindelijk. Helaas is dit niet ongewoon. ‘Al die geleerdheid brengt je hoofd op hol,’ zegt Festus tegen Paulus in de Bijbel. Nietzsche werd krankzinnig. Agassiz werd een verwarde racist. Hunter S. Thompson ging ten onder aan het effect van Dexedrine [ADHD-medicatie] die hij slikte om meer energie te hebben en zich beter te kunnen concentreren. Zijn hersenen raakten er oververhit door en zijn geest raakte uitgeput, waardoor de laatste dertig jaar van zijn leven in een creatieve woestijn veranderde.

‘Tussen het verhevene en het belachelijke,’ stelde Voltaire vast, ‘ligt maar één stap.’*

Het is een heel kleine stap als zoveel van iemands briljantheid gebaseerd is op dingen in twijfel trekken. Je kunt uiteindelijk alle poten onder je stoel vandaan zagen, maar dan is er niets meer over om je te steunen. Als je overal over twijfelt, wat blijft er dan nog overeind? Je wordt zo goed in debatteren, dat je nu met jezelf redetwist.

Dwangmatige, obsessieve gerichtheid was wat ertoe leidde dat je briljant werd, maar het is gevaarlijk om ermee te spelen. Hoe herken je het verschil tussen je geheime wapen en te veel ongezonder nadenken over dingen? Als je jezelf zo hard pusht omdat discipline je sterke eigenschap is, maar je krijgt te weinig

---

* Er wordt gezegd dat Napoleon deze opmerking herhaalde na zijn rampzalige nederlaag in Rusland.

slaap en er is geen evenwicht, wordt het onmogelijk om onderscheid te maken tussen een grensoverschrijdend idee en een krankzinnig idee.

Mensen zeiden vroeger over Musk: ‘Hij is ontzettend briljant.’ Nu zeggen ze: ‘Wat is er met hem gebeurd?’

Er zijn veel aannemelijke verklaringen voor Elon Musks gedrag, maar de combinatie van medicijnen, roem en overwerkt zijn is de meest aannemelijke... en dit had kunnen worden voorkomen. Het is niet normaal of gezond om de hele dag van honderden miljoenen mensen aandacht te krijgen. Ook al kan aandacht een soort roes opleveren, is Musks bekentenis dat hij ketamine gebruikt (een medicijn dat de waarneming, aandacht en besluitvorming negatief kan beïnvloeden) en er uitputtende werktijden op na houdt nog alarmerender. ‘Een les die ik geleerd heb is: plaats niets op Twitter als je Ambien [een slaapmiddel] gebruikt,’ zei Musk eens. ‘Je kunt er spijt van krijgen.’ Dit is geen les die iemand op de harde manier zou moeten leren als diegene meerdere, belangrijke naamloze vennootschappen leidt.

Te veel informatie. Te veel slechte informatie. Te veel stress. Te veel prikkels. Niet genoeg tijd, niet genoeg voeding, niet genoeg hersteltijd, niet genoeg zelfzorg.

Niet genoeg rust. Niet genoeg vriendschappen. Niet genoeg liefde.

Je kunt niet de hele tijd nadenken. Je kunt niet leven zonder slaap, hobby’s of plezier.

Slechts een dwaas misbruikt het enige stel hersenen dat hij of zij ooit krijgt.

Dit is de belangrijkste taak: om dit geschenk dat we hebben gekregen te beschermen, om de trend te stoppen en niet gek te worden als ons succes toeneemt.

Maar er is wat goed nieuws. Met zorg, voeding en compassie

met jezelf, kunnen de hersenen weer een geheel worden. Ze kunnen zelfs sterker gemaakt worden op de plekken waar ze kapot zijn gegaan.

Mills zenuwinzinking op twintigjarige leeftijd heeft hem misschien wel gered. Het was een waarschuwing. Het was een moment waarop hij op een tweesprong stond.

Hij besepte dat zijn vaders methodes niet houdbaar waren. Mill richtte zich op poëzie en kunst. Hij werd verliefd op muziek.

Mill stopte met de debatclub waar hij zoveel uren had doorgebracht met vechten over esoterische onderwerpen en begon filosofie anders te benaderen. Het was niet langer een academische wedstrijd, maar iets wat echt was in de echte wereld. Hij ging naar Frankrijk om Lafayette te ontmoeten. Hij ging zich bezighouden met de politieke problemen van zijn tijd. Ook zijn vrouw hielp hem zijn wereld te verbreden. Door haar ging hij zich interesseren voor vrouwenrechten. Ook bracht ze lichtheid, vrolijkheid en verbondenheid in zijn leven, iets wat hij niet had gekend in zijn jeugd.

Zijn grote bijdragen kwamen na zijn zenuwinzinking. Ze kwamen nadat hij zichzelf weer bijeengeraapt had. Ze kwamen omdat hij dapper genoeg was om kwetsbaar te zijn, dapper genoeg om na te denken over hoe zijn leven en prioriteiten eruit moesten zien.

Wijsheid ontstaat als we langzamer aan doen. Als we rustig zijn. Als we voor onszelf zorgen.

Wijsheid is beseffen dat zelfs als dat wat je doet belangrijk is... het niet zo belangrijk is.

Wijsheid is beseffen dat je niet een gevangenisexperiment bent. Je bent geen machine. Je bent een ecosysteem.

Niets ervan werkt als één onderdeel ervan niet werkt.

Wees voorzichtig. Zorg goed voor jezelf.

Verander van gedachten

Richard Wright liet Ralph Ellison kennismaken met het communisme. Het is logisch dat deze twee schrijvers zich beiden aangetrokken voelden tot de ideeën van extreemlinks. Hoe konden ze dat niet zijn? De wereld leek op instorten te staan. De zinloosheid en de slachtpartij van de Eerste Wereldoorlog werd gevolgd door een grote, wereldwijde depressie.

Het imperialisme was failliet. Kapitalisme leek alsof het mislukt was; de rijen bij de gaarkeukens in de jaren dertig maakten dat heel goed duidelijk. Ook was het duidelijk dat de mensheid die twee mannen in het bijzonder tekort was geschoten door hen te onderwerpen aan verschrikkelijke discriminatie en het rassengeweld door de segregatiewetten.

Bovendien had de communistische partij zeer specifieke plannen gemaakt om zwarte kunstenaars en arbeiders in Harlem te werven en te bewerken om Harlem zo het middelpunt van hun operaties te maken in de Verenigde Staten.

Het was dus niet vreemd dat ze beiden lid werden van de beweging in de jaren dertig van de vorige eeuw. Het was waarschijnlijk de enige beweging in het land, misschien wel in de hele wereld op dat moment, die beweerde dat er gelijkheid tussen de rassen moest zijn. Lid worden was niet moeilijk. Je schreef je in en plotseling maakte je onderdeel uit van een groep waarin mensen je met respect behandelden, je kansen aanboden

en beweerden dat ze de wereld graag beter wilden maken. Ellison en Wright deden het goed in de communistische kringen, ontwikkelden zich als schrijvers voor communistische uitgaven zoals de *Daily Worker* en het literaire tijdschrift *New Challenge*. Ellison sliep vaak op kantoor. Beide mannen waren in staat om als kunstenaars te overleven door het geld dat ze verdienden en door de steun van partijdonateurs.

Hier hadden ze een eigen plek. Er was energie! Licht! Elke vraag had een antwoord. Alles was logisch.

Maar net als bij alle extreme politieke bewegingen, was niet alles zoals het leek. Er was iets verstikkends aan het communisme. In een van zijn boeken heeft Wright het over het luisteren naar partijfunctionarissen en dat hij getroffen werd door hun ‘fanatieke intolerantie (...) gedachten afgesloten voor nieuwe ideeën, nieuwe feiten, nieuwe gevoelens, nieuwe houdingen, nieuwe manieren om te leven’. Ellison en hij waren geheel overtuigd van de klassenstrijd, maar ze hielden er niet van dat men hun vertelde hoe ze moesten denken. Ze vonden genoeg zaken op het gebied van ras en de rol van literatuur waarmee ze het helemaal niet eens waren.

Als schrijvers begrepen ze dat mensen en het leven ingewikkeld zijn; dat mensen zeer divers zijn en nooit kunnen worden gevangen in eenvoudige theorieën. Ze voelden, ondanks al het gepraat over kunst, dat er sprake was van een diepgaand anti-intellectualisme in de beweging (Wright herinnerde zich een tactloze opmerking die een partijleider maakte over hoeveel ‘intellectuelen’ er moesten worden geëxecuteerd in Rusland). Ze waren aangetrokken door de ideologie doordat ze op zoek waren naar nieuwe ideeën. In plaats daarvan begon het te voelen als een intellectuele doodlopende straat. ‘Ze keurden boeken af die ze nooit hadden gelezen, mensen die ze niet kenden, ideeën die ze nooit zouden begrijpen en doctrines waarvan ze

de namen niet konden uitspreken,' klaagde Wright. 'In plaats van hen vooruit te helpen met vuur in hun harten om zo de meesters van ideeën en het leven te worden, had het communisme hen bevroren op een nog lager niveau van onwetendheid dan dat ze voor het communisme hadden gehad.'

Ook waren er de schijnprocessen in de Sovjet-Unie, de opkomst van de geheime politie, Stalins pact met Duitsland en het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Dit alles deed de revolutionaire façade afbrokkelen.

Voor een tijdje waren de twee mannen in staat om al deze tegenstrijdigheden te rationaliseren, net zoals de meesten van ons dat kunnen. Het is erg moeilijk, dat is eerder gezegd, om redenen te vinden om jezelf uit een positie te krijgen waar je jezelf niet in gepraat hebt. Ellison en Wright voelden zich deels aangetrokken door het communisme vanwege de emotionele aantrekkingskracht, vanwege de belofte om de onoplosbare problemen van de menselijke toestand op te lossen. Ze kochten een droom en niet een werkelijkheid.

Ze waren hier niet de enigen in. Een generatie serieuze jonge mensen voelde zich hierdoor aangetrokken in de jaren tussen de Russische Revolutie en de opkomst van de totalitaire Sovjetstaat. De alternatieven waren niet veel aantrekkelijker! Welke reclame maakten democratie en het kapitalisme voor zichzelf in 1935, toen de Amerikanen in sloppenwijken woonden en in de rij stonden voor een stuk brood? De partij beweerde tenminste dat ze om mensen gaven.

Hoop bedriegt. Wensen vertekenen het beeld.

Maar na verloop van tijd zouden Wright en Ellison de banden met de partij verbreken. Wright deed dit in 1942 en Ellison iets eerder. 'Dus Wright en jij horen bij elkaar?' vroeg een professor aan Ellison toen ze de partij verlieten. 'Nee, Wright is een eigen persoon en ik ben een eigen persoon. We zijn individuen.'

Het was niet gemakkelijk voor hen om hun gedachten en overtuigingen te veranderen. Wright verhuisde naar Europa en hij vertelde aan Ellison dat dat kwam doordat 'ik nadat ik met de communistische partij had gebroken, nergens naartoe kon'. Beiden worstelden met schuld- en schaamtegevoelens over hoe lang ze in de ban (en onder de controle) van de partij waren geweest. Beiden kregen te maken met de autoriteiten vanwege hun samenwerking met de partij in het verleden. Toch was dit een belangrijke stap in hun ontwikkeling als kunstenaars en als activisten. 'De breuk met de [communistische partij],' zei Ellison tegen Wright, 'heeft ervoor gezorgd dat ik tot leven kwam.'

Filosoof Diogenes de Cynicus werd eens geconfronteerd met iets waar hij vroeger in geloofde. 'En er was in het verleden een tijd dat ik in mijn bed plaste,' zei hij bij wijze van antwoord, 'maar dat doe ik niet meer.' John Maynard Keynes had een goede reactie op eenzelfde kwestie: 'Als de feiten veranderen, verander ik van gedachten. Wat doet u, meneer?' Dat is waar de tekst van 'Amazing Grace' over gaat. Deze werd geschreven door een ex-slavenhouder die had ingezien dat hij slechte dingen had gedaan: *'I once was lost, but now am found / Was blind, but now I see.'* [Ooit was ik verloren, maar nu heb ik het leven gevonden / ik was blind, maar nu kan 'k zien.]

Uiteraard was het beter geweest om eerder het leven te hebben gevonden, om eerder te zijn veranderd.

De meeste mensen blijven echter doof en blind. Laten we wat respect hebben voor degenen die dat niet blijven.

Veranderen is moeilijk, want het betekent dat je waarschijnlijk eerder had moeten veranderen. Het betekent dat je dingen gedaan en gezegd hebt die, zoals blijkt, gebaseerd waren op onjuiste overtuigingen. Afschuwelijke dingen in sommige gevallen. Zeer beschamende dingen in andere gevallen.

Sommige mensen kunnen het niet verdragen om af te gaan. Dus bijten ze zich nog meer vast in hun overtuigingen.

Niet alleen vinden we het moeilijk om van gedachten te veranderen, maar soms zijn we zo breekbaar dat we een hekel hebben aan mensen die dat wel doen. We beschuldigen politici ervan dat ze met alle winden meewaaïen. We noemen dat verraad. Of we drijven de spot met iemand om waar hij eens in geloofde. Hoe kon hij ooit zo dom zijn geweest om dát te geloven?

Maar wat echt dom is, is nooit veranderen. Stel je voor dat je nog steeds in alle dingen gelooft waarin je als kind geloofde! Stel je voor dat je nog steeds gelooft in en op dezelfde manier handelt als je deed voordat iets gebeurde. Wanneer iemand je koppig noemt, is dat geen compliment.

Alleen een dwaas blijft hetzelfde.

‘Twijfelen aan je eigen eerste principes is het kenmerk van een beschaafde man,’ zei admiraal Hyman Rickover tegen toekomstige marineofficieren. ‘Een dwaze rechtlijnigheid,’ zei Ralph Waldo Emerson, die het idee in het negatieve zo’n honderd jaar eerder uitsprak, ‘is het schrikbeeld van kleine geesten.’ ‘Als ik van moment tot moment trouw ben aan mezelf,’ zei Gandhi, nadat hij net dat woord ‘schrikbeeld’ had gebruikt om de deugd van rechtlijnigheid af te wijzen, ‘maakt het me niet uit dat alle inconsistenties me in het gezicht worden gegooid.’

Wijsheid is de vaardigheid om tijdens je leven van gedachten te durven veranderen. Dit betekent niet dat we onze waarden in de steek laten omdat ze niet van pas komen, maar het is de bedoeling dat ons denken evolueert. Het is de bedoeling dat we groeien. Nieuwe dingen zullen aan het licht komen. Feedback volgt op overtuigingen en handelingen, wat weer nieuwe overtuigingen en handelingen moet creëren.

Dit verklaart zeker veel van de verandering in Ellison. Hij was een jonge muzikant uit Oklahoma toen hij kennismakte

met het communisme. In de jaren erna las hij veel, hij ontmoette veel mensen, schreef veel en maakte veel mee. De wereld stond op zijn kop door een wereldoorlog. Stalin onthulde wat geen enkele hoeveelheid propaganda of wishful thinking ooit had kunnen bedekken. De burgerrechtenbeweging kwam met horten en stoten op gang. Hoeveel zag hij van de menselijke natuur in die tijd? Hoeveel meer wist hij?

‘Ik heb een heleboel domme dingen gezegd toen ik voor de Conservative Party werkte,’ zei Winston Churchill toen hij op negenentwintigjarige leeftijd van politieke partij veranderde, ‘en ik ging weg omdat ik niet wilde doorgaan met domme dingen zeggen.’ Natuurlijk zou het beter zijn als we nooit fouten maakten, maar het beste wat we kunnen doen is dat we nu van gedachten veranderen.

Het is een interessante vraag om aan mensen te stellen van wie je wilt leren: wat was het laatste waarover je van gedachten bent veranderd? Wat is iets waar je nu heel anders over denkt dan in het verleden? Waarover ben je in het ongelijk gesteld?

Eerlijke antwoorden zijn een indicatie van geestelijke kracht en een hoog moraal.

Niemand vindt dat Lyndon Johnson zwak was omdat hij van gedachten veranderde over segregatie. Integendeel, we denken: dat was hoog tijd!

We denken na over nieuwe feiten. We luisteren naar advies. We stellen vragen. Als we iets vinden wat niet klopt, negeren we dat niet. We blijven doorzoeken totdat we accepteren dat het fout was, of dat wij het fout hadden.

Dit is trouwens hoe de wetenschap werkt. Mensen denken dat doorbraken gebeuren tijdens een grote ontdekking of dat er sprake is van goddelijke inspiratie. Openbaringen vinden plaats, maar ze vormen een uitzondering op de regel. Nee, de wetenschap is een gradueel proces, en verandering in de weten-

schap is meestal het gevolg van een oud paradigma dat langzaam wordt afgebroken, de conventionele wijsheid schiet steeds meer tekort om uit te leggen wat er gebeurt totdat er uiteindelijk een nieuw paradigma ontstaat dat dan wordt aangenomen.

De wereld is ingewikkeld. Dingen veranderen altijd. We leren voortdurend. We worden aan dingen blootgesteld die we niet kenden of waarover we niet hebben nagedacht.

Onze hersenen moeten flexibel zijn en voldoende openstaan om hiermee om te kunnen gaan.

Word volwassen

Het moet een verschrikkelijke jeugd zijn geweest. Zelfs al was zijn gezin rijk en bevoorrecht, het kwaad van apartheid hing als een deken over Zuid-Afrika. Een maatschappij die gebouwd is op het onderdrukken van iedereen, vindt een manier om alles te infecteren met onderdrukking, en zo kwam het dat Elon Musk onophoudelijk werd gepest en geslagen omdat hij anders en vreemd was.

Een van die pestkoppen sloeg hem het ziekenhuis in, iets waarvoor zijn vader meteen de schuld bij zijn zoon legde.

Thuis moet een veilige plek zijn voor een kind. Voor Musk was dat het tegenovergestelde. ‘Hij was zo’n verschrikkelijk mens,’ heeft Musk over zijn vader, Errol Musk, gezegd. Als hij probeert over zijn jeugd te spreken, moet hij vaak huilen. ‘Je hebt er geen idee van hoe erg,’ zei hij. ‘Bijna elke misdaad die je je maar kunt bedenken, heeft hij begaan. Bijna elk slecht ding dat je je kunt bedenken, heeft hij gedaan.’

Geen kind zou dat moeten zeggen. Niemand kan hier ongeschonden uit komen.

‘[Onze vader] heeft absoluut serieuze kortsluiting in z’n hersenen,’ zei Elons broer. ‘Iets waarvan ik zeker weet dat Elon en ik dat van hem geërfd hebben.’ Hun vader noemde hen regelmatig idioten en randdebielen. Hij zei vaak gestoorde en racistische dingen tegen journalisten. ‘Hij verandert de realiteit om

hem heen,' zei Kimbal over hun vader. 'Hij verzint letterlijk dingen, maar hij gelooft ook echt in zijn eigen verzonnen werkelijkheid.'

Klinkt dit je een beetje bekend in de oren?

'Diep vanbinnen,' zei Elons eerste ex-vrouw eens over hem, 'is deze man nog steeds een kind, een kind dat voor zijn vader staat.'

Op een bepaalde manier zijn we allemaal dat kind dat voor onze ouders staat. Helemaal als onze kindertijd moeilijk was; emotioneel, lichamelijk of op een andere wijze. Psychologen noemen de mechanismen die 'gekwetste kinderen' creëren om hun bange, verwaarloosde of overweldigde ik te beschermen het 'aangepaste kind'. Het is de bedoeling dat we 'functionerende volwassenen' worden, maar sommige aangepaste kinderen, die gevormd zijn door wat ze niet kregen, kunnen dat niet.

'Toen ik een kind was, sprak ik als een kind, ik begreep dingen als een kind, ik dacht als een kind.' En dat blijven ze dan.

Het probleem is dat we geen kinderen meer zijn. We kunnen ons dat niet veroorloven. Als we dat doen, lopen we het risico dat we kinderlijke beslissingen nemen. Dat we erg kinderlijke reacties hebben. Dat we terugvallen in kinderlijke meningen.

Je moet volwassen worden. Of anders komt het je duur te staan.

Alexander de Grote ging naar het einde van de wereld om zijn vader te overtreffen en indruk te maken op zijn moeder. Leonardo da Vinci, die nooit volledig werd erkend door zijn vader, verspilde jaren van zijn leven om de perfecte beschermheer te vinden die hem zou steunen en prijzen. Richard Nixon, de machtigste man ter wereld, was niet in staat om zichzelf als iemand anders dan de underdog te zien. Hij was als de dood dat hij gezien zou worden als zwak of kwetsbaar. 'Kun je je

voorstellen hoe deze man zou zijn geweest als iemand van hem had gehouden?’ zei Henry Kissinger eens over Nixon.

Stel je voor dat je het nemen van belangrijke beslissingen die van invloed zijn op de hele wereld overlaat aan een negenjarige van wie niemand houdt. Stel je voor dat je de toekomst van je leven aan een onzekere tiener overdraagt. Stel je voor dat je verwacht dat een verwarde vierjarige de complexiteit van motivaties van mensen begrijpt, of dat hij de voor- en nadelen van korte- en langetermijnbelangen tegen elkaar weet af te wegen.

Toch is dit precies wat vele succesvolle en, in andere opzichten, briljante mensen doen!

‘Niemand is bereid te geloven dat volwassenen ook,’ schreef Goethe in een van zijn romans, ‘net als kinderen, ontsteld op aarde rondlopen, en net als kinderen weten ze niet waar ze vandaan komen of waar ze naartoe gaan. Ze handelen zelden op basis van echte motieven, en ze worden net zozeer geregeerd als ze worden geregeerd door koekjes, taart en de roede.’

Maar dit is wat verlichting moet zijn, zoals een filosoof zei: het verdwijnen van onze ‘zelf op de hals gehaalde onvolwassenheid’.

Je kunt niet wijs zijn als je nog steeds handelt op basis van de aannames over de wereld die je als meisje had. Je kunt niet rationeel zijn als je nog steeds geregeerd wordt door dezelfde emoties als die je voelde toen je een jongen was. Je zult geen goede beslissingen nemen als je nog steeds gemotiveerd wordt door dezelfde dingen als toen je een kind was. Je bent niet verlicht als je je kinderachtige manieren niet hebt afgeleerd.

Dwazen proberen hun kinderlijke kijk op de wereld te behouden. Ons ego, onze opvatting, onze onzekerheden dienen om iets te compenseren. Onze behoefte aan bevestiging, onze drang naar controle, onze angst om af te gaan, onze afkeer van ongemak en onvermogen om met de harde waarheid om te

gaan; al deze impulsen maskeren dieper gelegen kwetsbaarheden.

We zijn misschien briljant. We zijn misschien experts over een bepaald onderwerp. Maar we kunnen nog steeds onbewust worden geleid door de aannames die we hadden over de wereld toen we nog kinderen waren. Vandaar dat we altijd waakzaam moeten blijven.

De beslissingen die Musk neemt, hebben niet alleen impact op de broodwinning van tienduizenden mensen, maar ook op de levens van miljoenen die in zijn auto's rijden en zijn automatische piloot gebruiken, wiens internet en satellieten afhankelijk zijn van zijn raketten, wiens cultuur wordt gevormd door de sociale netwerken die hij beheert, die worden geregeerd door een overheid die hij met een sloopkogel aanvalt. Hij, net als iedere leider, is verplicht om zich niet te laten leiden door de grillen van zijn impulsen of de schaduwen van zijn demonen. Het is onaanvaardbaar dat zo'n machtige man zich laat regeren door zo'n onvolgroeid kind.

Musk kreeg als kind niet de liefde die hij nodig had, dus hij krijgt het van de fanatieke menigte. Beroofd van stabiliteit gaat hij op zoek naar chaos en aandacht. Zou het ons daarom moeten verbazen dat hij veertien kinderen heeft? Of dat er wordt gezegd dat hij vreemden zijn sperma aanbiedt voor ivf-zwangerschappen? Of dat hij naar een van zijn jongere kinderen heeft verwezen als zijn 'emotionele steun-persoon'? Musk, misschien gestuurd door zijn vader, toont geen empathie voor zijn transgender kind, omdat hij beweert dat 'het woke-geest-virus mijn zoon heeft gedood'. Net als zoveel geknakte mensen, lijkt Musk het niet verwerken van zijn trauma te zien als een onderscheiding. Toen zijn biograaf aan hem vroeg hoe Musk omging met zijn psychische problemen, zuchtte Musk en zei: 'Accepteer de pijn gewoon en zorg dat je echt geeft om wat je doet.'

Slechts een dwaas laat zijn of haar wonden onbehandeld. Het zorgt er zelfs voor dat hij of zij zelf wonden veroorzaakt en zo een cyclus in stand houdt voor toekomstige generaties. Hij of zij maakt het anderen onmogelijk om te groeien, te veranderen en vooruit te komen.

Het is onze verantwoordelijkheid om onze demonen aan te pakken en ermee om te gaan. We moeten ze niet accepteren en er excuses voor verzinnen.

We kunnen niet te belangrijk zijn om aan zelfbeschouwing te doen. Te egoïstisch om ons kwetsbaar op te stellen. We kunnen niet te oud zijn om volwassen te worden.

Wees geen watje

De eerste Amerikaanse slavenhouders wisten dat wat ze deden verkeerd was.

Ze gaven dat in het geheim toe. Ze voelden de schuld en schaamte. In Jeffersons werken kun je dit duidelijk teruglezen (net als zijn hoop op een toekomst zonder slavernij). Er waren, althans voor een tijdje, debatten en discussies over of het instituut legitiem was. Ook werden er serieuze pogingen gedaan om slavernij te hervormen. Dit maakte het voor Thomas Clarkson mogelijk om een afschaffingsbeweging te beginnen, waardoor slavernij in het Britse Rijk werd afgeschaft.

Maar aan het begin van de negentiende eeuw in de Verenigde Staten werd de ene stapel na de andere stapel belachelijke, pseudowetenschappelijke werken uitgegeven zodat slavenhouders konden rationaliseren wat overduidelijk verkeerd was, maar ongelooflijk winstgevend. Het openlijk bekritisieren van slavernij werd verboden. Boeken werden in de ban gedaan. Het in bezit hebben van een boek als *De hut van oom Tom* werd als misdaad beschouwd.* Abolitionisten werden gelyncht en verdreven uit het zuiden van de Verenigde

---

* Dit boek van Harriet Beecher Stowe uit 1852 – in het Nederlands oorspronkelijk uitgegeven als *De negerhut*, en later als *De negerhut van oom Tom* – was een aanklacht tegen de slavernij.

Staten. Het gesublimeerde schuldgevoel van slavenhouders was zo fragiel dat ze een zachte en een harde hand nodig hadden – in feite alle macht van de cultuur en de overheid – om de misleidende leugen vol te kunnen houden dat slavernij niet alleen niet slecht was, maar dat het zelfs iets heel positiefs was.

De Amerikaanse Burgeroorlog werd gedreven door hebzucht en wreedheid, maar een andere manier om deze te zien was dat de oorlog plotseling en dom was begonnen door mannen en vrouwen die in een misleidende, paranoïde zeepbel leefden waarin zij het slachtoffer waren, waarin zij degenen waren die vervolgd werden (door de mensen uit het noorden) in plaats van dat ze de boosdoeners waren die tot slaaf maakten hielden die ze verkrachtten en vermoordden. Slavenhouders waren monsters, maar ze waren ook ongelooflijk gevoelig en fragiel, niet in staat om onder ogen te zien wat ze hadden gedaan en doodsbang om te leven in een wereld waarin ze niet langer tot slaaf gemaakt konden houden.

Zoals Tocqueville in 1835 opmerkte, waren de mannen en vrouwen in het zuiden van de Verenigde Staten generatieslang opgevoed als ‘huislijke dictatoren’, elke wens was een bevel en elke overtuiging werd bevestigd met een ‘ja, meester’. Het schoolsysteem – en de cultuur – had de slavenhouder gevormd tot een ‘hooghartige en opvliegende man; heetgebakerd, gewelddadig en hartstochtelijk in zijn verlangens, ongeduldig als er obstakels waren, maar snel ontmoedigd als hij niet slaagt bij de eerste poging die hij doet’.

Kort gezegd, slavenhouders waren watjes die zelfs het idee van gelijkheid al als onderdrukking ervoeren, en voor wie een meningsverschil letterlijk een reden was om iemand uit te dagen

voor een duel.* Klinkt dit je bekend in de oren? Dat zou het moeten zijn, want dit soort persoon heeft altijd al bestaan. Zelfs de slimste mensen kunnen bekrachtigende, belachelijke systemen bedenken om hun ego, hun aannames en hun intellectuele gemak te beschermen.

Fundamentalisten hebben eeuwenlang boeken verboden en verbrand, net als dat ze mensen die hen niet aanstonden verbranden. Iets wat Montaigne kon beamen. Mensen hebben altijd bestreden wat ze niet willen horen. Mensen zijn altijd bang geweest voor ideeën. Wat zijn eerwraakculturen anders dan geritualiseerde lafheid? O, heeft iemand je beledigd? Dan moet je daarover vechten tot de dood erop volgt!

Hoe reageerde Elon Musk op Mark Zuckerbergs kritiek en concurrentie in 2023? Door hem uit te dagen voor een kooigevecht. De man die eens zei dat ‘weloverwogen kritiek op wat je doet zo waardevol is als goud’ doet nu de media in de ban en stuurt de menigte op verslaggevers af die hij niet aardig vindt. Musk is schijnbaar geheel voor vrijheid van meningsuiting, maar hij censureert één woord, ‘cisgender’, omdat het dan over hem gaat.

Kijk, mensen mogen dom zijn. Je mag er alleen niet op staan dat andere mensen meegaan in jouw onzin omdat de waarheid je het gevoel geeft kwetsbaar te zijn.

Het is een cliché om te klagen over hoe gevoelig en zwak jonge mensen tegenwoordig zijn. Misschien zijn ze dat. Maar als ze dat zijn, wiens schuld is dat? Ze moeten het ergens hebben geleerd...

Ze zeggen dat de waarheid je bevrijdt, maar dat is niet echt

---

* In 1856 sloeg senator Preston Brooks medesenator Charles Sumner bijna dood in de Senaat, omdat hij zijn achterneef bekritiseerde in een toespraak over slavernij. Dat is hoe gevaarlijk intellectuele baby's met een schuldig geweten zijn.

waar. De waarheid is moeilijk. Ze is onprettig. Ze daagt je uit, of nog erger, ze dwingt je om iets te doen. Als je eenmaal weet hoe de andere helft leeft, betekent dat je volgens je gevoel voor goed en fout er iets aan moet doen. Als je eenmaal hebt gehoord dat je iets hebt verpest, moet je het herstellen.

Zoals Emerson eens zei, hebben we de keuze tussen de waarheid en onze gemoedsrust. 'Kies welke je wilt,' zei hij, 'maar je kunt nooit beide hebben.' Als je eenmaal je meningen over iets hebt misbruikt, of je kennis over iets gebrekkig is, dan ben je helemaal niet vrij. Nu moet je gaan leren. Nu moet je van gedachten gaan veranderen. Nu moet je toegeven dat je verkeerd zat. Nu moet je het echte werk gaan doen.

Dat is pijnlijk. Dat is eng. Het is niet leuk.

Maar moed en wijsheid horen bij elkaar; de eerste zorgt ervoor dat de laatste kan ontstaan. Als je het niet kunt verdragen om nieuwe informatie tot je te nemen, kun je niet leren. Lafaards zijn dwazen, en dwazen zijn meestal laf.

Als je succesvol wordt, wordt het steeds gemakkelijker om je terug te trekken in je comfortabele zekerheid. Dit is ook een van de keerzijdes van je eigen groep mensen vinden. Je kunt jezelf omringen met mensen die denken en doen zoals jij. Ondertussen wordt je intellectuele immuunsysteem steeds zwakker omdat het niet langer wordt blootgesteld aan nieuwe en interessante ideeën.

Blootgesteld worden aan tegenstrijdige en uitdagende ideeën maakt ons sterker. Waarom vallen mensen voor oplichterij en domme ideeën? Omdat ze niet weten hoe een goed argument eruitziet. Ze kennen hun eigen argumenten ook niet goed! Waarom vergalopperen slimme mensen zich? Omdat ze hun werk niet langer onderwerpen aan het ongemak van uitdagingen en afwijkende meningen. Ze raken overtuigd van hun eigen onfeilbaarheid, hun eigen genialiteit. We moeten op zoek gaan

naar meningsverschillen. We moeten ongemak opzoeken. We kunnen het spel niet manipuleren zodat het resultaat in ons voordeel is.

Geschiedenis moet je kwaad maken. Kunst moet emoties bij je opwekken, je op plekken raken die rauw en gevoelig zijn. Waarschuwingen? Het doel van kunst is om een reactie op te roepen en je aan te zetten tot iets. Je bent gewaarschuwd.

Er is een wereld aan verschillende meningen, visies en ervaringen. Mensen hebben verschillende overtuigingen en filosofieën. Doen alsof dit niet zo is, helpt niet, en het helpt ook niet om mensen op andere gedachten te brengen (als ze het bij het verkeerde eind hebben).

Goh, deze leraar, dit vak geeft je het gevoel dat je dom bent? Goed. Het is moeilijk om jezelf te verbeteren als je je niet zo voelt. Als waar je in gelooft je een prettig gevoel geeft en een gevoel van superioriteit... wees daar dan kritisch over.

Je bent niet speciaal.

Je bent ook geen delicaat bloemetje dat beschermd moet worden.

Politieke correctheid. Censuur. Anderen overschreeuwen. Dit maakt niemand slimmer, beter of veiliger. Integendeel, het maakt ons juist zwakker, vatbaarder voor groepsdenken, verwarder en de kans is groot dat we ons vergalopperen of dingen verkeerd inschatten.

De leiders uit het zuiden van de Verenigde Staten waren ervan overtuigd dat ze de Amerikaanse Burgeroorlog zouden winnen. Ze waren ervan overtuigd dat Engeland – dat resoluut tegen slavernij was, maar er wel economische belangen bij had door de enorme katoenproductie – deze nieuwe natie zou erkennen en het doel ervan zou steunen. Deze waanzin werd gelogenstraft door feiten die voor bijna iedereen duidelijk waren, net zo overduidelijk als het monsterlijke kwaad van hun onderneming.

‘Als slaven goede soldaten kunnen zijn,’ schreef een generaal aan de minister van Defensie van de geconfedereerden, ‘dan is onze hele theorie van slavernij verkeerd, maar ze zullen geen soldaten worden.’ Dus het was het noorden die voormalig tot slaaf maakten bewapende – zo’n honderdduizend voormalig tot slaaf maakten dienden in het leger van de Noordelijke Staten – en daarmee de laatste nagel aan de doodskest van de Zuidelijke Staten was.

Snowflakes nemen slechte beslissingen omdat elke beslissing wordt genomen op basis van de laatste zwaarwegende variabele: komt dit overeen met dat waarvan ik wil dat het waar is?

Wijsheid verkrijgen is onmogelijk voor fragiele mensen. Er vindt geen groei plaats.

Er is geen waarheid.

Vraag om kritiek

Ergens rond 138 n.Chr. ontving een jonge Marcus Aurelius op dezelfde dag twee brieven van zijn adviseur en leraar retoriek Fronto. De eerste brief was uitgebreide kritiek, regel voor regel, op een essay dat Marcus onlangs had geschreven. In de tweede brief prees Fronto zijn prestaties op een ander gebied.

‘Ik zweer u,’ schreef hij als antwoord op de brief van zijn geliefde mentor, ‘dat ik de eerste brief met heel veel meer plezier las en dat ik verschillende keren uitriep: “Hoe gelukkig prijs ik mezelf!”’

Dit klinkt misschien vreemd, maar we hebben geluk als we kritiek krijgen. Niet alleen omdat kritiek betekent dat je leeft en iets doet wat mensen opvalt, maar ook omdat kritiek ons beter maakt.

Als troonopvolger van het Romeinse Rijk wist Marcus Aurelius dat eerlijke feedback een zeldzaamheid was, iets wat alleen maar zeldzamer werd hoe machtiger hij werd. Daarom waardeerde hij Fronto’s ‘correcties’ en ‘begeleiding’ zozeer. Hij begreep dat ze voortkwamen uit liefde voor hem, zoals vaak het geval is bij scherpe observaties.

‘De vijandelijke critici bewijzen me een dienst,’ zei Gandhi eens tegen een vriend. ‘Ze leren me om mezelf te onderzoeken. Ze bieden me een kans om te zien of ik vrij ben van een woede-

uitbarsting. En als ik tot de wortel van hun woede kom, vind ik niets anders dan liefde.’

Maar er is hard werk voor nodig om het op deze manier te zien... helemaal als je een heleboel critici hebt. En in het bijzonder als de critici op het eerste gezicht niet zo liefdevol lijken.

Martin Luther King Jr. werd lichamelijk en verbaal aangevalen door mensen die een hekel aan hem hadden. Hij werd in de pers en in de huizen van bestuurders belasterd. Eind 1966 dacht slechts een derde van de Amerikanen gunstig over hem, en bijna de helft bezag hem zeer negatief. Zijn eigen aanhangers hielden niet allemaal van hem en dat gold ook voor zwarte Amerikanen. Sommigen beschuldigden hem ervan dat hij te radicaal was, en anderen zeiden dat hij niet radicaal genoeg was.

Het is moeilijk om een publiek figuur te zijn. Je hebt een dikke huid nodig. Tegelijkertijd, als je huid te dik is, zul je nooit in staat zijn om de informatie te krijgen die je nodig hebt om jezelf te verbeteren of een band met anderen op te bouwen.

Dit is een van de meest indrukwekkende onderdelen van de opkomst van King, zijn vermogen om te luisteren en te leren, zelfs van degenen met wie hij het oneens was. Hij wist zijn hart en geest open te houden ondanks alles en iedereen die probeerden binnen te dringen, zijn vaardigheid om aanvallen te scheiden van feedback, om van koers te veranderen en langzaam maar zeker mensen te overtuigen van zijn zaak.

Hij was in staat om te luisteren naar de studenten van het Student Nonviolent Coordinating Committee die geloofden dat King werd afgeschermd, dat hij niet geheel in de frontlinies streed, dat hij niet bereid was om samen met hen te worden gearresteerd. Toen de Black Power-beweging in opkomst was en King het oneens was met veel van hun tactieken (en zij met die van hem), moest King een manier zien te vinden om met de uiteenlopende meningen binnen de beweging om te gaan en zo

te voorkomen dat de beweging in kleine stukjes uiteenviel. ‘Als Stokely [Carmichael] dezelfde dingen zegt als die ik zeg,’ zei King toen de Black Power-beweging hem bekritiseerde, ‘is hij in feite mijn assistent.’

King verwachtte van zijn assistenten dat ze ook kritisch waren, en hun mond opendeden als ze het ergens niet mee eens waren. Dit was vooral belangrijk omdat zoveel activisten met bijna religieuze ijver in hun zaak geloofden.

Tijdens een bijeenkomst was Andrew Young, een stafmedewerker op wie King vaak terugviel omdat hij de stem van de reden was in groepsdiscussies, stiller dan normaal. Het viel King meteen op. ‘Kijk,’ zei hij tegen de jongeman toen hij hem terzijde nam, ‘je weet dat de meesten van ons gestoord kunnen worden verklaard.’ Hij kon zich geen jaknikkers veroorloven, legde King uit, want er stond te veel op het spel. Hij wilde dat mensen hun mond opendeden, om de problemen van verschillende ideeën aan te wijzen en te voorkomen dat hun plannen te ver gingen. ‘Ik vind het niet erg om mijn leven te riskeren,’ zei King tegen Young, ‘maar ik wil het niet vergooien door een of andere stommitieit.’

Geworteld blijven in de werkelijkheid is een belangrijke uitdaging als activist. Maar het is ook van wezenlijk belang als je wijsheid wilt verwerven. Kun je luisteren? Kun je leren? Stel je voor dat Martin Luther King Jr. sterk genoeg was geweest om de slaag te verduren, maar niet sterk genoeg om meningsverschillen te verduren! Te gevoelig om te worden gecorrigeerd, verpieteren onder de minste kritiek, te zeer een watje om met aanvallen op zijn aannames om te kunnen gaan.

‘Kritiek is misschien niet fijn,’ zei Churchill eens, ‘maar het is noodzakelijk. Het heeft namelijk dezelfde functie als pijn in het menselijk lichaam, want het leidt de aandacht naar de ontwikkeling van een ongezonde toestand van dingen.’

De eerste stap van in staat zijn om kritiek te verdragen is door de pijn te verdragen. De tweede stap is verder gaan dan slechts het doorstaan ervan. In plaats daarvan zoek je de kritiek bewust op, je gaat ervan genieten en haar waarderen.

We hebben de opmerkelijke vaardigheid om onszelf ervan te overtuigen dat we het juist hebben. We hebben blinde vlekken. We hebben vooroordelen. Daarom hebben we hulp nodig. Daarom hebben we critici nodig!

Gandhi had gelijk. Deze dienst wordt ons vaak bewezen uit liefde.

Als je vijand het verkeerd had, zou je dan je mond opendoen? Nee. Dat is een van de wijsheden in het zakenleven en in een oorlog: houd nooit een tegenstander tegen als hij bezig is een fout te maken. Pas als we niet willen dat iemand mislukt, nemen we het risico om iets te zeggen.

Voor admiraal Rickover waren jaknikkers een bezoeking. ‘Als een ondergeschikte het eens is met zijn leidinggevende,’ zei hij, ‘[dan zijn ze] een waardeloos onderdeel van de organisatie.’ Hij sprak bewonderend over een admiraal die een, anders uitstekende, officier vroeg om bij hem te komen voor een beoordelingsgesprek. De man deed het slecht, zei hij, en hij was teleurgesteld in hem. Waarom? Omdat, zo zei de admiraal, in al de tijd dat ze samen hadden gewerkt, de officier het nooit met hem oneens was geweest.

Dwazen knikken instemmend bij alles. De dwazen die boven hen staan lezen meer in dit jaknikken dan dat er werkelijk is.

‘Heel vaak bezit een idee van jou geen natuurlijke grootsheid,’ zei Mark Twain waarschuwend tegen Cornelius Vanderbilt, die toen de rijkste man ter wereld was, ‘maar is het slechts de weerspiegelende glans van jouw zeventig miljoen.’

Een van de domste dingen waar succes toe kan leiden is een gevoeligheid voor meningsverschillen en kritiek. Elon Musks

relatie met de pers verzuurde toen de media zijn bedrijven minder begonnen te verslaan in de pers als strijdlustige, beginnende bedrijfjes en meer als de industriële reuzen die ze waren. ‘FUCK YOU!’ schreeuwde Musk volgens de berichten tegen een werknemer die wat tegen hem zei over zijn weerzinwekkende Paul Pelosi-Twitter-bericht. In een andere beroemde uitwisseling ontsloeg hij een ontwikkelaar bij Twitter toen de man kritiek uitte op het manipuleren van het algoritme van de website om Musks Twitter-berichten populairder te maken (en hij zei ook tegen zijn baas dat hij in feite steeds minder populair was). Maar wat het meest opmerkelijke was, was de vraag die Musk meteen erna stelde nadat iedereen in de kamer stil was geworden. ‘Waarom zegt niemand wat?’ vroeg hij vol verbazing.

We denken dat het verwijderen van afwijkende meningen en aanvallen ons leven gemakkelijker maakt. Op de langere termijn maakt het ons leven juist moeilijker, waardoor we zeer dure lessen leren die ons hoogstwaarschijnlijk bespaard waren gebleven als we wel hadden geluisterd naar de feedback en meningsverschillen.

Betekent dit dat alle kritiek en alle afwijkende meningen waardevol zijn? Niet echt.

Wijsheid is het goede advies van het slechte kunnen scheiden, weten met welke opmerkingen we iets moeten doen en welke we moeten negeren, hoe we het ter sprake brengen van een probleem kunnen scheiden van het voorstel voor een oplossing; hoe we nemen wat we kunnen gebruiken en de rest wegdoen. Wijsheid is vooral een zaak van inzicht.

Zonder kritiek, zonder concurrentie, zonder meningsverschil, is de kans dat we beter worden nul.

Wees geen watje. Zoek kritiek op. Ga er met een stofkam doorheen. Pas toe wat je kunt gebruiken en doe de rest weg.

Maak fouten

Lou Gehrig was niet van nature een sporter. Hij werkte aan zichzelf in de sportschool om er een te worden.

Hij was ook geen geboren honkbalspeler. Hij werkte aan zichzelf om er een te worden... één fout per keer.

In 1924 liet Gehrig op het eerste honk de bal tussen zijn voeten door rollen tijdens een try-out bij de New York Giants. Dit kostte hem een plek in het team. In 1931 haalde Gehrig een loper in terwijl hij de honken rondde en werd hij gediskwalificeerd. Nog erger, het kostte hem ook zijn homeruntitel. Tussen deze fouten die bepalend waren voor zijn carrière door, ervoor en erna, maakte hij honderden fouten (er worden hem 196 toegeschreven in zijn carrièrestatistieken); sommige daarvan waren pijnlijker dan andere.

Denk je dat het leuk voor hem was dat hij werd teruggestuurd naar de junioren, zoals in 1923 gebeurde? ‘Dat trok ik me enorm aan,’ zei hij nadat hij het nieuws had gehoord. Maar dat was niet zo. Hij begreep dat speeltijd de beste leraar was, en dat in Hartford, Connecticut, hij de ruimte zou hebben om meer fouten te maken zodat hij sneller beter kon worden.

‘Toen hij hier kwam,’ vertelde zijn Yankees-manager Miller Huggins eens, ‘was hij een van de domste spelers die ik ooit heb gezien. Maar hij heeft een grote deugd waardoor hij groeit. Hij

maakt namelijk nooit dezelfde fout twee keer. Hij maakt alle fouten, dat klopt, maar nooit meer dan één keer.'

Dat is waar het om draait bij ervaring: leren in het moment waarbij er echt dingen op het spel staan.

Niet dat Gehrig een stuntel was op het honkbalveld. Hij bestudeerde het spel en vroeg uit zichzelf om feedback en kritiek van zijn coaches. 'In het begin,' zo legde hij uit, 'had ik minstens één verkeerde actie per wedstrijd. Toen werd het één keer per week, en uiteindelijk was het slechts één keer per maand.'

Een fout maken zorgt er niet voor dat je een dwaas bent. Zoals de Romeinse uitdrukking, die soms wordt toegeschreven aan Cato, laat zien, is een dwaas iemand die zijn teen twee keer aan dezelfde steen stoot. Het kenmerk van wijsheid is juist het vermogen om beter te worden, om van pijnlijke lessen te leren. Of althans de tekenen van vooruitgang op het pad naar wijsheid.

Elke fout bevat een waarschuwing. Een inzicht. Een waarheid. De wereld zegt tegen ons: hé, dit is hoe dingen werken. Hé, er is een reden voor. Hé, je was iets belangrijks vergeten.

Toch is het ons schaamtegevoel, ons ego, onze koppigheid die dit proces belemmert. We ontkennen de fout. We gebruiken excuses om de fout te verdoezelen. We blijven doorgaan met fouten maken.

Iedereen maakt fouten. Niet iedereen leert ervan.

Omdat het gemakkelijker is om niet te leren. Omdat het minder duur is. Omdat we slim genoeg zijn om ermee weg te komen. Omdat we lafaards zijn.

Een van Churchills meest vernietigende beoordeling van een politieke rivaal (een van velen) was dat hoewel de man af en toe 'over de waarheid struikelde (...) hij altijd weer overeind krabbelde en snel doorging alsof er niets gebeurd was'.

We hebben het allemaal gedaan. Toch wijzen we wijsheid af als we zeggen: ‘Nee, ik wil graag doorgaan zoals ik deed.’

Dan komt ons dat later duur te staan, extra duur.

Niemand kan ons dwingen om van onze fouten te leren, helemaal als we hogerop komen in het leven. Stel je voor dat je Marcus Aurelius bent. Je geeft leiding aan een gigantisch leger. Je bent de machtigste persoon op aarde. Je wordt aanbeden als een god. Mensen zetten voortdurend je fouten recht. Ze proberen je te vertellen waarom dingen niet jouw fout zijn en hoe geweldig je bent.

Daarom is *Overpeinzingen*, zijn dagboek, zo belangrijk. Het was zijn plek om na te denken over zijn fouten en vergissingen. Het was waar hij zichzelf ter verantwoording riep, of dat althans probeerde te doen. ‘Onthou dat van gedachten veranderen en gecorrigeerd worden accepteren ook vrije handelingen zijn,’ bracht hij zichzelf in herinnering. ‘De handeling is van jou, gebaseerd op je wil, je beslissing... en je geest.’ Hij wilde dat mensen de waarheid tegen hem zeiden (zoals hij als jongeman had gedaan tegen Hadrianus, waardoor hij de weg had vrijgemaakt om keizer te worden). Hij wilde worden gezien als een man en niet als een levende mythe. ‘Als iemand me kan tegenspreken,’ zou hij zeggen, ‘mij kan laten zien dat ik een fout maak of dingen verkeerd zie, dan verander ik graag. Ik ben op zoek naar de waarheid en de waarheid heeft nog nooit iemand geschaad. Wat ons schaadt, is blijven vasthouden aan zelfbedrog en onwetendheid.’

We hebben allemaal domme dingen gezegd. We hebben allemaal verkeerde aannames. We maken allemaal blunders.

Zetten we dingen recht of maken we telkens weer dezelfde fouten?

Dat is het verschil tussen de wijze man en de dwaas.

Je hoeft niet perfect te zijn. Dat ben je juist niet en dat zul je ook nooit zijn. Maar als je iemand bent die steeds beter wordt,

die zonder vrees fouten onder ogen ziet en ze corrigeert, dan zul je uiteindelijk, onvermijdelijk, meer doen dan degenen die gekunsteld en fragiel zijn.

Churchill maakte zelf een heleboel fouten in zijn bijna zeventigjarige carrière. Maar zoals hij zei in een beroemde brief aan zijn vrouw, waarin hij verwees naar de rampzalige mislukking van zijn Dardanelles-campagne, waar hij nog steeds van uit het lood geslagen was: ‘Ik zou er niets van geleerd hebben als ik geen fouten had gemaakt.’

Inderdaad, jaren later, toen de geallieerden nadachten over de invasie in Italië en daarna Frankrijk, was de eens impulsieve Churchill de stem van rede en voorzichtigheid.

Wijsheid is niet alleen fouten maken en ervan leren, het is ook je niet schamen voor het maken van fouten. Als we openlijk over onze fouten spreken, dan kunnen we er lering uit trekken, niet alleen wijzelf, maar anderen ook.

Luister naar advies. Debrief. Trek er lering uit. Word beter. Zorg dat je niet weer in dezelfde zooi belandt als je het kunt voorkomen.

Vergis en vergis je opnieuw, luidt een beroemd gedicht, maar wel steeds minder.

Ga diep

Da Vinci had een behoorlijk goed oog voor dingen. Hij kon wat hij zag vrij gemakkelijk vastleggen.

Maar dat was voor hem niet genoeg.

Dat kunnen we zien in zijn notitieboekjes. Op de dertien-duizend pagina's die zijn overgeleverd, zien we een man die het voornemen heeft om te achterhalen hoe dingen in elkaar zitten. Hij was niet tevreden met gewoon mensen schilderen. Nooit tevreden met de eerste indruk.

‘Knipper met je ogen en kijk er opnieuw naar,’ spoorde Da Vinci aan. ‘Dat wat je ziet, was er eerst niet, en dat wat er was, is er niet meer.’

Daarom ontleedde Da Vinci zo'n dertig lichamen. Er waren minimaal drie ontleding nodig om slechts een deel van het menselijk lichaam een beetje te leren begrijpen, zei hij. Hij maakte afdrukken van organen. Hij nam afmetingen op. Hij bestudeerde hoe het hart bloed door het lichaam pompte. Hij vergeleek lichamen van mannen en vrouwen en merkte de subtiele verschillen op. Hij ontleedde zoveel lichamen dat mensen hem ervan beschuldigden dat hij zich bezighield met het occulte. Uiteindelijk verbood de paus hem om nog langer mensen te ontleden. Maar Da Vinci had het werk al gedaan. Zijn waarnemingen over anatomie waren vastgelegd in tienduizenden woorden en honderden tekeningen, die zowel in omvang als in

kennis de medische wetenschap niet alleen van zijn tijd, maar voor de komende paar eeuwen in het niet deed verzinken.

Zo was hij in alles waar hij zich voor interesseerde.

Hij weigerde om auteurs uit de oudheid te respecteren. Hij moest alles zelf ontdekken. Hij kon onmogelijk water schilderen zonder bijna elk facet van de werking van oceanen en rivieren te begrijpen. Hij bestudeerde hoe de maan het getij beïnvloedde, verkende de fossiele verslagen van oude zeebeddingen, en volgde de koers van kronkelende rivieren. Hij kon geen beeld van een paard ontwerpen zonder te zien hoe het paard liep, zonder de afmetingen ervan op te meten en andere beroemde beelden te bestuderen. Hij kon geen afschuwelijk monster afbeelden op een militair schild zonder eerst hagedissen, krekels, vleermuizen en slangen te hebben verzameld en deze te hebben bestudeerd, waarna hij hun eigenschappen combineerde om iets nieuws en angstaanjagends te creëren.

‘Je moet eropuit gaan, en voortdurend, als je onderweg bent, observeren, aantekeningen maken en de omstandigheden en het gedrag van mannen beschouwen als ze samen praten, ruziemaken, lachen of vechten. Je moet naar de handelingen van de mannen zelf kijken en de handelingen van de omstanders, wie hen scheidt of wie toekijkt,’ raadde hij aan. ‘En teken hen met lichte streken, in een boekje dat je altijd bij je draagt (...), want de vormen en posities van objecten zijn zo eindeloos dat het geheugen niet in staat is om ze vast te houden. Daarom hou je deze schetsen bij je als je gids en meester.’

Onder het oppervlak van Da Vinci's schilderijen of uitvindingen was er, net als bij de spreekwoordelijke ijsberg, veel wat niet zichtbaar was. Hoewel experts klaagden over Da Vinci's verschrikkelijke handschrift, zijn we – meer dan vijfhonderd jaar later – nog steeds onder de indruk van de zeer grondige verkenningen die hij deed bij zelfs de eenvoudigste voorwerpen.

Slechts een fractie van wat hij creëerde is bewaard gebleven; twee derde van zijn notitieboeken gingen verloren in de loop der tijd.

Als oude man keek Marcus Aurelius terug op de belangrijkste les die hij had geleerd van zijn filosofieleraar Rusticus: ‘Om aandachtig te lezen en niet tevreden te zijn met slechts “de essentie begrijpen” van dingen.’* Da Vinci was het daar vast roerend mee eens.

Hij nam geen halve maatregelen als het op leren aankwam. Zijn nieuwsgierigheid eiste van hem dat hij zo ver mogelijk ging om iets te begrijpen. Een oppervlakkig idee ergens over hebben was niet acceptabel.

Dat zou het ook niet moeten zijn.

Als we iets willen begrijpen, moeten we niet slechts een boek over het onderwerp lezen. We moeten alles lezen wat we erover kunnen vinden. We stellen niet slechts één vraag of vinden één expert, maar we willen iedere expert raadplegen die we kunnen vinden en aan hem of haar elke vraag stellen die hij of zij bereid is te antwoorden. We kijken niet slechts naar wat er is; we moeten in alle hoeken en gaten kijken en elk facet vanuit elke hoek bekijken.

We willen horen van mensen met wie we het eens zijn. We willen horen van mensen met wie we het oneens zijn. We moeten eropuit en de echte ervaring opdoen.

Is dit niet wat de abolitionist Thomas Clarkson deed? Hij vond dat slavernij fout was. Hij schreef een overtuigend essay over het onderwerp. Maar toen beseftte hij dat als hij degene was die hier iets aan deed, hij slavernij echt zou moeten begrijp-

---

* Het was Rusticus die Marcus zijn exemplaar van Epictetus' lezingen leende, een boek dat Marcus vele malen las en er uit zijn hoofd uit citeerde tijdens zijn leven en in zijn eigen werken.

pen als bedrijf, als logistieke onderneming, als een reeks culturele aannames die mensen duizenden jaren hadden doorgegeven om zo slavernij te rechtvaardigen. Zijn eerste mentor was uitgever James Phillips. Hij was niet alleen geïnteresseerd in Clarksons essay over de afschaffing van de slavernij, maar hij dompelde hem ook onder in de abolitionistische wereld. Hij stelde Clarkson voor aan de Quackers, die de eerste activisten waren op dit gebied. Hij stelde hem voor aan Granville Sharp, die als jurist mee had geholpen aan het verbannen van slavernij in Groot-Brittannië, en aan Olaudah Equiano, een briljante schrijver en denker die waarschijnlijk ook de eerste bevrijde tot slaaf gemaakte was die Clarkson ooit had ontmoet. Hij stelde hem voor aan James Ramsay, een arts en predikant die tot slaaf gemaakten had behandeld op slavenschepen en ze ook had opgevangen in zijn huis en kerk in St. Kitts, waar toen verscheidene suikerplantages waren.

Na deze ontmoetingen bracht Clarkson voor het eerst een bezoek aan een slavenschip dat toen in Engeland lag aange-meerd en vanuit Ghana op weg was naar Massachusetts. Daar was hij getuige van de haast onbewoonbare vertrekken, de kettingen en roosters die hem vervulde ‘met melancholie en afschuw’ en het ontstak in hem, zo zei hij, ‘een vuur van verontwaardiging’. Maar deze woede werd nu gevoed door feiten, en hij wilde meer. Clarkson deed een poging om met iedereen die naar Afrika was geweest te spreken. Hij interviewde hen en noteerde in zijn notitieboeken wat ze hem vertelden. Hij werkte zich door de verslagen van de douane en bestudeerde monsterrollen en logboeken. Hij bekeek rechtbankverslagen en verzekeringsrapporten.

Clarkson viel vaak in slaap boven zijn papieren, omringd door zijn onderzoekswerk. Maar aan het eind van deze periode, die jaren duurde, wist niemand méér over de slavenhandel dan

Clarkson. Hij was beter geïnformeerd dan veel van de slavenhandelaren en hun investeerders, aangezien het voor zoveel van de verschrikkingen die ze begingen nodig was om deze opzettelijk te negeren.

Je kunt een probleem dat je niet begrijpt niet oplossen. Je kunt niet leiden op een vakgebied als je jezelf daar niet volledig in verdiept hebt. Je moet je door dit doolhof heen werken. Je moet het onderwerp beheersen. Je moet diep gaan.

‘Ik heb het voordeel dat ik heb ondervonden hoe moeilijk het is om iets echt te leren kennen,’ legde Feynman uit. ‘Hoe zorgvuldig je moet zijn bij het checken van je experimenten. Hoe gemakkelijk het is om fouten te maken en jezelf voor de gek te houden. Ik weet wat het betekent om iets te weten, en daardoor zie ik hoe ze hun informatie krijgen, en ik kan niet geloven dat ze beweren dat ze iets weten. Ze hebben niet het noodzakelijke werk gedaan. Ze hebben niet de noodzakelijke checks uitgevoerd. Ze hebben er niet de noodzakelijke zorg aan besteed.’

Een dwaas geeft er niet genoeg om om het werk te doen.

Jazzlegende Miles Davis ging niet slechts naar de club om naar muziek te luisteren. ‘Ik ging naar de bibliotheek en leende partituren van al die beroemde componisten zoals Stravinsky, Alban Berg en Prokofjev. Ik wilde zien wat er allemaal gebeurde in die muziek,’ legde hij uit. Alle muziek. Oude stukken. Nieuwe stukken. De beroemde. De vreemde. ‘Kennis is vrijheid en onwetendheid is slavernij,’ zei hij, ‘en ik kon gewoon niet geloven dat iemand zo dicht bij vrijheid was en er geen gebruik van maakte.’

Het is er allemaal. Nemen we het allemaal?

De gebroeders Wright ontdekten het geheim van vliegen niet door een enkele openbaring. Het was het gevolg van talloze uren naar vliegende vogels kijken. ‘We dachten niet anders dan

dat ze gewoon een paar arme gekken waren,' herinnert een inwoner van Kitty Hawk zich. 'Ze stonden urenlang op het strand naar de zeemeeuwen te kijken; hoe ze vlogen, zweefden en naar beneden doken.' Ze hadden zelfs gekeken naar hoe papier naar de grond zweefde, telkens opnieuw.

Wilburs notitieboeken zijn gevuld met tekeningen die hij maakte van vogels, observaties over de verschillen in vluchttechnieken tussen de verschillende soorten, hoe de weersomstandigheden hun vermogen om te vliegen beïnvloedden. Zijn schriften zijn gevuld met tekeningen en aantekeningen over hoe verschillende ontwerpen werkten in de windtunnel die ze bouwden. Andere mensen hadden uiteraard ook bepaalde details opgemerkt over het vliegen van vogels, maar niemand had ooit meer tijd besteed aan heel aandachtig kijken naar de techniek van het vliegen en de vleugels.

Dat is het verschil.

We kijken allemaal door een donker glas, maar dan van heel dichtbij. Die extra blik, dat extra uur van vogels kijken, nog een ontleding, nog een boek, nog een invalshoek, nog een keer een overpeinzing; het is deze 'nog een keer' die belangrijk wordt.

Je moet er de tijd voor nemen.

Er valt altijd meer te leren.

Altijd iets nieuws.

Ga ernaar op zoek.

Trap er niet in

Er was een tijd dat basketbalspeler Kyrie Irving er zeker van was dat de aarde plat was. Hij zag er wat over op internet en was overtuigd. ‘Het is echt waar, het staart ons recht in het gezicht,’ zei hij, waarbij hij verwees naar de wetenschappers die beweren dat de aarde rond is. ‘Ze liegen tegen ons.’ Irving deed er nog een schepje bovenop en begon zelfs te twijfelen of de aarde wel om de zon draaide.

Het is daardoor niet verrassend dat Irving vervolgens door geklets op internet overtuigd raakte dat inentingën gevaarlijk waren en hij weigerde om te worden ingeënt tegen het coronavirus tijdens een wereldwijde pandemie. Deze beslissing kostte hem bijna een heel basketbalseizoen. Daarna viel hij voor misschien wel een van de oudste en gevaarlijkste samenzwerings-theorieën die er zijn, namelijk het idee dat joden de wereld beheersen, toen hij een belachelijk afgrijselijke documentaire plus een filmpje van Alex Jones aanbeval. Toen men aan hem vroeg om zijn antisemitisme te ontkennen, antwoordde Kyrie: ‘Elk etiket dat je op me plakt, kan ik verwerpen, omdat ik studeer. Ik ken het Oxford-woordenboek.’

Nou, dat verklaart alles.

Het probleem is niet dat Kyrie Irving dom is. Veel mensen zijn dom en leven gewoon hun leven. Het probleem is dat Kyrie Irving er zo van overtuigd is dat hij slim is – slimmer dan ieder-

een in feite – dat hij een heel gemakkelijk doelwit is. Een doelwit voor flauwekul. Een doelwit voor extremisten. Een doelwit voor samenzweringstheorieën. Een doelwit voor oplichters.

‘Als je ijdel bent,’ zei Angela Merkel, ‘kun je worden verleid.’

Met andere woorden, je kunt voor de gek worden gehouden en in een dwaas veranderen.

Kyrie Irvings woorden kwamen hem duur te staan. Hij vernietigde een van de meest getalenteerde teams in de geschiedenis van basketbal en hij verloor zijn deal met Nike over deze strijdpunten. Maar het publiek leed er ook onder. Domheid, net als het coronavirus en andere ziektes die zo spottend worden ontkend, is besmettelijk. Domme mensen infecteren en creëren andere domme mensen die domme dingen doen met wat ze hebben ‘geleerd’.

Een van de dingen die Marcus Aurelius zei dat hij van Rusticus had geleerd was het inzicht om ‘niet voor iedere gladde praatjesmaker te vallen’. Van hem moet Marcus ook hebben geleerd om ‘onbezonnenheid en lichtgelovigheid te vermijden’.

In dat opzicht had iemand Kyrie Irving hiervoor kunnen behoeden.

Velen van ons hadden ook kunnen worden behoed.

We trappen in samenzweringstheorieën. Er wordt ons geld afgetrosgeld. We steunen mensen die overduidelijk zwendelaars zijn. We nemen opgewonden deel aan bevestigingen. We proberen wondermiddelen. We trekken overhaaste conclusies. We nemen aan dat we een ingewikkeld onderwerp waar we letterlijk slechts twee minuten over hebben nagedacht, begrijpen.

Het is altijd al zo geweest.

De sirenen in de *Odyssee* zongen niet slechts prachtige liederen die de zeelui van hun koers deed afwijken. Ze spraken verleidelijk tegen hen, vertelden ieder van hen wat ze wilden horen, beloofden hun geheime kennis, waardoor de zeelui

steeds dichterbij de klippen kwamen waarop ze te pletter zouden slaan.

De geschiedenis laat ons zien hoe dit telkens weer gebeurt. 'De mensheid wordt, in alle tijden, met hetzelfde aas gevangen,' stelde David Hume in 1752 vast. 'Dezelfde trucjes, die telkens weer worden geprobeerd, lokken hen nog steeds in de val.'

Niet alleen dwazen, maar ook heel erg slimme mensen trappen erin.

Steve Jobs en Gandhi geloofden beiden in kwakzalvers en het medisch advies dat ze gaven. Sir Arthur Conan Doyle, de schepper van Sherlock Holmes, viel op fameuze wijze voor de Cottingley-elfjeshoax door te geloven dat er fotografisch bewijs was van elfjes. Mary Todd Lincoln, First Lady ten tijde van het presidentschap van Abraham Lincoln, wilde wanhopig graag geloven dat mediums haar konden helpen communiceren met de kinderen die ze had verloren. Ze hield zelfs seances in het Witte Huis. Tweevoudig winnaar van de Nobelprijs Linus Pauling werd ertoe verleid om hoge doses vitamine C te promoten ter behandeling van kanker. Elon Musk, die eens zo goed was in het bespeuren van flauwekul als hij die van bureaucraten, advocaten en zelfs zijn werknemers hoorde, valt nu voor de propaganda die Russische geheim agenten twitteren en links van waardeloze websites.

We drinken het vergif. We accepteren de theorie, de truc, het grote controversiële idee dat alles verklaart!

Waarom? Omdat we willen dat het waar is.

Daarom zijn we allemaal zo kwetsbaar; niet slechts voor domme, nieuwe overtuigingen, maar voor wat het domme deel van ons al denkt. En slechte acteurs zijn allemaal maar wat graag bereid om ons te helpen bij dit zelfbedrog.

In de oudheid waren de sofisten het soort gladde praters voor wie Marcus Aurelius had geleerd op zijn hoede te zijn. Ze debatteerden om er hun brood mee te verdienen. Ze vertelden de

menigte de ene dag het ene en de volgende dag vertelden ze een andere menigte het tegenovergestelde. Ze waren voor domme mensen het idee van slimme mensen, en ze waren experts in dwazen hun tijd en geld afhandig maken. Ze doen tegenwoordig nog steeds zaken en bieden hun waren aan op tv en social media, manipuleren algoritmes, en profiteren van woede, verwarring en misinformatie, net als vroeger.

Er zijn altijd charlatans en kwakzalvers geweest. Er zijn altijd cultleiders en goeroes geweest. Ze verkopen wat wij graag zouden willen dat werkelijkheid is. Ze beloven dat we onze werkelijkheid kunnen manifesteren. Dat we ons voor een bepaald bedrag kunnen verlossen van onze zonden, dat ze ons in de hemel kunnen krijgen of dat ze ons rijkdom kunnen bezorgen als we gewoon hun eenvoudige regels volgen... als we hun eerdere veroordeling over het hoofd zien... als we gewoon de geheime formule kopen... als we gewoon de opvallende inconsistenties, de dubieuze motieven en het gezond verstand negeren.

Een van de geheimen om rijkdom te vergaren is om juist niet te vallen voor oplichterij of het nemen van de kortere weg. Het merendeel van de onderzoeken laat zien dat de gemiddelde investeerder het beter doet als ze ophouden met nadenken over hoe ze de markt te slim af kunnen zijn en gewoon passief investeren in verschillende indexfondsen. Maar de glinsterende beloften van rijkdom, van enorme of onmiddellijke opbrengsten, zijn moeilijk te weerstaan. Wijs is degene die weet wat te mooi is om waar te zijn, wat redelijk en realistisch is. Een dwaas raakt opgewonden als hij of zij een e-mail krijgt van een Nigeriaanse prins, of wanneer een vriend hem of haar uitnodigt om deel te nemen aan een dubieus gelaagd marketingproject, of wanneer ze een presentatie zien voor de nieuwste hype. Ze kunnen een oneerlijk spel niet van een echt onderscheiden, een opwindende mogelijkheid onderscheiden van iets wat te mooi is om waar te zijn.

Daarom luidt het gezegde: een zot en zijn geld zijn haast gescheiden. Het lukt hem ook niet om erg lang vast te houden aan zijn waardigheid of gezond verstand.

De sofisten hadden collega's die helaas ook nog steeds hier zijn. Dit waren de demagogen, de opruiers die er erg goed in waren om het gewone volk ervan te overtuigen dat het stelsel gemanipuleerd werd en dat alleen zij de oplossing hadden. 'De demagoog,' zo legde James Fenimore Cooper in 1838 uit, 'is meestal geslepen, een lasteraar van anderen, een professor in bescheidenheid en ongeïnteresseerdheid. (...) Een man die handelt op achterafgelegen plekken, en openlijke en manhaftige onthullingen van zijn koers vermijdt. Hij noemt schurken heren, en heren volk, doet een beroep op passies en vooroordeelen in plaats van op de rede, en is in alle opzichten een man van intriges en bedrog, van geslepenheid en sluw management.'

Klinkt dat bekend?

De Atheners hadden Cleon, en de Romeinen hadden Catilina. In Montaignes tijd waren er de *piagnoni* die boeken verbrandden en ketters vervolgden. Duitsland had zijn Hitler en Italië zijn Mussolini. In dezelfde tijd brachten de Verenigde Staten priester Coughlin en Huey Long voort. Tegenwoordig hebben we Orbán in Hongarije en Netanyahu in Israël. In Amerika hebben we een reality-tv-ster die drie keer getrouwd is geweest, zes keer failliet is gegaan, en die evangelische christenen ervan overtuigt dat hij hun redder is. Ook overtuigt hij de arme, onderdrukte en ongeschoolde mensen ervan dat hij – wiens vader honderden miljoenen dollars aan hem gaf en aan verschillende touwtjes trok zodat hij werd toegelaten tot een prestigieuze universiteit – hun wapen is tegen de 'elite'.

Door de eeuwen heen zijn er altijd prekers en mystici, politici en entertainers, ondernemers en marketeers geweest die hebben uitgevogeld hoe ze mensen kunnen bespelen, hoe ze hen

ervan kunnen overtuigen dat ingewikkelde problemen eenvoudig zijn en eenvoudige problemen ingewikkeld en dat zij, de boosaardigen of die verkeerd begrepen worden, de enigen zijn die de waarheid kennen.

Soms zijn de kansen die deze mensen verkopen niet geheel waardeloos. Misschien zit de huizenmarkt echt in de lift, misschien is een bepaalde technologie echt heel belangrijk. Charisma is een gevaarlijk wapen... en het voelt goed om ergens in te geloven. Soms zijn de klachten waarop wordt gehamerd gegrond. De ravage van de Eerste Wereldoorlog en de depressie in de jaren dertig van de vorige eeuw creëerden omstandigheden waardoor er halverwege de twintigste eeuw zoveel van die demagogen opstonden. Het stelsel wordt op zoveel manieren gemanipuleerd.

Maar dit is nooit het hele verhaal.

Zelfs als we slim zijn, zelfs als we succes hebben, kunnen we nog steeds het doelwit zijn. Plato werd herhaaldelijk beetgenomen door Dionysius, een slimme tiran die Plato ervan overtuigde dat hij geïnteresseerd was in democratie, terwijl hij eigenlijk slechts Plato's reputatie wilde afpakken. Seneca viel voor de charme van Nero, voor de oudste leugen die er bestaat in de wereld, dat mensen kunnen veranderen. Hij trapte ook in de verwachting waarmee we onszelf allemaal voor de gek houden, namelijk dat wij degenen zijn die hem kunnen veranderen.

Malcolm X bekeerde zich tot de islam toen hij in de gevangenis zat, en de veelvuldige onrechtvaardigheden en hypocrisie van het Amerika van die tijd maakten hem vatbaar voor de argumenten van de Nation of Islam. Het probleem was dat de groep een cult was en zijn eigen hypocrisie had. Hij werd een demagoog, preekte over afscheiden en geweld, alsof deze de tijdloze problemen van ras en religie konden oplossen. In 1961 werd George Lincoln Rockwell, hoofd van de Amerikaanse

nazipartij, uitgenodigd door de Black Muslims om Malcolm te zien spreken. In hetzelfde jaar sprak Malcolm zelf in het geheim af met de leiders van de Ku Klux Klan in Atlanta. Deze extremisten bevonden zich op politiek vlak aan het compleet tegenovergestelde uiterste, maar hun tactieken en verleiding, en op een bepaalde manier wat ze verkochten, waren hetzelfde.

‘Wat je moet begrijpen over ieder van ons in de Black Muslims was dat iedereen voor de volle honderd procent geloofde in de goddelijkheid van Elijah Muhammad,’ legde Malcolm later uit. ‘We geloofden echt dat God, in Detroit overigens, hem les had gegeven.’

Wat zo opvallend is, is dat jaren later de overtuigingen waarop de ergste daden gebaseerd zijn die mensen ooit tegen elkaar hebben begaan, van slavernij tot holocaust, bijna altijd ongeloflijk stom zijn. Het is niet alleen dat ze een belediging vormen en gevaarlijk zijn. Het is dat ze ook bijna kinderlijk zijn in hoe onlogisch ze zijn. Toch werden mensen telkens afgevoerd in ketenen en naar gaskamers.

Voltaire zei dat als ze je kunnen laten geloven in dwaasheden, dan kunnen ze je gruweldaden laten plegen. Daarom moeten we sceptisch blijven. Daarom moeten we voortdurend onze overtuigingen opnieuw bekijken.

Het siert Malcolm X dat hij uiteindelijk de mooie praatjes doorzag en zich eerst tegen Elijah Muhammad keerde (die het geloof van zijn volgers had uitgebuit voor persoonlijk gewin en talloze buitenechtelijke affaires had), en uiteindelijk, tijdens een bezoek aan Mekka in de laatste maanden van zijn leven, zich afkeerde van de haatzuchtige en samenzweringstheorieën die zijn begrip van de wereld hadden vervormd.

Dat is ongelooflijk moeilijk om te doen.

Wie wil toegeven dat hij of zij voor de gek is gehouden?

We moeten absoluut ‘ons onderzoek doen’ – om de term die

populair is onder de mensen die in samenzweringstheorieën geloven maar eens te gebruiken – maar daarmee bedoelen we écht onderzoek doen. Zoals stukken van geloofwaardige auteurs over een onderwerp lezen, een heleboel. Echt nadenken, niet iets wat op nadenken lijkt. Stel echte vragen, in plaats van ‘slechts vragen te stellen’. Luister naar de antwoorden. Accepteer dat we het bij het verkeerde eind kunnen hebben. Leer nieuwe dingen. Een podcast geeft je niet voldoende informatie over een onderwerp!

We moeten altijd waakzaam zijn voor flauwekul, die tegenwoordig op manieren kan worden verspreid die mensen in de oudheid zich niet hadden kunnen voorstellen. We worden belegerd door onwaarheden die ontworpen zijn om in te spelen op onze vooroordelen, om ons te vermoeien, om ons vermogen om te zien wat zich overduidelijk recht voor onze neus bevindt uit te putten.*

Want intelligentie is niet alleen nuttig voor het oplossen van de mysteries van het universum of voor het creëren van baanbrekende inzichten. Ze dient ook meer praktische doelen. Om je uit culten te houden en uit de buurt van oplichters. Om je te helpen doorzien wat er wordt verkocht, om verder te kijken dan die aantrekkelijke, geruststellende en opwindende overtuigingen die je worden aangeboden.

Het is geduld en scepsis in plaats van onbezonnenheid en lichtgelovigheid.

Dit is wijsheid.

Val niet voor de gladde praatjesmakers en sluwe verkopers.

Negeer de sirenen en de verleidelijke verhalen.

Houd jezelf niet voor de gek.

---

* Kunstmatige intelligentie is erg intelligent, maar het brengt ook complete onzin voort.

Begrijp mensen

Socrates was dapper en vocht eervol in de Peloponnesische Oorlog.

Hij was briljant, bracht filosofie op aarde vanuit de hemel.

Hij was ook behoorlijk irritant.

Hoewel veel van zijn indringende vragen verder leven in zijn filosofische dialogen, konden ze niet erg leuk zijn geweest voor de echte mensen aan de andere kant ervan.

Geen onderwerp was verboden terrein voor Socrates. Dat gold ook voor mensen. Hij stelde vraag na vraag, totdat zijn gesprekspartners – slachtoffers – soms geheel vernederd waren. En wat werd hier precies mee bewezen? Wat had Socrates zelf stellig verklaard in deze uitwisselingen? Voor welke standpunten had hij gekozen?

Aha, dat was de truc van zijn methode!

Het is ironisch dat Socrates overkwam als een betweter, maar dat was eigenlijk wat hij was.

Hij was ook een beetje vreemd. Hij had geen echte baan. Hij hing rond op de markt en in het gymnasium. Hij luierde wat in de stad en was zich totaal niet bewust van de wrevel die dit vast en zeker opriep. Wat nog irritanter was, was dat hij scheen te denken dat zijn levensstijl superieur was aan die van de hardwerkende, ‘normale’ Atheners die gewoon hun leven leefden. Bovendien probeerde hij hun kinderen over te halen om meer te zijn zoals hij.

Socrates zei dat hij de ‘horzel’ van zijn land was... maar mensen houden niet van steekvliegen.

In 399 v.Chr. sloegen ze hard terug en werd hij gearresteerd op beschuldiging van goddeloosheid en het corrumperen van de jeugd. Het enige verrassende van zijn arrestatie was dat het een verrassing voor Socrates leek te zijn. De man die twijfelde aan de goden, die tussen ouders en hun kinderen kwam, had deze reactie niet zien aankomen.

En toch, zelfs na zijn veroordeling, was nog niet alles verloren voor Socrates. Hij kreeg de kans om te spreken tijdens zijn rechtszaak dus hij had zijn familie kunnen vragen om voor hem om genade te smeken. Hij had kunnen vragen om verbanning of een hoge boete. Hij had kunnen laten zien dat hij in elk geval iets geleerd had van de ervaring, dat hij misschien bereid was om sommige van zijn methodes en keuzes te herzien.

In plaats daarvan stelde Socrates aan deze boze rechtbank voor dat ze hem een pensioen gaven, dezelfde eer die werd gegeven aan topsporters of oorlogshelden. ‘Ik heb niet de schaamteloosheid of neiging om jullie toe te spreken zoals jullie graag zouden willen dat ik jullie toesprak,’ zei hij tegen de mensen die zijn lot in hun hand hielden, ‘door te huilen, jammeren en te klagen en veel dingen te zeggen en doen waarvan jullie gewend zijn die van anderen te horen, en welke, zo moet ik zeggen, mij onwaardig zijn. (...) Ik sterf liever door te spreken zoals ik gewend ben, dan dat ik op jullie manier spreek en leef.’

Was dat dapper? Absoluut. Was dat ook dom? Ja.

De Atheners hadden geen zin om hem af te betalen, maar ze hadden er geen problemen mee om hem te doden.

Een kleine meerderheid van de vijfhonderd juryleden had ervoor gestemd om Socrates te veroordelen. Echter, nadat de wijste man in Athene de jury had toegesproken, stemde een grotere meerderheid voor de gifbeker.

Hoe slecht heb je de sfeer aanvoeld om een jurylid die net had gestemd om je vrij te spreken – die een eed had afgelegd om onpartijdig te zijn – te laten denken dat je ter dood veroordeeld moet worden?

‘Hoe meer ik over Socrates lees,’ zei de Britse historicus Macaulay, ‘hoe minder ik me erover verwonder dat ze hem hebben vergiftigd.’ Socrates was briljant, maar hij miste de sociale vaardigheid en intelligentie. Uiteindelijk was het dit en niet zijn zogenaamde ‘misdaden’ die zijn lot besliste.

Iemand zei eens over auteur Gertrude Stein dat ‘ze personen kenden, maar geen mensen’. Misschien was dit ook Socrates’ probleem. Hij begreep de menselijke conditie, maar was zich geheel niet bewust van zijn effect op mensen. De wijze man was, in dit opzicht, enigszins een dwaas.

Als iemand arrogant en onhebbelijk is, zich totaal niet bewust van de problemen waar hij of zij zichzelf in brengt en de controversies en beledigingen die hij of zij veroorzaakt, beschouwen we die persoon niet als erg slim.

Toch vergeven we om de een of andere reden vaak zeer briljante mensen als ze hetzelfde doen. De verstrooide professor. De hooghartige schrijver. De onnozele wetenschapper. De ingenieur die zich als superster gedraagt maar geen vrienden heeft. De succesvolle zakenman die wordt opgelicht.

Hoe slim is iemand zonder sociale vaardigheden? Hoe effectief kan hij of zij zijn?

Sociale intelligentie is een vaardigheid net als alle andere. Het is iets wat je bereikt met hard werken en door ervaring. Sommigen hebben deze intelligentie leren beheersen. De geschiedenis is vol voorbeelden van mensen die haar aanwenden. De geschiedenis is ook vol met voorbeelden van mensen die haar niet gebruikt hebben en er daardoor een zootje van hebben gemaakt.

Zo is er generaal George McClellan. Zijn strategische genialiteit hielp hem niet om zijn hooghartigheid en verlammende angst te overwinnen. Plutarchus vertelt ons over hoe Cicero's grootste prestatie (het redden van de republiek) in een last veranderde, want 'men kon een vergadering van de Senaat of een openbare vergadering niet bijwonen (...) zonder te moeten luisteren naar de eindeloze herhalingen'. Dacht Elon Musk echt dat dit akkoordje met Trump anders zou aflopen dan dat het ooit voor anderen was afgelopen?

We kunnen deze klungelige, zelf veroorzaakte dingen afzetten tegen de handelingen van iemand als Benjamin Franklin.

Franklin was briljant. Ook hij bracht dingen vanuit de hemel naar de aarde (elektriciteit, nota bene!). Hij stond wijd en zijd bekend als de slimste man van zijn tijd, en hij was ook een van de beroemdste mannen in zijn tijd die door koningen van over de hele wereld werd uitgenodigd. Toch was hij in gelijke mate geliefd bij de gewone man. Ondanks zijn intelligentie en rijkdom maakte hij mensen niet jaloers. Hij wist jaren in het zakenleven door te brengen zonder veel onenigheid of dure concurrentiestrijd. In tegenstelling tot Socrates hield hij niet van discussies. Hij gebruikte zijn intelligentie om uitvindingen te doen waar gewone mensen profijt van hadden, van potkachel tot bibliotheken en brandweerkazernes. Hij hield van mensen, dus hij was in staat om belangrijke – soms enorm baanbrekende – ideeën over te dragen op een manier dat ze werden verwelkomd en gevierd.

Onze nieuwsgierigheid, ons verlangen om dingen te begrijpen, zou niet alleen moeten gelden voor de persoon die zich voor ons bevindt, maar ook naar hoe mensen functioneren in een groep. Omdat het zowel een eindeloos fascinerend onderwerp is als dat het van wezenlijk belang is om dingen voor elkaar te krijgen.

Als niemand jou aardig vindt, als je voortdurend verward bent in meningsverschillen en tegen verzet aanloopt, wat zegt dat dan over jou? Als je mensen niet begrijpt, zul je niet alleen onpopulair zijn, maar ook niet effectief!

Het kan dan zo zijn dat sommigen van ons niet zo hulpvaardig of van nature scherpzinnig zijn in het oppikken van sociale signalen, maar dat betekent alleen maar dat we extra hard moeten werken.

Het verwerven van sociale vaardigheden is een contactsport. Talloze uren op social media doorbrengen, zoals Elon Musk doet, helpt niet echt voor het ontwikkelen van je sociale vaardigheden. Het doet het tegenovergestelde. Het vervormt onze menselijkheid en maakt het moeilijker om met anderen een band te krijgen. Rijkdom en succes kunnen ons tot op zekere hoogte vrijstellen van sommige sociale verplichtingen, maar het is gevaarlijk voor je als je ophoudt met om anderen te geven.

Een klootzak zijn is een slechte strategie, maar sociale scherpzinnigheid is meer dan hoe je anderen behandelt. Het is ook je vaardigheid om te zien en te begrijpen hoe anderen handelen in relatie tot jou; wat belangrijk is voor motivatie en het onderscheiden van motieven. Niemand is gemakkelijker voor de gek te houden dan een narcist, omdat niemand duidelijker is in wat hij of zij wil horen.

Socrates was dapper en leefde naar zijn principes. Zijn straf was niet eerlijk. Irritant zijn zou geen misdaad moeten zijn, en de regerende burgers van Athene gedroegen zich als watjes, niet in staat om met de vragen om te gaan van een man die alleen maar mensen wilde helpen de waarheid te ontdekken.

Maar toch, zoveel lijden had kunnen worden voorkomen! Met een beetje meer slimheid en meer zelfbeheersing had Socrates kunnen blijven doorgaan.

Een citaat dat vaak wordt toegeschreven aan Andy Warhol zegt dat kunst – in het bijzonder grensoverschrijdende kunst – draait om waar je mee weg kunt komen.

Socrates kwam er niet mee weg.

De wereld raakte hem vroeg kwijt. Zijn familie verloor hem vroeg.

We zijn er allemaal dommer door.

We negeren sociale dynamieken op ons eigen risico.

Van bescheidenheid naar wijsheid...

Te weten dat je niet weet, is het beste.
Te doen alsof je weet wanneer je niet weet, is een ziekte.
Wanneer je deze ziekte als een ziekte herkent, zul je er vrij
van zijn.
De wijze is vrij van deze ziekte;
omdat hij deze ziekte als een ziekte herkent, is hij er vrij van.

– TAO TE TJING

Uit: *De weg van Lao-Tse*, vertaald door John Willemsens

We moeten niet te hard oordelen over dwazen; ze hebben het meestal niet zo prettig. Ook zijn ze zich er niet van bewust welke wijsheid ze missen. Iemand heeft hen in de steek gelaten. Iemand heeft misbruik van hun goedgelovigheid gemaakt.

Hoewel de Bijbel hard kan zijn over dwazen, had Jezus veel sympathie voor hen. In het bijzonder voor degenen die, zoals Plato het omschreef, tegen hun wil in waren afgesneden van de waarheid.

‘Zoals alle mensen met een dichterlijke aard, hield [Jezus] van onwetende mensen,’ schreef Oscar Wilde vanuit zijn gevangenis. ‘Hij wist dat er in de ziel van iemand die onwetend is altijd ruimte is voor een groot idee. Maar hij kon domme men-

sen niet uitstaan, in het bijzonder degenen die dom waren gemaakt door hun opleiding; mensen die vol meningen zaten waarvan ze er geen een begrepen. Dit was een eigenaardig modern type dat door Jezus werd beschreven als iemand die de sleutel tot kennis heeft, deze niet zelf kan gebruiken, en anderen niet toestaat deze te gebruiken, hoewel de sleutel gemaakt kan zijn om de poort van het Koninkrijk van God open te maken.'

Het verkeerd hebben is geen zonde. Het vol overtuiging fout hebben? Dat is een probleem. Dat is het verschil tussen onwetendheid en domheid.

De onwetenden zijn niet half zo gevaarlijk als de zelfvoldane en arrogante idioten die vinden dat ze anderen kunnen vertellen wat ze moeten doen. Het is fanatisme dat verantwoordelijk is voor het merendeel van het kwaad in de wereld. Het zijn de fundamentalisten die de meeste schade toebrengen.

We hebben allemaal dwaze overtuigingen gehad. Sommige van onze huidige meningen blijven ook niet zo goed overeind.

Dit is niet iets om je voor te schamen. Daar gaat het nu juist om.

We moeten onze kinderachtigheid ontgroeien en ons verder ontwikkelen dan onze vooroordelen en ons ego. We willen niet alleen kennis verwerven, maar ook zelfkennis. We willen niet slechts de feiten kennen maar ze ook begrijpen.

Onwetendheid valt op te lossen... maar het vereist dat je eerst het probleem toegeeft.

Je kunt niet leren als je denkt dat je iets al weet.

Je kunt niet leren als je denkt dat je alles weet.

Je kunt niet beter worden als je denkt dat je perfect bent.

We moeten bescheiden zijn. We moeten openstaan.

We moeten willen groeien, worden uitgedaagd, er moeten vragen aan ons worden gesteld.

Dat is de sleutel tot wijsheid.

DEEL 3

DE APOTHEOSE

(HET GODDELIJKE AANRAKEN)

Kennis komt, maar wijsheid blijft hangen,
En ik hang rond aan de kust,
En het individu verlept, en de wereld
is steeds meer.

– TENNYSON

We zijn allemaal gelijk als we worden geboren... en dan ontdekken sommigen van ons filosofie. Sommige mensen proberen geld te verzamelen, anderen ervaring. Sommigen vormen hun lichaam, anderen kweken wijsheid. Ze spreken met de doden. Ze doen het werk. Ze bereiken inzicht, vrede en begrip. Ze onderscheiden zich van de menigte. Ze verzetten zich tegen de stroom, ze varen hun eigen koers. Hier is moed voor nodig. Hier is discipline voor nodig. Dat is wat ervoor zorgt dat ze groots zijn. Dit is hoe we rechtvaardigheid in deze wereld krijgen. Benutten we de slimste geesten die ooit hebben geleefd? Gaan we op

zoek naar de waarheid? Stellen we onszelf en onze aannames op de proef? Beginnen we aan deze reis waar nooit een einde aan komt? We moeten vechten voor verlichting, tegen cynisme en wanhoop. We moeten geduldig zijn. We moeten zien wat er echt is. We moeten ons potentieel bereiken. We moeten delen wat we hebben geleerd, het gebruiken en erdoor vooruitkomen.

Gewiekst, verstandig, bekwaam, sterk...

Op latere leeftijd bezocht Leo Tolstoj een stam die verafgelegen in het noordelijke deel van de Kaukasus woonde, daar waar Oost-Europa overgaat in Azië. Toen Tolstoj verhalen vertelde over helden uit de oudheid, onderbrak het opperhoofd hem en vroeg waarom hij niet had gesproken over de ‘beroemdste generaal en heerser ter wereld’.

De man had het over een groot aantal overheersers kunnen hebben, die verheven figuren die eeuwenlang hele continenten hadden herschappen naar hun beeld. Maar de held over wie deze man in het verafgelegen gebied ver weg van de beschaving wilde horen was een Amerikaanse president die langgeleden was gestorven... een man die Tolstoj nooit had ontmoet, wiens portret deze stam nog nooit had gezien, die de stamleden slechts kenden uit de flarden legendes en mythen die ze hadden gehoord.

Vertel ons over de man die zich op wist te werken vanuit het niets, zeiden ze, de man met ‘de stem van de donder’ en ‘daden die zo stevig waren als een rots’.

Ze wilden alles leren over Abraham Lincoln.

Waarom?

Omdat deze mensen die zo afgelegen woonden intuïtief leken te begrijpen, zo voelde Tolstoj aan, dat ‘van alle grote helden

en staatsmannen in de geschiedenis Lincoln de enige, echte reus was'. Dat Lincoln in wijsheid, karakter en morele kracht Alexander, Caesar en Napoleon oversteeg. 'Lincoln was een man op wie een natie terecht trots kon zijn,' schreef Tolstoj later. 'Hij was een Christus in het klein, een heilige van de mensheid, wiens naam duizenden jaren zal voortleven in de legendes van toekomstige generaties. Zijn genialiteit is nog steeds te sterk en krachtig voor het gewone volk om te begrijpen, net als de zon te heet is als het licht rechtstreeks op ons gericht wordt.'

Toch groeide deze man op in een primitieve hut in de binnenlanden van Amerika. Hij leefde in iets wat amper een huis kan worden genoemd. Het verschilde niet erg veel van wat de leden van die stam zullen hebben gekend.

Er waren geen speciale scholen of privéleraren voor de jonge Abraham Lincoln. Zijn formele opleiding zou minder dan een jaar duren. Er was gewoonweg geen gelegenheid voor. In plaats van hem naar de universiteit te sturen, verhuurde zijn vader hem aan boerderijen in de omgeving. Het was keihard werken: boomstronken verwijderen, zaden planten, beesten verzorgen, hekken maken, houthakken, geld bijeenrapen om te kunnen overleven op een wilde, keiharde plek.

Hij werd niet in een rijk gezin geboren. Zijn familie bezat geen smaragdmijn of enorme landgoederen die zijn naam droegen. Zijn grootvader was voor de ogen van zijn gezin door een groep Native Americans vermoord. 'De schreeuw van de panter vulde de nacht met angst,' schreef Lincoln. 'En de beren aasden op de zwijnen. De mens mat niet alleen zijn krachten met de wildernis, maar ook met de maatschappij; het gezin Lincoln werd herhaaldelijk opgelicht door landspeculanten en rijke mensen.

Toen Abraham Lincoln jaren later werd gevraagd om een omschrijving te geven van zijn jeugd, zei hij dat de hele geschie-

denis van zijn familie kon worden samengevat in een enkele zin van dichter Thomas Gray: ‘De korte en eenvoudige analen van de armen.’

Montaigne had Latijn geleerd als moedertaal. Lincoln kende in zijn jeugd niemand die ook maar een woord Latijn kon lezen. Hij herinnerde zich met een lach dat een man die in hun provinciaalse wereld Latijn sprak voor ‘tovenaar werd aangezien’. Montaigne had een afspraak met een leraar die hem toestond om dingen te lezen die niet tot het curriculum behoorden. Lincolns vader, die niet eens zijn eigen naam kon schrijven, had een hekel aan het feit dat zijn zoon las. Hij vond dat het afleiding en verwennerij was, en soms maakte hij Lincolns kostbare boeken kapot, gewoon uit kwaadaardigheid.

Lezen was een manier voor de jongen om te ontsnappen aan een onderdrukkend bestaan, zijn eerste blootstelling aan een wereld die groter was dan die van hem. ‘Ik ben niet van plan om altijd te graven, dieren te voeren, maïs af te halen, hekken te bouwen en dergelijke,’ zei hij tegen een familie vriend. Hij bleef lezen... ongeacht hoeveel slaag hij hierdoor van zijn vader kreeg.

‘Na zijn twaalfde heb ik Abe nooit meer zonder een boek gezien,’ zei een neef. ‘Hij las alle boeken die hij maar te pakken kon krijgen,’ herinnerde zijn stiefmoeder zich. ‘Hij las vlijtig; ging vroeg naar bed en stond weer vroeg op om te lezen.’ Na het werk pakte hij een stuk maïsbrood uit het keukenkastje, plofte in een stoel en las urenlang. Ze keek hoe deze slungelige jongen, uitgeput van het werk op de boerderij, niet alleen las, maar dat hij, als hij bij een bijzonder treffende passage kwam, deze opschreef en herschreef om zo de woorden door zijn vingers te voelen gaan. Het brak haar hart toen ze zich geen papier konden veroorloven, maar dat maakte Lincoln niets uit. Hij schreef in plaats daarvan de passages op oude houten planken. Het was niet het mooiste proces, maar het werkte wel. Zo

kwamen de dingen die hij las en hoorde ‘vast te zitten in zijn hoofd. (...) Hij verloor nooit een feit of zijn begrip ervan.’

‘Ik kan me herinneren dat ik naar mijn kleine slaapkamer ging,’ vertelde Lincoln eens, ‘nadat ik de burens over een avond had horen praten met mijn vader, en dat ik een groot deel van de nacht heen en weer liep om de precieze betekenis te begrijpen van sommige van hun, voor mij, onbegrijpelijke gezegden. Ik kon niet slapen, hoewel ik het vaak probeerde, als ik op zo’n zoektocht was naar een idee, totdat ik het begreep. En als ik dacht dat ik het begreep, was ik niet tevreden totdat ik het uittentreuren had herhaald en het had omgezet in een taal die eenvoudig genoeg was, zo dacht ik, zodat iedere jongen die ik kende het zou begrijpen.’

Misschien was het dit inspannende proces dat er in eerste instantie toe leidde dat Lincoln een metafoor ontwikkelde over hoe zijn hersenen werkten. ‘Mijn hersenen zijn als een stuk staal,’ zou hij later tegen een vriend zeggen, ‘het is erg moeilijk om er iets in te krassen, en daarna is het bijna onmogelijk om het er weer vanaf te krijgen.’ Net als Cleanthes, was Lincoln een langzame leerling, maar hij vergat niet wat hij had geleerd; en dat is een machtige combinatie.

Niet dat de man zelf van staal was gemaakt. ‘Alles wat ik ben of ooit hoop te zijn, heb ik van mijn moeder gekregen,’ zei hij over de lieve, liefhebbende vrouw die stierf toen hij negen was. Toen ze haar kinderen bij zich riep op haar sterfbed, waren haar laatste woorden dat ze ‘goed en aardig moesten zijn (...) voor elkaar en voor de wereld’. Hij was ook het product van zijn liefdevolle stiefmoeder, die bij het gezin Lincoln introk en de kinderen wild aantrof in een keet. Zij was het die hen in bad deed, die de tederheid en genegenheid verschaft die hielp bij het vormen van een man die ver afstond van de wijdverbreide wreedheid in zijn tijd.

Een boek dat Lincoln herhaaldelijk las was *Lessons in Elocution*, geschreven door William Scott, dat zijn stiefmoeder had meegebracht. Het stond vol zinnen die hij niet alleen op de planken kraste, maar ook in zijn ziel. Er was een stukje in Grays boek over de annalen van de armen. In een andere passage in Scotts boek stond: 'Je moet van leren houden als je je ergens meester van wilt maken.' 'Van een man die bekend is met de geschiedenis kan worden gezegd, tot op zekere hoogte, dat hij geleefd heeft vanaf het ontstaan van de wereld.' 'Doe niet aan leedvermaak en behandel ook nooit het gemeenste insect met moedwillige wreedheid.'

Zijn opleiding was niet iets wat hij cadeau kreeg, maar iets waarvoor hij vocht en wat hij aan zichzelf gaf. Een vriend omschreef hem als een 'koppige' lezer. Hij gaf een onderwerp of een auteur niet zomaar op omdat het moeilijk was. 'Haal boeken,' zei Lincoln eens, 'en lees en bestudeer ze totdat je de basis ervan begrijpt. Dat is het belangrijkste.' Hij zou nooit zo belezen zijn als zijn leeftijdsgenoten die naar Harvard of West Point konden gaan. Er waren sommige toneelstukken van Shakespeare die hij nooit zou lezen, legde hij uit, maar de toneelstukken die hij had gelezen, had hij net zoveel gelezen als andere mensen.

Zijn liefde voor leren ging samen met zijn uithoudingsvermogen. Hij bezat een geestelijke discipline om de oordelen van de mensen om hem heen te absorberen en een lichamelijke discipline om het marginale leven waarin hij was geboren te verdragen. Hij maakte een afspraak met zijn burens dat als er een boek beschikbaar was op een paar dagen lopen, hij ernaartoe zou gaan om het te lezen. Lezen betekende toen kilometers lopen, zelfs na al die uren in het veld.

'Ik kan meer dan anderen tillen,' zei hij nog steeds toen hij president was. 'Toen ik jong was, verloor ik nooit een worstel-

partij,' zei hij over zijn worstelvaardigheden. Slechts een paar dagen voor zijn dood en na een lange dag van handen schudden, deed een zesenvijftigjarige Lincoln een groep soldaten verstoeld staan toen hij een bijl van ruim drie kilo oppakte aan het handvat en het langdurig met gestrekte arm voor zich uit hield, parallel aan de grond, helemaal stil. Geen van de jongere mannen kon dit staaltje van een voormalige hekkenbouwer evenaren. 'Een man met een minder gehard lichaam,' stelde een vriend vast, 'zou bezwijken zijn onder de enorme last die op hem drukte gedurende die vier jaar die werden gekenmerkt door staatshoofdzorgen die hun gelijke niet kennen in de geschiedenis.'

Hoewel hij tijdens het lezen in zijn jeugd door vele verre landen en alle eeuwen van het verleden had gereisd, was Lincoln negentien jaar oud toen hij zijn eerste reis door het snelgroeïende land maakte. Drieëntwintig eeuwen eerder was Herodotus onder de indruk geweest van de manier waarop de Babyloniërs boten hadden gebouwd om op de rivier de Eufraat te kunnen handelen. Hij had verstoeld gestaan hoe deze boten vervolgens uit elkaar gehaald werden en dat de onderdelen ervan verkocht werden zodra ze de plaats van bestemming hadden bereikt. Twee keer deed Lincoln hetzelfde op een reis over de Mississippi toen hij van Illinois naar New Orleans reisde via Memphis, Vicksburg, Natchez, St. Louis en Baton Rouge. Zijn houten boten van viereenhalf bij twaalf meter werden hergebruikt voor woningen, terwijl hij een groot deel van de reis naar huis liep. Onderweg sloeg hij struikrovers van zich af en hoorde nieuwe talen (Creools, Frans, Spaans). Hij zag grote rijkdom en grote armoede, enorme gebouwen en nieuwe technologie.

Hoe kon hij vermoeden dat het deze innige relatie met de 'Vader der Wateren' hem kennis opleverde om een strategisch plan te ontwikkelen voor het winnen van de Amerikaanse Bur-

geroorlog? Of dat het gedoe om zijn boot los te krijgen in New Salem hem zou inspireren om een patent aan te vragen voor het tillen van boten op de rivier, en hij zo de enige Amerikaanse president werd die patent op iets had?

Maar dat is wat een opleiding is: het planten van zaadjes die we later kunnen oogsten.

Er is misschien geen wereldleider die ooit zoveel beroepen heeft gehad als Lincoln. Naast het werk op de boerderij in zijn jeugd, werkte Lincoln onder andere als opzichter, ambtenaar bij de verkiezingen, winkeleigenaar, platbodemkapitein, kapitein bij het burgerleger, postdirecteur, advocaat in een stadje op de prairie, plaatselijke wetgever en arbeider in een zaagfabriek.

Op slechts drieëntwintigjarige leeftijd besluit Lincoln, die geen 'idiot' wil zijn, om de publieke zaak te dienen door zich verkiesbaar te stellen voor het staatsparlement van Illinois. Hoewel hij verliest, ontmoette hij daar de eerste van zijn vele mentors, onder wie John T. Stuart, die hem toestond een aantal van zijn wetboeken te lenen. Zoals altijd was hij een ijverige student.

'Als je een advocaat wilt zijn,' zei Lincoln later tegen een jonge man, 'besteed dan geen aandacht aan de plek waar je je bevindt, of de persoon met wie je bent. Zorg ervoor dat je de boeken bemachtigt, ga ergens zitten en lees ze zelf. Dat zorgt ervoor dat je sneller advocaat wordt dan alle andere manieren.'

Hij werkte de volgende vijfentwintig jaar als advocaat. Hoewel hij veel uit de boeken leerde, was het Lincolns ervaring in de rechtbank en het juridisch systeem die hem vormden als advocaat en als leerling van menselijke ervaring. Tussen 1837 en 1860 werkte hij aan meer dan vijfduizend zaken. Hij behandelde testamenten en aktes, zaken die met smaad te maken hadden en eigendomsgeschillen. Hij verwerkte faillissementen. Hij vertegenwoordigde tot slaaf gemaakten en slavenhouders,

criminelen en onterecht veroordeelden, arbeiders die aan het spoor werkten en dagloners. Hij behandelde niet een, maar meerdere gevallen van cliënten die werden beschuldigd van bestialiteit en zeventien moordzaken (twee daarvan als aanklager). Hij pleitte voor het Hooggerechtshof. Hij bemiddelde tussen ruziënde echtgenoten.

Na een enkele termijn in het Congres van 1847 tot 1849 keerde Lincoln terug naar zijn professie als advocaat, ‘ging het circuit af’ zoals advocaten in die tijd deden en reisde tienduizenden kilometers over modderige, slechte wegen door het midwesten van de Verenigde Staten. Hij bepleitte zaken in Tremont en Metamora, Bloomington en Mount Pulaski, Urbana en Danville, Shelbyville en Decatur. Hij deelde een kamer in groezelige herbergen in dorpen op het platteland. Hij bracht uren door op de rug van een paard. Hij waadde door rivieren met hoogwater. Hij ontmoette vreemdelingen en schurken. Hij sliep in treinen. Hij kreeg te maken met corrupte rechters. Hij onderhield het publiek in tavernes en charmeerde de bediening in goedkope eettenten. Hij kwam menselijke degelijkheid tegen. Hij miste zijn familie. Ondertussen had hij de werken van Euclides in zijn zadeltassen zitten zodat hij misschien iets nieuws kon leren in zijn vrije tijd.

‘Meneer Lincoln voelde intuïtief snel aan wat de aard van mensen was en wat hun sterke en zwakke karaktereigenschappen waren,’ schreven zijn meest betrouwbare medewerkers later. ‘Zijn hele leven was een praktisch onderzoek geweest naar de details en rivaliteit van lokale partijpolitiek.’ Lincoln kende mensen. Hij kende de wereld. Hij kende het uit de eerste hand.

Advocaat zijn – in het westen van het land of in de grote stad – kan iemands karakter veranderen. Het is per slot van rekening een vak vol conflicten, dat geheel draait rond de zoektocht naar en de exploitatie van mazen in de wet, waar een sterk

gevoel van wat goed of fout is een lucratieve carrière kan belemmeren. Maar het was als advocaat dat Abraham Lincoln zijn reputatie van ‘Honest Abe’ [Eerlijke Abe] verdiende. Zijn tarieven waren bescheiden. Hij bedroog zijn cliënten niet. Hij bedroog de rechtbank niet. Hij nam zijn eed serieus. Hij ontmoedigde procederen, drong er bij beide partijen op aan om tot een compromis te komen, wat vaak ten koste ging van zijn declarabele uren. Hij kreeg een hekel aan het idee, zei hij, dat advocaten in de regel oneerlijk waren. ‘Als je geen eerlijke advocaat kunt zijn,’ zei hij, ‘los dat dan op door eerlijk te zijn zonder advocaat te zijn. Kies een ander beroep.’

Toch was hij geen boerenkinkel. Hij wist hoe hij een jury moest bespelen. Hij was een gewiekste ondervrager die zijn tegenstanders in slaap probeerde te sussen, hield hen voor de gek met zijn ‘Ach verdorie’-stijl en rijkelijk gebruik van ‘Volgens mij...’. Sluw als een vos stond hij erom bekend dat hij de ego’s van de getuigen tegen hen gebruikte. ‘Iedereen die Lincoln als een onnozel man beschouwde,’ zei een advocaat die in vele zaken tegenover hem had gestaan, ‘zou al snel ontwaken met zijn rug tegen de muur.’

Waar was al dat leren goed voor? ‘Iedereen heeft zijn eigen ambitie,’ legde Lincoln uit. ‘Mijn zeer grote ambitie is dat ik oprecht gerespecteerd wil worden door mijn medemens doordat ik hun respect waardig ben.’ Hij wilde belangrijk zijn. Hij wilde zijn stempel drukken.

Het was deze drang – dat motortje dat geen rust kende, zoals een van Lincolns vrienden het omschreef – waardoor hij zich aan de armoede had ontworsteld en hij in staat was om een goed leven voor zichzelf op te bouwen. Maar er was, zoals in zoveel van ons streven, een leegte in deze ambitie; deze honger maakte hem kwetsbaar. In Lincolns geval zou deze ambitie de tegenslagen van het lot, die eerst sporadisch waren

en toen elkaar zo snel opvolgden dat ze hem bijna doodden, niet overleven.

Hoewel Lincoln zijn moeder op negenjarige leeftijd was verloren doordat ze vergiftigde melk had gedronken, werd het midden van zijn leven echt gekenmerkt door tragedies en tegenslagen. Hij werd verslagen tijdens zijn eerste poging om te worden verkozen. Hij werd ontslagen als winkelmanager in 1831. Toen hij zijn eigen winkel begon, werd dat een mislukking. Zijn bezittingen werden op een faillissementsveiling verkocht. Hij verloor zijn eerste liefde aan de tyfus. Zijn tweede verloofde dumpte hem. Hij verbrak een paar jaar later de relatie met zijn toekomstige vrouw Mary Todd. Zijn eerste maatschap werd ontbonden. Hij werd niet opnieuw verkozen in het Congres. Hij verloor twee verkiezingen voor de Senaat. Hij begroef zijn driejarige zoontje Eddie.

Hij werd altijd achtervolgd door wat hij zijn ‘melancholie’ noemde. Toen hij in de twintig en dertig was, leidde dat voor langere tijd tot een depressie met zelfmoordneigingen. Het was een reactie op de bijna ononderbroken mislukkingen en verliezen waar Lincoln mee te maken kreeg. Zijn vrienden verwijderden scherpe voorwerpen uit zijn kamer. Hij was ‘waanzinig’, zei een van hen; ‘de ellendigste man die er bestond’, volgens Lincoln zelf. In een gedicht dat Lincoln rond die tijd schreef, is hij duidelijk een man die gekweld wordt door zijn eigen geest.

Om me te ontlasten van deze kracht om te denken,
Die door mijn borstkas raast,
Spring ik halsoverkop van de hoge rand van de hel,
En wentel me in de golven ervan.

Rond de tijd dat hij voor de tweede keer een zenuwinzinking had, reisde hij door Kentucky en kwam hij tot slaaf gemaakten

tegen die in groepjes van zes aan elkaar geketend waren. Deze tot slaaf gemaakten zouden verder naar het zuiden worden vervoerd per schip. Lincoln werd door deze afschuwelijke aanblik door twee dingen getroffen. De eerste was de manier waarop deze mensen ‘aan elkaar geregen waren zoals zovele vissen aan een zetlijn’. Het was een levendig beeld voor hem van de keiharde werkelijkheid van het instituut dat zovelen van zijn medelandgenoten probeerden te bagatelliseren en te rationaliseren. Het tweede was dat deze mannen en vrouwen, ondanks de onrechtvaardigheid van hun situatie, nog steeds een vreugde en geluk leken te hebben dat hij zelf al zo lang niet meer had ervaren. ‘Hoe waar is het dat “God geeft koude naar kleren”,’ schreef hij aan een vriend, ‘of in andere woorden, dat Hij de ergste menselijke omstandigheden dragelijk maakt, terwijl hij het mogelijk maakt dat het beste niet beter is dan draaglijk.’

Lincoln, die haast bezweek onder zijn eigen verdriet, had naar de fles kunnen grijpen. Veel mensen zouden onmenselijk zijn geworden door zijn soort opvoeding. Ze zouden ongevoelig zijn geraakt voor het geweld om hen heen, onverschillig voor de problemen van anderen door hun eigen, overweldigende problemen. Hij had kunnen opgeven. Hij had de pijn kunnen verdoven met prestaties, macht en roem. Hij had van alles kunnen doen wat mensen doen om de levenssmart weg te nemen. ‘Om te blijven zoals ik ben is onmogelijk,’ zei Lincoln toen hij zich op zijn diepste punt bevond. ‘Ik kan sterven of beter worden, lijkt me.’

Dus dat was wat hij deed. Hij besloot niet alleen beter te worden, maar ook dingen beter te maken. Hij had niets gedaan, zo zei hij tegen zijn vriend Joshua Speed, om ‘enig mens in herinnering te brengen dat hij had geleefd’. Hij had niets gedaan om de gebeurtenissen en problemen van zijn tijd aan te pakken, niets gegeven aan toekomstige generaties.

Er waren genoeg Amerikanen die halverwege de negentiende eeuw wisten dat slavernij overduidelijk verkeerd was. Lincolns ouders hadden dit geweten. Daarom waren ze tijdens zijn jeugd van Kentucky (een slavenstaat) verhuisd naar Illinois (een vrije staat). Maar zoals de meeste Amerikanen die tegen slavernij waren, wist hij niet zeker wat hij er zelf aan kon doen. Voor het merendeel kon hij slechts hopen dat het instituut vanzelf zou verdwijnen. Hij hoopte tevergeefs dat als het zuiden van de Verenigde Staten aan haar lot werd overgelaten, het dan tot bezinning zou komen. Hij vreesde dat aanvallen en kritiek op de slavernij, met de hoeveelheid tegenstanders van de afschaffing van de slavernij, er alleen maar voor zouden zorgen dat de slavenstaten zich nog harder tegen de afschaffing ervan zouden verzetten.

De verrassende passage in de Kansas-Nebraska-wet in 1854, die enorme stukken land zou openstellen voor slavernij, dwong Lincoln om deze passieve houding te veranderen. ‘Het overviel ons, schokte ons,’ zei Lincoln. ‘We waren als door de bliksem getroffen en stomverbaasd.’ De wet was het geesteskind van Stephen Douglas, een corrupte politicus, die in alles het tegenovergestelde van Lincoln was. Klein, rijk, egoïstisch. Douglas was een ambitieuze racist, die zich schuldig maakte aan ‘laag-bij-de-gronds (...) opstoken van het volk [sic],’ zoals Lincoln het noemde. Douglas zag dat inspelen op de slavenbelangen zijn weg naar macht was, zelfs als het betekende dat hij tientallen jaren van compromissen en schikkingen die de Verenigde Staten bij elkaar hadden gehouden daarmee in gevaar bracht.

Douglas stelde voor dat mensen gewoon zouden stemmen voor de invoering van slavernij voor de enorme stukken nieuw grondgebied alsof het niets anders was dan belasting die ze moesten betalen voor het verbeteren van wegen. Op een bepaalde manier was dat precies zoals Douglas het zag. Hij had

alles zo opgezet zodat hij de transcontinentale spoorwegen naar Chicago kon leiden! Het maakte Douglas niets uit hoe mensen stemden, zo ontdekte Lincoln vol afgrijzen, slavernij was voor hem ‘slechts een centenkwesie’.

Lincoln die boven Douglas, die 1,62 meter was, uittorende, kon veel verder kijken. Hij wist dat er altijd onbedoelde gevolgen waren. Met miljoenen en uiteindelijk miljarden die op het spel stonden, begreep Lincoln dat de belanghebbenden in het zuiden niet tevreden zouden zijn met slechts het behouden van het instituut. Ze zouden gedreven worden om het uit te breiden en Amerika in een slavenimperium transformeren dat zich van de oostkust tot de westkust zou uitstrekken (met plannen voor de buurlanden Mexico, Canada en Haïti). Een bloederig conflict met iemand, ergens, was onvermijdelijk.

‘Ik beschouw dat wetsontwerp [van een algemene soevereine staat] niet als een wet,’ zei Lincoln later, ‘maar als geweld vanaf het begin. Het was bedacht met geweld, werd aangenomen met geweld, gehandhaafd met geweld en wordt uitgevoerd met geweld.’ Lincolns voorspelling zou uitkomen, helaas. Niet alleen door het geweld van de kolonisten dat over de prairies woedde en door de territoria die vochten over het feit of ze slavernij moesten toestaan, maar ook in de oorlog die volgde.

Toen hij voor het eerst die kettinggang van tot slaaf gemaakten op de markt had gezien, werd hij geheel in beslag genomen door zijn eigen pijn, maar het beeld stond op zijn netvlies gebrand. ‘Die aanblik was een voortdurende kwelling,’ schreef hij opnieuw aan Speed over het voorval in 1855, waar hij veertien jaar later nog steeds aan dacht. ‘En ik zie zoiets als dat elke keer als ik de grens overga naar Ohio, of elke andere slavenstaat.’

Hoe overduidelijk immoreel slavernij voor hem persoonlijk was, hoe hij het land ervan kon bevrijden was een probleem dat hij met meer bescheidenheid onder ogen zag. ‘Als alle macht

op aarde aan mij werd gegeven,' had hij in zijn eerste toespraak over de Kansas-Nebraska-wet gezegd, 'zou ik niet weten wat ik moest doen aan dit gevestigde instituut.' De advocaat in hem kwam hier ook naar voren. Niet alleen respecteerde hij de wet (slavernij werd op staats- en federaal niveau beschermd), maar doordat hij zoveel zinloze, dure conflicten in de rechtbank had gezien, probeerde hij zijn gevoel van goed en fout in balans te houden met de inschikkelijkheid om compromissen te sluiten.

Sommige historici hebben gezegd dat Lincoln niet echt tegen slavernij was. Ze beweerden dat zijn enige zorg het behouden van de Verenigde Staten was en ze citeerden daarbij opmerkingen waarin hij zei dat hij zich niet zou bemoeien met slavernij.

Dit is onjuist.

Wat Lincoln bezat, als gevolg van zijn pijnlijke, moeizame ontsijging van de armoede, was inzicht, dat essentiële element van wijsheid. Hij wist dat vooruitgang langzaam tot stand komt en dat gevaarlijke dingen voorzichtig moeten worden aangepakt.

'Want als ik met een gedachte speel,' zei Lincoln, 'ben ik pas tevreden als ik deze heb teruggekaatst naar het noorden, het zuiden, het oosten en het westen.' De advocaat in hem moest het probleem begrijpen, moest alles begrijpen wat eraan vooraf was gegaan, net zoals het nieuwsgierige kind in hem, zei zijn stiefmoeder, 'alles moest begrijpen, zelfs het kleinste ding, precies en van minuut tot minuut.' Thomas Clarkson begon zijn campagne tegen slavernij door een sprong in het duister te wagen, en Lincolns campagne begon op dezelfde manier. 'Hij doorzocht de stoffige banden met daarin de handelingen van het Congres in de staatsbibliotheek,' herinnerde William Herdon, Lincolns partner van het advocatenkantoor, 'en hij groef diep in de politieke geschiedenis.' Zijn manier, zo stelde Herdon vast, was om een vraag bij de wortel aan te pakken en deze

door de vuren van de geest schoon te branden totdat hij duidelijk zag wat het was.

Door zijn onderzoek ontdekte Lincoln dat de meesten van de grondleggers geloofden dat het Congres het recht had om de slavernij te controleren en te beperken en dat vele anderen er duidelijke anti-slavernijmeningen op nahielden, of men nu aan hen gevraagd had om te stemmen over de kwestie of niet. Het was opvallend dat ze niet het woord ‘*slaaf*’ hadden gebruikt in de grondwet, merkte Lincoln op, in plaats daarvan, uit schaamte en frustratie, ‘was het ding verborgen (...) net zoals een man (...) een kankergezweel verbergt’. Ze wisten dat het niet te verdedigen was, en daardoor gebruikten de oprichters het eufemisme ‘persoon die wordt gehouden voor diensten of arbeid’. Hij merkte op dat de oprichters herhaaldelijk slavernij hadden gereguleerd. In 1798 hadden ze verboden om tot slaaf gemaakt naar het nieuw aangekochte Mississippi-territorium te brengen. In 1800 hadden ze Amerikanen verboden om deel te nemen aan de wereldwijde slavenhandel. En in 1808 – de dag dat de grondwet het toestond – verbanden ze de Afrikaanse slavenhandel, waarvan ze wisten dat deze barbaars en slecht was, geheel. En wat hadden ze in 1820 besloten dat de straf was voor illegale slavenhandel? De doodstraf, bracht Lincoln naar voren. ‘Je zou nooit hebben gedacht om mensen op te hangen voor het vangen en verkopen van wilde paarden, wilde buffels of wilde beren.’

Lincolns argument was niet wat hij op school had geleerd, want hij was niet naar school geweest, en bovendien, niemand leerde in die tijd op school over de slavernij. Deze ‘bezeten, gedetailleerde inspectie’, zoals een tijdgenoot het noemde, was nieuw onderzoek, een nieuw begrip, een nieuwe interpretatie van de Amerikaanse geschiedenis. Halverwege de negentiende eeuw was er geen betere leerling van de grondwet en de onaf-

hankelijkheidsverklaring dan Lincoln, niemand die beter begreep wat Amerika was en kon zijn.

Goed bewapend hield Lincoln een reeks toespraken door het hele land die de gevoelens van miljoenen Amerikanen onder woorden bracht. Zuidelijke politici, de rechterlijke macht en mensen die machtige slavenbelangen hadden spanden samen om de fundamentele vooronderstelling van de Verenigde Staten opnieuw vorm te geven, zei hij, terwijl ze zich hulden in een taal die over verkiezingen en vrijheid repte. Het was ‘grote flauwekul’, zei Lincoln, iets waarbij hij zich niet kon neerleggen.

Wat wilden de voorstanders van de slavernij in de zuidelijke staten? Het was overduidelijk, zei Lincoln. ‘Ze willen slechts één ding: dat iedereen ophoudt met zeggen dat slavernij verkeerd is en dat we met hen meedoen en zeggen dat slavernij goed is.’ Het noorden van de Verenigde Staten, dat voortdurend compromissen had gesloten en tientallen jaren door de machtige zuidelijke oligarchen was geïntimideerd, was blij, want er was eindelijk iemand die de waarheid zei, en dat in duidelijke taal deed.

In zijn debat met Douglas, in zijn beroemde toespraak in Cooper Union, en door het hele land, maakte Lincoln zich hard voor de afschaffing van slavernij en pleitte voor voortdurende politieke inzet om de democratische controle over het land terug te krijgen. Hij deed dit allemaal op een eenvoudige en toegankelijke manier. ‘Ze zeggen dat ik veel goede verhalen vertel. Ik vermoed dat ik dat doe,’ gaf hij toe, ‘maar ik heb door jarenlange ervaring geleerd dat gewone mensen (...) gemakkelijker beïnvloed worden door een indrukwekkend en humorvol beeld dan elke andere manier.’

Hij zou de verkiezingen voor de Senaat in 1858 verliezen van Douglas – nog een nederlaag in een lange reeks van verkiezingsnederlagen – maar hij won de oorlog. ‘De strijd moet door-

gaan,' zei hij nadat de verkiezingsuitslag bekend werd gemaakt. 'De zaak van burgerlijke vrijheid moet niet worden gestaakt na één keer, of zelfs niet na honderden keren te zijn verslagen.' Het verlies, zo gebeurde het, leverde hem na twee jaar het presidentschap op.

Het was goed dat Lincoln niet had opgegeven, want toen het zuiden dom genoeg was om de stemmen te splitsen in 1860, gaven ze de overwinning aan het noorden. Maar ook al was het zuiden zo gewend geraakt aan het hebben van de minderheid, voor de zuidelijke leiders was zelfs de gedachte aan een verkozen president Lincoln te veel om te verdragen. Er volgde een afscheiding.

Misschien dachten ze dat intimidatie zou werken. Een generatie lang was dat het geval geweest. Bij elke dreiging, in elk gevecht, had het noorden steeds toegegeven aan de belangen van de slavenhouders om te voorkomen dat het land uit elkaar zou vallen. Als gevolg daarvan waren de zuiderlingen in hun eigen leugens gaan geloven (ze hadden hun hersenen stukgemaakt) en nu stevenden ze af op zelfvernietiging.

James Buchanan, Lincolns voorganger, deed niets toen het zuiden wapendepots in beslag nam en federale forten bedreigde. Hij deed niets toen opstanden en samenzweringen hoogtij vierden in de hoofdstad, zelfs in zijn eigen kabinet. Maar Lincoln wist wat er aan de hand was. Hij liet niet met zich sullen. Hij was van plan het land te verdedigen. Hij zou het bij elkaar houden. Toen aan hem werd gevraagd welke boodschap hij had voor het weifelende Kentucky toen de oorlog uitbrak, stond Lincoln op van zijn stoel, wees naar zichzelf en zei: 'Zeg tegen mijn vrienden: Hier zit een man in!'

'Als er niets anders zou zijn in de geschiedenis waarmee Abraham Lincoln zijn stempel heeft gedrukt,' zei dichter Walt Whitman later, 'dan is het genoeg (...) dat hij dat uur, die dag,

bitterder dan gal onverstoorbaar weerstand bood – een ware kruisiging waar hij niet aan onderdoor ging – en vastberaden zichzelf en de Verenigde Staten eruit verhiel.’

Hoe wist Lincoln dat het noorden kon winnen? Hoe slaagde iemand die nog nooit een leiderschapspositie had gehad in zijn leven erin om zo’n enorme oorlog te leiden? Zijn regering had niet alleen te maken met een afscheiding, maar ook met een internationaal conflict, schermutselingen langs de grenzen en een Capitoool dat nog niet af was, boven op de dagelijkse verantwoordelijkheid om een enorm land te leiden.

Toen de oorlog uitbrak telde het Noordelijke leger minder dan twintigduizend man. In augustus van het eerste jaar waren er bijna vijfhonderdduizend mannen in uniform. In Antietam in 1862 verloren de Noordelijke Staten meer mannen in twaalf uur tijd dan dat er in 1860 bewapend waren. De snelheid en omvang van deze ontwikkeling deden de troepenconcentratie voor beide wereldoorlogen in het niet verzinken, en er kwam aanzienlijk minder technologie bij kijken. Het was een politieke, culturele en logistieke operatie die niet eerder was voorgekomen in de geschiedenis. Het was niet alleen de eerste, moderne oorlog, maar op een manier ook de eerste demonstratie van een moderne, gecentraliseerde overheid.

Lincoln moest de eerste inkomstenbelasting van het land doorvoeren om ervoor te kunnen betalen. Hij moest miljarden aan oorlogsobligaties verkopen. Hij moest een leger opbouwen en een wankel coalitie van staten bijhouden. ‘Zijn geest bedwong het probleem van de dag,’ zei Emerson over hem, ‘zelden was de man zo geschikt voor de gebeurtenis.’

De waarheid is dat Lincoln niet had geweten hoe hij dit allemaal moest aanpakken. Wat hij deed, is dat hij het uitzocht.

Niemand maakte meer fouten dan Lincoln, in het bijzonder aan het begin van de oorlog. Hij maakte sommige van deze

fouten meerdere keren achtereen (generaal McClellan inhuren, ontslaan, opnieuw aannemen en dan opnieuw ontslaan in 1861 en 1862). Maar dit is leiderschap. Leiderschap is niet alles weten. Leiderschap is problemen oplossen. ‘De kapiteins op onze westelijke rivieren sturen van “punt naar punt” zoals zij het noemen. Ze zetten de koers van de boot niet verder dan ze kunnen sturen,’ legde Lincoln uit, ‘en dat is de aanpak die ik zelf ook hanteer bij dit grote probleem.’ Dit was waarvan Emerson het meest onder de indruk was van Lincoln. Dat ‘terwijl het probleem groter werd, dat ook gold voor zijn kennis erover’.

Het geval wilde dat zijn eerste, cruciale overwinning niet op het slagveld was. Lincoln begreep (net als een paar presidenten voor én na hem) dat de kracht van een team een afspiegeling was van verschillende politieke, ideologische en regionale perspectieven. Dat om succesvol te zijn, zo legden zijn medewerkers uit, de president wist dat hij ‘adviseurs, helpers, uitvoerende ogen en handen nodig had, niet alleen in het departement, maar ook in de hogere regionen van leiderschap en invloed. Zijn belangrijkste motief was om het goede voorbeeld te geven en verschillende talenten samen te brengen; samengevat, een goede mix.’

Voor zijn kabinet koos Lincoln politici van diverse pluimage, zelfs mensen die openlijk een hekel aan hem hadden en van plan waren hem op te volgen als president.

Hij koos enthousiast voor Edwin Stanton, de Democraat* die hem eens de ‘originele gorilla’ had genoemd en die geprobeerd had om hem van een belangrijke juridische zaak in 1855 af te krijgen. Maar Stanton was de perfecte minister van Oorlog, en

---

* Lincoln was een Republikein, wat toen een meer linkse partij was dan nu, terwijl de Democraten juist heel rechts waren (en er wat racistische standpunten op nahielden). Rond de jaren dertig, met president Franklin Delano Roosevelt, begon dit om te draaien.

dat was wat Lincoln het belangrijkste vond.* Hij had het recht niet, geloofde Lincoln, om het land te beroven van de beste en meest vaardige bestuurders, alleen maar omdat ze hem hadden gekwetst of dat ze het over vele zaken oneens met hem waren geweest. 'Ik hou McClellans paard voor hem vast als hij de enige is die ons succes oplevert,' zei Lincoln over de generaal die hem herhaaldelijk had vernederd en beledigd.

Toen Lincoln van een vriend te horen kreeg dat een van zijn kabinetsleden vond dat hij beter was dan Lincoln, vroeg Lincoln aan zijn vriend of er nog anderen waren die er ook zo over dachten. 'Waarom vraag je me dat?' luidde het verbaasde antwoord. 'Omdat ik hen allemaal in mijn kabinet wil hebben.' De eerste vraag die dit team van rivalen dat Lincoln samenstelde, schreef zijn secretaris, aan hem stelde was wie de beste en de knapste was. 'We kunnen met een gerust hart stellen dat niemand,' zei hij, 'zelfs niet hijzelf, geloofde dat het Abraham Lincoln was.' Toch was het precies deze bescheidenheid die bepaalde dat hij uiteindelijk boven hen allemaal uit zou steken.

Het was zelfs zo dat Lincolns raadgevers zich niet alleen in zijn kabinet bevonden. Zijn vrouw Mary Todd Lincoln werd in de loop der tijd een nog ferventere abolitionist dan Lincoln zelf, en ondanks hun af en toe tumultueuze relatie, vroeg hij haar om advies. Lincoln vroeg ook regelmatig advies aan Anna Carroll, een fascinerende en dappere vrouw, die zijn ideeën over militaire strategie en public relations beïnvloedde. En er was niemand, zei Lincoln, om wiens mening hij meer gaf dan die van Frederick Douglass,** die hij meerdere keren tijdens zijn

---

* 'Niemand was ooit zo op het verkeerde been gezet,' zei Stanton over zijn eerste indruk van Lincoln, 'als wij in Cincinnati.'

** Frederick Douglass werd geboren in slavernij, maar wist te ontsnappen naar het vrije noorden. Daarna publiceerde hij zijn memoires en werd hij een vooraanstaand abolitionist.

presidentschap ontmoette. Dit tot grote verbazing van Douglass. ‘Geen enkele keer,’ merkte Douglass op, deed Lincoln iets waardoor hij werd herinnerd aan ‘het verschil tussen hem en mij, het verschil in huidskleur’.

Zijn voorgangers in het Witte Huis hadden in een apart en stil verleden geleefd. Lincoln leefde in de luide, moderne wereld en er was een voortdurende nieuwsstroom. Hij bracht talloze uren door in het telegraafkantoor om het laatste nieuws van het slagveld te horen. Hij verzoop bijna in de informatie, van de slagvelden en uit de tientallen kranten, maar wist baanbrekend werk te verrichten door een versie van de presidentiële dagelijkse briefing te creëren.

Hij hield ook de stemming onder de Amerikaanse bevolking in de gaten. Het is zo gemakkelijk om geïsoleerd te raken door macht en succes; om een wereldje te creëren waarin visies worden bevestigd. ‘Hoewel er veel beslag op mijn tijd wordt gelegd,’ legde hij uit, ‘is geen enkel uur van mijn dag beter gevuld dan met de uren die me weer in direct contact brengen met onze bevolking.’ Hij noemde zijn gesprekken met gewone Amerikanen, sollicitanten naar overheidsbetrekkingen, mensen die hem om gunsten vroegen, ruziemakers, ouders van soldaten, critici en bewonderaars zijn ‘publieke-opiniebaden’, en deze hadden voor hem prioriteit, hoe druk zijn agenda ook was.

Slim zijn is gewoon. Een goede leidinggevende zijn, vooral op het hoogste niveau, is zeldzaam.

‘In zwakkere handen zou zo’n kabinet een broeinest voor ruzie zijn geweest. Onder zijn leiding werd het een baken van kracht,’ schreef zijn medewerker. Lincoln zelf was het meest trots op zijn vermogen om de mensen, het land en zijn adviseurs bij elkaar te houden. ‘Ik ben misschien niet zo’n goede president geweest zoals sommige andere mannen,’ zei hij, ‘maar ik geloof dat ik deze botsende elementen zo goed mogelijk bij elkaar heb

weten te houden.’ Het was niet gewoon zo dat hij zichzelf omringde met een diversiteit aan input en stemmen. Hij wist deze perspectieven te gebruiken. Hij benutte vakkundig de talenten van zijn regering. Hij bouwde letterlijk de regering, bracht haar de ethos en het karakter bij wat later de uitvinding van internet en de landing op de maan mogelijk maakte, en dan heb ik het nog niet eens over het socialezekerheidsstelsel en het moderne universiteitssysteem.*

Het was een tijd van immense passie, in een kabinet met een enorme verscheidenheid aan meningen. Toch hield Lincoln zijn kabinet in de hand. Hij creëerde orde in de chaos om hem heen, door ten eerste de leiding te hebben over wat de stoïcijnen het grootste rijk noemen: zichzelf. ‘Vaak was het zo dat als mannen woedend bij hem kwamen en vol verontwaardiging waren over een of ander onbetamelijk voorval,’ schreven zijn secretarissen, ‘ze verbaasd waren als ze hem ontmoetten, rustig, zelfs sereen, misschien met een glimlach op zijn gezicht en altijd een grapje klaar, (...) zijn geest was al door de vurige beproeving van wrok gegaan.’

Wijsheid is niet wispelturig. Ze is niet impulsief of emotioneel. Ze is kalm. Ze is koel. Ze is geduldig. Ze is vriendelijk. Ze is filosofisch.

Zonder deze gelijkmoedigheid, als Lincoln niet een ongelooflijke zelfbeheersing had gehad, zou hij ‘zijn geduld hebben verloren en zou alles verloren zijn gegaan’, geloofde Herndon. Herndon wist uit ervaring hoe meesterlijk Lincoln was in interpersoonlijke relaties, welke beheersing hij had over zijn

---

* Lincolns Morrill Land Grant College-wet is rechtstreeks verantwoordelijk voor de oprichting van universiteiten als MIT, Cornell, Rutgers en het hele systeem van de universiteit van Californië. Dit is een opmerkelijke prestatie voor een man die geen traditionele opleiding genoot en het levert een ongelooflijke bijdrage aan de exacte wetenschappen, de geesteswetenschappen en de vooruitgang van de mens.

stemmingen. In de zestien jaar dat ze samen een advocatenkantoor hadden geleid, hadden ze geen enkele keer ruzie gehad.

Het is inderdaad moeilijk om iemand te vinden die scherpe woorden had met Lincoln; de man was bijna ongelooflijk inschikkelijk.

Hij vatte niets persoonlijk op. Hij gaf niets om de motieven van mensen of hun fouten uit het verleden. Hij wilde alleen maar dat de klus geklaard werd. Het enige wat hij wilde was vooruitgaan.

Hij had geduld en was verdraagzaam, zelfs tijdens de donkerste momenten van de oorlog. Bij Bull Run, Fredericksburg, na Shiloh, na de tweede keer te zijn verslagen bij Bull Run, na de gemiste kansen in Gettysburg, toen de Slag in de Wildernis onmetelijk veel slachtoffers opleverde, had Lincoln met zijn vinger naar de schuldigen kunnen wijzen. Na elk verraad, elke verprutste opening die door zijn generaals werd verknoeid, toen het land moe was van de oorlog, na het verliezen van zoveel levens, had Lincoln ontmoedigd kunnen raken. Hij had het land kunnen verkwanselen.

Dat deed hij niet.

‘Ik moet als dat mogelijk is de regering redden,’ zei hij tegen de gouverneurs van Louisiana en Arkansas. ‘Wat ik niet kan doen, doe ik uiteraard niet. Maar begrijp me goed, voor eens en altijd, dat ik pas zal opgeven in dit spel als ik elke beschikbare kaart heb gespeeld.’ Het was zijn gewoonte om niet in het verleden te blijven hangen, zei Lincoln, maar om ‘alleen naar het heden en de toekomst te kijken’. ‘Geen man die vastbesloten is om het meeste van zichzelf te maken kan tijd besteden aan persoonlijke standpunten,’ schreef Lincoln aan een officier die het moeilijk had met een veel minder lastige situatie. Hij moedigde de man aan om toe te geven bij zaken die er niet toe deden zodat hij misschien kon vasthouden aan de punten die er wel toe deden.

Net zoals advocaten van de tegenpartij Lincoln onderschatten en daardoor de strijd verloren in de rechtbank, werden ook politici die zijn vriendelijkheid en medeleven aanzagen voor zwakheid in de luren gelegd. ‘Hij leidde en bewoog mensen op afstand zoals we doen met schaakstukken,’ nam Leonard Swett, een van zijn adviseurs, waar. ‘Door mensen te negeren, en alle kleine zaken te negeren, en nauwkeurig de tendensen van gebeurtenissen en de grote machten te berekenen waardoor logische resultaten werden voortgebracht.’ Lincoln leek nooit te vergeten dat hij een politicus was. Hij was een gewiekste, bijna machiavellistische meester van mensen, overtuiging en politiek.

‘Er was nooit iemand die nauwkeuriger de politieke kansen berekende dan hij,’ schreven zijn secretarissen. ‘Hij was volledig op de hoogte van de verkiezingscijfers. (...) Hij was bekend met alle omslagpunten in county’s met meer dan één kandidaat en districten waar het erom spande. Hij wist uit zijn hoofd de waarde van elk plaatselijk verlies of elke plaatselijke winst en hoe zich dat verhiel tot het eindresultaat.’ Lincolns bijnaam in het Witte Huis was ‘the Tycoon’ [de Magnaat], een verwijzing naar zijn onschatbare scherpzinnigheid en leiderschap. Net als de echte Machiavelli, was Lincolns begrip van macht nauw verbonden aan zijn kernwaarden. ‘Niemand wist beter hoe hij dingen politiek in zijn voordeel kon gebruiken,’ legde Horace White, een journalist die Lincoln had gevolgd sinds de Douglas-debatten, uit, ‘en niemand was er meer klaar voor om zulk voordeel te grijpen, mits er geen oneerlijke middelen voor moesten worden gebruikt.’

Lincoln verving woede, angst, wrok en zenuwachtigheid door compassie, geloof en wat hij ‘koude, berekenende, onbezielde rede’ noemde. ‘Het is een goede dag,’ had Lincoln in een toespraak in 1842 gezegd, ‘als alle begeerte in bedwang wordt gehouden, alle passie ingehouden (...), geest, de allesoverheer-

sende geest, zal leven en de heerser van de wereld zal bewegen. (...) Gegroet ondergang van de woede! De rede regeert, gegroet!

Wijze mensen leren snel om gedisciplineerd te zijn. Ze weten hoe gemakkelijk het is om het verkeerd te hebben. Ze handelen niet ondoordacht. Ze flappen er niet van alles uit. Ze proberen naar alles te kijken zoals Washington, de eerste president, deed. Ze leren om 'in het rustige licht van de milde filosofie' te staan.

Lincoln wanhoopte niet na elke tegenslag van de Noordelijke Staten. Deels kwam dit doordat hij kalm was, maar ook omdat hij het grotere geheel zag. In tegenstelling tot vele aanhangers, begreep hij wat de enorme strategische voordelen van het noorden betekenden: meer mankracht, meer geld, meer industrie en, terwijl hij langzaam de knop omzette naar de bevrijding van de tot slaaf gemaakten, meer morele rechtmatigheid.

Aan het begin van de oorlog wist Lincoln zo goed als niks over militaire theorie. Vanuit het Witte Huis vroeg hij aan de bibliotheek van het Congres of ze elk boek over militaire wetenschap dat ze konden vinden naar hem konden sturen. Hij las bijvoorbeeld met grote interesse een boek over logistiek dat was geschreven door de man die de stafchef van het leger zou worden. Hij begreep ook welke conventionele wijsheid hij moest negeren (de negentiende-eeuwse militaire nadruk op het veroveren van steden) en welke nieuwe theorieën hij moest accepteren (vernietig het leger van de tegenstander en breek zijn wil om te vechten).

'Ik ben lang van mening geweest dat aan het eind van de oorlog,' zei generaal W.F. Smith, 'meneer Lincoln de superieur was van zijn generaals waar het aankwam op zijn kennis van het effect van strategische bewegingen en de juiste methode van het afhandelen van overwinningen tot hun wettige einde.' Hij werd na verloop van tijd, de wijste strateeg van de eeuw en zag net zo helder als generaal Ulysses S. Grant het pad naar de

overwinning. Lincoln begreep absoluut beter dan zijn tegenstander Jefferson Davis* wat er op het spel stond, hoewel Davis had gediend als minister van Oorlog en was afgestudeerd aan West Point als een van de besten van zijn klas.

Oorlog is een verlenging van de politiek met andere middelen, had Clausewitz zojuist geschreven, en deze ideeën kwamen terecht in de hongerige, altijd nieuwsgierige geest van Lincoln. De Emancipatieproclamatie** was de belangrijkste daad van staatsmanschap van de eeuw, of misschien wel het millennium. Het was ook Lincoln die op briljante wijze politiek uitbreidde naar oorlog en omgekeerd. Lincoln verbond het aan een overwinning op het slagveld en presenteerde het als een oorlogsmaatregel door te zeggen dat deze op 1 januari 1863 van kracht zou worden als de Zuidelijke Staten niet meteen ophielden met hun illegale opstandigheid.

‘Omringd door allerlei tegenstrijdige beweringen van verraders, van halfhartige, timide mannen, door de mensen in de grensstaten en de mensen in de vrije staten, door de radicale abolitionisten en conservatieven,’ zei auteur en abolitionist Harriet Beecher Stowe over Lincoln, ‘hij heeft naar ons allemaal geluisterd, ieders woorden gewogen; hij heeft gewacht, geobserveerd, nu weer hier en dan weer daar voorrang aan gegeven, maar over het algemeen had hij een onbuigzaam, aangescherpt doel, en zo heeft hij het land erdoorheen getrokken.’

Hij reisde van plek naar plek, altijd met een visie, niet alleen voor het winnen van de oorlog maar voor het zeker stellen van

---

* Jefferson Davis werd in 1861 uitgeroepen tot president van de afgescheiden Zuidelijke Staten.

** De Emancipatieproclamatie (1863) verklaarde dat alle tot slaaf gemaakten in de opstandige Zuidelijke Staten ‘vrij’ waren. Het schafte de slavernij niet officieel af, dat kwam pas in 1865 met de invoering van het dertiende amendement, maar het was een belangrijke stap in de richting van vrijheid voor tot slaaf gemaakten.

een blijvende vrede. Hij probeerde de Verenigde Staten te redden en te transformeren in iets wat de moeite waard was om te redden. Zijn plan voor de reconstructie zat verankerd in verzoening en gerechtigheid. Hij was van plan om barmhartig te zijn. Hij was van plan om vooruit te gaan. Hij was van plan om zich te houden aan de beloften die hij had gedaan in de Emancipatieproclamatie. Hij zou de rebellen terug naar huis laten gaan. Hij zou de wonden van de natie verbinden en zorgen voor de weduwen en wezen. ‘Het komt de president toe om te zeggen dat zijn grootmoedigheid bijna bovenmenselijk is,’ schreef zijn staatssecretaris.

Was dat waarom ze hem moesten vermoorden? Omdat hij te goed was voor deze wereld? Een kogel, afgevuurd door een tegenstander van abolitionisme die doodsbang was voor rassengelijkheid, raakte Lincoln op 14 april 1865, net een paar dagen nadat Lincoln met succes de grondwet had aangepast en de slavernij in de Verenigde Staten voor altijd had afgeschaft.* Hij had vier jaar oorlog gevoerd, maar wat belangrijker was, hij had de publieke opinie veranderd; hij had de mensheid naar rechtvaardigheid geleid.

‘Er zou nooit een tijd komen waarop Abraham Lincoln afstand deed van de rol van politicus,’ schreef zijn biograaf William Lee Miller. ‘Wat hij in plaats daarvan deed als levenslange politicus was de morele mogelijkheden van die rol volledig te begrijpen.’ Karl Marx schreef tijdens de oorlog dat hij werd getroffen door de ongelooflijke levensloop van de man: wat een schitterend licht in de duisternis hij was. ‘De nieuwe wereld heeft nooit een grotere overwinning bereikt dan door deze de-

---

* ‘Dat betekent dat *negers* burgers worden,’ zei John Wilkes Booth, Lincolns moordenaar, na het horen van de impromptu toespraak die Lincoln gaf en waarin hij vertelde over een aantal van zijn plannen voor het leven na de oorlog.

monstratie,' schreef hij, 'dat gewone, welwillende mensen dingen kunnen bereiken die alleen helden in de oude wereld voor elkaar kunnen krijgen!'

Lincoln was, het is niet overdreven om dat te zeggen, de complete man. Gedisciplineerd. Moedig. Rechtvaardig. En vooral wijs. Er is gezegd dat geen enkele man een held is voor zijn bediende, toch probeerden Lincolns bediendes, die hem op zijn meest intieme momenten zagen, om de rest van hun leven zijn herinnering in ere te houden. Zij, samen met zijn vrienden en zelfs vele vijanden, geloofden dat hij een van de grootste mannen was die ooit hebben geleefd.

Wat kenmerkte deze man? Wat was zijn grootsheid? Het was geen kwestie van genialiteit of ambitie, maar een soort morele wijsheid, een filosofisch ethos, die niet slechts iemand door enorme persoonlijke tragedies helpt, maar hem in staat stelt om andere mensen diep te raken.

Lincoln was in staat om het moeilijkste wat er bestaat te doen: hij bracht die wijsheid de wereld in. Zijn grootsheid werd gebruikt in het streven naar goedheid; zijn ambitie in dienst van deugd.

Terwijl hij doodbloedde in een kamer tegenover het Ford's Theatre, waar hij diagonaal in een bed lag, omdat hij te lang was om erin te passen, was het Stanton – de man die hem verkeerd had beoordeeld – die de meest passende zegening mompelde: 'Nu hoort hij aan de eeuwen toe.'

Of, zoals de geleerden die er nog steeds over debatteren, kan hij gezegd hebben: 'Nu behoort hij tot de engelen.'

In elk geval behoort hij aan ons, of we nu in de Verenigde Staten wonen of de Kaukasus, nu of tientallen jaren in de toekomst.

Hij is een voorbeeld dat we moeten volgen. Een ideaal om naar te streven.

Lincoln had die zeldzame vorm van menselijke wijsheid – goedheid en grootsheid – dat was niet een of andere historische mythe, maar werkelijkheid. Het was een concrete realiteit. In een tijd van corruptheid en geweld, overleefde de wijsheid een carrière in de rechten en de politiek, overleefde ambitie, lijden en mislukking.

Hij was de belichaming van de vier deugden.

Moedig. Sterk. Goed. Wijs.

Het is een hemelse combinatie, maar ook een haalbare.

Lincolns leven is een voorbeeld voor ons. Misschien zullen we deze staat nooit bereiken, maar we moeten in elk geval proberen deze te benaderen.

Leer empathisch te zijn

Pas toen ze zich tussen de dieren begaf, ontdekte ze wat er aan de hand was.

Alleen omdat Temple Grandin voldoende om de koeien gaf om tussen hen in te gaan staan, zag ze waarom ze reageerden zoals ze deden.

Het vee liep achteruit en weigerde om de veekraal binnen te gaan om te worden ingeënt. De veeboeren wilde het vee dwingen om naar binnen te gaan, maar Grandin had een ander idee. ‘Het lag voor de hand dat ik zelf de veekraal binnenging,’ legde ze uit. ‘Ik wist dat ik dingen moest zien vanuit het standpunt van de koeien om te kunnen begrijpen wat het probleem was zodat we het konden oplossen.’

Het bleek dat er een losse ketting tegen de metalen deur sloeg en daardoor waren de dieren bang. Dat veroorzaakte onnodig lijden voor de koeien tijdens een gangbare medische procedure.

De Amerikaanse auteur Temple Grandin heeft autisme. Toch staat ze bekend om haar empathisch vermogen, in het bijzonder als het om dieren gaat. Grandin bedacht een installatie voor koeien waardoor hun stress voorafgaand aan de slacht in de slachthuizen aanzienlijk afnam. Het was Grandin die alle onnodige manieren opmerkte waarop licht, geluid en andere, eerder genegeerde factoren bijdroegen aan de onrust en zenuwachtigheid van dieren in bedrijven waar met vee wordt gewerkt.

Door deze oorzaken te verminderen zorgde ze ervoor dat de dieren een beter leven hebben.

Het Duitse woord *Umwelt* betekent iemands omgeving aanvoelen; hoe ervaar je die als mens, ijsbeer of pissebed? Iedereen en elke ervaring is anders. Toch hebben we het merendeel van de tijd totaal geen idee van of die andere wereld voor iemands of iets zijn of haar hele wereld is.

Waar het op neerkomt is gewoon nieuwsgierigheid. Waarom zou je niet willen weten hoe het is om een ander te zijn?

Met een eenvoudige camera wist Grandin te achterhalen wat het was dat de koeien zagen. 'Koeien, honden en de meeste andere dieren zijn kleurenblind,' legde ze uit. 'Ze kunnen blauw en geel zien, maar geen rood. Toch zien ze contrasten beter dan wij.' Door een aantal zwart-witfoto's te maken, kwam ze dichterbij de *umwelt* van de koeien en kon ze opeens zien waarom iets als een tuinslang of een schaduw op de grond angstaanjagend kon zijn.

'Ik was een van de eersten die ontdekte dat het vee bang was van kleine dingen die wij over het hoofd zien,' zei ze schouderophalend over deze enorme doorbraak in dierenwelzijn. Maar opnieuw was het niet slechts wat ze opmerkte. Het was dat ze er genoeg om gaf om dingen op te merken.

Empathie vereist moed, of het nu gaat om in een veekraal stappen of te praten met iemand met wie je het oneens bent. Discipline betekent dat je je emoties in de hand houdt. Rechtvaardigheid betekent dat je echt vecht voor iemands belangen en niet slechts voor die van jezelf. Wijsheid is de nieuwsgierigheid om verder te kijken en op onderzoek uit te gaan, en vervolgens deze informatie in begrip om te zetten.

Misschien was Lincolns grootste vaardigheid wel dat hij empathie had. Hij verafschuwde slavernij. Bijna zijn gehele politieke carrière was gebaseerd op zijn verzet tegen de uitbreiding

van de macht van de slavernij die het land in de ban hield en de fundamentele regels waarop het land gebouwd was veraadde, en toch... leek hij perfect te begrijpen waarom slavenhouders dachten en handelden zoals ze deden.

Hij begreep hun schuldgevoelens en angst. Hij probeerde te bedenken hoe het was om je hele economie en identiteit te hebben gebaseerd op een instituut, om je hele leven te worden gebombardeerd met propaganda en leugens van de pers en de kerk. Wat deed dat met een mens? Slavernij, begreep hij, was 'zeer verleidelijk voor de gedachteloze en impulsieve jonge mannen'; een vorm van bedwelmende macht en onmiskenbaar bewijs van je rijkdom. Hij begreep dat de voordelen van dit systeem de werkelijkheid waarin mensen uit de Zuidelijke Staten leefden vervormde.

Deze empathie betekende niet dat hij hun logica accepteerde of hen hun misdaden vergaf, want hij dacht er lang en hard over na hoe het moest voelen om het bezit van iemand te zijn, dat je werk van je werd gestolen, alleen maar vanwege je huidskleur. 'Ik was ooit een slaaf,' zei Lincoln over zijn ellendige, zware jeugd waarin zijn vader de zweep niet had gespaard. Hij hoefde nooit bang te zijn dat hij zou worden doorverkocht, maar hij wist hoe onrecht aanvoelde.

Tijdens de oorlog stelde Lincolns interesse in de ervaring van zwarte Amerikanen hem in staat om de kracht van zwarten, zowel geestelijk als lichamelijk, te ontsluiten. 'Negers, net als andere mensen, handelen doordat ze een beweegreden hebben,' zei hij, waarmee hij de logica van zowel de Emancipatieproclamatie als het dertiende amendement* uitlegde. 'Waarom zouden ze iets voor ons doen als we niet bereid zijn iets voor hen te

---

* Het dertiende amendement (1865) maakte officieel wettelijk een einde aan de slavernij in de Verenigde Staten.

doen? Als zij hun leven voor ons op het spel zetten, moeten ze daartoe worden aangezet door een heel sterke beweegreden; zelfs de belofte van vrijheid. En de belofte die wordt gedaan, daaraan moet we ons houden.'

Je kunt empathie hebben zonder iets te accepteren of het te vergoelijken. Lincoln kon dat beslist.

Dat gold ook voor auteur James Baldwin toen hij probeerde te begrijpen waarom de sheriffs in het zuiden van de Verenigde Staten demonstranten hadden aangevallen en geslagen. 'Niemand,' zei hij, 'kan worden afgedaan als een compleet monster. Ik weet zeker dat hij van zijn vrouw en kinderen houdt. Ik weet zeker dat hij ervan houdt om dronken te worden. Uiteindelijk moet je aannemen dat hij een man is net als ik.' Wat Baldwin opviel was dat de sheriffs zelf niet leken te begrijpen waarom ze deden wat ze deden, wat hen ertoe aanzette om anderen te bedreigen en te vervolgen. 'Er moet iets afschuwelijks zijn gebeurd als een mens in staat is om een stroomstok voor vee op de borsten van een vrouw te zetten,' zei hij. 'Wat er met de vrouw gebeurt, is afgrijselijk. Wat er met de man gebeurt die het doet, is in sommige opzichten nog veel erger.'

Onze woede vervangen door empathie vermindert onze toewijding aan rechtvaardigheid niet. Het stelt ons alleen in staat om echt te zien wat er gebeurt.

Maar dan heb je Elon Musk die met zichtbare overtuiging zegt dat 'de fundamentele zwakte van de westerse beschaving empathie is'. Hè?!

Empathie is net zozeer een praktische als een morele vaardigheid. Temple Grandin gebruikte het om een probleem op het werk op te lossen.

Tijdens het presidentschap van Lincoln vond er een beroemde diplomatieke crisis plaats. Een Amerikaans schip had twee zuidelijke 'diplomaten' die zich aan boord van een Brits schip

bevonden dat op weg was naar Londen, gevangengenomen. De Britten zagen dit als een ernstige schending van het internationale recht, en ze gaven Lincoln zeven dagen om zijn excuses aan te bieden of anders zou er oorlog uitbreken.

Op eerste kerstdag beraadslaagde zijn kabinet over de zaak. Lincoln wilde de gevangenen houden, maar in plaats van tegen het kabinet te zeggen wat het moest doen, stelde hij een oefening voor. Minister van Buitenlandse Zaken William Seward kreeg een paar uur om zijn beste argumenten voor het standpunt van de Britten op papier te zetten, terwijl Lincoln zelf de zaak van de Amerikanen zou verwoorden.

Tot Swards verrassing gaf Lincoln zich bijna meteen gewonnen nadat hij de standpunten had gehoord die Seward hardop voorlas. Lincoln had geprobeerd om met een sterker argument te komen dan de Britten maar toen hij het probeerde, kwam hij erachter dat hij dat niet kon. ‘Presidenten en koningen zijn er niet goed in om de gebreken in hun eigen argumenten te zien,’ schreef een van de stafmedewerkers die getuige was van de uitwisseling later. ‘Maar gelukkig hadden de Verenigde Staten op dat moment een president die logisch denkvermogen combineerde met een onzelfzuchtig hart.’ Dit was een vaardigheid die Lincoln als advocaat had verfijnd: hoe hij de zaak van de tegenstander net zo goed kon begrijpen als die van zichzelf. Vanwege het unieke karakter van pioniersrecht had Lincoln zowel als advocaat voor de verdediging als advocaat voor de aanklager gewerkt en had zaken bepleit voor zowel voor als tegen de spoorwegen. Daardoor had hij geleerd hoe hij zichzelf in de schoenen van een rechter of jury kon plaatsen.

Empathie draait om geven om anderen. Empathie draait ook om anderen begrijpen.

Te vaak vergeten we dat er zelfs maar een ander standpunt is.

Zelfinzicht en empathie zijn een topcombinatie. Ze creëren een levensreddende wijsheid.

Zijn sommigen van ons er van nature beter in dan anderen? Uiteraard, net zoals sommigen aanleg hebben voor wiskunde of het ontwerpen van dingen. Maar dat betekent alleen maar dat we eraan moeten werken. Lincoln moest leren hoe hij empathie kon toepassen in enorm moeilijke situaties, met zijn echte vijanden. Elon Musk lijkt het niet te willen leren ondanks zijn ongelooflijke invloed en verantwoordelijkheid.

Er is geen kunst zonder empathie. Er bestaat geen langdurig zakelijk succes zonder empathie. Er is geen politiek. Geen compromis, geen samenwerking, geen creativiteit.

Empathie zorgt ervoor dat we open gaan staan voor alles en iedereen.

Wees bescheiden

Het was 2004 en de eerste scheuren in het pleidooi voor de invasie in Irak begonnen zichtbaar te worden. George W. Bush' 'Mission Accomplished'-toespraak doorstond de tand des tijds slecht.

Toen journalist Ron Suskind bleef hameren op de mogelijk zwakke punten in het beleid van de regering, legde een topadviseur van Bush uit dat deze kritiek het slecht begrijpen was van wat hij afdeed als 'de praktijk', de experts, verslaggevers, diplomaten, historici en academici met hun pedante en 'oordeelkundige onderzoek van waarneembare werkelijkheid'. Dit was allemaal naïef en achterhaald, legde de man uit, omdat de Verenigde Staten 'nu een rijk was, en als we handelen, creëren we onze eigen werkelijkheid. En als we die realiteit bestuderen – oordeelkundig zoals je wilt – handelen we opnieuw en creëren we andere, nieuwe werkelijkheden, die we ook kunnen bestuderen, en zo zullen dingen worden opgelost. We zijn acteurs in de geschiedenis (...) en jullie, jullie allemaal, zullen je slechts bezighouden met het bestuderen van wat we doen'.

Dit was iets wat de inwoners van Athene konden hebben gezegd voordat ze hun schepen naar Syracuse stuurden. Napoleon kon het hebben gezegd voordat hij Rusland binnenviel. Of de generaals van Japan, op een eiland dat afhankelijk was van de import, voordat ze een wereldoorlog begonnen.

De Golfoorlog, net zoals zoveel andere rampen – militair of anders – kwam voort uit overmoed.

Als het bestuderen van de geschiedenis niet leidt tot bescheidenheid, is het waardeloos. Want het verleden is een catalogus met daarin de gigantische kosten van het ego, van ongeduld, van zekerheid, van je onbezonnen ergens in storten, van wishful thinking. Geschiedenis is, zoals een historicus zei, ‘een verslag van onbedoelde gevolgen’. Zelfs het recente verleden herinnert ons eraan: wees voorbereid. Doe rustiger aan. Denk hier goed over na.

Hoogmoed komt voor de val...

Misschien komt het hierdoor dat wijsheid, als deugd, soms wordt weergegeven als voorzichtigheid. Onze ervaring plus de grote hoeveelheid ervaringen uit het verleden geven ons een zeer duidelijk beeld van onze beperkingen, ons menselijk falen en wat arrogantie ons kost.

Op weg naar een andere beroemde blunder schreef een van Lyndon Johnsons adviseurs een memo aan de president. Hij begon met een citaat van Emerson: ‘*Things are in the saddle, and ride mankind.*’ [Dingen hebben de touwtjes stevig in handen en sturen de mensheid.] Johnsons ‘moeilijkste, voortdurende probleem in Zuid-Vietnam,’ legde de medewerker uit, ‘is te voorkomen dat “dingen” de touwtjes in handen krijgen, of met andere woorden, de controle over het beleid houden en voorkomen dat het momentum van de gebeurtenissen de leiding overneemt.’ Dit was hoogmoed vanaf het begin; gebeurtenissen hadden altijd al de touwtjes in handen, en niet slechts Johnson, maar ook een hele reeks Amerikaanse presidenten en generaals geloofden dat ze hun eigen werkelijkheid in Zuidoost-Azië konden creëren... Beslissingen die betaald werden met het bloed van Amerikaanse soldaten en de burgers in Vietnam, Laos en Cambodja.

Al was er maar één iemand geweest die een van deze mensen, van Napoleon tot Kissinger en Bush – bij de lurven had kunnen grijpen, door elkaar had geschud en tegen hen had gezegd, zoals Oliver Cromwell op beroemde wijze zei: ‘Ik smeeek u in Jezus’ naam, bedenk dat het mogelijk is dat u zich vergist.’ Het verdrietige hieraan is dat iemand dat had gedaan. Vele keren. Deze leiders werden bestookt met kritiek en overstelpt met waarschuwingen. De heersende machten hadden toegang tot allerlei informatie, maar ze luisterden er niet naar en gingen gewoon door.

Er was zoveel geschiedenis waarvan kon worden geleerd. Zoveel dat niet opnieuw hoefde te worden geleerd door pijnlijk vallen... en catastrofaal weer opstaan.

Van de negenenvijftig epigrammen die het plafond van Montaignes kamer sierden, wordt in een aanzienlijk aantal intellectuele bescheidenheid op de een of andere manier besproken. ‘Wie kennis van zaken denkt te hebben, weet niets,’ uit Paulus’ brief aan de Korintiërs. Uit Prediker: ‘Alle dingen zijn te moeilijk voor de mens om ze te begrijpen.’ Uit Jesaja: ‘Ik klaag hen aan die de wijsheid in pacht hebben.’ Van Socrates: ‘Goddeloosheid volgt trots als een trouwe hond.’

Wat je niet ziet in Montaignes *Essays* zijn de vele uitingen van zijn overtuigingen. Nee, hij vertelt je alleen wat hij denkt. Hij gist, raadt, peinst, enzovoort. Hij doet dit niet om zich in te dekken. Hij heeft de discipline om de discipline van leren te respecteren. Hij is zich bewust van zijn beperkingen en van zijn menselijke stommiteiten. Dit is wat hem het meest dwarszat over het fanatisme en de vervolgingen in zijn tijd; de totale arrogantie en zekerheid ervan. Hoe wisten ze het zo zeker?

Een student vertelde eens aan Feynman een verhaal over een aap die van een stok een hulpmiddel had gemaakt, omdat de aap had ontdekt dat de stok gebruikt kon worden om belonin-

gen die buiten haar kooi waren gelegd naar zich toe te halen. Voor de student was dit een metafoor voor ons vermogen om kennis en techniek te gebruiken om onze toestand te verbeteren. Feynman had een veel bescheidenere, maar tegelijkertijd machtigere, kijk erop. ‘Wat ik leer van jouw verhaal,’ zei hij met een glimlach, ‘is dat als een aap een ontdekking kan doen, jij dat ook kunt.’

Ondanks al zijn macht en wijsheid wist Lincoln wie echt de touwtjes in handen had. ‘Ik beweer niet dat ik gebeurtenissen heb gestuurd,’ schreef hij in een brief in 1864, ‘maar ik geef simpelweg toe dat de gebeurtenissen mij hebben gestuurd.’ Hij begreep, in zekere mate, dat hij soldaten en politici niet kon hanteren alsof het schaakstukken waren. Hij kon niet met zijn vingers knippen en de publieke opinie of de aard van mensen veranderen. Veel radicalen die aan zijn kant stonden raakten voortdurend gefrustreerd door wat zij interpreteerden als voorzichtigheid en langzaamheid. Maar Lincoln begreep dat hij moest wachten op de juiste gelegenheden en hij kon ze niet gewoonweg afdwingen.

Het leven had hem dat geleerd.

Heb jij die les geleerd?

Het is zo gemakkelijk voor ons om verwaand te worden doordat we denken dat we iets weten. Het is zo gemakkelijk om ons door succes dom te laten maken.

Dwazen zijn zelden bescheiden, maar briljante mensen zijn dat vaak wel.

Het is niet zo dat je het altijd verkeerd hebt, maar begrijp dat je het altijd bij het verkeerde eind kunt hebben. De ironie van wijsheid is dat hoe slimmer je wordt, hoe minder je jezelf als een slim persoon ziet. Hoe minder je de behoefte hebt om het juist te hebben. Hoe prettiger je je voelt met onzekerheid, dubbelzinnigheid en, uiteraard, bescheidenheid.

Ervaring zou het ego moeten verminderen en het niet vergroten. Kennis zou ons minder zeker moeten maken en niet omgekeerd.

Dat was de kracht van Montaignes vraag *que sais-je?* Wat weet ik? Het antwoord was meestal, eigenlijk bijna altijd, niet veel! Maar door bescheiden te zijn, leren we. Want als we weinig weten, betekent dat dat er veel te leren valt. Nieuwsgierigheid is een open raam. Zekerheid is een gesloten deur.

Blijf openstaan.

Blijf bescheiden.

Het is een wijzer pad.

Het kan je zelfs behoeden voor rampspoed.

Blijf altijd een leerling

Hij was een oude man.
Hij was de wijste leider in zijn tijd.

Toch was hij het die, met zijn boeken onder zijn arm, het paleis verliet.

‘Waar ga je naartoe,’ vroeg een vriend.

‘Ik ben op weg naar Sextus de Filosoof,’ zei Marcus Aurelius tegen hem, ‘om te leren wat ik nog niet weet.’*

Hij liet de leraar niet naar hem toe komen. Het was geweldig om te zien, merkte de vriend op, dat de koning nog steeds zijn kleitabletten oppakte en naar school ging.

Maar dit is wat de wijze mensen doen. Ze leren niet slechts wanneer ze jong zijn, maar ze leren hun hele leven lang. Ze zien zichzelf als een leerling, en niet als iemand die al wijsheid heeft bereikt. Ze zien zichzelf niet als beter of anders. Ze zijn gewoon als alle anderen, ze leren nog steeds, moeten nog steeds worden onderwezen.

‘Tot wanneer is iemand verplicht om de Thora te bestuderen?’ vroeg Maimonides. ‘Tot de dag dat iemand sterft.’ ‘Geen enkele rang in de marine,’ zei generaal Mattis graag, ‘is vrij van de plicht om te studeren.’ Het maakt niet uit of je soldaat of president bent, CEO of stagiair. Het maakt niet uit of je jong

---

* Sextus was waarschijnlijk de kleinzoon van Plutarchus.

of oud bent, jouw opleiding is jouw verantwoordelijkheid. Het is iets wat doorgaat, wat onbepaald en oneindig is. Want er zijn altijd nieuwe landen om te ontdekken, nieuwe lessen om te leren en oude lessen die opnieuw kunnen worden ontdekt.

Op twintigjarige leeftijd beseftte Martin Luther King Sr. (toen bekend als Mike King) dat gesegregeerde scholing hem het opleidingsniveau van iemand in groep 7 had opgeleverd. Dus ging hij nederig terug naar school en nam wat rechtmatig van hem was. Da Vinci leerde zichzelf Latijn op tweeënveertigjarige leeftijd. Op dezelfde leeftijd begon Neil Peart, toen waarschijnlijk de beste drummer ter wereld [van de band Rush], lessen te nemen bij Freddie Gruber, een jazzleraar die met veel van zijn leeftijdgenoten had gewerkt. ‘Een meester is niets anders dan een meester-leerling,’ zei Peart terwijl hij zijn schouders ophaalde. ‘En als dat waar is, dan heb je de verantwoordelijkheid om beter te worden en de verscheidene richtingen binnen je vakgebied te verkennen.’ Op haar zestigste verjaardag woonde Angela Merkel een lezing bij over de Europees-Aziatische relaties in de negentiende eeuw.

Stefan Zweig was niet bekend met het werk van Montaigne tot hij laat in de vijftig was, iets wat vreemd was voor zo’n belezen man als hij. Hij vond een exemplaar van Montaignes essays in een kelder toen hij op de vlucht was voor de nazi’s. ‘Bepaalde auteurs openbaren zich alleen aan ons op een bepaalde leeftijd en op uitgekozen momenten,’ zei Zweig in zijn biografie, zijn laatste werk, over de man die hem vond toen hij zich op zijn dieptepunt bevond.

Daarom moeten we een leerling blijven; we weten niet wat de toekomst brengt, wat we moeten leren.

Zal dit soms gênant zijn? Om weer een beginner te zijn? Om basisvragen te stellen? Om toe te geven dat je pas nu een klas-

siek idee of tekst bestudeert? Om nog steeds te streven als iedereen het al heeft opgegeven? Misschien. Maar Socrates' onverschilligheid over wat andere mensen van hem dachten is passend hier. 'Als iemand ons uitlecht omdat we op onze leeftijd naar school gaan,' zei hij, 'citeer ik Homerus: "Bescheidenheid is niet goed voor een behoeftig mens."' "

De meest kritieke zaak in Lincolns leven was er eigenlijk een waarbij hij zo goed als ontslagen werd. Lincoln was ingehuurd door McCormick Reaper vanwege zijn expertise in het aanvragen van patenten en zijn plaatselijk aanzien, maar hij werd al snel overtroffen en de loef afgestoken door de andere advocaten (onder wie Edwin Stanton, zijn toekomstige minister van Oorlog).

Nu Lincoln van de zaak was afgehaald, werd er tegen hem gezegd dat hij naar huis kon gaan met behoud van salaris. Toch besloot Lincoln om te blijven en toe te kijken, ook al mocht hij geen argumenten aandragen en werd hij opzettelijk genegeerd door de andere advocaten. De advocaten weigerden zelfs om tegen hem te spreken, laat staan dat ze hem informeerden over de ontwikkelingen in de zaak.

Het had vernederend kunnen zijn voor een voormalig Congreslid, maar Lincoln klaagde nooit. Hij was er gewoon en keek toe. Aan het eind zei hij tegen een vriend dat hij naar huis ging 'om de wet te bestuderen'. 'Je bent nu het hoofd van de advocatenorde in Illinois,' zei zijn vriend verrast. 'Waar heb je het over?' 'Ik heb een goede positie,' gaf Lincoln toe, 'en ik denk dat ik kan doorgaan op de manier waarop dingen nu gaan. Maar deze mannen die hun hele leven hebben gewijd aan het studeren aan een universiteit komen naar het westen, begrijp je? Ze bestuderen een enkele zaak maandenlang, iets wat wij nooit doen. Ik ben net zo goed als zij allemaal, en als

ze naar Illinois komen, dan wil ik daar klaar voor zijn!’*

Leren houdt je jong, net zoals wijsheid jaren toevoegt aan je leven.

Dus wat leer jij? Waar keer jij naar terug alsof je een beginner bent?

Elke rol, elke nieuwe fase in je leven vereist en vraagt om nieuwe wijsheid. Net zoals ons eerdere succes gebouwd is op het werk dat we lang geleden hebben gedaan, welk toekomstig succes zaaien we met ons lezen, onze reizen, onze vragen en onze diepgaande analyses?

Het is misschien waar dat wetenschappers vaak hun grootste ontdekkingen doen als ze jong zijn. Musici schrijven het merendeel van hun grootste hits als ze net beginnen. Jonge mensen zijn vaak briljant, maar ze zijn zelden wijs. Slechts door tijd en ervaring kan iemand volledig vaardig worden in het begrijpen van de ideeën in hun werk.

Het feit dat je oud bent is geen excuus. Zoals Diogenes al zei, het is de bedoeling dat je versnelt, niet dat je langzamer aan gaat doen, als je de finishlijn van een race nadert.

Bovendien zijn er sommige dingen die we pas nu beginnen te begrijpen. Yusuf Islams/Cat Stevens liedje ‘Father and Son’ werd voor het eerst opgenomen in 1970 toen Yusuf zelf pas tweeëntwintig jaar was. Maar in 2020 nam hij het liedje opnieuw op en mixte zijn tweeëntwintigjarige stem in een duet met zijn nu tweeënzeventigjarige ik. Hetzelfde liedje, dezelfde songtekst, gezongen door dezelfde man... en toch is het anders, nieuw en diepgaander. Want vijftig jaar levenservaring, het op-

---

* In 1860 overdreef een campagnebiograaf Lincolns opleidingsniveau door te beweren dat hij bekend was met het werk van Plutarchus. Toen Lincoln dit zwart-op-wit zag, zorgde hij ervoor dat het waar werd door op eenenvijftigjarige leeftijd Plutarchus op te pakken. Plutarchus werd later een van zijn favoriete auteurs en dit voorval werd een van zijn favoriete grappige anekdotes.

voeden van zijn eigen kinderen, de ervaringen van beide karakters, hadden Yusuf geholpen om zijn eigen werk en de tijdloze worstelingen van een generatie om contact te krijgen met een andere beter te leren begrijpen.

Daarom keren we terug bij de dingen die we lang geleden hebben gelezen. Daarom gaan we terug naar plekken waar we al zijn geweest. Daarom heroverwegen we de aannames en overtuigingen die we hebben opgedaan toen we jong waren.

Meesterschap.

Hermeesterschap.

Ontdekking.

Herontdekking.

Het is nog steeds dag één. We hebben slechts een fractie geleerd van wat er mogelijk is om te leren. Dat zou ons nederig moeten houden. We zouden er ook opgewonden door moeten raken.

Disce quasi semper victurus

Vive quasi cras moriturus

Leer alsof je eeuwig zult leven,

Leef alsof je morgen zult sterven.

Blijf nieuwsgierig. Blijf hongerig naar meer. Blijf leren. Blijf groeien.

Wees een leraar

Het was zijn eerste training als professioneel basketballspeler. Bill Russell liep het veld op als een Boston Celtic-speler. Hij was een slungelige beginner van 2,08 meter in een succesvol Eastern Conference-team, vol All-Star-veteranen, die net klaar waren met hun tiende opeenvolgende play-off.

Russell wist dat niemand recht had op speeltijd, dus hij bereidde zich voor op een lang en eenzaam eerste seizoen. Maar het eerste wat Arnie Risen, de All-Star-center van de Celtics, vier jaar op rij, tegen hem zei was: ‘Na de training wil ik je wat dingen laten zien.’ Arnie legde aan Russell uit hoe de competitie werkte en wat hij kon verwachten van verschillende spelers. Hij liet Russell een paar bewegingen in het veld zien.

Had Arnie al opgegeven? Nee, zoals Russell zei toen hij er later op terugkeek, het was eerder het tegenovergestelde. Arnie Risen ‘wilde heel graag dat het team zou winnen, meer nog dan dat hij bij het team wilde blijven’. Russell nam de startpositie in, maar samen zouden de twee mannen in 1957 een kampioenschap winnen.

Minder dan tien jaar nadat Jackie Robinson als zwarte honkballspeler werd toegelaten tot de Major League, nam een ervaren witte speler de tijd om hem iets te leren, ook al wisten ze beiden dat de beginnening zijn baan ging overnemen.

Geen enkele goede sporter wordt volledig gevormd geboren.

Coaches leren hun dingen. Teamgenoten steunen hen. Zelfs rivalen en critici, op hun eigen manier, helpen hen om beter te worden. Hierbij komen ze in de schuld te staan, een schuld die niet kan worden terugbetaald, maar die wordt doorgegeven. Dat was wat Arnie Risen deed.

Wij moeten dat ook doen.

Ieder van ons, in onze tijd hier, is erin geslaagd om wat dingen te leren. We hebben de geschiedenis bestudeerd. We zijn getuigen geweest van een deel ervan. We hebben fouten gemaakt. We hebben ook leraren, mentors en vrienden gehad die ons iets hebben geleerd.

Zelfs als we onszelf echt helemaal alleen hebben opgewerkt, komt onze kennis met een zekere verantwoordelijkheid. Wat we hebben is speciaal en waardevol. Je kunt er niet te stevig aan vasthouden, je moet je kennis delen.

Niet lesgeven is onrechtvaardig!

Dit was een belangrijk omslagpunt in het leven van Siddhartha Gautama. Het was zijn persoonlijke reis die hem verlichting bracht. Maar wat hem tot Boeddha maakte, was zijn besluit om zich niet terug te trekken op een eenzame plek en sereniteit te zoeken, maar in plaats daarvan les te geven aan anderen en hen te helpen. Bijna vijftig jaar lang schonk hij wijsheid aan mannen en vrouwen in heel India, en hij zette een traditie van lesgeven en een coachingsboom in gang die vandaag de dag nog steeds wordt voortgezet.

Het is ook een van de bekendste ideeën in de westerse filosofie. We moeten ons voorstellen, zegt Plato, dat we allemaal in een diepe grot zitten vastgeketend en alleen in staat zijn om de schaduwen te zien van wat er buiten gebeurt. Stel dat een van ons ontsnapt en erin slaagt om te ontdekken wat er daarbuiten in de wereld gebeurt. Is het dan niet zijn of haar plicht om terug te keren naar de grot en aan de anderen uit te leggen

wat hij of zij weet? Om hen zo letterlijk en figuurlijk te bevrijden van hun ketenen en waanvoorstellingen?

Natuurlijk is dat zijn of haar plicht.

Wat denk je dat Plato deed? Hij vertelde anderen over de waarheden die hij te horen had gekregen van Socrates. En was het niet Aristoteles die hetzelfde deed met de waarheden die hij van Plato had gehoord? Dit is wat het betekent om een apostel te zijn. Ieder van ons heeft les gehad... en nu moeten wij zelf lesgeven.

Zelfs als dat ingaat tegen ons eigen belang, zelfs als het soms voelt als een last.

Net als alle academici accepteerden Richard Feynman en Madame Curie dat hun privileges aan de universiteit vergezeld gingen met de verplichting om les te geven. Dat betekende papierwerk, adviseren over dissertaties en studenten met hun problemen helpen. Ze trainden, net als alle professoren, hun toekomstige vervangers, net zoals Gregg Popovich coaches en leidinggevendens heeft begeleid en geadviseerd, die vervolgens de Spurs hebben verslagen en zijn spelers inpikten. Wally Pipp, die door Lou Gehrig werd vervangen in 1925, zat op de tribune in Detroit op de dag dat Gehrigs overwinningenreeks eindigde. En net zoals Pipp plaatsmaakte voor Gehrig, was Gehrig vriendelijk tegen zijn vervanger Babe Dahlgren en steunde hij hem. 'Vooruit, het veld op en sla wat homeruns,' zei Gehrig tegen hem.

Antoninus werd Hadrianus' opvolger op voorwaarde dat hij Marcus Aurelius zou opleiden zodat Marcus hem vervolgens kon opvolgen. Is dat eerlijk? Zeker, in de zin van dat we allemaal zullen worden opgevolgd door iemand. Maar dat betekent niet dat hij het altijd prettig vond. Zal ons ego ons ervan weerhouden om onze plicht te doen?

Wijsheid vindt vooruitgang belangrijk, niet zichzelf. Ieder

van ons is slechts een vat, en niet eens een permanent vat. Het is onvermijdelijk dat we allemaal uiteindelijk vervangen worden.

Kennis is macht, zeggen ze, maar net als bij de macht die aan Antoninus werd gegeven, zijn er voorwaarden aan verbonden. We zijn iets verschuldigd aan onze leraren. We zijn ook iets aan anderen verschuldigd, namelijk aan toekomstige generaties. Die schuld, zoals Stockdale het omschreef, is het leraarschap.

Maar we hebben het verkeerd als we dit gewoon zien als liefdadigheid, als een lastige, morele verplichting. Want we krijgen er iets voor terug. ‘Het proces is wederzijds,’ zei Seneca over het mentorschap, ‘want mensen leren als ze lesgeven.’

Door anderen te helpen worden we gedwongen om ons eigen denken onder de loep te nemen, om na te denken over onze ervaringen. We gaan zitten en schrijven, en veranderen zo iets wat eerder intuïtie was in kennis. Door dit voor een ander op te schrijven, oefenen we met empathie en begrip. Feynman zou zeggen dat als iemand dit niet kan doen, als hij of zij niet duidelijk en eenvoudig kan uitleggen wat hij of zij weet in simpele woorden, dan komt dat doordat die persoon zelf niet geheel begrijpt wat hij of zij denkt dat hij of zij weet.

We leren als we lesgeven.

Iemand was onze mentor. Van wie zijn wij de mentor? We hebben onze raad van bestuur gehad. Maar in wiens raad zitten we nu?

Dat is waar het nu over gaat.

We moeten opnieuw de grot in gaan.

We moeten anderen ook uit de duisternis halen en net als wijzelf naar het licht toe brengen.

Omarm het mysterie

Dichter John Keats kwam erachter dat hoe meer hij leerde over het bestaan, hoe minder hij ervan begreep. Hoe meer hij probeerde om de essentie van iets te vatten of uit te leggen, hoe meer ze hem ontglipte.

De grootste vaardigheid van de kunstenaar, zei hij, was ‘negatieve bekwaamheid’, het vermogen om te zijn ‘met onzekerheden, mysteries, twijfels, zonder enig geërgerd streven naar feiten en logica’. Hij legde uit dat kennis was alsof je een grote ‘villa met vele kamers’ binnenging. De eerste kamers waren eenvoudig en licht. Hij noemde dit ‘de peuter- of gedachteloze kamer’. Zolang we niet al te veel nadenken of te veel vragen stellen, kunnen we daar heel prettig verblijven. Maar hoe meer we verkennen, hoe verder we de villa binnengaan, hoe meer ‘we ons in een mist bevinden,’ zei hij. We raken gedesoriënteerd. We tasten in het duister en raken verward. We voelen, zei hij, de ‘last van het mysterie’.

Dit is uiteraard de wereld van de kunstenaar, in het bijzonder die van de dichter. Het onbekende. Het onverwoordbare. Het verhevene. De onmetelijkheid van de menselijke ervaring. Voor een kunstenaar bestaat er geen zwart of wit, zelfs als ze op die manier schilderen of fotograferen.

Maar wacht even, is wijsheid niet het vermogen om dingen eenvoudig te maken? Dat is zo. De eenvoudige waarheid is dat

dingen ingewikkeld zijn. Het zou geweldig zijn als leren en meesterschap zou leiden tot zekerheid.

Maar dat doen ze absoluut niet.

‘Ik heb een tijdje gedacht dat een aantal van onze huidige beproevingen voortkomen uit deze verkeerde overtuiging dat perfecte antwoorden bestaan,’ zei admiraal Rickover tegen jonge mensen om hen te waarschuwen. ‘Er is een zekere mate van volwassenheid nodig om te beseffen dat alle oplossingen gedeeltelijke oplossingen zijn.’ En dat alle conclusies momentopnames, schattingen en gissingen zijn.

Kunst, leiderschap en verlichting vereisen het vermogen om met dubbelzinnigheid om te gaan. Ze vereisen een sterke tolerantie voor tegenstrijdigheid. Je moet met het mysterie en de mist om kunnen gaan. Want ze zullen nooit verdwijnen.

Toen natuurkundige John Wheeler zei dat als ons eiland van kennis groeit, de kust van onwetendheid ook groeit, had hij het niet alleen over de eindeloze mogelijkheden van alle dingen die we kunnen leren. Hij had het ook over de manier waarop kennis en verbijstering elkaar schijnen op te volgen. Omdat we tegen onze eigen grenzen aanduwen. Omdat we nieuwe zaken, nieuwe situaties, nieuwe scenario’s ontdekken, waardoor we gedwongen worden om alles wat we dachten te weten opnieuw te evalueren.

De oosterse filosofen begrepen dit beter dan hun westerse collega’s. Wie weet wat sommige van die beroemde *koans* betekenen? Wat is het geluid van één hand die klappt? Wat is Boedha? Misschien wisten zij het ook niet. Maar door te worstelen met koans kwamen ze tot inzicht. Hun geest werd sterker door te accepteren dat logica en tegenstrijdigheid beide een plek hebben.

Confucius zei eens tegen een leerling dat het geheim van wijsheid geduld is. Later zei hij tegen een andere leerling dat hij

niet langer moest wachten en zijn problemen snel moest oplossen. Een andere opmerkelijke leerling maakte bezwaar en zei dat de grote meester zichzelf had tegengesproken. Het was toch zeker zo dat slechts één strategie de juiste was? Confucius deed deze muggenzifterij als volgt af. ‘Ran Qiu is te voorzichtig,’ legde hij uit. ‘Daarom wilde ik hem aanmoedigen. Zilu daarentegen is te onstuimig, en dus wilde ik ervoor zorgen dat hij zich inhield.’

Iedereen is anders. Elke situatie is verschillend.

Wijsheid is niet star.

Montaigne zei bewonderend over Cato dat als je een van zijn toetsen aanraakte, je ze allemaal had aangeraakt. Dit was een aardige manier om te zeggen dat de man slechts één toon bezat. Maar wat zo fascinerend was aan Montaigne is dat hij het tegenovergestelde was. In zijn eigen woorden was hij ‘verlegen, schaamteloos; ingetogen, wellustig; praatgraag, zwijgzaam; moeizaam, gevoelig; vindingrijk, ernstig; melancholiek, plezierig; leugenachtig, slim, onwetend; vrijgevig, inhalig en verkwiswend’. Hij was zijn eigen baas. Hij veranderde. Hij groeide. Hij had bevliegingen. Dit maakte hem intellectueel nieuwsgierig op manieren die Cato niet was. Dat stelde Montaigne in staat om de geloofsoorlog te overleven en mensen bijeen te brengen op manieren waar Cato van nature niet toe in staat was. ‘Als ik verschillend over mezelf praat, komt dat doordat ik mezelf verschillend zie,’ zei hij over zijn tegenstrijdigheden en problemen.

Eeuwen later zei Walt Whitman het op de volgende manier:

Spreek ik mezelf tegen?

Welaan dan, ik spreek mezelf tegen,

(Ik ben groot, ik heb een veelvoud in me.)

Deze veelvouden beperken ons niet. ‘De test van een hoogwaardige intelligentie,’ brengt F. Scott Fitzgerald ons in herinnering, ‘is het vermogen om twee tegengestelde ideeën tegelijkertijd in onze geest te hebben, en nog steeds het vermogen behouden om te functioneren.’

Hierdoor zouden echter een heleboel dwazen als genieën kunnen worden beschouwd, want een aantal duidelijk tegenstrijdige ideeën geloven is ook een test van een zwakke geest. Uiteraard is het een delicate balans.

Wat denk je hiervan? Als wijsheid geen eindtoestand is maar een proces, zullen we eigenlijk nooit volledig inzicht bereiken. Er zullen altijd vragen onbeantwoord blijven, omdat we ons nog steeds midden in het proces van het achterhalen van dingen bevinden. We zullen puzzelstukjes hebben die niet bij elkaar passen.

Kunnen we warboel verdragen?

Als we dat niet kunnen, zullen we slechts een bepaald niveau bereiken.

Een beroemde onderhandelaar zei eens dat mensen die niet kunnen omgaan met onzekerheid hun zekerheid zullen krijgen... alleen betalen ze daarvoor. Iemand die wil dat dingen eenvoudig zijn en daar behoefte aan heeft, zal dingen vereenvoudigen. Vaak gaat dat ten koste van alle dingen die hij of zij had kunnen leren.

De boeddhisten spraken van het uitnodigen van Mara, de god van woede, op de thee. We moeten ook van tijd tot tijd samenkomen met Dionysus, de god van chaos en wanorde.

Onzekerheid hoort bij het leven. Dat geldt ook voor tegenstrijdigheid.

Niet alleen is het hart vaak in conflict met zichzelf, dat geldt ook voor de waarheid!

Wees niet jaloers op mensen die de nuance uit hun leven heb-

ben verwijderd, die boven twijfel zijn uitgestegen. Ze leven in een eentonige, saaie en onechte wereld.

De kunstenaar geniet van het onbeschrijfbare. De natuurkundige peinst over het onzichtbare. De filosoof denkt na over het onbekende.

Dit is een kunst die we kunnen beoefenen: wat tijd besteden aan nadenken over complete onzin. Neem fictie, kunst, fantasieën en mythen in je op. Lincoln hield net zoveel van de exactheid van Euclides als dat hij van de duistere vreemdheid van de gedichten van Edgar Allan Poe hield. We weten niet of Lincoln ooit Keats heeft gelezen, maar ze deelden een liefde voor schoonheid – en ingewikkeldheid – in poëzie. Er werd gezegd dat Lincoln bijna alle poëzie van Robert Burns uit zijn hoofd kon opzeggen. Hij kende Byron en Shakespeare. Hij zei eens dat hij al het geld dat hij bezat ervoor overhad om zoiets goeds te schrijven als het gedicht ‘Mortality’ van William Knox.

Lincoln begreep beter dan anderen de behoefte aan nuance. Dat was ook de reden dat hij zijn kabinet vulde met politici die het met hem oneens waren.

Praat met mensen wier ideeën je niet begrijpt. Neem hen serieus. Een dwaas verlaat zich op de karikaturen van de argumenten van hun tegenstanders zodat ze nooit het gevoel hebben dat ze serieus worden uitgedaagd. Zo krijgen ze dus nooit te maken met de verwarrende mogelijkheid van nadenken over twee dingen die beide misschien waar zijn.

Een wijs persoon daarentegen verzet zich niet alleen tegen de karikaturen, maar maakt de ideeën waarmee ze het oneens zijn sterker. Ze richten zich niet op het oppervlakkige, maar proberen de inhoud – de sterke delen – van andere meningen te begrijpen en te verwoorden. Ze weten wat ze denken, maar ze hebben ook de empathie en het zelfvertrouwen om te begrijpen en te waarderen wat een ander denkt. Ze kunnen beide stand-

punten in hun geest houden, en zelfs als ze uiteindelijk de voorkeur geven aan een ervan, hebben ze het vermogen om de redenen (zelfs als die dwaas zijn) dat een ander er anders over denkt te begrijpen.

Dit is niet alleen aardig en eerlijk... Het helpt ons ook onze eigen ideeën beter te begrijpen en de zwakke punten erin op te lossen.

Accepteer de immensiteit, de tegenstrijdigheden en het onmogelijke van kennis.

Wees flexibel.

Zorg ervoor dat je geest het oké vindt als de grenzen ervan worden opgerekt.

Begrijp dat je nooit alles zult vatten.

Werk aan zelfinzicht

Montaigne, een briljante man, had een belangrijke politicus kunnen zijn. Hij had doorbraken kunnen hebben gemaakt in de natuurkunde of biologie. Hij had geweldige literatuur kunnen schrijven.

Hoewel hij liefhebberde op al deze terreinen, koos hij er vooral voor om zichzelf te bestuderen.

Van jongs af aan was hij erin getraind, zei hij, ‘om mijn leven te zien weerspiegeld in dat van anderen,’ om echt goed te kijken naar hoe iemand leefde en wat hem of haar drijft, of het nu Socrates was of een belangrijke hoogwaardigheidsbekleider die op bezoek was bij zijn vader. Hij bekeek hen kritisch... zodat hij zichzelf kritisch kon bestuderen.

Dit lijkt misschien wat zinloos, maar sinds de tijd dat het Orakel van Delphi had verkondigd ‘Ken uzelf’, hoeveel mensen hebben dat eigenlijk geprobeerd? Van alle genieën en succesvolle mensen in de geschiedenis, hoeveel van hen had ook maar een greintje zelfinzicht? Wie was de laatste persoon die je hebt ontmoet die dat echt had?

Zelfinzicht is een van de zeldzaamste dingen ter wereld!

Het is een bezigheid die een leven lang duurt. ‘Ik, die geen ander beroep doe dan mezelf leren kennen,’ zei Montaigne, ‘vind in mij zulke grenzeloze dieptes en gevarieerdheid dat mijn leerlingschap geen ander fruit oplevert dan door erachter te

komen hoeveel er nog te leren valt over mezelf.' Dit was geen egoïstische bezigheid, maar een onvervreemdbaar nederig makende; in de jaren van denken en schrijven wist Montaigne amper het topje van de ijsberg te verkennen.

Wat zijn je sterke punten?

Wat zijn je zwakke punten?

Wat vind je leuk? Waar heb je een hekel aan? Waar houd je van?

Welke patronen heb je in je jeugd ontwikkeld?

Hoe werkt je geest? Waarom werkt je geest op die manier?

Wie ben je echt?

Dit zijn essentiële vragen, niets minder dan een van de existentiële en wetenschappelijke vragen waarvoor we beroemde prijzen uitdelen. 'Je moet jezelf kennen,' brengt filosoof en wiskundige Blaise Pascal ons in herinnering. 'Zelfs als het niet helpt bij het vinden van de waarheid, het helpt in elk geval bij het leiden van je leven, en niets is gepaster.'

Het niet onderzochte leven is niet echt een leven, praktisch of op een andere wijze.

Voor de meeste mensen moet het eruit hebben gezien alsof Montaigne geheel niet werkte. Natuurlijk waren zijn vrouw, vrienden en burens verwilderd over wat hij daar deed in die toren, tijdens die wandeling, tijdens zijn reizen. Was er een doel? Waarom ging hij er niet op uit om geld te verdienen? Of stak hij zijn energie niet in productievere bezigheden?

Auteur Ambrose Bierce maakte de grap dat iedereen een krankzinnige is, maar slechts iemand die zijn of haar waanvoorstellingen begrijpt een filosoof is. Montaigne begreep dat filosofie niet alleen draaide om het nadenken over het hogere. Filosofie draaide ook om tijd besteden aan nadenken over dit lichaam dat we hebben gekregen, ons bewustzijn, ons leven, onze eigen gekheid. Hij loste de vergelijking van

zichzelf op in plaats van een van de vervelende wiskunde-problemen.

Tegen het einde van zijn leven wist hij iets over zijn deugden en zijn zwakke punten, de wanstaltigheden, de wonderen en doodgewone dingen waarvan hij zei dat die zich in hem bevonden. Hij wist wat zijn favoriete fruit was (meloen), hij wist wat zijn favoriete standje was (liggend); hij wist met wie hij graag tijd doorbracht (zijn beste vriend en humanist Étienne de la Boétie, zijn dochter, zijn kat); hij wist dat hij de neiging had om lui te zijn, maar hij wist ook dat hij op zijn best was als hij niet te veel nadacht of te hard voor zichzelf was.

Heb jij het zelfinzicht om te weten waar je meesterschap begint en ophoudt? Waar je expertise op een bepaald gebied begint en eindigt? Waar je knoppen zitten? Wat je zwakke plek is? Wat je drijft? Wat je tekortkomingen zijn?

Een van de fascinerende dingen aan biografieën is hoe duidelijk sommige karaktertrekken en patronen zijn bij mensen. De manier waarop iemand misschien vriendelijk is tegen zijn of haar werknemers, maar wreed tegen zijn of haar familieleden. De manier waarom iemands neerwaartse spiraal duidelijk verbonden is aan trauma in zijn jeugd of de manier waarop haar succes duidelijk gedreven werd door de behoefte om iets te bewijzen wat nooit bewezen kon worden. Wat dacht die persoon? Hoe kon het dat hij of zij dat niet zag?

Na een paar honderd pagina's ken je hen beter dan dat ze zichzelf schenen te kennen!

Het was opmerkelijk hoe goed Richard Nixon was in het zien van de kwetsbaarheden van andere machtige, ambitieuze mensen. Helaas leek hij nooit in staat om deze vaardigheid op zichzelf toe te passen. 'Ego is iets wat we allemaal hebben,' zei Nixon eens, zonder een greintje zelfinzicht, 'en dan groei je eroverheen of het neemt je volledig in beslag. Ik ben eroverheen gegroeid.'

Echt waar?

Elon Musk heeft gezegd dat hij het niet nodig heeft dat men hem aardig vindt. Sorry? Er is geen psycholoog voor nodig om te zien dat de man wanhopig graag wil dat mensen hem aardig vinden. Wie twittert duizenden keren per maand als hij niet wanhopig verlangt naar aandacht, genegenheid en bewondering. Het is voor iedereen duidelijk... behalve voor hem. Ook is het triest dat ondanks deze behoefte, hij die liefde zoekt op alle verkeerde plekken.

Zelfs filosofen kunnen zich schuldig maken aan hypocrisie. Diogenes de Cynicus dacht dat Plato pretentieuus was. Toen Diogenes was uitgenodigd voor een etentje bij Plato, liep hij opzettelijk met zijn schoenen door de modder en zei toen hij binnenkwam dat hij op 'de ijdelheid van Plato' stampte door zijn vloerkleden vies te maken. Maar Plato, die in dit geval kalmer en wijzer was, zag wat er achter Diogenes' minachting voor anderen zat, iets wat Diogenes zelf zo vaak over het hoofd zag. 'Hoeveel trots laat je zien door te doen alsof je niet trots bent,' zei Plato terwijl hij naar dit kinderachtige optreden keek.

We kijken liever recht in de zon dan in de spiegel...

Iemand hoeft niet tachtig te worden om te beseffen dat werk niet het belangrijkste is of dat we een gat proberen te vullen door te doen alsof het dat is. Je hoeft niet helemaal alleen te eindigen, je prestaties een kille troost, om eindelijk te begrijpen dat er weinig betekenis zit in geld, macht of roem. Een beetje zelfreflectie helpt je om dat in te zien.

Je hebt waarschijnlijk niet de 'inzichten' nodig die mensen toeschrijven aan geestverruimende middelen of sjamanen. Want, ja, deze openbaringen waren de hele tijd al voorhanden. Ze staan letterlijk in elk filosofieboek dat ooit geschreven is!

Je had dagelijks in je notitieboekje kunnen schrijven om het

werk te doen, zoals Montaigne en Marcus Aurelius deden, en er veel eerder kunnen komen.

Daarom was Joan Didion zo onwillig om haar notitieboeken te reduceren tot slechts een professioneel middel. Ook al profiteerde ze enorm van haar dwangmatigheid om te schrijven en dingen vast te leggen als auteur, ze ging inzien dat er iets diepgaander was aan deze pagina's die ze op zoveel ochtenden, middagen en late avonden vulde.

Terwijl ze bladerde door de gespreksflarden die ze had opgeschreven in een treinstation in Delaware, of de ervaringen uit haar kindertijd of feiten over milieuvervuiling in New York herlas, vroeg ze zich af waarom ze de moeite had genomen om dit allemaal op te schrijven. Zou ze deze feiten ooit gebruiken? Waren ze belangrijk? Wie was die persoon die de behoefte had gevoeld om zoveel schijnbaar banale details te noteren?

Toen beseftte ze dat het daarom draaide. 'Ik denk dat we allemaal het advies hebben gekregen om niet zo goed op de hoogte te zijn van de mensen die we ooit zijn geweest,' merkte ze later op. 'We vergeten allemaal te snel de dingen waarvan we dachten dat we ze nooit zouden vergeten.' De pagina's van een dagboek of een aantekeningenboek zijn een soort momentopname, van wat we waarnemen of lezen, maar ook van onszelf. Lang voordat je foto's kon nemen met je smartphone, merkte Didion op dat de foto die ze nam in de vorm van haar dagboeken niet slechts een blik op de wereld gaf, maar dat het tegelijkertijd ook een manier was om zichzelf vast te leggen. 'Onthouden hoe het was om mij te zijn,' zei ze in een van haar dagboeken, 'dat is altijd het doel geweest.'

Een dagboek is een middel tot zelfinzicht. Want jezelf kennen draait niet alleen om wie je nu bent (uiteindelijk is wie we vandaag zijn een optelsom van alle ikken die we zijn geweest). We moeten begrijpen wie we toen waren en waarom we deden wat

we deden. Dat is hoe we veranderen. Dat is hoe we nu andere keuzes maken, dat is hoe we het weer goedmaken met anderen en onszelf.

Het zou zonde zijn als je je hele, je enige, leven doorbrengt in dit lichaam en je het amper kent. Het is prachtig om andere landen te bezoeken, maar niet als dit betekent dat we ons eigen binnenste niet verkennen. Onze geest hoeft geen zwarte doos te zijn. Als we ons graag willen bevrijden van gewoontes en vooroordelen, moeten we een manier vinden om onszelf met perspectief te zien, om te begrijpen wat verborgen ligt, om de complexiteiten en verschillende dingen die we in ons hebben te begrijpen.

Zoveel wijsheid gaat voor ons verloren omdat we zelf verloren zijn... en onszelf hebben verloren.

We moeten empathie voor anderen hebben... en empathie voor onszelf.

Wie zijn we?

Waarom zijn we wie we zijn?

Wie proberen we te zijn?

Ken uzelf.

Bevrijd jezelf

Bij Epictetus zouden de rillingen over zijn rug hebben gelopen als hij het cliché ‘kennis is macht’ had gehoord. Helemaal als hij het hoorde uit de mond van een aristocraat of een academicus; iets wat helaas veel te veel filosofen waren.

Epictetus was in slavernij geboren. Zijn dertig jaar in ketens leverde hem een mank been op voor de rest van zijn leven, met dank aan een sadistische eigenaar die hem martelde.

Omdat Epictetus echte machteloosheid had gekend, zou hij niet zo lichtvaardig hebben gedaan over vrijheid of macht.

Maar dat wil niet zeggen dat hij niet, diep in zijn ziel, geloofde in de kracht van wijsheid.

In die tijd geloofden veel mensen in Rome dat alleen bevrijde tot slaaf gemaakten konden worden onderwezen. In feite, zo zei Epictetus, was het tegenovergestelde waar. Alleen opgeleide mensen, zei hij, waren vrij.

Wijsheid is vrijheid.

Iemand die niet weet wat wat is, is een slaaf van impulsen, onwetendheid en waanbeelden... zelfs als ze ongelooflijke wereldse macht en rijkdommen bezitten.

Dit was een onbetwistbare waarheid die Epictetus elke dag zag in de morele wanorde en het slecht functioneren van Nero's hof, waar zijn meester diende als een gerenommeerde secretaris. Er waren veel dingen die Epictetus wettelijk gezien niet kon

doen, maar hij slaagde erin om zijn opleiding te regelen binnen de beperkingen. Tijdens dat proces bevrijdde hij zichzelf van de zelfopgelegde vormen van slavernij die hij zag bij de ambitieuze miljonairs en machtsbeluste oplichters om hem heen.

De dingen die hij leerde, de wijsheid die hij vergaarde; niemand kon hem dat afnemen. Het was het enige wat helemaal van hem alleen was. Het was inderdaad het meest onbetaalbare en het machtigste in de wereld.

Zelfs nadat hij zijn legale vrijheid kreeg, leefde Epictetus in een wereld die een grote chaos was. Hij zou verbannen worden door een paranoïde keizer. Hij zou beroofd worden door een kleine crimineel. Hij zou worden aangevallen en bekritiseerd door mensen die dat waar hij les in gaf niet leuk vonden. Maar Epictetus wist dat wat hij in zijn geest met zich meedroeg, voor altijd van hem was, niemand kon hem dat afnemen. Hij was een geweldig, kwetsbaar mens, net als we allemaal zijn... toch maakte filosofie en wijsheid hem ook onverslaanbaar en onoverwinnelijk.

Dat geldt ook voor ons. Leren is niet slechts een pad naar wijsheid, het is het pad naar vrijheid. En leren is, uiteindelijk, een eigen vorm van macht; zelfs een hogere macht.

Het heeft iets poëtisch dat Hadrianus, toen de keizer, op zijn reis door Griekenland stopte in Nicopolis om een van de lezingen van Epictetus bij te wonen. Was de slaaf toen niet de meester? Was dat niet de machteloze die de machtige overwon?

Hadrianus had alles. Hij kon alles doen. Toch was hij hier, op zoek naar iets wat alleen Epictetus scheen te hebben. Marcus Aurelius, een levenslange leerling van Epictetus en de geadopteerde kleinzoon van Hadrianus, zette de grote heersers tegenover de grote wijze mannen in de geschiedenis, en hij was ervan overtuigd dat de denkers er beter vanaf kwamen. Want, zo legde hij uit, 'de filosofen wisten de wat, de hoe en de waarom.

Hun geesten waren van hen'. Het was hun voorbeeld dat hij probeerde te volgen... en dat moeten wij ook doen.

We zijn allemaal gelijk als we worden geboren, met dezelfde gebreken, dezelfde angsten, dezelfde onwetendheid, hetzelfde doodsvonniss. Maar sommigen van ons slagen er door hard werken in om boven deze beperkingen uit te stijgen. We bevrijden onszelf.

Van de dingen die mensen altijd gevangen en in hun macht hebben gehouden, en hen hebben gestuurd.

Van verlangens en waanvoorstellingen.

Van onze impulsen en emoties.

Van bitterheid, frustraties en wrok.

We zouden filosofisch moeten worden, dat wil zeggen kalm, geduldig en ontspannen.

In 1859, voordat Lincoln president was, voordat hij een vreselijke treinreis naar Washington maakte op weg naar het regeringsgebouw, waar hij bij aankomst – zo dachten velen – zou worden vermoord, nog voor het bloedbad en het geweld van de burgeroorlog, gaf hij een toespraak op de Wisconsin Staatsbeurs. Het was de bedoeling dat de toespraak over landbouw zou gaan, maar Lincoln besloot iets dieper te gaan.

Hij vertelde het verhaal van een oosterse koning die aan zijn wijste filosofen vroeg of ze een zin voor hem hadden die niet alleen juist was in elke situatie, maar die ook altijd de moeite waard zou zijn om te horen. 'Ze gaven hem de woorden,' zei Lincoln, "En ook dit zal voorbijgaan." De betekenis hiervan! Hoe louterend in het uur van trots! Hoe troostend in zeer elendige tijden! 'En ook dit zal voorbijgaan.'

Wist Lincoln dat dit verhaal een van de belangrijkste lessen in de boeddhistische filosofie was? Wist hij dat er ongelooflijke overwinningen en vuurproeven aan zaten te komen? Zou hij morbide genoeg zijn geweest om aan te voelen dat het van

toepassing was op zijn korte bestaan op deze aarde? Dat hij minder dan zes jaar te leven had, zes jaar waarin hij zijn werk kon doen voordat ook hij zou sterven?

Marcus Aurelius begreep dit. Hij schreef dat we ‘in gedachten moeten houden hoe snel dingen voorbijgaan en verdwijnen; de dingen die nu zijn en de dingen die komen’. De gebeurtenissen in de wereld – goed en slecht, prachtig, tragisch of angstaanjagend – vliegen snel langs ons heen. Geen ervan is stabiel. Elk ervan verdwijnt te zijner tijd in de stroom van het water en wordt nooit weer gezien. ‘Er is een idioot voor nodig,’ schreef Marcus, ‘om verdriet, arrogantie of woede te voelen.’

In de nabijheid van gebeurtenissen zijn we zonder het perspectief van de geschiedenis, zonder de aard van dingen te begrijpen, niet vrij. We voelen ons overweldigd. We zijn onderworpen aan onze angsten, onze zorgen en de tijdgeest.

Dit overwinnen gaat niet zomaar vanzelf. Het is ongelooflijk hard werken.

Ook is vrijheid niet altijd leuk.

‘Ik heb heel mijn leven geworsteld met mijn eigen misvattingen, verkeerde ideeën en verwrongen beelden,’ zou Joan Didion in een beroemde toespraak zeggen. ‘Ik heb heel hard moeten werken. Ik heb mezelf ongelukkig gemaakt en ideeën moeten opgeven die me een prettig gevoel gaven. Ik heb geprobeerd om de sociale werkelijkheid aan te voelen... En dat is niet gemakkelijk, daar moet je hard voor werken. Je moet jezelf blijven ontleden, laag voor laag, alles wat je ziet bestuderen en alles wat je verblindt moet je wegdoen.’

Maar de innerlijke worsteling waarover ze het heeft, verschilt erg van die waarmee velen van ons zich bezighouden: het vechten en tekeergaan tegen en ruziën met de wereld om ons heen. Zoals Elon Musk worden we wakker en kiezen we voor geweld. We storten ons, zoals Seneca zei, ‘halsoverkop in het mid-

den van de stroom' van geluid, afleiding en beroering. Wijsheid, is dan, zo kunnen we zeggen, de vrijheid om rust te vinden in plaats van oorlog te voeren. Hebben we deze rust?

We moeten onszelf bevrijden van geestelijke slavernij, want wij zijn de enigen die dit kunnen doen.

We moeten onszelf bevrijden van provocatie, vooroordelen en zinloze onbenulligheden.

Er is geen vrijheid zonder wijsheid, er is geen wijsheid zonder vrijheid.

'Hoe dichterbij mensen bij de waarheid zijn, hoe toleranter ze zijn voor de fouten van anderen,' zei Tolstoj eens. Confucius, die hoorde hoe iemand een van zijn studenten bekritiseerde, zei dat die man perfect moest zijn als hij de tijd had om een ander aan te vallen. 'Ik,' zei hij, 'heb niet zoveel vrije tijd.'

Na een heel leven, na al onze successen, na alle zegeningen die onze kant op zijn gekomen, als we nog steeds gestrest zijn, nog steeds dezelfde ondeugden hebben, nog steeds kwaad worden door dezelfde dingen, nog steeds achter dezelfde dingen aanjagen, hoe vrij zijn we dan?

Als wijsheid ons niet bevrijdt van de gevangenis van waanvoorstellingen en van de verslavingen die het merendeel van de mensheid gevangenhouden, ons niet helpt om met onze medemensen met al hun gebreken om te gaan, ons niet helpt om onze eigen problemen aan te pakken, wat heeft het dan voor zin?

Wijsheid moet ons onze geest teruggeven. Ze moet ons de macht over onszelf geven.

Wees gelukkig

Elon Musk heeft geld.
Hij heeft macht.

Hij is beroemd.

Hij beheerst vele onderwerpen.

Maar zou je hem echt willen zijn?

‘Je in een groot, leeg huis bevinden waarin je voetstappen weerklinken in de hal, niemand die er is,’ omschreef Elon Musk zijn leven in 2017, ‘en niemand in bed naast je. Fuck. Hoe maak je jezelf gelukkig in zo’n situatie?’

In plaats van aan zichzelf te werken, deed Elon Musk wat zoveel briljante, maar ellendige mensen doen: hij stortte zich op zijn werk. Hij werkte, werkte en werkte. Hij verdiende miljarden dollars, maar ontwikkelde geen blijvende relaties. Hij had een schokkend aantal kinderen, voor wie hij waarschijnlijk voor geen ervan veel tijd had. Hij besteedde meer tijd aan ruziemaken op social media dan een tiener zou doen, meer tijd dan een man met zijn talenten en verantwoordelijkheden ooit kon rechtvaardigen.

‘Er waren tijden waarop ik de fabriek drie of vier dagen lang niet verliet, dagen waarop ik niet naar buiten ging,’ vertelde Musk aan een journalist het jaar erop, na een moeilijke periode bij Tesla. ‘Dit is echt ten koste gegaan van het zien van mijn kinderen. En het zien van mijn vrienden.’

Het is niet verrassend dat zijn geestelijke gezondheid achteruitging. Zijn relaties leden eronder. Zijn hart verhardde zich. Zijn ergste impulsen verergerden sterk. Alles wat maar enigszins leek op rust of geluk ontglipte hem.

Hij had zijn leven omschreven als ‘moeilijk’ en ‘ondraaglijk’. Hij vergeleek het leiden van een bedrijf eens met ‘glas eten en in de afgrond staren’. Na verloop van tijd, zei hij, is het staren niet zo erg meer, maar het eten stopt nooit. Dit was waarschijnlijk de reden dat hij aan dezelfde verslaggever vertelde dat hoewel een aantal van de zakelijke problemen minder werden, ‘vanuit een persoonlijk pijnstandpunt, het ergste nog moet komen’.

Toen een andere journalist aan hem vroeg of de storm in zijn geest een ‘gelukkige storm’ was, klaagde hij erover dat het dat niet was. ‘Nee,’ zei Musk. ‘Ik kan me herinneren dat zelfs op de gelukkige momenten toen ik een kind was, het net voelde alsof er voortdurend een storm in mijn geest woedde.’

Dit is een man die elk denkbaar technisch probleem kan oplossen, maar die zijn eigen leven niet kan fixen en nog steeds met dezelfde problemen uit zijn jeugd zit waaraan nooit iets is gedaan. Hij heeft al het geld in de wereld, maar ontdekt dat het niet dat ene ding kan kopen wat het meeste waard is. Zijn werk mag dan verbazingwekkend zijn, maar zijn dagelijks bestaan is ellendig.

Zelfinzicht onder de groten der aarde is zeldzaam, maar echt gelukkig zijn is nog zeldzamer.

Wat vreemd is... gezien het feit dat het zo’n beetje de hele zin van het leven is.

Aristoteles woord voor geluk was *eudaimonia*, en het is, zei hij, de hoogste uiting van de menselijke ontwikkeling. ‘Wijsheid produceert geluk,’ zei hij, ‘niet op de manier waarop de medische wetenschap gezondheid produceert, maar op de manier waarop gezondheid gezondheid voortbrengt.’

Wijsheid is geluk. Geluk is wijsheid. Dit is geen tautologie. Niemand zou gelukkig zijn als hij niet zijn potentieel vervult, en toch, kan iemand het goed doen zonder vreugde en geluk?

In een verbazingwekkende uitwisseling schreef de in ongenade gevallen investeerder Sam Bankman-Fried een briefje aan zijn vriendin met daarin de reden waarom ze niet samen zouden moeten zijn. ‘Ik maak mensen verdrietig,’ legde hij uit. ‘Zelfs mensen die ik inspireer, maak ik niet echt gelukkig. En de mensen met wie ik date; dat is echt schokkend. Het is echt enorm klote om met iemand te zijn die (a) je niet gelukkig kan maken, (b) niet echt iemand respecteert, (c) voortdurend heel beledigende dingen denkt, (d) geen tijd voor jou heeft, en (e) die de helft van de tijd alleen wil zijn.’

In afkickkringen noemen ze zulke uiteenzettingen ‘onverschrokken de morele inventaris opnemen’, maar Bankman-Fried noemde slechts de feiten op en deed niet aan het verwerven van zelfinzicht. Want iemand die echt zelfinzicht heeft zou deze observaties als niets anders hebben kunnen zien als een brandalarm, iets wat meteen moest worden aangepakt. Bankman-Frieds ego (en iets wat lijkt op een diepe depressie) normaliseerde zijn houding, accepteerde het als een onderdeel en niet als een fout in zijn mentale krachten en levensstijl.

‘Ik heb hem eens gevraagd hoe hij gelukkig kan zijn,’ vertelde een vriend en ex-werknemer van hem. Hij antwoordde: ‘Geluk is niet belangrijk.’

De filosofen van de oudheid stonden argwanend tegenover geluk dat afhing van externe factoren. Ze dachten dat waar geluk – geluk gebaseerd op deugd – in elke situatie gevonden kon worden. Hoewel het zwaar was om jaren als banneling te leven of om met een pijnlijke ziekte om te gaan, zij dachten dat een wijs en gedisciplineerd persoon ook in zo’n situatie kon opbloeien en tevredenheid, humor en liefde kon vinden.

Voor veel te veel mensen is geluk veel te vaak voorwaardelijk. We denken dat we gelukkig zullen zijn als we genoeg bereiken, genoeg presteren, genoeg verwerven, voldoende gerespecteerd worden, de juiste persoon tegenkomen of lang genoeg leven. We voelen ontzetting, ongerustheid en angst omdat we ons zorgen maken dat als bepaalde dingen gebeuren – of niet gebeuren – we dan niet gelukkig kunnen zijn.

Onthoud dat de basis van het stoïcisme is dat je je richt op waar je de controle over hebt. Geluk dat afhankelijk is van dingen waar je geen controle over hebt is een recept voor ongelukkig zijn.

Je kunt misschien niet controleren wat andere mensen doen of wat er in de wereld gebeurt, maar je kunt je houding als reactie erop reguleren. Voltaire zei dat onze belangrijkste keuze is dat we in een goed humeur zijn. We kunnen ervoor kiezen om te glimlachen. We kunnen kiezen voor hoop. We kunnen kiezen voor perspectief. We kunnen ervoor kiezen in een goed humeur te zijn, niet omdat alles gaat zoals we graag zouden willen, niet omdat de zon schijnt en het mooi weer is, maar omdat we wijs en sterk genoeg zijn om het beste te maken van elke situatie.

De beroemde basketbalcoach George Raveling, die nu achter in de tachtig is, heeft het erover gehad hoe hard werken dit is. Hij wordt elke ochtend wakker, gaat zitten aan één kant van het bed en geeft zichzelf twee keuzes. ‘George,’ zegt hij tegen zichzelf, ‘je kunt óf gelukkig zijn, óf je kunt heel gelukkig zijn.’

‘De belangrijkste indicatie van een goed georganiseerde geest,’ zei Seneca, ‘is iemands vermogen om op één plek te blijven en in zijn eigen gezelschap te verblijven.’ Seneca was geen perfecte stoïcijn of een perfect mens. Maar zijn begrip en sympathie voor het epicurisme heeft geluk in zijn werk en, nog belangrijker, in zijn leven gebracht dat niet altijd te vinden is

bij de andere stoïcijnen. ‘Van alle dingen die wijsheid verschaft om je hele leven gelukkig te kunnen leven,’ zei Epicurus, ‘is de belangrijkste verreweg vriendschap.’

Door je gedachten op de juiste manier te sturen kun je niet alleen weerstand verwerven, maar ook het vermogen om vreugde, liefde en tevredenheid te ervaren. Seneca had vrienden. Hij had plezier. Hij maakte het beste van zijn leven, zowel bij tegenslag als bij voorspoed. Hij ging inzien dat het doel van zelfverbetering is dat je een goede vriend voor anderen bent... en voor jezelf.

Rust, net als een opleiding, is niet iets wat de wereld aan je geeft, het is iets wat je aan jezelf geeft. Het is overal en altijd mogelijk. Als wat je leert je niet de middelen geeft om deze rust te verkrijgen, wat voor nut heeft het leren dan?

Lincoln leed aan depressieve buien. Hij maakte een ware vuurproef mee. Humor hielp hem om erdoorheen te komen. Dat gold ook voor zijn filosofische instelling, zijn gevoel dat deze moeilijkheden, net als alle dingen, op een dag voorbij zouden gaan. Op de een of andere manier is het nog steeds accuraat om te zeggen dat hoewel Lincoln armoede, verdriet, oorlog, stress en huwelijksproblemen meemaakte, hij over het geheel genomen een gelukkige man was; een man die tevreden was en kalm vanbinnen te midden van buitengewone omstandigheden. Het was inderdaad een van zijn meest indrukwekkende prestaties dat hij in staat was om gelukkig te zijn ondanks alles.

Leonardo da Vinci had een moeilijke jeugd. Hij hield niet altijd van de politiek in de kunstwereld, maar het was leuk om bij hem in de buurt te zijn. Hij haalde zijn vreugde uit de schoonheid van de wereld en zijn oneindige gedachtecronkels. Het leven van Charles de Gaulle werd verrijkt door zijn onbaatzuchtige liefde voor zijn gehandicapte dochter. ‘Het leven is een school waarin we al onze dagen doorbrengen,’ schreef

Eleanor Roosevelt eens, ‘en als we vijfenveertig zijn, zouden we moeten weten dat geluk niet komt door ernaar te zoeken, dat het nooit ons recht is om gelukkig te zijn, maar dat we het verdienen door het onszelf te geven.’ ‘De beste manier om gelukkig te zijn,’ schreef ze vele jaren eerder in een opstel op school, ‘is om geluk voor anderen te vinden.’

Toen John Stuart Mill zijn zenuwinzinking had, merkte hij op dat hij overal vragen bij stelde: de aannames die hij van zijn vader had gekregen, het sterke belang dat hij had gehecht aan ideeën en rationeel denken. Ondanks het feit dat hij tot diep in zijn ziel was geraakt, zei hij: ‘Ik heb inderdaad nooit getwijfeld aan de overtuiging dat geluk de test is van alle gedragsregels, en het einde van het leven.’ Hij was iets op het spoor toen hij beseftte dat het zijn intentie was, zijn intense verlangen om gelukkig en wijs te zijn, dat het probleem was. ‘Maar ik dacht nu,’ zei hij, toen hij uit zijn toestand van gevoelloosheid kwam, ‘dat dit eind slechts bereikt kan worden door het niet het directe einddoel te maken.’ Je kunt geluk of wijsheid niet verwerven door er een doel van te maken.

We kunnen geluk in onszelf creëren door minder aan onszelf en meer aan anderen te denken. We moeten de tegenstelling accepteren dat geluk essentieel is, maar niet iets waarop we ons kunnen richten. We verkrijgen het indirect door goed te leven en goed te doen.

Zoals wijsheid is geluk het resultaat van een proces, van de juiste dingen op de juiste manier doen. Het is iets wat ontstaat in tegenstelling tot iets wat we najagen. In plaats van te proberen het te krijgen, zijn we beter als we proberen het te geven.

Geluk is belangrijk. Iedereen verdient het.

Lijd onder de waarheid

Het was een slopende campagne geweest. Het waren een paar pijnlijke jaren geweest. Robert Kennedy stond op het punt om een toespraak te geven in het centrum van Indianapolis toen hij het nieuws ontving dat Martin Luther King Jr. was doodgeschoten op een balkon in Memphis.

Weer een moord. Weer een licht dat werd gedoofd.

Kennedy was degene die het nieuws moest overbrengen aan de verzamelde menigte. Hij moest vertellen dat King, hun leider, die hij had gekend en met wie hij zo nauw had samengewerkt, dood was. De menigte kookte van woede en wanhoop. Hij wist wat deze mensen wilden doen, legde Kennedy uit, terwijl hij zijn tranen probeerde te bedwingen. Zijn broer was slechts vijf jaar eerder op dezelfde manier gevelde. De menigte wilde de boel platbranden, mensen haten en straffen. Maar hij wist ook uit eigen ervaring hoe donker en leeg die weg was.

Zijn voorbereide toespraak schoot jammerlijk tekort voor dit moment, dus Kennedy begon voor de vuist weg te spreken, grotendeels geïnspireerd door zijn eigen verdriet en een boek dat hij had gelezen van classicus Edith Hamilton. ‘Mijn favoriete dichter was Aeschylus,’ legde Kennedy uit, en hij citeerde de dichter vervolgens uit zijn hoofd: “In onze slaap, pijn, die niet vergeten kan worden, valt druppel voor druppel op het hart totdat, in onze wanhoop, tegen onze zin, het wijsheid wordt door Gods genade.”

Hij drong er bij de aanwezigen op aan om naar huis te gaan en te bidden. Hij bood hun een alternatief, een kans om betekenis te halen uit deze verschrikkelijke ervaring. ‘Laten we ons wijden aan wat de Grieken zovele jaren geleden schreven,’ zei hij, ‘om het woeste in de mens te temmen en het leven in deze wereld zachter te maken.’

In het hele land veranderden soortgelijke menigten in onordelijke groepen wat tot dodelijke rellen leidden. Maar niet in Indianapolis.

De wijsheid waar Kennedy op dit moment uit putte, had hij niet cadeau gekregen. Kennedy had er enorm voor geleden, precies zoals Aeschylus had gezegd.

*Zeus had ons doen geloven,
de veerman bepaalt de wet
dat we moeten lijden, lijden om tot de waarheid te komen.*

Leren door ervaring is meer dan slechts dingen uitproberen, hoe belangrijk dat ook is. Het betekent ook lijden, mislukking, verdriet, verlies, opoffering.

Druppel na druppel. Ramp na ramp. Moment na moment.

Het zullen niet altijd lessen zijn die we willen leren.

‘Ik ben ouder geworden door al deze wijsheid die ik nooit wilde,’ zei Volodymyr Zelensky toen de oorlog in zijn land het derde jaar inging. ‘Het is de wijsheid die verbonden is aan het aantal mensen dat is gestorven, en de misdaden die de Russische soldaten hebben begaan. Om eerlijk te zijn, was het nooit mijn doel om dit soort kennis te verwerven.’

Wie zou dat wel willen?

Maar waar zouden we zijn als deze lessen niet werden geleerd?

Niet dat lijden altijd lichamelijke pijn zal zijn. Gelukkig is

het niet altijd doorspekt met begrafenissen of rouw. Darwin werd jarenlang geestelijk gemarteld, eerst toen hij probeerde de theorie te begrijpen die hij was gaan vormen en daarna door de enorme implicaties ervan.

Twintig jaar zat er tussen Darwins reis op de Beagle en de publicatie van *Over het ontstaan van soorten*, en hoewel deze periode amper een gevangenisstraf was, was het een uitputtende beproeving. Hetzelfde gold voor Katalin Karikó, die ploeterde in het binnenste van de academische wereld terwijl ze haar baanbrekende mRNA-onderzoek deed. Het duurde veel langer dan ze verwachtte, vereiste veel meer opoffering en moeite dan ze ooit had kunnen bedenken.

Wijsheid is nooit gratis.

Zonder dat er iemand is die de pijnlijke lessen van tragedies, mislukkingen of onrechtvaardigheden ordent en duidelijk maakt, kunnen we niet voorkomen dat ze opnieuw gebeuren. Dit is deels de definitie van leiderschap, van de som van het leven en persoonlijk lijden gebruiken om in een moment van nood andere mensen te helpen erdoorheen te komen. Het is ook de definitie voor kunst. ‘Een schrijver, en ik geloof alle mensen in het algemeen,’ helpt auteur Jorge Luis Borges ons herinneren, ‘moet denken dat wat er ook met hem of haar gebeurt, dat dat een middel is. Alle dingen worden aan ons gegeven om te gebruiken voor een doel, en een kunstenaar moet dit intenser voelen. Alles wat ons overkomt, inclusief onze vernederingen, onze ongelukken, onze problemen, alles wordt aan ons gegeven als ruw materiaal, als klei, zodat we onze kunst kunnen vormen.’

Alles wat ons overkomt is een oefening. Alles biedt potentieel inzicht in de menselijke ervaring.

Lincoln was niet voorbestemd om een gemakkelijk leven te leiden. Zijn pijn en worstelingen beïnvloedden hem zeer en verlieten hem nooit. Vrienden merkten op dat zelfs tijdens een

vrolijke gebeurtenis, Lincoln het niet kon helpen dat hij verviel tot een melancholieke staat; 'zijn gelaatstrekken lieten plotse-ling een soort droefheid zien dat net zo onbeschrijflijk was als dat het diep was'. Melancholie, zeiden ze, droop van hem af terwijl hij liep.

Maar deze droefheid, die voortkwam uit lijden, gaf hem iets wat hij nooit in boeken had kunnen vinden. Het was in feite het deel, zo ging hij inzien, dat ontbrak in alles wat hij las, de manier waarop biografen de strijd en tegenslagen van beroemde mannen gladstrekten, 'niet eens één keer zinspelen op mislukkingen of blunders'. Zijn karakter was dan misschien gevormd door immens lijden, het was ook wat hem het vermogen gaf om te zien toen alles donker was en er vervolgens erg weinig rooskleurig uitzag, en hij wist zo fanatisme en haat te vermijden. Dit was niet alleen om de republiek te redden, maar ook om de republiek dichter dan ooit bij de ware betekenis van haar overtuigingen te brengen.

Jongeren denken dat het leven rozengeur en maneschijn is. Ouderen weten dat het vol pijn en lijden zit. Er zit vrijheid in deze kennis, en macht in de ervaring. Toen Lincoln de eerste keer meedeed aan de presidentsverkiezingen, zei hij tegen de stemmers dat hij niet bang was om te worden verslagen, omdat hij 'te zeer bekend was met teleurstellingen om daar erg teleurgesteld door te raken'. Churchill begreep ook dat deze pijn een kracht was door te zeggen dat ieder van ons de wildernis in moet gaan als we hopen geestelijk dynamiet te creëren.

Maar het is ook waar dat het kennis kan zijn die ons de wildernis in stuurt; het kan ons isoleren en lijden bij ons veroorzaken. Het is moeilijk om een profeet te zijn. Het is soms pijnlijk om gelijk te hebben. Onwetendheid is een soort gelukzaligheid. Wijsheid is verbonden aan lijden.

We moeten onthouden dat al het lijden relatief is. Viktor

Frankl, die Theresienstadt, Auschwitz, Dachau en Türkheim overleefde, deed moeite om dit te erkennen. Lijden is als een gas, zei hij, het zet uit om de kamer waarin het zich bevindt gelijkmatig te vullen. Dit betekent dat het onvermijdelijk is en iemand volledig in beslag neemt, of we het nu hebben over een afgrijselijke verwonding of een jeugdherinnering, een mislukte relatie, een lange leertijd of een mislukte politieke campagne. Wat het ook is, het is ons overkomen, en we voelen het intens.

De enige troost is de wijsheid die het creëert en de lessen die we erdoor leren.

‘Vooruitgang moet worden afgemeten aan de hoeveelheid lijden die iemand heeft ondergaan,’ zei Gandhi. ‘Hoe puurder het lijden, hoe groter de vooruitgang,’ zei hij. Door lijden worden we aan de waarheid blootgesteld; waarheden over de wereld, over onszelf, over waar we toe in staat zijn. Het sleutelwoord is hier echter ‘blootgesteld’.

Want niets zegt dat we moeten leren van ons lijden.

Veel mensen leren er niets van.

Ze ontkennen. Ze geven anderen de schuld. Ze koesteren wrok.

Ego leert niet. Dat is niet wat het doet. Het beschermt de ik tegen het moeten leren.

Daarom leidt een heleboel lijden tot niets, wordt niets, wordt zinloos en vernietigend gemaakt... vrijwillig.

De belangrijkste vraag in het leven is: wat halen we uit onze ervaringen? Zal ons lijden ons beter of slechter maken? Wijzer of cynischer? Zullen we bewijzen dat we het waard zijn?

We hoeven niet van tegenslag te houden.

We hoeven tegenslag niet mooier te maken.

Als we tegenslag kunnen vermijden, dan moeten we dat doen. Het is niet iets wat we moeten opzoeken.

Maar we moeten er in elk geval nooit door worden verrast.

Als het lijden ons vindt – en dat zal het – moeten we wat het ons geeft accepteren.

We moeten het gewoon overleven, het verdragen, het begrijpen.

We lijden, dat is onvermijdelijk. Of er waarheid uit voortkomt of niet, dat ligt aan ons.

Lach

Het was opnieuw een moment waarop het leek alsof de oorlog verloren was. Het was de ene ramp na de andere geweest.

Toen Lincoln in de herfst van 1862 zijn kabinet bijeenriep, verwachtten de leden waarschijnlijk nog meer slecht nieuws. Of nog een ronde met argumenten over de slavernijkwestie, waarover zijn kabinet verdeeld was. Ieder van hen had iets ernstigs waarover ze met de president moesten praten, hun eigen agenda waarmee ze van plan waren de vergadering te sturen.

In plaats daarvan troffen ze, toen ze de kamer binnenkwamen, Lincoln aan die zat te lezen. Hij keek glimlachend naar hen op en vroeg aan hen of ze het werk van humorist Artemus Ward kenden. ‘Laat me jullie een hoofdstuk voorlezen dat erg grappig is,’ zei Lincoln.

Het kabinet was niet blij. Ook genoot geen van de kabinetsleden van de kinderachtige grappen in het hoofdstuk dat Lincoln hardop voorlas. Maar Lincoln – wiens lach, zo werd eens gezegd, leek op het hinniken van een wild paard – genoot er zoveel van dat hij doorging en een tweede hoofdstuk las. ‘Heren, waarom lachen jullie niet?’ vroeg Lincoln aan hen. ‘Met de angstige spanning die ik voel, dag en nacht, als ik niet zou lachen, zou ik doodgaan, en jullie hebben dit medicijn net zo hard nodig als ik.’

Toen, nadat hij zichzelf enigszins had vermaakt en – zoals de bedoeling was – zijn kabinet had verrast, ging hij verder met het echte doel van de bijeenkomst en stelde voor wat de Emancipatieproclamatie zou worden, een van de belangrijkste beleidsideeën in de geschiedenis van de mens.

Seneca, op zijn beurt, zei dat lachen de kern van wijsheid was. Om dit te bewijzen zette hij de voorbeelden van twee beroemde filosofen uit de oudheid tegenover elkaar: Democritus en Heraclitus. ‘De laatstgenoemde,’ legde Seneca uit, ‘hilde meestal als hij eropuit ging, terwijl de eerstgenoemde lachte. Voor de een leken alle menselijke handelingen op ellende, voor de ander waren het dwaasheden. En zo moeten we een luchtigere kijk op dingen aannemen, en ze verdragen met een toegeeflijke geest. Het is meer menselijk om te lachen over het leven dan erover te klagen.’

Zal ons begrip over de wereld ons breken of ervoor zorgen dat we ons hoofd schudden? Zullen we lachen of huilen?

Lincoln begreep dat humor een krachtig middel was. Dat het niet alleen de spanning doorbrak, maar dat het een effectieve manier was om iets duidelijk te maken.

Voordat de Amerikaanse Burgeroorlog begon, toen een politicus Lincoln adviseerde om verschillende forten over te dragen aan de Zuidelijke Staten om zo een conflict te vermijden, vertelde Lincoln een grappig verhaal van Aesop over een vrouw die met een leeuw wilde trouwen. Haar ouders maakten zich zorgen dat de leeuw haar pijn zou doen, dus in ruil voor hun toestemming, vroegen ze aan de leeuw om zijn klauwen en tanden te verwijderen. Toen hij dat deed, maakten ze hem meteen dood. De politicus lachte om Lincolns verhaal, maar hield vol dat dit ‘totaal geen bevredigend antwoord’ was.

Dat was het in feite wel.

Lincoln had de absurditeit van verzoeningspolitiek indirect

naar voren gebracht, waarbij hij humor als middel had gebruikt. Of de politicus dat begreep of niet, deed niet ter zake, want alle anderen begrepen het wel. Voor Lincoln was het een goed ontwikkelde techniek. Als Congresman, als de stemming bij politieke diners verhit raakte, stond Lincoln erom bekend dat hij zijn bestek neerlegde en zei: 'Dat doet me denken aan,' en dan begon hij een van zijn gekke verhalen te vertellen. Zijn vrienden wisten dat ze zich moesten voorbereiden op 'lach-explosies', en dat het gesprek zelden terugkeerde naar het omstreden onderwerp. In die politieke omgeving werd Lincoln voortdurend bestookt met racistische overtuigingen en probeerde men hem ertoe te verleiden deze te herhalen. Hij was er behoorlijk bedreven in om deze vallen te omzeilen, en begroef vaak ongelooflijk revolutionaire overtuigingen in zijn opmerkingen.

'Als een witte man wil trouwen met een *negerin*,' zei Lincoln grappend tegen een verslaggever, 'laat hij dat dan doen... als de *negerin* daar tegen kan.' Hij was bijna venijnig in het gebruik van humor om zijn racistische tegenstander Stephen Douglas belachelijk te maken, door te grappen dat hoewel hij nooit de neiging had gehad om met een zwarte vrouw te trouwen, 'Douglas en zijn vrienden zeer bang zijn dat ze dat zouden doen als er geen wet zou bestaan die hen ervan weerhoudt.' Toen hem rechtstreeks werd gevraagd om de 'rassenvermenging' tijdens de oorlog te veroordelen, legde Lincoln met een glimlach uit dat hij dat niet kon doen want het was 'een democratische manier om goede Union-mannen te produceren, en ik ben niet van plan om inbreuk te maken op dat patent'.

Lachen helpt beter bij het overbrengen van de waarheid. Het werkt ontwapenend. Vaak gaat het het begrip van de mensen die je niet wilt beledigen te boven. Dat is de kunst van de nar, toch?

Mensen begrepen Lincolns gevoel voor humor niet altijd. Ook waardeerden ze zijn verhalen niet altijd. Dwazen zijn zelden grappig, in elk geval niet opzettelijk. In 1864 hielden sommige tegenstanders van Lincoln borden omhoog bij de conventie waarop stond: GEEN VULGAIRE GRAPPEN MEER. Het heeft iets tragisch. Duizenden mensen stierven op het slagveld en zij maakten zich druk over vunzige grappen? Dit waren gevoelige, domme mensen.

Sommige van zijn verhalen waren inderdaad behoorlijk vunzig, zo gaf hij zelf toe. Een boek met zijn grappen, zei hij eens, ‘zou net zo stinken als duizend latrines’. In een verhaal vertelde Lincoln over een grap waarbij hij in de hoed van een slapende vriend probeerde te poepen... alleen had die vriend, die het al verwacht had, zijn hoed omgeruild met die van Lincoln.* Had hij dit echt gedaan? Lincoln was een kunstenaar als het op stelen van grappen aankwam. Hij haalde ze overal vandaan, gaf er zijn eigen draai aan en veranderde ze zodat ze bij de gelegenheid pasten.

Zijn kabinetsleden waren vaak geïrriteerd door zijn verhalen, omdat ze de verhalen niet passend of onbelangrijk vonden. Ze snapten het niet, niet alleen wat hij deed, maar ook het leven in het algemeen. Maar ‘wat is er zo grappig aan? Ik begrijp het niet’ zegt veel meer over de persoon die het zegt dan diegene denkt.

Er is intelligentie voor nodig om een situatie te begrijpen, wijsheid om te zien wat er zo grappig aan is.

Tegenwoordig is de meeste poëzie zeer ernstig en emotioneel, maar een hoop van de gedichten in het verleden waren vunzig

---

* In *Overpeinzingen* vertelt Marcus Aurelius een grap over een rijke man die zijn huis met zoveel waardevolle dingen volstopt ‘dat hij geen plek meer had om te schijten’. Poepgrapjes (en vloeken) zijn altijd erg grappig geweest.

en grappig. Shakespeare schreef zeventien blijspelen, en zelfs zijn serieuzere toneelstukken bevatten stukken waar je om kunt lachen. Seneca schreef een heel figuurlijk essay waarin hij de keizer hekelde die hem had verbannen. De titel ervan, *Apocolocyntosis*, leek serieus, maar de vertaling *De pompoenificatie van (de goddelijke) Claudius* onthult de bijtende en hilarische satire die het was. Churchill was uiteraard heel grappig, beroemd om zowel zijn kwinkslagen als om zijn grote welsprekendheid.

Er is beheersing van taal en emotie en zelfs empathie voor nodig om de waarheid over te brengen terwijl je een lach of glimlach aan de ander ontlokt op commando. Het is zo'n waardevolle vaardigheid om te hebben, een die van wezenlijk belang is voor leidinggeven en vriendschap. Om in staat te zijn iemand op te vrolijken. Om ervoor te kunnen zorgen dat ze zich beter gaan voelen over iets. Om hen te kunnen kalmeren.

Grappige mensen zijn fosforescerend. Ze lichten de wereld op.

We weten dat macht corrumpeert, we weten dat macht de balans verstoort. Daarom is een goed gevoel voor zelfspot ook belangrijk. Toen Churchill door de arts werd gevraagd om een bloedmonster, zei hij: 'Je kunt mijn vinger of oor gebruiken, en natuurlijk heb ik een bijna oneindig groot kontoppervlak.' Niemand was sneller met zijn slungelige of ongebruikelijke verschijning naar voren te brengen dan Lincoln zelf. Hij vond het leuk om een grap te vertellen over een lelijke man met een missie om iemand te vinden en te doden die slechter af is dan hij. Toen de man de toekomstige president vond, zei Lincoln, al lachend, dat hij zijn shirt opentrok en zei: 'Als ik lelijker ben dan jij, ga je gang en schiet.'

Op het absolute hoogtepunt van zijn macht, letterlijk toen de hoofdstad van de Zuidelijke Staten uiteindelijk in handen

viel van het leger van de Noordelijke Staten, maakte Lincoln nog steeds grappen over zijn eigen beperkingen. Wijzend op de nederig makende aard van de vertragingen van de reis van de soldaten toen ze probeerden om naar Richmond te komen, vertelde Lincoln een van zijn laatste grappen over een man die solliciteerde op een hoge buitenlandse positie. Toen Lincoln hem afwees, vroeg de man om een lagere positie, en toen hij weer werd afgewezen, vroeg hij aan Lincoln om hem aan te nemen als douanebeambte. Toen hij voor de derde keer werd afgewezen, vroeg de man eindelijk aan Lincoln, of hij de broek kon hebben die over een stoel op het kantoor hing. 'Ah,' zei Lincoln met een lach. 'Het is goed om bescheiden te zijn.'

Het leven zal ons vernederen. Ons frustreren. Ons verwarren. Ons verbijsteren. We kunnen daar boos over worden. We kunnen gaan schelden. Of we kunnen het grappig vinden.

Het leven is pijnlijk en absurd.

Het is ook lachwekkend en belachelijk.

Hoe we ervoor kiezen het leven te zien, bepaalt alles.

Raak je verwondering niet kwijt

Feynman zei eens tegen een student die het moeilijk had dat er één vraag was die belangrijker was dan alle andere. De student, die probeerde te beslissen of een leven in theoretische natuurkunde iets voor hem was, moest zich verlaten op de eerste principes.

‘Bekijk een foto van een atoom die is genomen door een elektronmicroscop,’ zei hij tegen hem. ‘Neem daar uitgebreid de tijd voor. Het is belangrijk dat je zeer nauwkeurig naar de foto kijkt. Denk erover na wat het betekent.’

‘Oké,’ zei de student.

‘Beantwoord dan deze vraag,’ ging Feynman verder. ‘Zorgt deze foto ervoor dat je hart sneller gaat kloppen?’

‘Of mijn hart er sneller door gaat kloppen?’ vroeg de student verward.

‘Het is een vraag die je alleen met ja of nee kunt beantwoorden,’ zei Feynman, toen hij de les afrondde. ‘Denk er niet te lang over na.’

Waarom is het belangrijk dat een atoom ervoor zorgt dat je hart sneller gaat kloppen? Omdat, zoals Aristoteles had gezegd, filosofie begint door verwondering. Niemand kan iets groots bereiken op een vakgebied als hij of zij niet gedreven wordt door liefde, fascinatie en oprecht ontzag. Ook kan niemand wijsheid blijven najagen als hij of zij met de kennis

die hij of zij vergaart, uitgeblust of cynisch wordt.

Nieuwsgierigheid is willen weten wat er aan de andere kant van de heuvel is. Verwondering is de hoogste vorm van die nieuwsgierigheid, wat ons drijft om het universum te begrijpen, om poëzie en kunst te maken, om bestaande kennis diepgaand te verkennen, om naar antwoorden te zoeken op de fundamentele vragen over ons bestaan. Verwondering is wat ons verheft, ons drijft, het leven de moeite van het leven waard maakt.

Een zonsondergang. Een blad. Een insect dat zich in miljoenen jaren heeft geëvolueerd zodat het op een blad lijkt. De geur van regen op beton. De piramiden. Een passage in een boek of een scène in een toneelstuk dat je kippenvel geeft.

De wereld is gevuld met wonderen, gevuld met bijna onvoorstelbare, bijna absurde dingen.

Stel je de eerste keer voor waarop een Europeaan een kangoeroe zag! Stel je de eerste keer voor dat een inheemse bewoner een Europeaan in een harnas voet aan land zag zetten!

Een van de allesovertreffende ervaringen in Lincolns leven was een kort bezoek aan de Niagara Falls in 1848. 'De aanblik roept het onbepaalde verleden op,' schreef hij verrukt. 'De ogen van die soort uitgestorven reuzen, wier botten de heuvels van Amerika vullen, hebben naar de Niagara gestaard, net zoals wij nu doen. Tijdgenoten van het hele mensenras, en ouder dan de eerste mens. De watervallen zijn sterk en net zo fris als tienduizend jaar geleden. De mammoet en de mastodont, nu al lang dood, die fragmenten van hun monsterlijke botten alleen al getuigen ervan dat ze ooit geleefd hebben en de Niagara hebben aanschouwd.'

Lincoln werd net zo gefascineerd door onze relatie met en tot de natuur. 'Elk grassprietje is een studie waard,' zei hij verwonderd. 'En niet alleen gras, maar ook aarde, zaden en seizoenen; heggen, greppels en hekken, afwatering, droogte en irriga-

tie; ploegen, wieden en eggen; oogsten, maaien en dorsen; oogst opslaan en bewaren, plagen en ziektes die de oogst bedreigen, en hoe deze te voorkomen of te genezen; werktuigen, hulpmiddelen en machines, hun voordelen en hoe ze te verbeteren; varkens, paarden en vee; schapen, geiten en kippen; bomen, struiken, fruitbomen, planten en bloemen. Duizenden dingen waar deze exemplaren van zijn; elk een wereld op zich om te bestuderen.'

Het was deze fascinatie waardoor hij zijn eerste stappen in de politiek zette. Hij stelde zich een Amerika voor dat aan elkaar verbonden was met kanalen, spoorwegen en rivieren die bevaarbaar waren. Het wonder van de man was zijn vermogen om niet alleen te werken, maar ook om zijn werk te verbeteren, en de wereld om hem heen op die manier te verbeteren. De natuur was volgens Lincoln niet iets om alleen maar naar te kijken, het was ook iets waarvan je kon leren, waarvan de kracht kon worden gestuurd, een kracht die uiteindelijk kon worden beheerst.

Het hoeft ons daarom niet te verbazen dat Lincoln niet alleen het departement van landbouw opzette, maar dat hij ook Yosemite creëerde, dat effectief het eerste nationale park ter wereld was, en het zo beschermde 'voor openbaar gebruik, vakantieoord en recreatie, (...) onoverdraagbaar voor altijd'.

Het proces van spelen, verkennen, op zoek naar schoonheid, is een wezenlijk onderdeel van de natuurkunde, was Feynman van mening. Als Feynman het tegen zijn studenten had over de ontdekking van regenbogen door Descartes, herinnerde hij hen eraan dat het vrij gemakkelijk was om het belangrijkste deel van Descartes' doorbraak te missen, namelijk wat Descartes in staat stelde om tot de kern van dit fenomeen te komen. 'Ik zou zeggen dat het zijn inspiratie was,' zei Feynman met een glimlach, 'die ertoe leidde dat hij dacht dat regenbogen prachtig waren.'

Toch is het treurige aan intelligentie en studeren, voor veel mensen, dat ze hun verwondering erdoor verliezen. De anonieme auteur van Prediker vertelt ons: ‘Want hoe meer kennis, des te meer ergernis, hoe groter het inzicht, des te groter het verdriet.’

We ontdekken dingen. We verjagen mythen. We lossen mysteries op. We komen erachter dat er in feite niets was aan het eind van de regenboog. Langzaam maar zeker prikken we gaten in elke waarheid die we hebben gekregen, we ontmantelen alle kennis die er voor ons was totdat er wat over is? We leren dat wat we als kinderen te horen hebben gekregen niet waar was. Veel van de geschiedenis die we geleerd hebben was een leugen. Het is dus niet gek dat we cynisch worden.

Een dwaas doet dit als hij het verleden bestudeert. Hij mist de subtiele, maar altijd aanwezige realiteit dat dingen anders hadden kunnen gaan. De onbeperkte mogelijkheden van het verleden en de toekomst moeten ons hart sneller doen laten kloppen. Ze zouden ons moeten vullen met verwondering en dankbaarheid, hoop en vastberadenheid.

Jean-Paul Sartre sprak over de verleiding om desillusie te verwarren met de waarheid. Zonder een vast gevoel van verwondering kunnen we gemakkelijk tot een soort nihilisme vervallen. Het is goed om sceptisch te zijn, maar Goethe schrijft vol medelijden in *Het lijden van de jonge Werther* over de persoon die ‘zich alles voorstelt als heel klein, omdat je zelf zo klein bent’.

We kunnen niet toestaan dat we gedesillusioneerd raken... ook al is het doel van onderwijs om ons van onze illusies te verlossen.

Aan iets beginnen in verwondering is op sommige manieren het gemakkelijkste deel. Het moeilijkste deel is die verwondering behouden als we door het leven gaan.

De wereld bestaat niet echt uit rozengeur en maneschijn.

Er is ongelooflijk veel moed en kracht voor nodig om schoonheid te blijven vinden in een wereld waarin zoveel verschrikkelijke dingen gebeuren, helemaal als ze jou overkomen. Maya Angelou was als kind slachtoffer van zulk afschuwelijk seksueel misbruik dat ze haar vermogen om te spreken verloor.

‘Uit dit kwaad,’ zei ze later, ‘dat een verschrikkelijk soort kwaad was, want het verkrachten van een lichaam van een jong mens levert vaker wel dan niet cynisme op, en er is niets zo tragisch als een jonge cynicus, want het betekent dat die persoon van niets weten naar niets geloven is gegaan. In mijn geval werd ik gered door de stomheid, zie je, in deze cocon was ik veilig. Ik was in staat om te putten uit gedachten, teleurstellingen en triomfen, genoeg om zelf te triomferen.’

Uiteindelijk waren het poëzie en de schoonheid van de kunst die haar uit deze duisternis haalde, samen met de leraar die haar een zetje gaf om poëzie voor te dragen. ‘Je houdt niet van poëzie,’ zei de leraar tegen haar, ‘als je het niet voordraagt.’ In haar gedichten en fictie was ze niet bang om de pijnlijke realiteit van menselijke ervaringen te bespreken. Toch wist ze erboven uit te stijgen en bevatte haar werk een optimisme en licht.

In haar beroemdste gedicht, dat ze voorlas tijdens de inauguratie van president Bill Clinton in 1993, herhaalt ze dezelfde verwondering en beelden die Lincoln had gebruikt:

A Rock, A River, A Tree
Hosts to species long since departed,
Marked the mastodon,
The dinosaur, who left dried tokens
Of their sojourn here
On our planet floor

[Een rots, een rivier, een boom
Gastheren voor soorten die langgeleden verdwenen zijn,
Markeren de mastodont,
De dinosaurus, die versteende aandenkens naliet
Van zijn verblijf hier
Op onze planeet, deze grond]

Nog steeds ging haar hart sneller kloppen. Nog steeds kon ze naar elke nieuwe dag kijken en zeggen ‘goedemorgen’, en dat meende ze dan ook.

Je kunt niet toestaan dat de gebeurtenissen in het leven je hoop vernietigen. Ook kun je niet toestaan dat kennis en feiten dat doen.

‘Laat me je iets vragen,’ zei Feynman tegen de student die over zijn toekomst nadacht. ‘Denk terug aan toen je een kind was. Hield je, toen je klein was, van natuurkunde? Was het je passie?’

‘Voor zolang ik me kan herinneren, ja,’ antwoordde de student.

‘Voor mij was het dat ook,’ zei Feynman. ‘Onthou dat het leuk moet zijn.’

Dat geldt ook voor het leven. Niet altijd, niet elke minuut, maar als geheel moet het dat zijn.

Vat de essentie

In 1863 stond een van Amerika's beroemdste mannen op om de duizenden rouwenden die zich in Gettysburg hadden verzameld toe te spreken. Daar, op de heilige grond sprak deze waardige gelijke van Demosthenes over de strijd die niet ver van waar ze stonden had plaatsgevonden. Hij herdacht de helden die daar gestorven waren.

Het publiek was onder de indruk en diepgeroerd. Vaak tot tranen toe.

Maar je hebt deze toespraak nooit gehoord.

Pas nadat Edward Everett, de hoofdspreker van die dag, zijn twee uur durende toespraak had gehouden, stond Lincoln op en hield een ceremoniële nabeschouwing. Hij zette zijn bril op, haalde een velletje papier uit zijn zak en hield op kalme toon een toespraak waarvan hij dacht dat niemand zich die zou herinneren. Het waren slechts 271 woorden, en het waren geen grote woorden:

Zevenentachtig jaar geleden brachten onze vaders op dit continent een nieuwe natie voort, ontstaan in vrijheid en toegewijd aan het beginsel dat alle mensen als gelijken zijn geschapen.

Nu zijn we verwickeld in een grote burgeroorlog, die beproeft of deze natie, of elke natie zo ontstaan en toege-

wijd, lang stand kan houden. We zijn bijeen op een groot slagveld van die oorlog. We zijn gekomen om een deel van dat veld toe te wijden als laatste rustplaats voor hen die hier hun levens gaven opdat deze natie mocht leven. Het is volkomen gepast en juist dat wij dit doen.

Maar in ruimere zin kunnen *wij* deze grond niet toewijden, *wij* haar niet zegenen, *wij* haar niet heiligen. De dappere mannen, overlevenden en gesneuvelden, die hier strekken hebben haar gezegend ver boven onze armzalige macht daaraan toe of af te doen.

De wereld zal amper opmerken, noch lang onthouden, wat wij hier zeggen, maar ze kan nooit vergeten wat zij hier deden. Het is veeleer aan ons, de levenden, om hier toegewijd te zijn aan het onvoltooide werk dat zij die hier vochten tot nu toe zo nobel hebben bespoedigd. Het is veeleer aan ons om hier toegewijd te zijn aan de grote taak die voor ons overblijft: dat wij uit deze geëerde doden een versterkte passie kunnen putten voor het doel waarvoor zij het laatste, grootste offer van toewijding gaven; dat we hier zeer vastbesloten zijn dat deze doden niet vergeefs zullen zijn gestorven; dat in deze natie, onder God, een nieuwe vrijheid zal opleven; en dat de regering van het volk, door het volk, voor het volk, niet van de aarde zal vergaan.

Het publiek was verrast. Lincolns toespraak was zelfs korter dan het gebed waarmee die ochtend de ceremonie was geopend. Dus toen hij zich omdraaide nadat hij klaar was, wisten ze niet helemaal zeker of er nog meer kwam. Maar toen kwam het applaus, en toen dat gebeurde, was het volgens een dagboekschrijver ‘geen koude, timide, schaduw van een vriendelijke ontvangst; het was een tumultueuze uitbarsting van uitgelatenheid, van oprechte en liefdevolle harten.’

Everett herkende grootsheid toen hij het hoorde. ‘Ik zou blij zijn,’ zei hij tegen Lincoln, ‘als ik mezelf kon prijzen dat ik net zo in de buurt van het kernidee van deze gelegenheid kwam in twee uur, zoals jij deed in twee minuten.’

Het succes van de toespraak in Gettysburg zit hem niet in het feit dat de toespraak kort was, hoewel het dat was. Op dat slagveld, en op slagvelden door het hele land, van Vicksburg tot Shiloh en Hampton Roads, hadden de Amerikanen in een oorlog gevochten waarvan het doel niet echt duidelijk was. Zevenentachtig jaar lang – in feite veel langer dan dat – hadden Amerikaanse politieke partijen met elkaar gebotst in een eindeloze reeks debatten en beslissingen: nullificatie. Volkssoevereiniteit. De Fugitive Slave Act. Dred Scott.* Rechten van de deelstaten.

Al deze strijd. En dan al deze doden.

Waarom? Waar was het voor? Waarom was het belangrijk?

Lincoln wist dit alles te vatten in een paar prachtige zinnen die dit allemaal heel duidelijk maakte: Amerika was een natie (hij gebruikte dat woord vijf keer) en het land zou niet uiteen moeten worden getrokken. Die natie die ‘voortgekomen was uit vrijheid, en gewijd aan de gedachte dat alle mensen gelijk geschapen zijn’. Slavernij was een gruwel daarvoor. Op een bepaald niveau wist iedere Amerikaan dit. De oorlog was een test om te zien of ze dat ook echt geloofden.

Lincoln had ervoor gekozen om niet zozeer de begraafplaats die net was geopend te herdenken, maar om van de gelegenheid

---

* De Fugitive Slave Act was een ‘wet op voortvluchtige slaven’. In 1793 en 1850 werden twee van deze wetten aangenomen, die bepaalden dat ontsnapte tot slaaf gemaakten konden worden aangehouden en uitgeleverd aan hun ‘eigenaars’ en die elke vorm van hulp aan ontsnapte tot slaaf gemaakten strafbaar stelde. Dred Scott was een tot slaaf gemaakte die zijn vrijheid probeerde te verkrijgen in een nu beroemde rechtszaak.

gebruik te maken om opnieuw te definiëren wat Amerika was en de rol van iedere burger daarin. In die 271 woorden maakte hij geen verwijzing naar generaals of topografie, en hij noemde ook niet de naam van de plek waar ze allemaal waren. Hij noemde niet eens specifiek de slavernij of de afscheiding van de Zuidelijke Staten.

In plaats daarvan probeerde hij het nationale project in alles-overtreffende morele termen uit te leggen, waardoor hij een constitutioneel meningsverschil en een bloederig conflict inwijdde als een zaak die het waard was om je geheel aan te wijden, om te streven naar een ‘wedergeboorte van vrijheid’ zodat ‘de regering van de mensen, door de mensen, voor de mensen niet zal verdwijnen van de aarde’.*

Dit was geen eenvoudige taak. Het was in feite het soort ‘vijandige handeling’ waar Joan Didion naar verwees toen ze het had over goed schrijven. Weinig Amerikanen geloofden aan het begin van de oorlog dat ze vchten voor de vrijheid van zwarte mensen. De meeste soldaten die stierven bij Gettysburg zouden niet hebben gezegd dat ze rassengelijkheid wilden. Lincoln veranderde de reden voor de oorlog waar ze bij stonden.

Zijn hele leven had hij voor dit moment geoefend; zijn fascinatie voor talen, de woorden die hij als kind op planken had geschreven, met een pen die gemaakt was van veren van een buizerd, zijn liefde voor de Onafhankelijkheidsverklaring, die hij

---

* In 1861 gaf Alexander Stephens, vicepresident van de Confederatie een langere toespraak. Maar tot zijn verschrikkelijke eer, legde hij de positie van de Zuidelijke Staten zo goed uit dat latere pogingen om hun zaak te verfraaien dat niet konden veranderen: ‘De basis voor onze nieuwe regering is gelegd, de hoeksteen ervan rust op de grote waarheid dat de *neger* niet gelijk is aan de blanke man; dat slavernij – onderwerping aan het superieure ras – zijn natuurlijke en normale toestand is. Dit, onze nieuwe regering, is de eerste in de geschiedenis van de wereld, gebaseerd op deze grote lichamelijke, filosofische en morele waarheid.’

helemaal uit zijn hoofd kende. ‘Voor de eenvoud aan deze kant van complexiteit, zou ik je nog geen stuiver geven,’ zei jurist Oliver Wendell Holmes Jr., die vocht voor die zaak waartoe Lincoln opriep en die ernstig gewond was geraakt in Antietam en Chancellorsville. ‘Maar voor de eenvoud aan de andere kant van complexiteit, daarvoor zou ik je alles geven wat ik heb.’

De eenvoud en duidelijkheid van de toespraak in Gettysburg waren niet uniek, en het was ook geen toeval. Lincoln werkte maandenlang aan die toespraak, en de toespraak stamde af van de talloze toespraken die hij sinds 1850 had gegeven en de euclidische bewijzen die hij in zijn notitieboekjes had uitgewerkt. Zelfs op de ochtend voor de bijeenkomst was hij nog bezig met het herzien en verfijnen van de tekst. Toen de tijd was gekomen om te spreken, was het perfect. Er was geen woord dat niet op de juiste plek stond en er viel niets toe te voegen of weg te halen.

Meer nog dan slechts de taal, was de toespraak in Gettysburg een uiting van de genialiteit van Lincoln, zijn vermogen om tot de kern van de zaak te komen, zoals zijn partner van het advocatenkantoor had gezegd; en nog indrukwekkender, in staat zijn om het uit te leggen.

De meeste Amerikanen hadden niet begrepen waarom de Kansas-Nebraskawet,* door Lincolns politieke rivaal Stephen Douglas erdoor geramd, belangrijk was. Maar Lincoln wist meteen dat deze wet slavernij veranderde van een instituut dat in verval was tot een groei-industrie, een politiek breekpunt dat kon leiden tot een crisis. Dit was waar Lincoln telkens weer op hamerde in zijn beroemde debatten met Douglas, wat, hoewel deze veel langer waren dan zijn toespraak in Gettysburg, ertoe

---

* De Kansas-Nebraskawet (1854) liet de inwoners van de nieuwe territoria Kansas en Nebraska zelf beslissen of slavernij daar toegestaan was, wat leidde tot gewelddadige conflicten tussen voor- en tegenstanders van slavernij.

leidde dat de Republikeinse Partij werd omgevormd tot een macht die het presidentschap aankon.

Tijdens de oorlog was Lincoln voortdurend geïrriteerd door het onvermogen van anders slimme mensen om de belangrijkste problemen van de oorlog te begrijpen en deze te winnen. ‘Hij wiens wijsheid die van alle filosofen overtreft,’ had hij gezegd, daarbij de Bijbel citerend, ‘heeft verkondigd dat “een familie die onderling verdeeld is, niet zal blijven bestaan”.’ ‘Eenheid is kracht,’ zei hij voor de oorlog. Toen de oorlog eindelijk kwam, zag hij waar het om draaide en weigerde hij het ontwerp van de geradicaliseerde broedermoord op de slavenbelangen te accepteren.

Dit was een opstand, zei hij honderden keren in toespraken en brieven. Er bestond niet zoiets als ‘het Zuiden’ bracht hij hen in herinnering. De ‘zogenoemde Confederale Staten van Amerika’, zoals hij ernaar verwees, bestonden niet en hadden geen legale status. De ‘Verenigde Staten’ was niet iets tijdelijks maar een heilig, onbreekbaar pact waardoor de Amerikaanse natie was gevormd.

Slechts een paar dagen na de overwinningen in Gettysburg en Vicksburg, had Lincoln onvoorbereid een toespraak gehouden voor een menigte die zich buiten het Witte Huis had verzameld. ‘Hoe lang geleden is het? Zo’n tachtig jaar geleden, sinds op de vierde van juli voor de eerste keer in de geschiedenis van de wereld de vertegenwoordigers van een natie zich verzamelden en een vanzelfsprekende waarheid verkondigden dat “alle mensen gelijk zijn geschapen”,’ zei hij. Zijn woorden waren duidelijk een voorbode voor de beroemdere opmerkingen die hij vier maanden later zou maken. ‘Nu de Onafhankelijkheidsdag net voorbij is (...) hebben we een gigantische opstand, waarvan de oorzaak te vinden is in een poging het principe dat alle mensen gelijk zijn geschapen teniet te doen.’

Dat was zijn frustratie met generaal George Meade in de nasleep van de grote overwinning bij Gettysburg. Meade had via een telegram laten weten dat hij Robert E. Lee* uit Maryland had verdreven en daarmee de vijand ‘uit ons land’ had gewerkt. Lincoln was ontzet. ‘Zullen onze generaals nooit dat idee uit hun hoofd krijgen?’ zei Lincoln gefrustreerd. ‘Het hele land is ons land.’

Mensen begrijpen het niet. Ze zien door de bomen het bos niet. Hun vooroordelen verblinden hen, hun hersenen zitten te vol om de juiste informatie op te nemen. Ze kunnen niet onderscheiden wat wat is. ‘Om te zien wat zich recht voor je neus bevindt, moet je voortdurend moeite doen,’ zei Orwell. Een van de redenen dat we notitieboeken hebben, zei hij, is dat het ons helpt om dingen bij te houden; het helpt ons om aan de waarheid vast te houden als we omringd worden door leugens, chaos en tegenstrijdige meningen.

‘Het leger van Lee, en niet Richmond, is je ware objectieve doel,’ bracht Lincoln zijn generaals in herinnering toen ze herhaaldelijk bij hem kwamen met plannen om de hoofdstad van de vijand in te nemen. Ze moesten een opstand de kop indrukken en niet proberen om land te veroveren. Als we Lee onder druk zetten, zei Sheridan in 1865 tegen Lincoln, zal hij zich overgeven. ZET HET DING ONDER DRUK, telegrafeerde Lincoln terug.

Het doel van wijsheid is niet dat je in staat bent om een enorme catalogus met feiten in je hoofd te bewaren. Het draait erom dat je deze feiten kunt destilleren en kunt ontcijferen wat ze betekenen. Om tot de kern van een probleem of een verhaal te komen. Om het hier en nu te zien, het enige wat telt.

Lincolns tweede inaugurele rede was een andere korte toe-

---

* Robert E. Lee was de opperbevelhebber van het leger van de Confederatie (de zuidelijke staten) tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog van 1861 tot 1865.

spraak; de kortste in de Amerikaanse geschiedenis.* In deze rede legt hij de oorzaak voor de oorlog duidelijker uit dan iemand ooit vóór of ná hem heeft gedaan.

Vier jaar geleden, zei hij tegen het land, stonden we hier en vreesden we het schrikbeeld van een burgeroorlog. ‘Beide partijen keurden oorlog af, maar een van hen voerde liever oorlog dan dat hij de natie liet overleven,’ zei hij, ‘en de ander accepteerde liever oorlog dan de natie te laten verdwijnen.’ Waarom wilde de ene kant oorlog? ‘Een achtste van de hele bevolking was slaaf, niet evenwichtig verdeeld over de Verenigde Staten, maar geconcentreerd in het zuidelijke deel ervan,’ legde hij uit. ‘Deze slaven vormden een groot en machtig belang. Iedereen wist dat dit belang op de een of andere manier de oorzaak van de oorlog was.’

Zoveel mensen hebben sinds die tijd geprobeerd om het ingewikkelder te maken!

Lincoln draaide niet heen om wat de oorlog had veroorzaakt, maar hij wist ook dat schuld iets anders was dan schuldgevoelens. Het noorden had ook meegedaan aan de slavernij, had tot slaaf gemaakt, verkocht aan het zuiden, had ervan geprofiteerd via de bank- en handelsbelangen, had het politieke probleem vermeden omdat het ongemakkelijk en niet de moeite van de tijd waard was. Iedereen was verantwoordelijk. Iedereen was erbij betrokken. Als het lijden en de bezoeking van de oorlog nog wat langer moest doorgaan zodat iedereen boete zou doen voor hun zonden, dan lag dat buiten hun macht. Maar wat er zich voor hen bevond, toen de oorlog tot zijn onvermijdelijke einde kwam, was dit:

---

* Het feit dat zowel de toespraak in Gettysburg als zijn tweede inaugurele rede op de panelen in het Lincoln Memorial in Washington passen is een bewijs voor hun bondigheid.

Zonder wrok voor iedereen, met liefdadigheid voor iedereen, met stevigheid in het juiste zoals God ons helpt te zien wat juist is, laten we doorgaan met het afmaken van het werk dat voor ons ligt, om de wonden van de natie te verbinden, om te zorgen voor hen die de strijd hebben gedragen en voor hun weduwen en wezen, om alles te doen waardoor een rechtvaardige en langdurige vrede wordt bereikt tussen ons allen en met alle andere naties en deze vrede koesteren.

Met deze voordracht, niet zoals in Gettysburg, wist hij dat zijn toespraak het werk gedaan had en hij geloofde dat deze beter zou blijven hangen dan alle andere dingen die hij ooit had gezegd. 'Er staat een heleboel wijsheid in dat document, vermoed ik,' zei hij erover.

Het was ook eenvoudige wijsheid, hard bevochten, maar duidelijk genoeg voor een leerling... diep genoeg dat we nu nog steeds worstelen met zijn oproep en de betekenis ervan.

Het is onze taak om dingen duidelijk te maken. Om te achterhalen wat belangrijk is en de rest weg te doen. We moeten het werk doen om het ingewikkelde eenvoudig te maken... en dat wat eenvoudig is, eenvoudig te houden... maar niet simpel.

Nietzsche maakte eigenlijk een grapje, maar had het geheel juist toen hij zei dat de stoïcijnen soms oppervlakkig waren uit diepzinnigheid.

Maar hij heeft gelijk.

We moeten zien wat zich recht voor onze neus bevindt.

Het is het meest zeldzame wat er is.

Het is het enige wat er is.

Slaag voor de laatste test

Als filosoof en toneelschrijver wist Seneca het. Hij wist dat hij er een zootje van had gemaakt. Hij wist dat hij hypocriet was geweest. Hij wist dat hij te lang in dienst van Nero was gebleven en daardoor had hij zijn filosofie ondermijnd. Hij wist dat hij zichzelf had verlaagd terwijl hij zichzelf verrijkte.

Toch wist hij ook dat het publiek een onvolmaakt personage vergeeft – sterker nog, onvolmaaktheden in de plot zelf – als er sprake is van verlossing. ‘Het leven is als een toneelstuk,’ zegt hij tegen Lucilius in een van zijn brieven; ‘zorg er wel voor dat het een goed einde heeft.’

Seneca was laat in zich afkeren van Nero. Hij was laat in het verraden van de gestoorde keizer. Maar het was ook wat de laatste akte bepaalde. Toen Nero’s handlangers kwamen om hem te doden, net zoals ze bij Cicero hadden gedaan, was hij klaar voor de beste voorstelling van zijn leven.

‘Wie kent Nero’s wreedheid niet?’ zei hij tegen zijn huilende vrienden, die verrast waren door het doodsvonnis. Seneca probeerde niet weg te lopen. Hij ging dapper zijn lot tegemoet. Hij had de perfecte wijsheid. Waarom huilen over dit deel van het leven, zei hij glimlachend tegen zijn vrouw, daarbij denkend aan dat contrast tussen Heraclitus en Democritus, als alles om tranen vraagt?

Maar hoe zit het met het verdriet dat de dood achterlaat?

Seneca, die een kind en vele vrienden had begraven, had in een aantal van zijn beste werken geschreven over leed. Wie wilde dat zijn nagedachtenis zijn vrienden en geliefden zou martelen nadat hij er niet meer was? We willen dat ze aan ons denken en glimlachen. We willen dat ze aan ons denken en goed doen. 'Ik laat mijn voorbeeld aan jullie na,' zei hij tegen zijn vrienden, 'als mijn laatste geschenk.'

Waarom was hij niet bang? Waarom huiverde hij niet na het mislukken van elke gebrekkige executiemethode? Eerst probeerde hij zijn aderen door te snijden en toen nam hij vergif in. Oefening had de man gehard voor dit moment. Filosoferen, had Cicero geschreven (die zelf gedood werd door huurmoordenaars op een stoffige weg buiten Rome) is leren sterven.

Filosofie had Seneca in feite de belangrijkste les over onze sterfelijkheid geleerd: de dood is niet iets wat we één keer aan het eind van ons leven doen. Seneca wist in feite dat het leven de dood is. We gaan elke dag dood, begreep Seneca, want elk moment dat voorbij tikt op de klok is dood en weg. Dat geldt ook voor de persoon die we op dat moment waren. Hij begreep dat hij al eerder in deze situatie was geweest, net als wij allemaal, want we gaan niet slechts één keer dood maar talloze malen, schouderophalend. De dood waarover je je zorgen moet maken is niet de dood die je ontmoet als je als oude man in ballingschap leeft. Het is de dood die je weigerde te zien toen je jong was en dacht dat je alle tijd van de wereld had.

Toen het einde eindelijk voor hem kwam in het stoombad, waar hij naartoe werd gestuurd om te stikken, klaagde Seneca niet, aarzelde hij niet. En al snel was hij er niet meer.

Het voorbeeld dat hij naliet aan zijn vrienden zou ver na zijn tijd blijven voortleven. Het zou de gebreken van zijn middelbare leeftijd doen verbleken, zijn hypocrisie verminderen en de gaten in zijn verhaal dichten.

We kunnen zoveel verprutsen in het leven... maar we moeten proberen dit laatste ding juist te doen.

Het is de laatste test voor alle wijsheid.

Feynman. Lincoln. Montaigne. Joan Didion. Socrates. Da Vinci. De gebroeders Wright.

Wat hebben ze allemaal met elkaar gemeen?

Ze gingen allemaal dood. Ze zagen allemaal de dood van dichtbij. En niet alleen aan het eind. Feynman begroef zijn vrouw toen hij zevenentwintig was. Cicero's geliefde dochter, Tullia, overleed in de bloei van haar leven tijdens de geboorte van haar kind.

Joan Didion, die opgroeide met het opzeggen van de tekst 'midden in het leven zijn we door de dood omgeven', zoals zovele christenen, zag toe hoe haar echtgenoot midden in een zin recht voor haar dood neerviel en slechts twee jaar later woonde ze de begrafenis van haar dochter bij.

Lincoln verloor zijn moeder, zijn zus en toen twee zonen. Net een week voor zijn dood, voordat ook hij gebalsemd zou worden en terug naar huis werd gestuurd met de trein, net als talloze soldaten die hun leven hadden gegeven op die beroemde slagvelden, had Lincoln voor zijn gasten het gedicht 'By the Fireside' van Longfellow uit zijn hoofd geciteerd:

*There is no flock, however watched and tended,
But one dead lamb is there!
There is no fireside, howsoe'er defended,
But has one vacant chair!*

[Er bestaat geen kudde, hoe goed bewaakt en verzorgd ook,
Waarin geen lam gestorven is!
Er is geen haard, hoe goed verdedigd ook,
Waar niet een stoel leeg is!]

Het leven komt snel op je af. Het zal je openbreken.

Wat is het nut van wijsheid als ze ons niet kan helpen?

Om ons perspectief te geven, om ons kracht te geven, om ons kennis te geven over het moeilijkste wat wij alleen onder de dieren gekregen hebben om over na te denken.

‘Ons beramen op de dood is ons beramen op vrijheid,’ schreef Montaigne. ‘Hij die geleerd heeft te sterven, heeft afgeleerd hoe hij slaaf moet zijn. Weten hoe te sterven bevrijdt ons allemaal van onderwerping en beperkingen.’

Denk aan hoeveel mensen dagelijks met afschuw aan de dood denken. Wat hen het bangst maakt, is het ding waarover ze het minst weten. Ik wil er niet aan denken... en toch doen ze het, en het zijn nooit goede gedachten. Maar ze zijn niet de enigen wier leven verwrongen wordt door hun onwetendheid over de dood. Denk aan de mensen die, omdat ze bang zijn om dood te gaan, omdat ze voor altijd willen leven, er alles aan doen om in leven te blijven. Daardoor verlagen ze het leven dat ze hebben en maken het waardeloos. Of ze missen zoveel van het leven omdat ze weigeren het risico te lopen om het te verliezen. Ze lopen het plezier in het leven mis, omdat ze achter onsterfelijke roem aanjagen.

Als filosofie ons niet kan bevrijden van deze gevangenis van angst en vrees, als het ons niet het geschenk van het huidige moment kan teruggeven, wat heeft het dan voor nut?

We zien de vrijheid waarover Montaigne sprak terug in de laatste momenten van Epicurus. Dat waren enorm gelukkige momenten ondanks zijn ernstige ziekte. Tegenwoordig denken we van Epicurus dat hij een levensgenieter was, maar in werkelijkheid was hij iemand die hard werkte om zichzelf te bevrijden van zelf toegebrachte pijn; dat wil zeggen, de spirituele pijn die we toevoegen aan onze symptomen. De dood is niet verschrikkelijk, zo ging hij begrijpen doordat hij enorm veel

nadacht over het onderwerp. Het is de mening dat de dood verschrikkelijk is die verschrikkelijk is. Hij had er geen controle over dat het leven eindig was, maar lijden in existentiële angst, daar kon hij wel iets aan doen.

Want wat zou er nou eigenlijk zo erg zijn aan niet levend zijn? Je maakte je er ook niet druk om voordat je werd geboren!

Opnieuw is dit de reden dat we ons tot de filosofie richten, om ons te helpen de menselijke toestand te begrijpen, om ons te helpen de meest zeurende en pijnlijke gedachten kwijt te raken. Lucretius, een dichter die erg beïnvloed was door Epicurus, ervoer dat hij voortdurend verdrietig was bij de gedachte dat hij zou sterven en zijn kinderen achter zou laten. ‘Nooit meer zullen je lieve kinderen op je afrennen om als eerste een zoen van je te krijgen,’ schreef hij, waarmee hij de vreugde die alle ouders voelen samenvatte, ‘en je hart beroeren met plezier dat niet in woorden gevat kan worden, zo diep gaat het.’ Dit beetje inzicht door de lessen van Epicurus hielpen hem boven deze pijn, die hem gemakkelijk had kunnen verlammen, uit te stijgen: ‘Het maakt niet langer uit, want je bestaat niet meer.’

Onze dood is geen verlies, want we verliezen onszelf in het proces.

Memento mori.

Gedenk te sterven.

Wat betekent dat je de *ars moriendi*, de kunst van het sterven, moet beheersen.

Alle wijsheid in het verleden was, op een bepaalde manier, gericht op deze laatste les. Alles geeft ons uiteindelijk voorbeelden van hoe we het moeten doen.

Cicero, gelaten maar niet bang, liet zijn kin op zijn hand rusten zoals hij zo vaak deed als hij in gedachten verzonken was. Hij keek zijn moordenaars in de ogen. ‘Er is niets netjes aan wat jullie doen,’ zei hij tegen hen, ‘maar probeer me netjes te doden.’

Montaigne verloor zijn broer in een ongeluk (tijdens het tennis nota bene). Hij werd ook diep getroffen door het overlijden van zijn beste vriend Étienne de La Boétie, op tweeëntigjarige leeftijd, en hij had zelf een bijna-doodervaring. Op negenenvijftigjarige leeftijd kwam de dood die voor het eerst op Montaignes lippen had gedanst na zijn ongeluk terug. Montaigne had geschreven over de angst voor de dood. Was hij bang? Hij had niet in angst geleefd. Hij was niet bang geweest om er vragen over te stellen. Hij was niet bang geweest voor zichzelf. Hij had zichzelf in het onbekende gestort. Hij besprak alles. ‘Laten we de dood beroven van zijn vreemdheid,’ had hij geschreven. ‘Laten we het onderwerp regelmatig bespreken, laten we eraan gewend raken (...) op elk moment. Laten we het in onze verbeelding in alle aspecten oproepen.’

Hij was inderdaad bekend met de dood. Een ongeluk dat uiteindelijk zijn leven veranderde, had het bijna verkort. Montaigne had de verschrikkelijke uitbraken van de pest overleefd. De ergste uitbraak kostte bijna een derde van de bevolking in Bordeaux het leven. Hij had bloedbaden en executies gezien. Hij had, op één na, al zijn geliefde kinderen begraven. Hij wist dat er geen plek of tijd was waarop de dood een persoon niet kon vinden, dat de dood hem en ieder van ons boven het hoofd hangt, net als het zwaard van Damocles.

Aan deze overpeinzingen over de dood, had hij een gevoel van urgentie overgehouden. Hij liet niets liggen tot later, zei hij, stelde niets uit tot morgen. Hij nam afscheid als hij kon. Hij wilde, zei hij, dat de dood hem zou vinden als hij zijn kool aan het planten was en hij zich geen zorgen maakte over zijn sterfelijkheid of de toestand van zijn tuin, dat hij gewoon aan het genieten was van het moment waarin hij zich bevond.

Hij had zich teruggetrokken uit de desintegratie en chaos van zijn tijd en hij vond stabiliteit en kracht... in zichzelf. Dat is

waar dit allemaal voor is geweest, dit is waar het allemaal toe leidde; net als voor ieder sterfelijk wezen. Berustend en beheerst.

Montaigne had altijd mensen bewonderd die grapjes konden maken over de dood, die de dood met een lach tegemoet konden treden. Nu de keelontsteking hem de das omdeed, zijn tong verlamde, moest hij elk woord laten tellen. Waardeerde hij de ironie dat een van de grootste sprekers in de geschiedenis nu eindelijk de mond werd gesnoerd? Kon hij daar de humor van inzien?

Als we Montaigne een beetje kennen, denken we van wel. We denken dat hij nieuwsgierig en met een goed humeur zijn dood tegemoetging. Dat de mogelijkheid om een grap te vertellen hem was ontnomen, daar zou hij zelf om hebben moeten lachen.

Op 13 september 1592 vroeg hij voor de laatste keer om een mis en verliet toen deze aarde. Er kwam een goed eind aan een goed leven; een van de beste en zeldzaamste prestaties ooit.

Hopelijk kunnen we in zijn wijze voetsporen treden.

Wijsheid is deugd. Deugd is wijsheid.

De deugden zijn als muziek. Ze vibreren op een hoger, meer edele toon.

– STEVEN PRESSFIELD

‘In den beginne,’ zo opent Goethe zijn toneelstuk *Faust*, ‘was er het Woord.’ Dan corrigeert hij zichzelf. Nee, in den beginne was er de daad.

Dit is een boek geweest over wijsheid, het vierde en laatste in een reeks over de kardinale deugden. Aan het eind ervan, is het opnieuw de moeite waard om duidelijk te maken: woorden zijn niet belangrijk. Daden tellen.

Het is misschien vreemd om dat te zeggen over iets wat zo ongrijpbaar en cerebraal is als wijsheid. Maar net zozeer als de andere deugden, draait het bij wijsheid om actie. Je moet lezen, luisteren, vragen stellen, onderzoeken, experimenteren, leven, leren doen. Wijsheid is werken, hard werken... en er komt nooit een eind aan.

Wijsheid is ook het werk dat aan alle andere deugden voorafgaat. Zonder eerst goed na te denken zijn moed, zelfdiscipline of rechtvaardigheid onmogelijk... of waardeloos. Ed-

mund Burke, die onderdeel uitmaakte van die beroemde groep die Samuel Johnson samenstelde, zei dat wijsheid – of voorzichtigheid zoals hij het noemde – niet slechts de eerste van alle deugden was, maar ‘de leider, de regelaar, de standaard voor allemaal’. Daarom zeggen we dat wijsheid de moeder van alle deugden is. Ze vertelt ons wie, wat, waar en wanneer.

‘Wijsheid is,’ zei Heraclitus, ‘begrijpen hoe alle dingen erdoor worden gestuurd.’ In de praktijk is het dat sturen dat de deugden zo onafscheidelijk maakt. Wijsheid is waardeloos zonder de wil en vastberadenheid om haar de wereld in te brengen, om haar op onze problemen en mogelijkheden los te laten.

Over wijsheid praten is eenvoudig. De grote denkers in de geschiedenis prijzen is inspirerend. Hun keuzes en fouten bekritisieren is eenvoudig. Je kunt er vele pagina’s mee vullen, gesteund door eeuwen poëzie, literatuur en herinneringen. Maar het doel van dit boek schrijven, en de uren die je hebt besteed aan het lezen ervan, was niet slechts om mezelf of de lezer te vermaken. Dat is niet waar het om draait bij filosofie.

We proberen hier eigenlijk beter te worden, wijzer te worden. We proberen ons eigen werk te doen, om zelf die moeilijke keuzes te maken zoals Hercules. Vandaag. Morgen. Op elk moment.

Wat is het nut van een deugd als die alleen op papier bestaat? Wat voor zin heeft het als je niet de moed hebt om ernaar te leven? De kracht om de deugd na te jagen? De integriteit om je eraan te houden zelfs als er zoveel beloningen zijn te vergaren als je een leven kiest dat in de tegengestelde richting gaat?

Uiteraard is er een relatie tussen studie en praktijk, maar op een bepaald moment komt het er echt op aan. We denken na over de waarheid en dan moeten we ernaar handelen.

De vier deugden gaan over het aanleren van karakter – een goed karakter – zodat op het kritieke moment, de ware aard

van een persoon het overneemt. Wijsheid is niet iets wat je gewoon overkomt, en niemand wordt ermee geboren. Maar het goede nieuws is dat als je eenmaal iets hebt geleerd – zoals de moeder van de beroemde pianist John Lewis altijd tegen haar zoon zei – niemand dat van je af kan nemen. Het is voor altijd van ons, als we ervoor kiezen het te gebruiken.

De mensen die we hebben gevolgd, van Montaigne tot Marcus Aurelius, Abraham Lincoln, Maya Angelou, Joan Didion, George Patton, Plutarchus, Thomas Merton, Monet, Da Vinci, Zeno en Temple Grandin; ze waren niet perfect. Op bepaalde momenten lieten ze precies het tegenovergestelde zien van de deugden die we bestuderen, en dat moet worden opgemerkt. Toch kan niet worden ontkend dat op de belangrijkste momenten hun karakter het overnam en ze iets enorm geweldigs deden. Niet alleen toen, voor de mensen die ze hielpen of de zaak die ze erdoor vooruithielpen, maar ook nu, voor ons, in de inspiratie die hun prestaties bieden.

Het is ook waar voor de briljante figuren wier handelingen dienen als een waarschuwing.

Het waren niet hun woorden die belangrijk waren. Het was wat ze deden om wie ze waren.

Dat is wat Lincoln duidelijk maakte in Gettysburg. Het maakt niet uit wat we hier zeggen, het maakt uit wat zij hier deden. Toch zou wat hij deed niet mogelijk zijn geweest zonder de unieke opleiding die eraan vooraf was gegaan. Hij had die toespraak niet kunnen geven zonder zijn jaren als advocaat en politicus. Hij zou de toespraak niet hebben kunnen schrijven zonder alles wat hij gelezen had. En hij had de morele stuwkracht van zijn argument niet kunnen hebben ontwikkeld zonder zijn diepgaande kennis en liefde voor zijn medemensen.

Uiteraard deden de woorden die hij zei ertoe en werden ze niet vergeten. De wijsheid die ze bevatten – omdat ze oprecht

en doorleefd waren – heeft in de anderhalve eeuw erna doorgeklonken, effectief het doel van een vrije regering opnieuw vormgegeven, en mensen geïnspireerd om zelf goed te doen, omdat ze zich door zijn woorden geroepen voelden om te handelen.

Dat is de cirkel van wijsheid: leer. Pas toe. Herhaal. Niet alleen in ons eigen leven, maar gezamenlijk als maatschappij, leren van degenen die voor ons kwamen, leren van ons eigen leven, ‘voetstappen achterlaten in het zand van de tijd’.

Deugd straalt.

We kunnen er geen heilige van maken. Deugd staat voor altijd op zichzelf.

Er is slechts één manier waarop we deugd kunnen eren.

Door het aan onze eigen daden toe te voegen, door hun onafgemaakte werk op te pakken. We moeten de traditie waar we nu deel van uitmaken voortzetten, of we het nu beseffen of niet. We moeten de schouders van de reuzen die voor ons kwamen gebruiken om erop te gaan staan en zo verder te zien, meer mensen te helpen, beter te leven.

We hebben het niet over laten zien hoe slim we zijn. We hebben het niet over het signaleren van deugd, maar we hebben het over een deugzaam leven.

We kunnen van alles leren over deugd, maar als we op een kruispunt staan, moeten we een keuze maken.

We openen deze reeks met de Bijbel en John Steinbeck. Laten we de reeks afsluiten door ze samen te brengen. In *Ten oosten van Eden* stelt Steinbeck dat het krachtigste woord in het christendom het woord ‘timshel’ is. Als we de geboden die vertaald zijn in het Nederlands lezen, dan komen ze precies zo over, als geboden. Maar Steinbeck denkt dat de Hebreeuwse omschrijving accurater is. In het Hebreeuws worden de woorden ‘Gij mag’ gebruikt in plaats van ‘Gij zult’.

‘Hier is sprake van individuele verantwoordelijkheid en de uitvinding van het geweten,’ zei hij tegen zijn redacteur toen hij deze pagina’s schreef. ‘Je mag het doen als je het wilt, maar het is helemaal aan jou. Dit korte verhaal blijkt een van de meest diepgaande ter wereld te zijn. Ik had altijd al het gevoel dat het zo was, maar nu weet ik dat het zo is.’

Of het nu uit de Bijbel komt, van Hercules, *Ten oosten van Eden* of *Faust*, de boodschap is dezelfde: we hebben een keuze. We kiezen tussen wijsheid en onwetendheid, lafheid en moed, zelfbeheersing en uitspattingen, goed en kwaad, deugd en on-deugd.

Wij pakken onze kleitabletten op en beginnen aan onze unieke opleiding. We vermijden de vallen van dwaasheid en leugens, in het bijzonder de leugens en dwaasheid die succes en intelligentie kunnen voortbrengen. We blijven die kleitabletten met ons meeslepen tot de dag dat we sterven. Leren, altijd, voor eeuwig, voor het leven, niet slechts voor een opleiding. Dat is het werk.

Niemand zal ons een cijfer ervoor geven. Niemand houdt onze vooruitgang bij. Niemand geeft ons een diploma. Wijsheid zal altijd, eeuwig aan onze greep ontsnappen.

Blijven we er toch naar streven?

Blijven we elke dag leren?

Blijven we hongerig en bescheiden?

Nieuwsgierig en vriendelijk?

Wijsheid is hard werken.

Ga jij het doen?

Nawoord

Ik weet niet waarom ik dacht dat het een goed idee was, maar ik schreef mijn toelatingsessay voor de universiteit over het onderscheid tussen scholing en opleiding. Hoewel Socrates misschien het idee had gewaardeerd, was het onwaarschijnlijk dat de academici die mijn lot in hun handen hielden daar hetzelfde over dachten. Ik dacht dat ik slim was, maar uiteraard stroomden de toelatingsbrieven niet binnen.

Maar ik klaag niet. Ik kreeg uiteindelijk een beurs voor de universiteit van Californië, Riverside, waar ik mijn vrouw en de moeder van mijn kinderen leerde kennen.

Ik zat trouwens niet erg lang op de universiteit. Ik stopte aan het eind van mijn tweede jaar om in Hollywood te gaan werken. Een muziek- en filmproducent bood me een baan aan, en toen ik nadacht over deze kans – ik was bang dat als het niet goed uitpakte, ik dan ergens onder een brug moest leven – stelde hij me een vraag die mijn leven veranderde: ‘Hoe ga je je voelen als je op de campus zit en leest over mensen die dingen doen waar je zelf deel van uit had kunnen maken?’

Discepolo della sperientia. Dus ik werd een leerling van ervaringen.

Een paar maanden na dat gesprek zat ik in een kamer voor een pitch waarbij de band Linkin Park werd weggekaapt voor een miljardendeal. In feite was het mijn nieuwe mediastrategie

die de managers aan het pitchen waren. Maar als een jonge *anteambulo* had ik de taak gekregen om de speakers en de projector te installeren.

Ik was bij de opkomst en val van American Apparel, en ik deed de marketing voor een beursgenoteerd bedrijf voordat ik officieel een auto mocht huren. Ik zag chaos en slecht functioneren, maar ook creatieve genialiteit. Ik overzag budgetten van vele miljoenen dollars en mijn campagnes haalden overal ter wereld het nieuws. Ik had de reputatie dat ik een beetje een wonderkind was, en hoewel ik absoluut jong was en redelijk wat talent had, denk ik niet dat mensen volledig waardeerden wat ik eigenlijk deed. En dat was dat ik alles in me opnam wat ik maar kon leren en ervaringen en kennis opdeed en advies verzamelde... waarvoor ik ook nog eens betaald kreeg.

Het was gestoord en ik vond het geweldig.

Boven op alles wat ik al deed, leerde ik in de avond om te schrijven. Ik was stagiair geworden van de beroemde auteur Robert Greene, die me langzaam en geduldig de kunst van het schrijven bijbracht. Ik schreef interviews uit. Ik las obscure boeken waar hij geen tijd aan wilde verspillen. Ik schreef verslagen. Ik werkte aan zijn website. Ik stelde vragen. Ik luisterde. Ik keek toe. Ik nam zijn onderzoek en zijn aantekeningenkaartjessysteem in me op, dat ik nog steeds gebruik (waaronder voor dit boek).

Hij was een van de beroemdste schrijvers van onze tijd, die me niet alleen vertelde wat ik moest doen, maar hij liet het me ook zien. Hij leefde en werkte als een monnik. Zijn concentratie is legendarisch. Achter zijn machiavellistische reputatie ging vriendelijkheid, geduld, fatsoen, vrijgevigheid en wijsheid schuil.

In die tijd werkte ik voor en met een heleboel verschillende personen. Ik had meerdere banen tegelijkertijd en begon toen mijn eigen bedrijf. Een deel van het werk was zeer aantrekkelijk, een deel was opwindend, een deel ervan beschamend en

onvergeeflijk. Ik ben niet trots op alles wat ik deed, en het ruïneerde me bijna (zoals ik in *Ego is de vijand* en in het nawoord van *Het geluk is met de dapperen* bespreek), maar van pijnlijke ervaringen – en onze vele fouten – moeten we iets leren. Ik ging mensen begrijpen; ik zag macht van heel dichtbij. Ik werd geïnspireerd; ik was geschokt. In de puinhopen ervan ging ik mezelf ook langzaam maar zeker beter begrijpen; de verscheidene drijfveren en demonen die in mijn ambitieuze jongere ik zaten en waarom dat innerlijke kind in mij zich zo vaak aangetrokken voelde tot monsterlijke mannen.

Ik had het in dat toelatingsessay voor de universiteit gehad over het verschil tussen scholing en opleiding, maar ik wist eigenlijk niet wat het verschil was. Toch is het me nu duidelijk dat mijn opleiding begon op de dag dat ik naar de administratie liep en vroeg naar de formulieren om me uit te schrijven.*

Toen mijn ouders erachter kwamen, ontferden ze me zo goed als. De avond dat ik naar Los Angeles verhuisde, werd mijn auto weggesleept, en het appartement dat er zo goed uit had gezien bij daglicht, bleek 's nachts afschuwelijk te zijn. Toen ik op het werk in Beverly Hills kwam, had ik alle bruggen achter me verbrand. Vervolgens ontdekte ik dat mijn leidinggevende – degene die me had geïnspireerd met zijn vraag over lezen versus doen – er niet was. Hij had zichzelf aangemeld bij een afkickkliniek en zou voor ik weet niet hoe lang weg zijn. In zijn afwezigheid heronderhandelde zijn zakenpartner een aanzienlijk lager salaris voor mij. O ja, klein detail, de positie die ik zou krijgen werd nog steeds door iemand anders ingenomen. Deze persoon zat nog op mijn stoel.

Aha, dus zo ziet de rommelige, echte wereld eruit.

We zijn een verzameling van de lessen die we hebben geleerd.

---

* Het geval wilde dat ze veertig dollar rekenden voor dat voorrecht. Het was het best bestede geld ooit.

De kleinere zijn me meer bijgebleven dan een aantal van de grotere.

Ik herinner me dat ik in een belangrijke vergadering zat waar ik waarschijnlijk niet in had moeten zitten. Op een bepaald moment maakte ik een opmerking, gewoon om iets bij te dragen. Mijn leidinggevende nam me na afloop apart en vroeg: ‘Moest je dat echt zeggen, of had je gewoon het gevoel dat je iets te zeggen wilde hebben?’ Ik denk bijna elke dag aan die vraag. Uiteraard staat het ook als de vierde wet in *De 48 wetten van de macht* – zeg altijd minder dan noodzakelijk is – maar het is ook typisch Zeno. Twee oren, één mond... dat heeft een reden. Dit is niet alleen het kenmerk van een gedisciplineerd persoon, maar ook van een wijs persoon.

Ik heb hier nog steeds moeite mee. Vorige week nog toen ik een etentje had met George Raveling – een basketbalspeler die in 1963 bij de mars naar Washington was en de getypte versie van Kings beroemde toespraak kreeg, die John Wooden, Kareem, Ali en Jordan had ontmoet en die bijna negentig jaar op deze aarde heeft doorgebracht. Op de terugweg in de auto dacht ik: je hebt meer gepraat dan hij!

We zijn allemaal de optelsom van onze kleine gewoontes.

Was het door Montaigne dat ik het idee kreeg om een citatenboek te schrijven? Waarschijnlijk. Of misschien was het Emerson en zijn spaarrekening? Was het Joan Didion in wier oude stoel ik elke dag zit als ik schrijf? De beste ideeën zijn gemeengoed. Ik pikte het van iemand en iedereen en heb de gewoonte zo’n twintig jaar volgehouden. Tegelijkertijd hebben ze mij beziggehouden, de duizenden aantekeningenkaartjes en dagboeken die ik heb gevuld. Ze hebben me niet alleen in staat gesteld om mijn boeken te schrijven, ze hebben me ook geholpen als echtgenoot en vader, en hebben me mentaal gezond gehouden in deze gestoorde tijden.

In elk geval, mijn tijd op school hield niet precies daar op. Ik weet zeker dat ik voor het eerst de universiteitsbibliotheek bezocht nadat ik was gestopt met mijn studie. Ik was een of ander boek aan het lezen waarin ik in de bibliografie een onbekend boek tegenkwam. Omdat het honderden dollars kostte op Amazon, ging ik terug naar mijn vriendin en wist het boek in de universiteitsbibliotheek te vinden. In de jaren erop bracht ik talloze uren door tussen de boekenkasten in de bibliotheek van UCR – net als in de bibliotheken van UCLA, Tulane en de universiteit van Texas – toen ik onderzoek deed voor Robert Greene, en later voor mijn eigen boeken.

Om weer jong te zijn; dan zouden er zoveel geweldige boeken weer op me liggen te wachten. Hoeveel grootse ideeën zouden er tussen die kaften zitten, in elke vorm en omvang. Om die klassiekers voor de eerste keer weer te mogen lezen, die ongelooflijke kunstwerken. Hoeveel zou er nog te ontdekken en te leren zijn, hoeveel stijlen om van te genieten...

Ik hou van mijn leven, en die periode was enorm stressen, maar ik ben soms jaloers op dat joch.

Ik moet mezelf eraan blijven herinneren: het is niet slechts de jongeren aan wie dit ongelooflijke geschenk verspild is. Vijfduizend jaar aan literatuur is ons voorgegaan en elke dag worden er nieuwe boeken uitgegeven. We zijn allemaal tieners in het aanzien van deze bron van menselijke kennis. Er is een onmetelijk aantal boeken waar je zelfs nog nooit van gehoord hebt, laat staan gelezen. Er zijn nog zoveel boeken die je wilt herlezen, nu je ouder bent, een nieuw persoon bent, om er iets nieuws uit te halen.

Aan het begin van dit project zou ik tegen je gezegd hebben dat ik alles wat ik over Lincoln moest lezen had gelezen... maar toen ik aan het derde deel van dit boek wilde beginnen, merkte ik dat ik tekortschoot. Dus ik las Michael Gerhardts boek, dat

496 pagina's besloeg, over de mentors van Lincoln. Ik las Hay en Nicolay. Ik las Doris Kearns Goodwins *Team of Rivals* dat 944 pagina's dik is. Toch was er nog steeds meer om te weten. Dus ik las David S. Reynolds' 1.088 pagina's tellende *Abe*. David Herbert Donalds 720 pagina's tellende *Lincoln*. Als achtjarige had ik de toespraak van Gettysburg uit mijn hoofd geleerd, maar ik moest Garry Wills' boek, waarvoor hij een Pulitzerprijs had gewonnen, lezen dat specifiek over deze toespraak ging (zijn boek heeft veel meer pagina's dan de toespraak woorden heeft). Ik sprak met Ken Burns over hem, en ook met Doris. Ik greep terug naar de boeken die ik al gelezen had (William Lee Miller in het bijzonder, maar ook Harold Holzer, Joshua Wold Shenk en Carl Sandburg). Ik las Lincolns eigen werken, zijn brieven en toespraken. Ik bekeek opnieuw mijn foto's (en dagboeken) van reises naar Gettysburg, Antietam en Ford's Theatre. Meerdere keren tijdens het schrijven van dit boek stond ik voor en keek ik op naar het Lincoln Memorial. Ik stond gefascineerd voor Krzysztof Wodiczko's kunstwerk, waarbij de gezichten en ervaringen van Amerikaanse veteranen werden geprojecteerd op het gezicht van het Lincoln-standbeeld in Union Square Park in New York. Zelfs nu – na duizenden kilometers en minstens tienduizenden pagina's over de man te hebben gelezen – vermoed ik dat er meer is dat ik niet weet dan dat ik wel weet.

Als Patton een boek uit had, zette hij een kleine 'R' aan de binnenkant van het omslag om te bevestigen dat hij het had gelezen. Het is duidelijk te zien als ik iets heb gelezen. Het boek ziet er gelezen uit. De pagina's zitten vol ezelsoren om de plek van dingen vast te leggen die ik in mijn citatenboek wil zetten. De marges zijn gevuld met krabbels, in pen, met potlood of een wascokrijtje dat ik heb gepikt van de tekeningen van een van mijn kinderen dat in de buurt lag. Er zijn vlekken en waterschade, die een herinnering zijn aan wat ik at terwijl ik het boek

las. Sommige boeken zijn gesigineerd door de auteur, omdat ik graag schrijvers opzoek om vragen aan hen te stellen.

Wat een plezier was het om naar sommige van deze boeken terug te keren. Om mijn oude vriend Montaigne op te pakken. Om te zien wat me tien jaar geleden opviel aan Lincoln. Om te zien wat ik had genoteerd over Didion en haar essay over notitieboekjes. Het leek op reizen door de tijd en naar andere werelden.

Ik zeg 'leek' want uiteraard valt niets te vergelijken met de kracht van echt reizen. Ik wil nog steeds Lincolns geboorteplaats zien. Zoals hij zei in een van zijn laatste gesprekken voordat hij stierf, wil ik ook Jeruzalem zien. Ik ben naar vele plekken geweest en ik heb er nog zovele te gaan.

Reizen heeft iets, er is iets met lopen over gewijde grond. Dit is de plek waar een beroemde man die toespraak gaf. Dit is waar een soldaat zijn laatste krachten gaf. Hier liep een vrouw met een peuter in haar armen en ze liet voetstappen achter in het zand die we twintigduizend jaar later nog steeds kunnen zien. Ik heb de straten van Aquincum gezien, waar Marcus Aurelius een aantal van zijn *Overpeinzingen* schreef. Er is in Californië een boom naast een huis dat ik bezit, die een van de oudste levende dingen is op deze planeet. Deze boom die leefde en oud was terwijl Alexander de Grote de wereld veroverde. Daar is de agora waar Zeno tegen de doden sprak. Daar is Da Vinci's *Laatste avondmaal*. In Waverley, bij de kliffen van Bronte, ligt de mooiste begraafplaats ter wereld... gevuld met mensen die ooit beroemd waren en waarschijnlijk niet hadden verwacht dat ze al zo snel vergeten zouden worden.

Ieder van ons heeft een roeping, de taak van ons leven is om ernaar te luisteren... en dapper genoeg te zijn om deze roeping te volgen.

Ik denk dat ik blijvend carrière had kunnen maken. Ik had

van het ene kledingmerk naar het andere kunnen overstappen; ik had een nieuw bedrijf kunnen opstarten zoals veel van mijn vrienden deden. Ik had meer kunnen investeren en ik heb gezien hoe mijn vrienden vele miljoenen hebben verdiend door precies dat te doen. Ik had een heleboel meer geld kunnen verdienen door zo ongeveer alles te doen behalve schrijven over een onbekende filosofische school uit de oudheid.

Toen ik begin twintig was, bracht ik mijn tijd door met mensen helpen om spullen te verkopen. Bedrijven, merken, persoonlijkheden. Ik verdiende daar erg goed mee. Er waren een hoop ergere dingen die ik had kunnen doen – zeker op ergere manieren – maar op een bepaald moment besepte ik dat dit niet was waar iemand zijn leven aan moest besteden. ‘Enorme genialiteit minacht gebaande paden,’ zei Lincoln in een toespraak in 1838. ‘Ze dorst en brandt van verlangen om zich te onderscheiden; en als het mogelijk is, krijgt ze het, of het nu ten koste gaat van het bevrijden van slaven, of het slaaf maken van mensen.’

We kunnen deze logica ook toepassen op veel meer alledaagse intelligentie en ambitie. Uiteindelijk wordt wijsheid, net als alle deugden, uitgehold of gedegradeerd door waarvoor ze gebruikt wordt. Gebruik jij je hersenen om de wereld beter of slechter te maken? Dat is de vraag.

Ik wilde ook gelukkig zijn, weet je. Ik had vele mentors gehad in mijn leven, maar de vrouw die ik in 2007 op dat feestje ontmoette, mijn vrouw Samantha, leerde me net zoveel als alle andere mentors bij elkaar. Ik ben nooit een koning geweest, maar zij heeft me er talloze keren voor beschermd dat ik een machtswellusteling werd. Zij was degene die me een zetje gaf om de carrière die ik had opgebouwd op te geven om vervolgens schrijver te worden.

Het was haar aanmoediging... en de geschiedenis en literatuur die ik las die leidden tot mijn eerste boek.

Ik heb nog steeds mijn exemplaar van Budd Schulbergs *The Harder They Fall*. Bijna alle laatste pagina's in dit boek zijn gemarkeerd met een gele markeerstift die nu vervaagd is. Maar het zijn voor het merendeel zinnen over de illusie dat je kunt handelen in vuilnis zonder vuil te worden wat ertoe leidde dat ik me begon af te keren van publiciteit en als een soort klokkenluider openbaar maakte wat er in de huidige mediawereld gebeurde.

Toch was het altijd filosofie waarover ik wilde schrijven. Mijn kennismaking met de stoïcijnen begon kort voordat mijn traditionele opleiding eindigde; een aanbeveling van een boek veranderde de koers van mijn leven.

Marcus Aurelius uit op de eerste pagina's van *Overpeinzingen* zijn dankbaarheid aan Rusticus 'voor het introduceren van Epictetus' lezingen aan mij, en voor het lenen van zijn exemplaar'. De wijsheid van een Griekse tot slaaf gemaakte, moeizaam verworven door slavernij en ballingschap, zou de geest van een koning vormen doordat Epictetus een weloverwogen leraar was.

Marcus Aurelius maakte, net als ik en hopelijk jij ook, deel uit van een eeuwenlange keten van mensen die het geheim van het stoïcisme leerden kennen, deze filosofie van wijsheid. Daar aan de tafel in mijn studentenkamer in Riverside verdwenen de enorme verschillen in technologie en cultuur. Opeens sprak ik met de doden. Opeens zat ik bij een geweldige geest en hield ik me niet bezig met het ontleden van logica of filosofische paradoxen, maar met, zoals Brand Blanshard zou opmerken over *Overpeinzingen*, 'iets wat van veel blijvendere interesse was, de idealen en aspiraties volgens welke een zeldzame geest leefde.'

Ik herinner me dat ik dat las en dacht: hoe kan het dat niet iedereen hiervan weet? Ik herinner me dat ik dacht: dit... dit is wat ik wil doen.

Het duurde even, maar uiteindelijk kwam ik erbij terug. Ik geef toe dat er iets gestoords was aan het schrijven van een boek

over filosofie op vijftwintigjarige leeftijd. Ik had geen diploma... en dat heb ik nog steeds niet. Ik kan geen Grieks of Latijn lezen. Zelfs nu ik eind dertig ben, intimideert het schrijven van dit boek over wijsheid mij. Als we het over moed hebben, dan stelt dit niet veel voor, maar desondanks voelde dit boek als een grote gok. Wie ben ik om het over wijsheid te hebben?

Ik beweer zeker niet dat ik wijsheid bezit. Maar ik kan zeggen dat ik er een leerling van ben.

Ik wijs ook het idee af dat deugd ontoegankelijk of onbereikbaar is. Of dat het gesprek thuishoort in Griekenland of Rome, of alleen bedoeld is voor mensen met een doctorstitel.

‘We stellen ons altijd Plato en Aristoteles voor in lange academische gewaden,’ schreef Blaise Pascal, ‘maar ze waren doodgewone, fatsoenlijke mensen net als iedereen, die ervan hielden om te lachen met hun vrienden. Als ze zich vermaakten [met hun filosofische werk] deden ze dat voor hun plezier. Het was het minst filosofische en minst serieuze deel van hun leven: het meest filosofische was eenvoudig leven zonder gedoe.’ De ‘scholen’ in de oudheid waren geen formele instituten. Zeno onderwees op de *stoa*, een veranda niet ver van de boekwinkel die zijn leven had veranderd. Je kunt stellen dat Montaigne net zoveel leerde van die boerenfamilie bij wie hij leefde als van alle boeken in zijn bibliotheek.

We kunnen met eerbied naar het verleden kijken... maar we moeten ook niet bang zijn om er vraagtekens bij te zetten. Emerson wees op de absurditeit van jonge mannen en vrouwen die gedwee de gedachten van de klassieke filosofen accepteerden terwijl ‘Cicero, Locke en Bacon slechts jongemannen in bibliotheken waren toen ze hun boeken schreven’.

Het is mijn levenswerk om te schrijven over de stoïcijnen en en er les over te geven. Ik hoop dat ik tijdens het proces een paar ideeën van mezelf heb toegevoegd.

Maar goed, de echte reden om een boek te schrijven is dat je er beter door wordt omdat je het hebt geschreven. Mijn tijd met de stoïcijnse filosofie heeft een beter persoon van mij gemaakt; net als het schrijven van *The Daily Dad* (en de *Daily Dad*-e-mail) een betere ouder van me heeft gemaakt.

Waarom?

Omdat schrijven een contemplatieve daad is.

De afgelopen zes jaar heb ik me bijna de gehele tijd gericht op de vier kardinale deugden. En het is me een tijd geweest. Pandemieën en bosbranden. Overstromingen en ijskoude periodes. Demagogen en oorlogen. Markten die instortten en inflatie. Technologische storingen. Mijn kinderen die groter zijn geworden. Mijn haar dat grijs wordt.

Hoe blijf je mentaal gezond in een wereld die gek geworden is?

Door telkens naar dezelfde waarheden terug te keren. In een van zijn brieven zegt Seneca dat dit de weg naar wijsheid is, elke dag een thema of een gedachte kiezen om te verwerken; iets wat je sterker maakt tegen armoede, dood, tegenslag of wat het leven dan ook op je pad brengt, en daarover na te denken.

De *Daily Stoic*-nieuwsbrief, waarmee ik in 2016 begon, is zowel een groot voorrecht om te maken als dat het een soort bezoeking is, zoals die waar Thomas Merton over sprak. Meer dan vierduizend e-mails. Zevenhonderdduizend woorden. Tachtig miljoen keer verstuurd. Mijn schrijven aan alleen de deugdenserie komt neer op bijna driehonderdduizend woorden, misschien meer als ik meetel welke discipline het vereiste om methodisch te schrappen tijdens het redigeren (bijna twintigduizend woorden uit dit boek om maar wat te noemen).

Heeft het me wijs gemaakt? Nee, maar wijzer dan ik anders misschien was geweest!

En dat ik betaald word om dit te doen? Om toegepaste filosofie populairder te maken terwijl ik leer? Het is dezelfde be-

drijvigheid die ik als kind leerde kennen. Bovendien vind ik het leuk om te doen. Het is iets wat ik wil doorgeven.

Ik rond dit boek af terwijl de wereld begint te worstelen met het bestaan van functionele vormen van kunstmatige intelligentie. Terwijl ik deze zin schrijf, geeft de software niet alleen suggesties voor spelling en helpt me zo om fouten uit te roeien, de software suggereert ook hoe ik zinnen beter kan afronden of ze beter kan laten lopen. Als ik het wil, kan ik gewoon naar andere software overschakelen en vragen of het een eerste versie voor me wil schrijven.

Zou ik dit doen?

Nee, want opnieuw is Seneca's waarschuwing van bijna tweeduizend jaar geleden nog steeds actueel. Wijsheid is hard werken. Schrijven moet ook moeilijk zijn. Het is de bedoeling dat het je dwingt tot nadenken. In plaats daarvan schrijf ik deze hoofdstukken met een stapeltje kaartjes, waarvan sommige meer dan vijftien jaar oud zijn. En zo zijn de hoofdstukken in dit boek geput uit de boeken die ik bijna twintig jaar geleden las (dat doet me denken aan Herodotus).

Tegelijkertijd is het enigszins dwaas om een tegenstander van technische vooruitgang te zijn, en ik weiger dat te zijn. Natuurlijk zoek ik dingen op Wikipedia op. Ik doe onderzoek naar dingen via Google Books. Uiteraard luister ik naar podcasts. In de oudheid zouden ze zich zeer gelukkig hebben beschouwd als ze zoveel magie binnen handbereik hadden gehad. De bibliotheek van Alexandrië? Ieder van ons heeft nu een soort versie ervan in zijn zak zitten, en daar mogen we blij mee zijn... zolang we dit gebruiken om ons effectiever te maken en meer te leren, niet als we er lui door worden.

Ik heb veel tijd besteed aan het achterhalen van de werking van AI-hulpmiddelen en grote taalmodellen om te zien hoe ze me beter kunnen maken en kunnen helpen. In sommige gevallen

hebben ze dat. In andere gevallen hebben ze me duidelijk gemaakt wat de waarde van oude technieken is, zoals toen ik probeerde te checken of een citaat van Abraham Lincoln was of niet. ChatGPT zei eerst tegen me dat het Tolstoj was die het had over Dickens... Toen probeerde het me te vertellen dat het van Hay en Nicolay was en daarna dat het eigenlijk niet bestond. Pas toen ik terugging, pagina voor pagina, in een achthonderd pagina's tellende biografie, was ik in staat om te bevestigen dat mijn handgeschreven aantekeningenkaartje correct was.*

Dit is het soort werk dat we bereid moeten zijn om te doen... en waar velen van ons van denken dat de technologie ons dit werk kan besparen.

Ik schrijf dit in een tijd waarin miljoenen in de hele wereld zichzelf hebben overgegeven aan demagogen, een tijd waarin we worden overspoeld door desinformatie en herrie. In een tijd van complexe problemen is het misschien logisch dat we verleid worden door eenvoudige oplossingen en verleidelijke sprekers.

Dit is de tragedie van Elon Musk, denk ik, en waarom hij zo in het middelpunt staat in dit boek. Je weet nooit hoe je ervaringen je op een dag iets helpen begrijpen, maar wat ik van dichtbij zag bij Dov Charney van American Apparel – net zo'n briljante maar ook labiele man – denk ik dat ik zeer geschikt was om te begrijpen wat veel andere mensen die ik ken geheel niet zien. Zo kritisch schrijven over zo'n briljant en belangrijk persoon was geen beslissing die me gemakkelijk afging; per slot van rekening schreef ik in 2017 een boek over een andere miljonaire die tien jaar en miljoenen dollars besteedde aan het vernietigen van media waar hij een hekel aan had. Elon Musk is

---

* Dit is iets waar AI bijzonder slecht in is: zeggen 'ik weet het niet' of 'ik weet het niet zeker'. AI wil je graag een plezier doen... Dus heel vaak leidt dat ertoe dat AI je misleidt.

niet alleen de rijkste man ter wereld, met een president in zijn zak en een leger van volgers tot zijn beschikking, hij had ook zijn fabrieken en bedrijven naar het stadje verhuisd waar ik woon en waar mijn boekwinkel is. Hij is lichtgeraakt en impulsief. Hij zou dingen erg pijnlijk voor me kunnen maken.

We hebben ook veel gezamenlijke vrienden. Ik ben bij hem op bezoek geweest. Ik ben een fan. Het zou veel gemakkelijker en veiliger zijn om over bijna ieder andere persoon te schrijven. Ik weet zeker dat een aanzienlijk deel van mijn lezers het geheel oneens zullen zijn met mijn mening.

Maar dit is waar we het over hebben, of niet soms? Je moet doen waarvan jij denkt dat het juist is. Je moet de waarheid spreken zoals je die ervaart.

Het is ook een waarschuwing. Je kunt heel erg slim, heel erg machtig en inderdaad zelfs zeer briljant zijn, maar met dit alles kun je geen geweten, fatsoen of geluk kopen.

Er is een interessante passage in *Overpeinzingen* waaraan ik deze dagen veel heb gedacht. In dit stuk denkt Marcus terug aan een tijd dat hij op het spreekgestoelte stond en het publiek echt bespeelde. Voor een man die meestal zo beheerst en wijs was, moet dit een vreemde en tegelijkertijd opwindende ervaring zijn geweest. Maar nadat de roes van de verleiding was uitgewerkt, werd hij overvallen door schuldgevoelens en schaamde hij zich voor wat hij had gezegd. Hij merkte op dat het publiek het niet erg vond en zijn laaghartige technieken niet had opgemerkt. 'En daarom moet jij ook een idioot zijn?' zei hij, terwijl hij zijn redebatie in twijfel trok en de keuze in het midden liet.

Ik heb het over een heleboel dingen bij het verkeerde eind gehad, maar wat betreft de grootste oplichterij van onze tijd? Ik kan met trots zeggen dat ik er voor geen seconde in ben getrap. Zelfs toen het misschien beter voor me zou hebben

uitgepakt. Zelfs toen slimme mensen die ik ken zichzelf erover voor de gek probeerden te houden.

Ook al lijkt de wereld tegenwoordig wreed en dom, dat betekent nog niet dat wij dat ook moeten zijn. Alleen maar omdat sommige mensen schijnen te genieten van de fantasiewereld die ze hebben gecreëerd, waarbij ze de voorkeur geven aan verzin-sels in plaats van de ingewikkelde realiteit, betekent dat nog niet dat wij dat ook moeten doen. Dat was het hele doel van filosofie, zei Chrysippus, om geen deel uit te maken van de menigte en het gepeupel.

We moeten volharden, zelfs als het een beetje eenzaam is, zelfs als we soms twijfelen aan onszelf.

Ik weiger om te wanhopen. Ik weiger om cynisch te worden.

Ik ken de geschiedenis. Ik ken mensen. Of liever gezegd, ik weet er iets over.

Mijn hart gaat er nog steeds sneller door kloppen.

In elk geval ben ik hier nu aan het eind van deze reeks gekomen. Toen Gibbon *Verval en ondergang van het Romeinse Rijk* af had, merkte hij op dat hij verdrietig was omdat hij ‘voorgoed afscheid moest nemen van een oude en prettige kameraad’. Ik voel me niet precies zo, want deugden zijn niet iets waar je afscheid van neemt, maar er is iets bitterzoets aan het afsluiten van deze boekenreeks.

Ik ben nu beter af omdat ik ze geschreven heb, niet alleen als persoon, maar ook als schrijver. Natuurlijk denk ik aan alle dingen die ik anders zou doen als ik opnieuw zou beginnen, de dingen die ik heb geleerd sinds ik het eerste boek in 2021 uitgaf. Maar opnieuw, is dat niet waar het om draait? Om gaandeweg beter te worden. Het is onze taak om van onze tijd hier te leren. Het doel is om onze ik uit het verleden beschaamd te maken, zelfs als onze notitieboekjes een manier zijn om te begrijpen wie we vroeger waren.

Voor het merendeel ben ik echter trots op wat ik op papier heb gezet. Ik ben dankbaar dat jij, de lezer, zo ver bent gekomen. Dank je wel.

Hoe weet iemand nu of hij of zij vooruitgang boekt als wijsheid zo ongrijpbaar is? Het is vergelijkbaar met hoe de horizon werkt. We komen nooit dichterbij, maar we kunnen achter ons kijken en zien dat we in elk geval behoorlijk vooruitgekomen zijn. We kunnen zien hoe ver we zijn gekomen van waar we zijn begonnen.

Wat ik heb opgemerkt? Dat ik kalmer ben. Ik ben stiller. Ik maak minder ruzie. Ik word minder snel boos. Ik geef vaker toe dat ik het verkeerd heb.

Dit is wijsheid, zei Epictetus. Minder ruzie maken, meer dingen laten gaan, je meer richten op dingen waar je iets aan kunt doen. Een soepelere manier van leven.

Ik heb nog een lange weg te gaan, maar ik ben trots op de vooruitgang die ik heb geboekt.

Zelfinzicht is zeldzaam en komt niet veel voor; niet bij presidenten, plaatselijke hotemetoten, en zelfs niet bij schrijvers. Het is hard werken om jezelf te beoordelen. In therapie. In gesprekken met je partner. Alleen via de pagina's van je dagboek.

Maar het is de enige manier. De enige manier om dat gewonde, innerlijke kind te helen. Om te leren van je fouten. Om te achterhalen wat wat is en wat belangrijk is.

Ik sluit de reeks hierbij af, maar ik blijf toegewijd aan het werk.

Dag in, dag uit. Pagina na pagina. Beproeving na beproeving. Wijzer, niet wijs.

Miramar Beach, Florida
januari 2025

Leestips

De meeste mensen vinden bibliografieën saai. Voor degenen die van lezen houden, zijn ze het beste deel van een boek. In het geval van dit boek, waarvoor ik een beroep deed op zoveel geweldige auteurs en denkers, kon ik onmogelijk de hele bibliografie opnemen. In plaats daarvan heb ik een lijst gemaakt van alle geweldige boeken die als inspiratie dienden voor de ideeën waarover je zojuist hebt gelezen, met daarbij ook wat ik eruit heb gehaald en waarom je die boeken misschien zou willen lezen. Als je deze lijst wilt ontvangen, stuur dan een e-mail naar books@wisdomtakeswork.com of ga naar wisdomtakeswork.com/books.

KAN IK NOG MEER LEESTIPS KRIJGEN?

Ja. Je kunt je ook opgeven voor mijn maandelijks nieuwsbrief met boekentips (die ik al meer dan tien jaar verstuur). De nieuwsbrief wordt aan meer dan tweehonderdduizend mensen over de hele wereld verstuurd, en erin zijn inmiddels vele duizenden boeken aanbevolen die de levens van mensen voorgoed hebben veranderd. Kijk op ryanholiday.net/readingnewsletter. Om te beginnen stuur ik je een lijstje van tien uitstekende boeken waarvan ik weet dat je ze geweldig gaat vinden.

Dankwoord

Net als iedereen in dit boek ben ik de optelsom van alle wijsheid die voor me kwam en de mentors en leraren die me hebben begeleid. Ik zal nooit de donderende stem van juf Whitaker in de vierde klas vergeten: ‘Wat ben jij aan het doen?!’ Ze had gezien dat ik iets achter mijn half geopende tafeltje had verstopt. Ze kwam op me afgestapt om het af te pakken. Het was een boek van Louis L’Amour dat ik stiekem zat te lezen. ‘Je begrijpt dit?’ vroeg ze. ‘Ja,’ zei ik, ‘het is erg goed.’ In plaats van boos te worden, zorgde ze ervoor dat ik werd toegelaten tot het programma voor getalenteerde leerlingen. Ik ben dank verschuldigd aan meester Dell’Orto en juffrouw Kars, die mij de ogen openden voor echte geschiedenis en me aanmoedigden om een schrijver te worden. Een leraar kan de koers van iemands leven veranderen. Als iemand leven is veranderd door mijn werk, is dat slechts mogelijk doordat deze drie leraren (en ook anderen, dat is zeker) eerst mijn leven veranderden. Ik ben dankbaar voor generaal James Mattis, niet alleen voor zijn voorbeeld, maar ook voor een aantal van de verhalen die in deze reeks zijn opgenomen. Robert Greene, die me niet alleen begeleid heeft, maar die me ook heeft geleerd hoe ik een schrijver moet zijn. Er zijn maar weinig mensen wier wijsheid en advies ik meer waardeer. Ik wil de beroemde George Raveling bedanken voor zijn mentorschap. Dolores Molina, ik ben zo

blij dat jij terugkwam in mijn leven. Ik moet mijn twee zonen hier bedanken. Ik was met hen aan het wandelen in Bastrop State Park (de een liep achter me aan en de ander zat in een drager op mijn rug) toen het idee voor deze reeks voor het eerst in me opkwam in 2019. Dat was het begin van dat ik half in beslag werd genomen door dit project en voortdurend afgeleid was, en ik waardeer jullie geduld... en alles wat jullie me hebben geleerd. Ik zou willen zeggen dat het nu voorbij is, maar jullie weten dat ik al bezig ben met een volgend boek. Dank aan Billy Oppenheimer voor al zijn onderzoek. Hristo Vassilev, ik ben de tel kwijtgeraakt van met hoeveel boeken en artikelen je me hebt geholpen om de juiste gegevens te krijgen. Het team van *Daily Stoic* en *The Painted Porch*, bedankt: Dena Beattie, Brendan Bures, Jessica Davidson, Chelsea Debrot, Eric Empson, Jordan Gracey, Claire Hooker, Liz Shear, Ashley Weldon, Trysten Tinajero, Peyton White. Dank jullie wel dat jullie ervoor zorgen dat alles werkt en dat jullie het met mij uithouden. Dank aan mijn agent, Stephen Hanselman, en aan Julia Serebrinsky, wier rigoureuze redigeren me hielp om die twintigduizend woorden te schrappen. Dank aan al het personeel van Portfolio, die ondanks het feit dat het een managementimprint is, het risico nam om niet alleen een vierentwintigjarige die geïnteresseerd was in filosofie van de oudheid in hun fonds op te nemen, maar ook dit meerjarenplan, deze boekenreeks over deugd financierde. En natuurlijk, Samantha, bedankt dat je me laat zien hoe het meeste van deze deugden er in de praktijk uitzien... en dat je me ter verantwoording roept als het gaat om dingen waarvan ik blasé genoeg ben om ze op te schrijven.

